BIBLIOTHECA
PATRUM ECCLESIASTICORUM
LATINORUM SELECTA.

AD OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EDITA

CURANTE

E. G. GERSDORF

PH. D. AA. M. SER. DUCI SAX. ALT. A CONS. AUL. BIBL. UNIV.
LITT. LIPS. PRAEF. PRIM.

VOL. VII.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI OPERA.

PARS IV.

LIPSIAE.

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1841.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

O P E R A.

AD

OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EXPRESSA

CURANTE

E. F. LEOPOLD

PH. D. AA. M. IN GYMNASIO ANNABERGENSI PRAECEPTOR. ORDIN.

PARS IV.

LIBRI POLEMICI ET DOGMATICI. Pars II.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1841.

LIBRI
POLEMICI ET DOGMATICI.
PARS II.

ADVERSUS HERMOGENEM.

1. Solemus haereticis compendii gratia de posteritate praescribere; in quantum enim veritatis regula prior, quae etiam futuras haereses praenuntiavit, in tantum posteriores quaeque doctrinae haereses praeiudicabuntur, quia sunt, quae futurae veritatis antiquiore regula praenuntiabantur. Hermogenis autem doctrina tam novella, denique ad hodiernum homo in seculo, et natura quoque haereticus, etiam turbulentus, qui loquacitatem facundiam existimet, et impudentiam constantiam deputet, et maledicere singulis officium bonae conscientiae iudicet. Praeterea pingit illicite,[1] nubit assidue,[2] legem dei in libidinem defendit, in artem contemnit, bis falsarius et cauterio et stilo, totus adulter et praedicationis et carnis, siquidem et nubentium contagio foetet, nec ipse apostolicus Hermogenes[3] in regula perseveravit. Sed viderit persona, cum doctrina mihi quaestio est. Christum dominum non alium videtur agnoscere,[4] alium tamen facit, quem aliter cognoscit, imo totum, quod est deus, aufert, nolens illum ex nihilo universa fecisse. A Christianis enim conversus ad philosophos, de ecclesia in academiam et porticum, inde sumpsit a Stoicis materiam cum domino ponere, quae et ipsa semper fuerit neque nata neque facta nec initium habens omnino nec finem, ex qua dominus omnia postea fecerit.

2. Hanc primam umbram plane sine lumine pessimus pictor illis argumentationibus coloravit, praestruens, aut

1) Ita cod. Wouweri, et Rigalt. Ceteri: licite. 2) Cf. de monogamia c. 16. 3) 2 Tim. 1, 15. 4) Ita cod. Vatic.; Rhen. et ceteri editt. non alium videtur aliter cognoscere.

dominum de semet ipso fecisse cuncta aut de nihilo aut de aliquo, ut, cum ostenderit neque ex semet ipso fecisse potuisse neque ex nihilo, quod superest exinde confirmet, ex aliquo eum fecisse, atque ita aliquid illud materiam fuisse. Negat illum ex semet ipso facere potuisse, quia partes ipsius fuissent, quaecunque ex semet ipso fecisset dominus; porro in partes non devenire ut indivisibilem et indemutabilem et eundem semper, qua dominus. Ceterum si de semet ipso fecisset aliquid, ipsius fuisset aliquid. Omne autem, et quod fieret et quod faceret, imperfectum habendum, quia ex parte fieret, et ex parte faceret. Aut si totus totum fecisset, oportuisset illum simul et totum esse et non totum, quia oporteret et totum esse, ut faceret semet ipsum, et totum non esse, ut fieret de semet ipso. Porro difficillimum: si enim esset, non fieret, esset enim; si vero non esset, non faceret, quia nihil esset. Eum autem, qui semper sit, non fieri, sed esse illum in aevum aevorum. Igitur non de semet ipso fecisse illum, qui non eius fieret[1]) conditionis, ut de semet ipso facere potuisset. Proinde ex nihilo non potuisse eum facere sic contendit, bonum et optimum definiens dominum, qui bona atque optima tam velit facere, quam sit; imo nihil non bonum atque optimum et velle eum et facere. Igitur omnia ab eo bona et optima oportuisse fieri secundum conditionem ipsius. Inveniri autem et mala ab eo facta, utique non ex arbitrio nec ex voluntate, quia si ex arbitrio et voluntate, nihil incongruens et indignum sibi faceret. Quod ergo non arbitrio suo fecerit, intelligi oportere ex vitio alicuius rei factum, ex materia esse sine dubio.

3. Adiicit et aliud: deum semper deum, etiam dominum fuisse nunquam non deum. Nullo porro modo potuisse illum semper dominum haberi, sicut et semper deum, si non fuisset aliquid retro semper, cuius semper dominus haberetur. Fuisse itaque materiam semper deo domino. Hanc coniecturam eius iam hinc destruere properabo, quam hactenus propter non intelligentes adiecisse duxi, ut sciant, cetera quoque argumenta tam intelligi quam revinci. Dei nomen dicimus semper fuisse apud semet ipsum et in semet ipso, dominum vero non semper; diversa enim utriusque

1) Ed. Fran., Rig. fuerit.

conditio; deus substantiae ipsius nomen, id est[1]) divinitatis, dominus vero non substantiae, sed potestatis; substantiam semper fuisse cum suo nomine, quod est deus, postea dominus, accedentis scilicet rei mentio. Nam ex quo esse coeperunt, in quae potestas domini ageret, ex illo per accessionem potestatis et factus et dictus est dominus, quia et pater deus est et iudex deus est, non tamen ideo pater et iudex semper, quia deus semper. Nam nec pater potuit esse ante filium, nec iudex ante delictum. Fuit autem tempus, cum ei delictum et filius non fuit, quod iudicem et qui patrem dominum faceret. Sic et dominus non ante ea, quorum dominus exsisteret, sed dominus tantum futurus quandoque, sicut pater per filium, sicut iudex per delictum, ita et dominus per ea, quae sibi servitura fecisset. Argumentari tibi videor, Hermogenes? Naviter scriptura nobis patrocinatur, quae utrumque nomen ei distinxit, et suo tempore ostendit. Nam dominus[2]) quidem, quod erat semper, statim nominat: in principio fecit deus coelum et terram.[3]) Ac deinceps, quam diu faciebat, quorum dominus futurus erat, deus solummodo ponit: et dixit deus, et fecit deus, et vidit deus; [4]) et nusquam adhuc dominus. At ubi universa perfecit, ipsumque vel maxime hominem, qui proprie dominum intellecturus erat, dominus etiam cognominatur: tunc etiam dominus nomen adiunxit: et accepit deus dominus hominem, quem finxit; et praecepit dominus deus.[5]) Ac exinde dominus, qui retro deus tantum, ex quo habuit, cuius esset. Nam deus sibi erat, rebus autem tunc deus, cum et dominus. Igitur in quantum putabit ideo materiam semper fuisse, quia dominus semper esset, in tantum constabit nihil fuisse, quia constat dominum non semper fuisse. Adiiciam et ego propter non intelligentes, quorum Hermogenes extrema linea est, et quidem ἐπινοήματα[6]) illius retorquebo adversus illum. Cum enim neget materiam natam aut factam, sic quoque invenio domini nomen deo non competisse in materiam, quia libera fuerit necesse est, quae originem non habendo non habuit auctorem, quod erat

---

1) Ita emend. Rhen.; ed. I. nomen illud div. 2) Rhen. corr. deus. 3) Gen. 1, 1. 4) Gen. 1, 3 sqq. 5) Gen. 2, 15 sq. 6) Verbum epinoemata restituerunt e cod. Ursini Wouw. et Rig.; Rhen. ex poenitentia.

nemini serviens. Itaque ex quo deus potestatem suam exercuit in eam faciendo ex materia, ex illo materia dominum deum passa demonstrat hoc illum tam diu non fuisse, quamdiu fuit hoc.1)

4. Hinc denique incipiam de materia retractare, quod eam deus sibi comparet, proinde non natam, proinde non factam, proinde aeternam, sine initio, sine fine propositam. Quis enim alius dei census, quam aeternitas? quis alius aeternitatis status, quam semper fuisse et futurum esse ex praerogativa nullius initii et nullius finis? Hoc si dei est proprium, solius dei erit, cuius est proprium, quia si et alii adscribatur, iam non erit dei proprium, sed commune cum eo, cui et adscribitur. Nam etsi sunt, qui dicuntur dii sive in coelo sive in terra nomine, ceterum unus deus pater, ex quo omnia,2) quo magis apud nos solius dei esse debeat, quod dei proprium est, et ut dixi iam non proprium esset, qui alterius esset. Quod, si deus est,3) unicum sit necesse est, ut unius sit. Aut quid erit unicum et singulare, nisi cui nihil adaequabitur? quid principale, nisi quod super omnia, nisi quod ante omnia, et ex quo omnia? Haec deus solus habendo unus est.4) Si et alius habuerit, tot iam erunt dii, quot habuerint, quae dei sunt. Ita Hermogenes duos deos infert. Materiam parem deo infert. Deum autem unum esse oportet, quia quod summum sit, deus est; summum autem non erit, nisi quod unicum fuerit; unicum autem esse non poterit, cui aliquid adaequabitur; adaequabitur autem deo materia, cum aeterna censetur.

5. Sed deus deus est, et materia materia est. Quasi diversitas nominum comparationi resistat, si status idem vindicetur. Sit et natura diversa, sit et forma non eadem, dummodo 5) ipsius status una sit ratio. Innatus deus, an non et innata materia? Semper deus, an non semper et materia? Ambo sine initio, ambo sine fine, ambo etiam auctores universitatis, tam qui fecit, quam de qua fecit. Neque enim potest non et materia auctrix omnium deputari,

---

1) Rig. v. hoc delevit. 2) 1 Cor. 8, 5. 3) Cod. Wouweri: quod si dei, unicum etc. 4) Gelenius, ed. Fran., Rig. Haec deus solus habendo est, et solus habendo unus est. 5) Rhen. ed. I. dum nomini; sed deinde ed. dummodo.

de qua universitas consistit. Quomodo respondebit? Non statim materiam comparari deo, si quid dei habeat, quia non totum habendo non concurrat in plenitudinem comparationis? Quid deo reliquit amplius, ut non totum dei materiae dedisse videatur, vel qua, inquit, et sic habente materia, salva sit deo et auctoritas et substantia,[1]) qua solus et primus auctor est, et dominus omnium censeatur. Veritas autem sic unum deum exigit, defendendo, ut solius sit, quicquid ipsius est. Ita enim ipsius erit, si fuerit solius, et ex hoc alius deus non possit admitti, dum nemini licet habere de deo aliquid. Ergo, inquis, nec nos habemus dei aliquid; imo habemus et habebimus, sed ab ipso, non a nobis. Nam et dei erimus, si meruerimus illi esse, de quibus praedicavit: ego dixi, vos dii estis,[2]) et stetit deus in ecclesia deorum;[3]) sed ex gratia ipsius, non ex nostra proprietate, quia ipse est solus, qui deos faciat. Materiae autem proprium facit, quod cum deo habet; aut si a deo accepit, quod est dei, ordinem dico aeternitatis, potest et credi et habere illam cum deo aliquid, et deum illam non esse. Quale est autem, cum confitetur ille aliquid cum deo habere, et vult solius dei esse, quod materiam non negat habere?

6. Dicit salvum deo esse, ut et solus sit et primus et omnium auctor et omnium dominus et nemini comparandus; per quae nec est materia, ei quoque adscribit.[4]) Ille[5]) quidem deus, contestabitur deus, et iuravit nonnunquam per semet ipsum,[6]) quod alius non sit, qualis ipse. Sed mendacem eum faciet Hermogenes; erit enim et materia, qualis deus, infecta, innata, initium non habens nec finem. Dicet deus: ego primus.[7]) Et quomodo primus, cui materia coaetanea est? Inter coaetaneos autem et contemporales ordo non est. Aut et materia prima est? Extendi, inquit, coelum solus.[8]) Atquin non solus, cum ea enim extendit, de qua et extendit. Cum proponit, salvo dei statu fuisse ma-

---

1) Sic emend. Rhen.; ed. I. e t a u t o r i t a t i s e t s u b s t a n t i a e. 2) Ps. 82, 6. 3) ibid. v. 1. 4) Ita scripsimus suadente ed. I. p e r q u a e n e c e s t. M a t e r i a e q u. a d s c r. Rhen. corr. cum cet. editt. q u a e m o x m a t e r i a e q u. a d s e r. 5) Ed. Fran., Rig. E g o q u. d e u s. 6) Ies. 45, 23. 7) Ies. 41, 4. 44, 6. 48, 12. 8) Ies. 44, 24.

teriam, vide, ne ei reddatur [1]) a nobis, proinde salvo statu materiae fuisse deum, communi tamen statu amborum. Salvum ergo erit et materiae, ut et ipsa fuerit, sed cum deo, quia et deus solus, sed cum illa. Et ipsa prima cum deo, quia et deus primus cum illa, sed et illa incomparabilis cum deo, quia et deus incomparabilis cum illa, et auctrix cum deo et domina cum deo. Sic aliquid et non totum materiae habere. Ita illi nihil reliquit Hermogenes, quod non et materiae contulisset, ut non materia deo, sed deus potius materiae comparetur. Atque adeo cum ea, quae propria dei vindicamus semper fuisse, sine initio, sine fine, et primum fuisse et solum et omnium auctorem, materiae quoque competant, quaero, quid diversum et alienum a deo ac per hoc privatum materia possederit, per quod deo non compararetur? In qua omnia dei propria recensentur, satis praeiudicant de reliqua comparatione.

7. Si minorem et inferiorem materiam deo, et idcirco diversam ab eo, et idcirco incomparabilem illi contendit, ut maiori, ut superiori: praescribo non capere ullam deminutionem et humiliationem, quod sit aeternum et innatum, quia hoc et deum faciat tantum, quantus est, nullo minorem neque subiectiorem, imo omnibus maiorem et sublimiorem. Sicut enim cetera, quae nascuntur aut finiunt, et idcirco aeterna non sunt, semel opposita fini, quae et initio admittunt ea, quae deus non capit, deminutionem dico interim et subiectionem, quia nata et facta sunt; ita et deus ideo ea non capit, quia nec natus omnino nec factus est. Materiae autem status talis est. Igitur et duobus aeternis, ut innatis, ut infectis, deo atque materia, ob eandem rationem communis status, ex aequo habentibus id, quod neque diminui nec subiici admittit, id est aeternitatem, neutrum dicimus altero esse minorem sive maiorem, neutrum altero humiliorem sive superiorem, sed stare ambo ex pari magna, ex pari sublimia, ex pari solidae et perfectae felicitatis, quae censetur aeternitas. Neque enim proximi erimus opinionibus nationum, quae si quando coguntur deum confiteri, tamen et alios infra illum volunt. Divinitas autem gradum non habet, utpote unica, quae si et in materia erit,

---

1) Ita cod. Wouw. et Rig.; Rhen. ne irrideatur — fuisse deus.

ut proinde innata et infecta et aeterna, aderit utrobique, quia minor se nusquam poterit esse. Quomodo ergo discernere audebit Hermogenes, atque ita subiicere deo materiam, aeternam aeterno, innatam innato, auctricem auctori? dicere audentem: et ego prima, et ego ante omnia, et ego, a qua omnia; pares fuimus, simul fuimus; ambo sine initio, sine fine; ambo sine auctore, sine deo. Quis me deus subiicit contemporali, coaetaneo, si, quia deus dicitur, habeo et ego meum nomen? Aut ego sum deus, aut ille materia, quia ambo sumus, quod alter est nostrum. Putas itaque materiam deo non comparasse, quam scilicet subiiciat illi?

8. Atquin etiam praeponit illam deo, et deum potius subiicit materiae, cum vult eum de materia cuncta fecisse. Si enim ex illa usus est ad opera mundi, iam et materia superior invenitur, quae illi copiam operandi subministravit, et deus subiectus materiae videtur, cuius substantiae eguit. Nemo enim non eget eo, de cuius utitur; nemo non subiicitur ei, cuius eget, ut possit uti; sic et nemo de alieno utendo non minor est eo, de cuius utitur, et nemo, qui praestat de suo uti, non in hoc superior est eo, cui praestat uti. Itaque materia ipsa quidem deo non eguit, sed egenti se deo praestitit divitem et locupletem et liberalem[1]) minori, opinor, et invalido et minus idoneo de nihilo facere quae velit. Grande revera beneficium deo contulit, ut haberet hodie, per quem deus cognosceretur et omnipotens vocaretur, nisi quod iam non omnipotens, si non et hoc potens, ex nihilo omnia proferre. Sane et sibi praestitit aliquid materia, ut et ipsa cum deo possit agnosci, coaequalis deo, imo et adiutrix, nisi quod solus eam Hermogenes cognovit, et haereticorum patriarchae philosophi. Prophetis enim et apostolis usque adhuc latuit, puto et Christo.

9. Non potest dicere deum ut dominum materia usum ad opera mundi; dominus enim non potuit esse substantiae coaequalis. Sed precario forsitan usus est, et ideo precario, non dominio, ut, cum ea mala esset, de mala tamen sustinuerit uti, scilicet ex necessitate mediocritatis suae, qua non valebat ex nihilo uti, non ex potestate, quam si

---

1) Ita cod. Wouw. et Rig.; Rhen. sed eguisse deo pr. divite et locuplete et liberali etc.

habuisset omnino ut deus in materiam, quam malam norat, ante eam in bonum convertisset ut dominus et bonus, ut ita de bono, non de malo uteretur. Sed quia bonus quidem, dominus autem non, ideo, qualem habuit, tali usus necessitatem suam ostendit cedentem conditioni materiae, quam, si dominus fuisset, emendasset. Sic enim Hermogeni respondendum est, cum ex dominio defendit deum materia usum, et de re non sua, scilicet non facta ab ipso. Iam ergo malum ab ipso, qui est mali, si non auctor, quia non effector, certe permissor, quia dominator. Si vero materia non et ipsius, qua malum dei non est; de alieno ergo usus, aut precario usus est, qua egens eius, aut et iniuria, qua praevalens eius. His enim tribus modis aliena sumuntur, iure, beneficio, impetu, id est dominio, precario, vi. Dominio non suppetente, eligat Hermogenes, quid deo congruat, precario an vi de materia cuncta fecisse. Non ergo melius censuisset deus, nihil omnino faciendum, quam precario aut vi faciendum, et quidem de malo?

10. Nonne etiamsi materia optima fuisset, aeque indecorum sibi existimasset de alieno, licet bono? Fatue satis, si ita[1]) gloriae suae caussa molitus est mundum, ut debitorem se alienae substantiae ostenderet, et quidem non bonae. Ergo, inquit, ex nihilo faceret, ut mala quoque arbitrio eius imputarentur? Magna, bona fide, caecitas haereticorum pro huiusmodi argumentatione, cum ideo aut alium deum bonum et optimum volunt credi, quia mali auctorem existiment creatorem, aut materiam cum creatore proponunt, ut malum a materia, non a creatore deducant, quando nullus omnino deus liberetur ista quaestione, ut non auctor mali videri proinde possit, quisquis ille est, qui malum etsi non ipse fecit, tamen a quocunque et unde unde passus est fieri. Audiat igitur et Hermogenes, dum alibi de mali ratione distinguimus, interim se quoque nihil egisse hac sua iniectione. Ecce enim, etsi non auctor, sed adsentator mali invenitur deus, qui malum materiae tanto sustinuit de bono ante mundi constitutionem, quam ut bonus et mali aemulus emendasse debuerat. Aut enim potuit emendare, sed noluit; aut voluit quidem, verum non potuit

1) Sic emend. Rhen.; ed. I. licet bono factae satis. Itaque gloriae etc.

infirmus deus. Si potuit et noluit, malus et ipse, quia malo favit, et sic iam habetur auctor eius, quod licet non instituerit, quia tamen, si noluisset illud esse, non esset, ipse iam fecit esse, quod noluit non esse. Quo quid est turpius? Si id voluit esse, quod ipse noluit fecisse, adversum semet ipsum egit, cum et voluit esse, quod noluit fecisse, et noluit fecisse, quod voluit esse. Quasi bonum voluit esse, et quasi malum noluit fecisse. Quod non faciendo malum iudicavit, id sustinendo bonum pronuntiavit. Malum pro bono sustinendo, et non potius eradicando, adsertor eius inventus est, male, si per voluntatem, turpiter, si per necessitatem; aut famulus erit mali deus aut amicus, cum materiae malo conversatus, nedum etiam de malo eius operatus.

11. Et tamen unde nobis persuadet Hermogenes, malam esse materiam? Non enim poterit non malum dicere, cui malum adscribit. Nam definimus deminutionem et subiectiouem capere non posse, quod sit aeternum,[1]) ut alii coaeterno inferius deputetur. Ita et nunc nec malum dicimus competere illi, quia nec subiici ex hoc possit, quod nullo modo potest subiici, quia aeternum est. Sed cum alias summum bonum constet esse, quod sit aeternum, ut deus, per quod solus est deus, dum aeternus est, et ita bonus, dum deus: quomodo materiae inerit malum, quam ut aeternam summum bonum credi necesse est? Aut si, quod aeternum est, poterit et mali capax esse, poterit hoc et in deum credi, et sine caussa gestivit malum a deo transferre, si competit et aeterno, competendo materiae. Iam vero, si quod aeternum est, malum potest credi, invincibile et insuperabile erit malum ut aeternum. Et tum nos frustra laboramus de auferendo malo ex nobis ipsis,[2]) tum et deus hoc frustra mandat et praecipit, imo et iudicium frustra constituit deus iniustitia utique puniturus. Quodsi tunc erit mali finis,[3]) cum praeses eius diabolus abierit in ignem, quem praeparavit illi deus et angelis eius,[4]) prius in puteum abyssi religatus,[5]) cum revelatio filiorum dei redeme-

---

1) Emendatio Rhenani; ed. I. non posse. Quod si ita erit aeternum. 2) 1 Cor. 5, 13. 3) Sic emend. e ms. Wouwer. Rhen. ed. I. Et tamen nos frustra — ipsis, cum et deus — in iustitia utique puniturus, quibus contra malum finis. 4) Matth. 25, 41. 5) Apocal. 20, 3.

rit conditionem a malo, utique vanitati subiectam,[1]) cum restituta innocentia et integritate conditionis pecora condixerint bestiis, et[2]) parvuli de serpentibus luserint,[3]) cum pater filio posuerit inimicos sub pedes,[4]) utique operarios mali: utique si finis malo competit, necesse est competierit initium, eritque[5]) materia habens initium, habendo et finem mali. Quae enim malo deputantur, secundum mali statum computantur.

12. Age nunc malam ac pessimam credamus esse materiam, utique natura, sicut deum bonum et optimum credimus, proinde natura; porro naturam certam et fixam haberi oportebit, tam in malo perseverantem apud materiam, quam et in bono apud deum inconvertibilem et indemutabilem. Scilicet qua, si demutabitur natura, in materia, de malo in bonum demutari poterit, et in deo de bono non in malum?[6]) Hoc loco dicet aliquis: ergo de lapidibus filii Abrahae non suscitabuntur, et genimina viperarum non facient poenitentiae fructum, et filii irae non fient filii pacis,[7]) si natura mutabilis non erit? Temere ad ista exempla respicies, o homo; non enim competunt ad caussam materiae, quae innata est, ea quae nata sunt, lapides et viperae et homines; horum enim natura habendo institutionem habere poterit et cessationem. Materiam vero tene semel aeternam determinatam, ut infectam, ut innatam, et ideo indemutabilis et incorruptibilis naturae credendam, ex ipsius etiam sententia Hermogenis, quam opponit, cum deum negat ex semet ipso facere potuisse, quia non demutetur, quod sit aeternum, amissurum scilicet quod fuerat, dum fit ex demutatione, quod non erat, si non esset aeternum; dominum vero aeternum aliud esse non posse, quam quod est semper. Hac et ego definitione merito illum repercutiam; materiam aeque reprehendo, cum ex illa mala, pessima etiam, bona atque optima [a deo][8]) fiunt: et vidit deus, quia bona, et benedixit ea deus,[9]) utique quasi

---

1) Rhen. ed. I. vanitatis obiectam. Rom. 8, 19. 2) Rhen. ed. I. nec parvuli. 3) Ies. 11, 6 sqq. 4) Ps. 110, 1. 5) Ita cod. Wouw. et Rig.; Rhen. Itaque si finis — initium. Erit mat. 6) Sic Rhen. in ed. I.; deinde ed. deleta negandi particula: de bono in malum. 7) Matth. 3, 7. 9. Ephes. 2, 3. 8) Vv. uncis inclusa desunt in Rhen. ed. I. Pro vv. mala pessima videtur scribendum esse: mala ac pessima. 9) Gen. 1, 21 sq.

optima, non certe quasi mala ac pessima. Demutationem igitur admisit materia, et si ita est, statum aeternitatis amisit; mortua est denique sine sua forma;[1]) sed aeternitas amitti non potest, quia nisi amitti non possit, aeternitas non est. Ergo nec demutationem potuit admisisse, quia si aeternitas est, demutari nullo modo potest.

13. Et quaeretur, quomodo ex ea bona facta sint, quae ex demutatione nullo modo facta sunt? Unde in mala ac pessima boni atque optimi semen? Certe nec bona arbor fructus malos edit, quia nec deus nisi bonus, nec mala arbor bonos, quia nec materia est nisi pessima. Aut si dabimus illi aliquid, etiam boni germinis, iam non erit uniformis naturae, id est malae in totum, sed tantum[2]) duplex, id est bonae et malae naturae. Et quaeretur iterum, an in bono et malo potuerit convenire luci et tenebris, dulci et amaro. Aut si potuit utriusque diversitas boni et mali concurrisse, et duplex natura fuisse materiae amborum ferax fructuum, iam nec bona ipsa deo deputabuntur, ut nec mala illi imputentur, sed utraque species de materiae proprietate sumpta ad materiam pertinebit. Quo pacto neque gratiam bonorum deo debebimus, nec invidiam malorum, quia nihil de suo operatus ingenio.

14. Per quod probabitur manifeste materiae deservisse. Nam etsi dicatur, licet ex occasione materiae, suo tamen arbitrio, bona protulisse, quasi nactus bonum materiae, quamquam et hoc turpe sit: certe cum ex eadem etiam mala profert, vel haec utique non de suo arbitrio proferendo servit materiae, aliud non habens facere, quam ex malo proferre, invitus utique, qua bonus, ex necessitate, ut invitus, et ex servitute, ut ex necessitate. Quid ergo dignius, ex necessitate eum condidisse mala, an ex voluntate, siquidem ex necessitate condidit, si ex materia, ex voluntate, si ex nihilo. Iam enim sine caussa laboras, ne malorum auctor constituatur deus, quia, etsi de materia fecit, ipsi deputabuntur, qui fecit, proinde quatenus fecit. Plane sic interest, unde fecerit, ac si de nihilo fecisset, nec interest, unde fecerit, ut inde fecerit, unde eum magis decuit. Ma-

---

1) Ita cod. Wouw. et Rig. Ceteri editt. v. **sine** non habent.
2) Rhen. in ed. I. **sed et tantum**, quae idem mutavit in: **sed iam tum**. Sed tantum copula et supervacua est.

gis autem eum decuit ex voluntate fecisse, quam ex necessitate, id est ex nihilo potius, quam ex materia. Dignius est deum etiam malorum auctorem liberum credere, quam servum; quaecunque potestas ei, quam pusillitas, competit. Si et sic concedimus, materiam quidem nihil boni habuisse, dominum vero, si quid boni edidit, sua virtute edidisse, aliae aeque oborientur quaestiones: primo si bonum in materia omnino non fuit, non ex materia bonum factum, quod materia scilicet non habuit; dehinc si non ex materia, iam ergo ex deo factum; si nec ex deo, iam ergo ex nihilo factum. Hoc enim superest secundum Hermogenis dispositionem.

15. Porro si bonum neque ex materia factum est, quia non erat in illa, ut in mala, neque ex deo, quia nihil potuit ex deo fieri, sicut definit Hermogenes: invenitur bonum iam ex nihilo factum, ut ex nullo factum, ut neque ex materia neque ex deo. Et si bonum ex nihilo, cur non et malum? imo cur non omnia ex nihilo, si aliquid ex nihilo? nisi si insufficiens fuit divina virtus omnibus producendis, quae aliquid protulerit ex nihilo. Aut si ex materia mala bonum processit, quia neque ex nihilo neque ex deo, sequetur, ut ex conversione processerit materiae contra denegatam aeterni conversionem. Ita unde bonum constitit, iam negabit Hermogenes inde illud constare potuisse. Necesse est autem ex aliquo eorum processerit, ex quibus negavit procedere potuisse. Ceterum si ideo malum non ex nihilo, ne dei fiat, de cuius arbitrio videbitur factum, sed ex materia, ut ipsius sit, de cuius substantia erit factum: et hic, ut dixi, auctor mali habebitur deus, qui cum eadem virtute et voluntate debuisset omnia bona[1]) ex materia protulisse, aut tantum bona; non omnia tamen bona protulisset, sed[2]) etiam mala, utique aut volens esse mala, si poterat efficere, ne essent, aut non volens efficere omnia bona, si voluit et non fecit, dum nihil intersit, per infirmitatem dominus auctor mali exstiterit an per voluntatem. Aut quae fuit ratio, ut cum bona fecisset quasi bonus, etiam mala protulisset quasi non bonus, cum non congruentia sibi solummodo edidit? Quid necesse erat suo opere prolato

1) Ita cod. Wouw. et Rig. Ceteri v. bona non habent. 2) V. sed nos adiecimus.

etiam materiae negotium curare proinde et malum proferendo, solus ut cognosceretur bonus de bono, materia autem ne cognosceretur mala de malo? Plus bonum floruisset sine mali afflatu. Nam et Hermogenes expugnat quorundam argumentationes, dicentium mala necessaria fuisse ad illuminationem bonorum ex contrariis intelligendorum. Ergo aut nec propterea locus mali proferendi fuit, aut si qua alia ratio exegit illud induci, cur non et ex nihilo potuerit induci, ipsa ratione excusatura dominum, ne mali auctor existimaretur, quae nunc, cum de materia operatur, mala excusat? Si excusat, adeo ubique et undique illuc compellitur quaestio, quo nolunt, qui ipsam mali rationem non examinando nec dignoscendo, quomodo illud aut deo attribuant aut a deo separent, pluribus et indignioribus destructionibus deo[1]) obiiciunt.

16. Igitur in praestructione huius articuli, et alibi forsitan retractandi, equidem definio: aut deo adscribendum et bonum et malum, quae ex materia fecit, aut materiae ipsi, ex qua fecit, aut utrumque utrique, quia ambo sibi obligantur, qui fecit, et de qua fecit, aut alterum alteri; tertius enim praeter materiam et deum non est. Porro si dei erit utrumque, videbitur deus etiam mali auctor; deus autem, ut bonus, auctor mali non erit: si materiae[2]) utrumque, videbitur materia etiam boni matrix; mala autem in totum materia boni non erit matrix: si utriusque erit utrumque, in hoc quoque comparabitur deo materia, et pares erunt ambo, ex aequo mali ac boni affines; aequari autem deo materia non debet, ne duos deos efficiat: si alterum alterius, utique dei[3]) bonum, et materiae malum, neque malum deo neque materiae bonum adscribetur, et bona autem et mala deus de materia faciendo, cum ea facit. Haec si ita sunt, nescio, qua possit evadere sententia Hermogenes, qui deum, quoquo modo de materia malum condidit, sive voluntate, sive necessitate, sive ratione, non putet mali auctorem. Porro si mali auctor est ipse, qui fecit, plane socia materia per substantiae suggestum, excludas[4]) iam caussam materiae

---

1) Rhen. cum c:t. editt. corr. deum. 2) Sic emend. Wouw. et Rig.; Rhen. si deus erit utrumque — si materia utrumque. 3) Emendatio Wouweri; Rhen. deo. 4) Rhen. coni. excludas vel excludis, quod etiam ceteri editt. probarunt; ed. I. excusas.

introducendae. Nihilominus enim et per materiam deus auctor mali ostenditur, si ideo materia praesumpta est, ne deus mali auctor videretur. Exclusa itaque materia, dum excluditur caussa eius, superest, uti deum omnia ex nihilo fecisse constet. Videbimus, an et mala, cum apparuerit, quae mala, et an mala interim ea, quae putas. Dignius enim de suo arbitrio produxit haec quoque producendo de nihilo, quam de praeiudicio alieno, si de materia produxisset. Libertas, non necessitas, deo competit; malo voluerit mala a semet ipso condidisse, quam non potuerit non condidisse.

17. Unici dei status hanc regulam vindicat, non aliter unici, nisi quia solius, non aliter solius, nisi quia nihil cum illo. Sic et primus erit, quia omnia post illum; sic omnia post illum, quia omnia ab illo; sic ab illo, quia ex nihilo, ut illi quoque scripturae ratio constet. Quis cognovit sensum domini? aut quis illi consiliarius fuit? aut quem consultatus est? aut viam intelligentiae et scientiae quis demonstravit illi? quis tradidit et retribuetur ei?[1]) Nemo utique, quia nulla vis, nulla materia, nulla natura substantiae alterius aderat illi. Porro si de aliquo operatus est, necesse est ab ea ipsa acceperit et consilium et tractatum dispositionis, ut viam intelligentiae et scientiae. Pro qualitate enim rei operari habuit, et secundum ingenium materiae, non secundum suum arbitrium, adeo ut et mala pro natura non sua, sed substantiae fecerit.

18. Si necessaria est deo materia ad opera mundi, ut Hermogenes existimavit, habuit deus materiam longe digniorem et idoneiorem, non apud philosophos aestimandam, sed apud prophetas intelligendam, sophiam suam scilicet; haec denique sola cognovit sensum domini. Quis enim scit, quae sunt dei, et quae in ipso, nisi spiritus, qui in ipso?[2]) Sophia autem spiritus; haec illi consiliarius fuit, via intelligentiae et scientiae ipsa est;[3]) ex hac fecit, faciendo per illam, et faciendo cum illa. Cum pararet coelum, inquit, aderam illi, et cum fortia faciebat super ventos, quae sursum nubila, et cum firmos ponebat montes[4]) eius, quae sub coelo est; ego eram compingens cum

1) Rom. 11, 34 sq. 2) 1 Cor. 2, 11. 3) Ies. 40, 14.
4) Rhen. aliique corr. fontes.

ipso; ego eram, ad quem gaudebat; quotidie autem oblectabar in persona eius, quando oblectabatur, cum perfecisset orbem, et inoblectabatur in filiis hominum.[1]) Quis non hanc potius omnium fontem et originem materiarum commendet, materiam vero[2]) non sibi subditam, non statu diversam, non motu inquietam, non habitu informem, sed insitam, et propriam, et compositam, et decoram, quali deus potuit eguisse, sui magis quam alieni egens?[3]) Denique ut necessariam sensit ad opera mundi, statim eam condit et generat in semet ipso. Dominus, inquit, condidit me initium viarum suarum in opera sua; ante saecula fundavit me, priusquam faceret terram, priusquam montes collocarentur; ante omnes autem colles generavit me; prior autem abysso genita sum. Agnoscat ergo Hermogenes idcirco etiam sophiam dei natam et conditam praedicari, ne quid innatum et inconditum praeter solum deum crederemus. Si enim intra dominum, quod ex ipso et in ipso fuit, sine initio non fuit, sophia scilicet ipsius exinde nata et condita, ex quo in sensu dei ad opera mundi disponenda coepit agitari, multo magis non capit sine initio quicquam fuisse, quod extra dominum fuerit. Si vero sophia eadem dei sermo est, sensus sophiae,[4]) sine quo factum est nihil, sicut et dispositum sine sophia, quale est, ut filio dei, sermone unigenito et primogenito, aliquid fuerit praeter patrem antiquius, et hoc modo utique generosius, nedum quod innatum nato fortius, et quod infectum facto validius? quia, quod ut esset nullius eguit auctoris, multo sublimius erit eo, quod ut esset aliquem habuit auctorem. Proinde si malum quidem innatum est, natus autem [5]) sermo dei, (eructavit enim, inquit, sermonem optimum,)[6]) non scio, an a bono malum possit adduci, validius ab infirmo, ut innatum a nato. Ita et hoc nomine materiam deo praeponit Hermogenes, praeponendo eam filio, (filius enim sermo, et deus sermo,[7]) et ego et pater unum sumus,) [8]) nisi quod sustinebit

---

1) Prov. 8, 27 sqq. 2) Haec est scriptura in cod. Pithoei. Edd. omnes: et originem commendet? materiam vero materiarum non etc. 3) Sic emend. Rhen.; cod. Hirsaugiensis: alienigenis; Rhen. ed. I. quali deo pot. eguisse? Sui m. qu. alieni. Denique etc. 4) Coniectura Fr. Iunii. Cod. Pithoei: sensus et sophia; edd. omnes: sensu sophia, et sine quo etc. 5) Rhen. ed. I. id est sermo dei. 6) Ps. 45, 2. 7) Io. 1, 1. 8) Io. 10, 30.

aequo animo filius eam praeponi sibi, quae patri adaequatur.

19. Sed et ad originale instrumentum Moysi provocano, unde et diversa pars suspiciones suas ingratis fulcire conatur, ne scilicet non inde instrui videretur, unde oportet. Itaque occasiones sibi sumpsit quorundam verborum, ut haereticis fere mos est, simplicia quaeque torquere. Nam et ipsum principium, in quo deus fecit et coelum et terram, aliquid volunt fuisse, quasi substantivum et corpulentum, quod in materiam interpretari possit. Nos autem unicuique vocabulo proprietatem suam vindicamus,[1]) principium initium esse, et competisse ita poni rebus incipientibus fieri; nihil enim, quod fieri habet, sine initio esse, quin initium sit illi ipsum, dum incipit fieri; ita principium sive initium inceptionis esse verbum, non alicuius substantiae nomen. Iam nunc si principalia dei opera coelum et terra sunt, quae ante omnia deus fecit suorum esse proprie principium, quae priora sunt facta, merito sic praefatur scriptura:[2]) in principio fecit deus coelum et terram, quemadmodum dixisset: in finem deus fecit coelum et terram, si post universa fecisset. Aut si principium aliqua substantia est, erit et finis aliqua materia. Plane licebit etiam substantivum aliquid principium esse alii rei, quae ex ipso sit futura, ut argilla principium testae, ut semen principium herbae. Sed cum ita utimur vocabulo principii, quasi originis, non quasi ordinis nomine: adiicimus et mentionem ipsius rei specialiter, quam volumus principium alterius rei. De cetero si sic ponamus, verbi gratia: in principio fecit figulus pelvim vel urnam: iam non materiam significabit principium; non enim argillam nominavi principium, sed ordinem operis, quia figulus ante cetera primum pelvim et urnam fecit, exinde facturus et cetera: ad ordinationem operum principii vocabulum pertinebit, non ad originem substantiarum. Possunt et aliter principium interpretari, non ab re tamen; nam et in graeco principii vocabulum, quod est ἀρχὴ, non tantum ordinativum, sed et potestativum capit principatum, unde et ἄρχοντας dicunt principes et magistratus. Ergo secundum hanc quoque significationem

principium pro principatu et potestate sumetur. In principatu enim et in potestate deus fecit coelum et terram.

20. Sed ut nihil aliud significet graeca vox, quam principium, et principium nihil aliud capiat, quam initium, habemus etiam illam initium agnoscere, quae dicit: dominus condidit me[1]) in opera sua.[2]) Si enim per sophiam dei omnia facta sunt, et coelum ergo et terram deus faciens in principio, id est initio, in sophia sua fecit. Denique si principium materiam significaret, non ita scriptura instruxisset: in principio deus fecit, sed ex principio; non enim in materia, sed ex materia fecisset. De sophia autem potuit dici in principio. In sophia enim primo fecit, in qua cogitando et disponendo iam fecerat; quoniam, etsi ex materia facturus fuisset, ante in sophia cogitando et disponendo iam fecerat; quoniam, etsi erat initium viarum, quia cogitatio et dispositio prima sophiae fit operatio, de cogitatu viam operibus instituens, hanc et inde auctoritatem scripturae mihi vindico, quod et deus qui fecit, et ea quae fecit ostendens, unde fecerit non proinde testatur. Nam cum in omni operatione tria sint principalia, qui facit, et quod fit, et ex quo fit, tria nomina sunt edenda in legitima operis enarratione, persona factoris, species facti, forma materiae. Si materia non edetur, ubi et opera et operae operator eduntur, apparet ex nihilo eum operatum. Proinde enim ederetur ex quo, si ex aliquo fuisset operatus. Denique evangelium ut supplementum instrumenti veteris adhibebo, in quo vel eo magis debuerat ostendi deus ex aliqua materia universa fecisse, quo illic etiam, per quem omnia fecerit, revelatur. In principio erat sermo; (in quo principio scilicet deus fecit coelum et terram;)[3]) et sermo erat apud deum, et deus erat sermo; omnia per illum facta sunt, et sine illo factum est nihil.[4]) Cum igitur et hic manifestetur et factor, id est deus, et facta, id est omnia, et per quem, id est sermo: nonne et unde omnia facta essent a deo, per sermonem, exegisset ordo profiteri, si ex aliquo facta essent? Ita quod non fuit, non potuit scriptura profiteri, et non profitendo satis probavit non fuisse, quia profiteretur, si fuisset.

21. Ergo, inquis, si tu ideo praeiudicas ex nihilo facta omnia, quia non sit manifeste relatum de materia praecedenti factum quid, vide, ne diversa pars ideo contendat ex materia omnia facta, quia proinde non aperte significatum sit, ex nihilo quid factum. Plane retorqueri quaedam facile possunt, non statim et ex aequo admitti, ubi diversitas caussae est. Dico enim, etsi non aperte scriptura pronuntiavit ex nihilo facta omnia, sicut nec ex materia, non tantam fuisse necessitatem aperte significandi de nihilo facta omnia, quanta esset, si ex materia facta fuissent, quoniam, quod fit ex nihilo, eo ipso, dum non ostenditur ex aliquo factum, manifestatur ex nihilo factum, et non periclitatur, ne ex aliquo factum existimetur, quando non demonstretur, ex quo sit factum. Quod autem ex aliquo fit, nisi hoc ipsum aperte declaratur, ex aliquo factum, dum illud ex quo factum sit non ostenditur :[1]) periclitabitur primo videri ex nihilo factum, quia non editur, ex quo sit factum; dehinc, etsi ea sit conditione, ut non possit videri non [2]) ex aliquo, proinde periclitabitur, ex alio longe factum videri, quam ex quo factum est, dum non proponitur, unde sit factum. Ita, si ex nihilo deus cuncta fecisse non potuit, etsi [3]) scriptura non adiecisset, illum ex nihilo fecisse: ex materia eum fecisse omni modo debuit edixisse, si et ex materia fecisset, quia illud in totum [4]) habebat intelligi, etsi non significaretur. At istud in dubio, nisi significaretur.

22. Atque adeo spiritus sanctus hanc scripturae suae rationem constituit, ut, cum quid ex aliquo fit, et quod fit, et unde fit, referat. Fructificet, inquit, terra herbam foeni, seminantem semen secundum genus et secundum similitudinem, et lignum fructuosum faciens fructum, cuius semen in ipso in similitudinem. Et factum est sic. Et produxit terra herbam foeni seminantem semen secundum genus, et lignum fructuosum faciens fructum, cuius semen in ipso in similitudinem. Et factum est sic. Et rursus: Et dixit deus: producant aquae repentia animarum vivarum, et vola-

---

1) Sic Rig.; Rhen. aliique: illud dum ex quo factum sit ostenditur. 2) Praeter Rigaltium edd. omnes: videri ex aliquo. 3) V. etsi addidit Rig. 4) Sic cod. Wouw. et

tilia volantia super terram per firmamentum coeli. Et factum est sic. Et fecit deus cetos magnos, et omnem animam animalium repentium, quae produxerunt aquae secundum genus ipsorum. Item post haec: Et dixit deus: producat terra animam viventem secundum genus, quadrupedia et repentia et bestias terrae secundum genus ipsorum.[1]) Si ergo ex iam factis rebus alias res deus proferens ostendit per prophetam, et dicit, quid unde protulerit; (quamquam possimus unde unde illas prolatas existimare, dumne ex nihilo; iam enim facta erant quaedam, ex quibus prolatae videri possent;) si tantam curam instructionis nostrae insumpsit spiritus sanctus, ut sciremus, quid unde processerit: nonne proinde nos et de coelo et de terra compotes reddidisset significando, unde ea esset operatus, si de aliqua materia origo constaret illorum, ut tanto magis ex nihilo ea videretur operatus, quanto nihil adhuc erat factum, ex quo operatus videretur? Itaque sicut ea, quae de aliquo prolata sunt, ostendit, unde prolata sint, ita, quae non ostendit, unde prolata sint, ex nihilo prolata confirmat. Igitur in principio deus fecit coelum et terram.[2]) Adoro scripturae plenitudinem, qua mihi et factorem manifestat et facta. In evangelio vero amplius et ministrum atque arbitrum factoris[3]) invenio, sermonem.[4]) An autem de aliqua subiacenti materia facta sint omnia, nusquam adhuc legi. Scriptum esse doceat Hermogenis officina. Si non est scriptum, timeat vae illud adiicientibus aut detrahentibus destinatum.[5])

23. Sed ex sequentibus argumentatur, quia scriptum sit: terra autem erat invisibilis et incomposita.[6]) Nam et terrae nomen redigit in materiam, quia terra sit, quae facta est ex illa; et erat in hoc dirigit, quasi quae semper retro fuerit innata et infecta; invisibilis autem et rudis, quia informem et confusam et inconditam vult fuisse materiam. Has quidem opiniones eius singillatim revincam; sed interim volo sic ei respondere. Putamus his articulis materiam demonstrari. Numquid tamen, quia erat ante omnia, et tale aliquid esse ex ea factum scriptura significat? Atquin

nihil tale significat. Fuerit licet materia, quantum sibi licet, vel potius Hermogeni, potuit et fuisse, et tamen nihil deus ex illa fecisse, vel quia non decebat deum alicuius eguisse, certe quia nec ostenditur quicquam ex materia fecisse. Sine caussa ergo esset, inquis. Non plane adeo sine caussa. Nam etsi mundus non est factus ex illa, sed haeresis facta est, et quidem hoc impudentior, quod non ex materia facta est haeresis, sed materiam ipsam potius haeresis fecit.

24. Revertor nunc ad singulos articulos, per quos putavit significatam esse materiam, et primo de nominibus expostulabo. Horum enim alterum legimus, quod est terrae, alterum non invenimus, quod est materiae. Quaero ergo, cum materiae nominatio non exstet in scriptura, quomodo ei etiam terrae appellatio accommodetur in alio iam genere substantiae nota? Quo magis materiae quoque nominatio exstitisse debuerat, consecuta etiam terrae appellationem, ut scirem terram commune cum materia esse nomen, ne illud ei soli substantiae vindicarem, cuius et proprium, in qua magis notum est, vel ne illud in quamcunque aliam speciem, nec utique omni materiae, communicare possem, si vellem. Cum enim non exstat proprium vocabulum eius rei, cui commune vocabulum adscribitur, quanto non comparet, cui adscribatur, cuicunque alii poterit adscribi. Ita Hermogenes, etsi materiam ostenderet nominatam, deberet eandem probare terram quoque cognominatam, ut ita utrumque illi vocabulum vindicaret.

25. Vult igitur duas proponi terras in ista scriptura, unam, quam in principio deus fecit, aliam, materiam, ex qua fecit, de qua dictum sit: terra autem erat invisibilis et rudis.[1] Utique si quaeram ex duabus, cui nomen terrae accommodari debeat, id dicetur,[2] hanc, quae facta sit, ex illa, ex qua facta est, vocabulum derivasse, quia veri similius sit ab origine sobolem potius, quam originem a sobole vocitari. Hoc si ita est, alia nobis obvolvitur quaestio, an competat, terram hanc, quam deus fecit, ex illa, ex qua

---

1) Gen. 1, 2. 2) Rhen. ed. I. ex duabus, quae cui nomen terrae adcommodari id dicetur; deinde ed. e cod.

fecit, cognomentum derivasse. Audio enim apud Hermogenem ceterosque materiarios haereticos terram quidem illam informem et invisibilem et rudem fuisse, hanc vero nostram proinde et formam et conspectum et cultum a deo consecutam, aliud ergo factam, quam erat ea, ex qua facta est. Porro aliud facta, non potuit cum ea de nomine[1]) sociari, a cuius conditione desciverat. Si nomen proprium materiae illius fuit terra, haec, quae non est materia, aliud scilicet facta, terrae quoque non capit nomen alienum et statu suo extraneum. Sed materia facta, id est terra, habuit cum sua origine consortium nominis, sicut et generis. Non adeo. Nam et testam, licet ex argilla confectam, iam non argillam vocabo, sed testam, et electrum, licet ex auro et argento foederatum, nec argentum tamen nec aurum appellabo, sed electrum,[2]) a cuius habitu quod divertit, pariter et a vocatu eius recedit appellationis, sicut et conditionis proprietate. Quam autem transierit de statu terrae illius, id est materiae, ista terra, vel eo palam est, quod haec apud Genesin testimonium boni accepit: et vidit deus, quia bonum,[3]) illa autem apud Hermogenem in originem et caussam malorum deputatur. Postremo si ideo haec terra, quia et illa, cur non et materia haec quoque, quia et illa? Imo iam et coelum et omnia, si ex materia constant, et terrae et materiae vocari debuerunt. Satis ista de terrae nomine, in quo materiam intelligi voluit, quod nomen unius elementi omnes sciunt, natura primum, dehinc scriptura docente, nisi si et Sileno illi apud Midam regem adseveranti de alio orbe credendum est, auctore Theopompo. Sed et deos multos idem refert.

26. Nobis autem unus deus et una est terra, quam in principio deus fecit. Cuius ordinem incipiens scriptura decurrere, primo factam eam edicit; dehinc qualitatem ipsius edisserit, sicut et coelum primo factum professa: in principio deus fecit coelum;[4]) dehinc dispositionem eius superinducit: et separavit inter aquam, quae erat infra firmamentum, et quae erat super firmamentum, et vocavit deus firmamentum coelum,[5]) ipsum quod in primordio fecerat. Proinde et de homine: et fecit deus hominem, ad

imaginem dei fecit illum;[1]) dehinc, qualiter fecerit, reddit: et finxit deus hominem de limo terrae, et afflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo in animam vinam.[2]) Et utique sic decet narrationem inire, primo praefari, postea prosequi, nominare, deinde describere. Alioquin vavum, si eius rei, cuius nullam praemiserat mentionem, id est materiae, ne ipsum quidem nomen, subito formam et habitum promulgavit, ante enarrat, qualis esset, quam an esset; ostendit figuram deformati, nomen abscondit. At quanto credibilius secundum nos eius rei dispositionem scriptura subiunxit, cuius institutionem simulque nominationem praemisit? Quam denique integer sensus est: in principio deus fecit coelum et terram, terra autem erat invisibilis et rudis, [3]) quam deus scilicet fecit, de qua scriptura cum maxime edixerat? Nam et „autem" ipsum velut fibula coniunctivae particulae ad connexum narrationi appositum est: terra autem. Hoc enim verbo revertitur ad eam, de qua supra dixerat, et alligat sensum. Adeo aufer hinc autem, et soluta compago est, ut tunc possit de alia terra dictum videri: terra erat invisibilis et rudis.

27. Sed tu supercilio capitis et nutu digiti accommodato altius tollens et quasi retro iactans: erat, inquis, quasi semper fuerit, scilicet innata et infecta, et idcirco materia credenda. At ego sine ullo lenocinio pronuntiationis simpliciter respondebo, de omni re posse dici erat, etiam de ea, quae facta, quae nata sit, quae aliquando non fuerit, et quae materia non sit. Omne enim, quod habet esse, unde unde habet, sive per initium sive sine initio, hoc ipso, quod est, etiam erat dicetur. Cui competit prima verbi positio in definitionem, eiusdem etiam declinatio verbi decurrèt in relationem. Est definitionis caput, erat relationi facit. Hae sunt argutiae et subtilitates haereticorum, simplicitatem communium verborum torquentes in quaestionem. Magna scilicet quaestio est, si erat terra, quae facta est. Sane discutiendum, an ei competat invisibilem et rudem fuisse, quae facta est, an ei, ex qua facta est, ut eiusdem sit erat, cuius et quod erat.

28. Atquin non tantum probabimus istum habitum

---

huic terrae competisse, sed et illi alii non competisse. Nam si nuda materia deo subiacebat, nullo scilicet elemento obstruente, siquidem nondum quicquam erat praeter ipsam et deum, utique invisibilis esse non poterat, quia etsi tenebras volet in substantia fuisse materiae, (cui articulo respondere debebimus suo ordine,) etiam homini tenebrae visibiles sunt; hoc enim ipsum, quod sunt tenebrae, videtur, nedum deo. Et utique si invisibilis esset, nullo modo cognosceretur qualitas eius. Unde ergo compertus est Hermogenes informem et confusam et inquietam illam fuisse, quae ut invisibilis latebat? Aut si hoc a deo revelatum est, probare debet. Sic et an rudis dici potuerit, expostulo. Certe enim rude illud est, quod imperfectum est. Certe imperfectum non potest esse, nisi quod factum est; quod enim minus factum est, imperfectum est. Certe, inquis. Ergo materia, quae facta non erat in totum, imperfecta esse non potuit; quae imperfecta non fuit, etiam rudis non fuit. Initium non habens, quia facta non fuit, caruit et rudimento. Initii enim accidens est rudimentum. Terra vero, quae facta est, meruit et rudis dici; statim enim, ut facta est, habuit imperfectae locum aute perfectionem.

29. Siquidem omnia opera sua deus ordine consummavit, incultis primo elementis depalans quodammodo mundum, dehinc exornatis velut dedicans. Nam et lumen non statim splendore solis implevit, et tenebras non statim solatio lunae temperavit, et coelum non statim sideribus stellisque signavit, et maria non statim belluis frequentavit, et ipsam terram non statim varia fecunditate dotavit; sed primo esse ei contulit, dehinc non in vacuum esse supplevit. Sic enim et Esaias, non in vacuum, ait, fecit illam, sed inhabitari.[1]) Postea ergo quam facta est, futura etiam perfecta; interim erat invisibilis et rudis, rudis quidem hoc quoque ipso, quod invisibilis, ut nec visui perfecta simul et ut de reliquo nondum instructa, invisibilis vero, ut adhuc aquis tanquam munimento genitalis humoris obducta, qua forma etiam affinis eius caro nostra producitur. Nam et David ita canit: domini est terra et plenitudo eius, orbis terrae, et omnes qui habitant in illa; ipse super maria fundavit eam, et super flumina praeparavit eam.[2]) Segregatis enim aquis in ca-

vationem sinuum emicantior facta est arida, quae antehac aquis tegebatur. Exinde itaque et visibilis efficitur, dicente deo: congregetur aqua in congregationem unam, et videatur arida.[1] Videatur, inquit, non fiat. Iam enim facta erat, sed invisibilis, usque tunc videri sustinebat. Arida autem, quod erat futura ex divortio humoris, tamen terra. Et vocavit deus aridam terram,[2] non materiam. Sic et perfectionem postea consecuta, desinit rudis haberi, cum pronuntiat deus: fruticet terra herbam foeni seminantem semen secundum genus, et secundum similitudinem, et lignum fructuosum faciens fructum, cuius semen in ipso in similitudinem.[3] Item: producat terra animam vivam secundum genus, et quadrupedia et repentia et bestias terrae secundum genus.[4] Implevit igitur ordinem suum scriptura divina. Quam enim praedixerat invisibilem et rudem, ei et visionem reddidit et perfectionem. Non alia autem materia erat invisibilis et rudis. Ergo[5] materia erit postea visibilis et perfecta. Volo itaque videre materiam; visibilis enim facta est. Volo et perfectam eam recognoscere, ut ex illa etiam foeni herbam et ex illa decerpam lignum fructuosum, et ex illa animalia usui meo famulentur. Sed materia quidem nusquam, terra vero haec, id est coram. Hanc video, hac perfruor, ex quo invisibilis et rudis esse desiit. De qua manifestissime Esaias: haec dicit dominus, qui fecit coelum, iste deus, qui demonstravit terram et fecit illam.[6] Certe eandem demonstravit, quam et fecit. Quomodo demonstravit? utique dicendo: videatur arida;[7] quare videri iubet, nisi quia retro non videbatur? ut sic quoque eam non in vacuum fecisset faciendo visibilem et ita habilem.[8] Et sic per omnia probatur nobis, hanc, quam incolimus, eandem et factam esse a deo et ostensam, nec aliam fuisse rudem et invisibilem, quam quae et facta et ostensa est, atque ita: terra autem erat invisibilis et rudis,[9] ad eam pertinet, quam deus cum coelo separavit.

30. Sic et sequentia coniecturam Hermogenis instruere videbuntur: et tenebrae super abyssum, et spiritus desuper aquas ferebatur,[10] quasi et hae confusae substantiae mas-

---

1) Gen. 1, 9. 2) ib. v. 10. 3) ib. v. 11. 4) ib. v. 24. 5) Cod. Wouw.: Ergo nec materia. 6) Ies. 45, 18. 7) Gen. 1, 9. 8) Ies. 45, 18. 9) Gen. 1, 2. 10) ibid.

salis illius molis argumenta portendant. Atquin singillatim definiens tenebras, abyssum, spiritum dei, aquas, nihil confusum nec in confusione incertum aestimari facit tam divisa relatio certorum et distinctorum elementorum. Hoc quidem amplius, cum situs proprios eis adscribit, tenebras super abyssum, spiritum super aquas, negavit confusionem substantiarum, quarum demonstrando dispositionem demonstravit etiam distinctionem. Vanissimum denique, ut materia, quae informis inducitur, de tot formarum vocabulis informis adseveretur, non edito, quid sit illud corpus confusionis, quod unicum utique credendum est, si informe est. Uniforme etenim, quod informe est, informe autem, quod ex varietate confusum est, unam habeat necesse est speciem, quod non habet speciem, dum ex multis unam habet speciem. Ceterum aut habebat in se species istas materia, de quarum vocabulis intelligenda esset, tenebras dico et abyssum et spiritum et aquas, aut non habebat. Si enim habebat, quomodo inducitur non habens formas? Si non habebat, quomodo agnoscitur?

31. Sed et illud utique captabitur, de coelo solo et de terra ista scripturam significasse, quod eam in principio deus fecerit, de speciebus autem supra dictis nihil tale, et ideo eas, quae factae non significentur, ad infectam materiam pertinere. Respondebimus huic quoque scrupulo. Scriptura divina satis dissereret, si summas ipsas rerum a deo factas commendasset coelum et terram, habentes utique suggestus suos proprios, qui in ipsis summis intelligi possent. Suggestus autem coeli et terrae primo tunc fuerint tenebrae et abyssus et spiritus et aquae. Nam terrae quidem suberat abyssus et tenebrae. Si enim abyssus infra terram, tenebrae autem super abyssum, sine dubio et tenebrae et abyssus infra terram. Coelo vero spiritus et aquae subiacebant, nam si aquae super terram, quae eam texerant, spiritus autem super aquas, pariter et spiritus et aquae super terram. Quae vero super terram, ea utique infra coelum. Et sicut terra abysso et tenebris, ita et coelum spiritui et aquis incubabat, et complectebantur. Et ita novum non est, ut id solum, quod continet, nominetur, qua summale, in isto autem intelligatur, et quod continetur, qua portionale. Ecce, si dicam, civitas exstruxit theatrum et circum, scena autem erat talis et talis, et statuae super

euripum, et obeliscus super omnia ferebatur, quia non et has species edixerim factas a civitate, non erunt ab ea cum circo et theatro? An ideo non adieci factas has quoque species, quia inerant eis, quae facta praedixeram, et inesse, quibus inerant, intelligi poterant? Sed vacet hoc exemplum, ut humanum, aliud de auctoritate scripturae ipsius arripiam. Fecit, inquit, deus hominem de terra, et afflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo in animam vivam.[1]) Faciem quidem eius hic nominat, sed nec ipsam factam a deo dixit, costam vero[2]) et ossa et carnem et oculos et sudorem et sanguinem[3]) postea loquitur, quae nec tunc facta a deo significavit. Quid respondebit Hermogenes? Numquid et membra hominis ad materiam pertinebunt, quia non nominatim facta referuntur? An et haec in hominis factitatione censentur? Proinde membra erant coeli et terrae abyssus et tenebrae, spiritus et aquae. In corporibus enim membra sunt facta, in corporibus et membra sunt nominata. Nullum elementum non membrum est eius elementi, quo continetur. Omnia autem elementa coelo aut terra continentur.

32. Haec responderim pro scriptura praesenti, quatenus hic solorum corporum factitationem commendare videtur coeli et terrae. Scivit esse, qui ultro in corporibus et membra cognoscerent, et ideo compendio usa est. Providit tamen et hebetes et insidiosos, qui dissimulato tacito intellectu ipsis quoque membris verbum factitationis significatorium exigerent. Itaque et propter istos singulas species factas docet aliis in locis. Habes sophiam: prior autem abysso genita sum,[4]) dicentem, ut credas abyssum quoque genitam, id est factam, quia et filios facimus, licet generemus. Nihil interest facta an nata sit abyssus, dum initium detur illi, quod non daretur, si materiae subiecta esset. De tenebris vero ipse dominus per Esaiam: ego, qui struxi lucem et feci tenebras.[5]) De spiritu aeque Amos: qui solidat tonitruum et condit spiritum, et adnuntiat in homines Christum suum,[6]) eum spiritum condi-

---

1) Gen. 2, 7. 2) Rhen. in ed. I. cui tam vero; deinde corr. cutem vero; Pamel. et Rig. costam vero. 3) Gen. 2, 21. 23. 3, 5. 19. 4, 10. 4) Prov. 8, 24. 5) Ies. 45, 7. 6) Amos 4, 13. LXX.

tum ostendens, qui in terras conditas deputabatur, qui super aquas ferebatur, librator et afflator et animator universitatis, non, ut quidam putant, ipsum deum significari spiritum, quia deus spiritus. Neque enim aquae dominum sustinere sufficerent, sed eum spiritum dicit, de quo etiam venti constiterunt, ut ait per Esaiam: quia spiritus a me exivit, et flatum omnem ego feci. [1]) Item de aquis eadem sophia. Et cum firmos ponebat fontes, quae sub coelo, ego eram modulans cum ipso. [2]) Cum ergo et eas species probamus a deo factas, etsi in Genesi tantummodo nominantur sine factitationis mentione, respondebitur fortasse ex diverso, plane factas eas, sed ex materia, ut stilus quidem Moysi: et tenebrae super abyssum, et spiritus dei super aquas ferebatur, [3]) materiam sonet, ceterae vero scripturae, quae ex materia factae sint species, in disperso demonstrent. Ergo sicut terra de terra, ita et abyssus ex abysso, et tenebrae ex tenebris, et spiritus et aquae ex spiritu et aquis constiterunt. Et sicut supra diximus, non potuit informis fuisse materia, si species habebat, ut et aliae ex ea sint confectae, nisi quod non aliae, sed ipsae ex semet ipsis. Siquidem non capit diversas fuisse, quae iisdem nominibus eduntur, quod iam operatio divina otiosa videri possit, si, quae fuerant, fecit, cum generosiora essent, quae non erant facta, si fierent. [4]) Igitur, ut concludam, aut materiam tunc significavit Moyses, cum [5]) scribit: et tenebrae super abyssum, et spiritus dei super aquas ferebatur; [6]) aut cum hae species alibi postea demonstrantur factae a deo, debuerunt aeque demonstrari ex materia, quam Moyses praemiserat, factae; aut si species istas et non materiam significavit Moyses, ubi materia demonstrata sit, quaero.

33. Sed dum illam Hermogenes inter colores suos invenit, (inter scripturas enim dei invenire non potuerit,) satis est, quod omnia et facta a deo constat, et ex materia facta non constat, quae, etiamsi fuisset, ipsam quoque a deo factam credidissemus, quia nihil innatum praeter deum

---

1) Ies. 57, 16. 2) Prov. 8, 28. 3) Gen. 1, 2. 4) Ita locus videtur emendandus. Rhen. ed. I. si qua ferant fecit, cum generosiora esset, (Rigalt. generosior esset) quae n. e. facta, quam si fierent. 5) V. cum adiecit Rhen. 6) Gen. 1, 2.

praescribentes obtineremus. In hunc usque articulum locus est retractatui, donec ad scripturas provocata deficiat exhibitio materiae. Expedita summa est: nihil invenio factum, nihil ex nihilo, [1] quia quod factum invenio, non fuisse cognosco. Etiamsi quid ex aliquo factum est, ex facto habet censum, ut ex terra herba et fructus et pecudes et figuratio hominis ipsius, ut ex aquis natatiles et volatiles animae. Huiusmodi origines rerum ex his prolatarum potero materias appellare, sed factas a deo et ipsas.

34. Ceterum omne ex nihilo constitisse illa postremo divina dispositio suadebit, quae omnia in nihilum [2] redactura est. Siquidem et coelum convolvetur ut liber, [3] imo nusquam fiet cum ipsa terra, cum qua primordio factum est. [4] Coelum et terra praeteribunt, inquit, [5] coelum primum et terra prima abierunt, et locus non est inventus illis, [6] quia scilicet, quod et finitum locum amittit. [7] Sic et David: opera manuum tuarum coeli; et ipsi peribunt. Nam et si mutabit illos velut opertorium, et mutabuntur. [8] Sed et mutari perire est pristino statui, quem, dum mutantur, amittunt. Et stellae quidem de coelo ruent, sicut fici arbor cum valido commota vento acerba sua amittit, [9] montes vero tanquam cera liquescent a conspectu domini, [10] cum surrexerit scilicet confringere terram. [11] Sed et paludes, inquit, arefaciam, et quaerent aquam nec invenient; [12] etiam mare hactenus. [13] Quae omnia etsi aliter putaverit spiritaliter interpretanda, non tamen poterit auferre veritatem ita futurorum, quomodo scripta sunt. Si quae enim figurae sunt, ex rebus consistentibus fiant necesse est, non ex vacantibus, quia nihil potest ad similitudinem de suo praestare, nisi sit ipsum, quod tali similitudine praestet. Revertor igitur ad caussam definientem, omnia ex nihilo edita in nihilum perventura. Ex aeterno enim, id est ex materia, nihil deus interibile fecisset, nec ex maioribus minora condidisset, cui magis congruat, ex minoribus maiora producere, id est ex interibili aeternum.

---

1) Nescio an sit scribendum: nihil non ex nihilo. Cf. cap. 34. 2) Ita emend. Rhen.; ed. I. ex nihilo. 3) Ies. 34, 4. 4) Matth. 24, 21. 5) ib. v. 35. 6) Apoc. 21, 1. 7) Rhen. ed. I. quod et finitio cum amittit; deinde edd. omnes: quod et finit, locum amittit. 8) Ps. 102, 26 sq. 9) Apoc. 6, 13. 10) Ps. 97, 5. 11) Ies. 2, 19. 12) Ies. 41, 17. 13) Ies. 42, 15.

Quod et carni nostrae pollicetur, cuius virtutis et potestatis suae hunc iam arrabonem voluit in nobis collocasse, ut credamus etiam illum universitatem ex nihilo velut emortuam, quae scilicet non erat, in hoc, ut esset, suscitasse.

35. De cetero vero statu materiae, etsi non est retractandum, (prius enim erat, ut eam esse constaret,) tamen ac si constiterit, persequendus est ordo, quo magis eam non esse constet, cuius nec reliquus status consistat, simul ut contrarietates suas agnoscat Hermogenes. Prima, inquit, facie videtur nobis incorporalis esse materia, exquisita autem ratione recta invenitur neque corporalis neque incorporalis. Quae est ista ratio recta, quae nihil recti renuntiat, id est nihil certi? Nisi fallor enim, omnis res aut corporalis sit necesse est, aut [1]) concedam interim esse aliquid incorporale de substantiis duntaxat, cum ipsa substantia corpus sit rei cuiusque; certe post corporale et incorporale nihil tertium. Age nunc sit et tertium, quod illa recta ratio Hermogeniana compererit, quae neque corporalem neque incorporalem materiam facit, ubi est, quale est, quid vocatur, quid describitur, quid intelligitur? tantum hoc ratio renuntiavit, nec corporalem materiam nec incorporalem.

36. Sed ecce contrarium subiicit, aut alia fortasse ratio ei occurrit, ex parte corporalem renuntians materiam et ex parte incorporalem. Iam ergo ne neutrum sit, utrumque materia censenda est. Erit enim corporalis et incorporalis adversus renuntiationem rectae rationis illius, plane rationem non reddentis sententiae suae, sicut nec alia reddit. Corporale enim materiae vult esse, de quo corpora edantur, incorporale vero inconditum motum eius. Si enim, ait, corpus tantummodo esset, nihil ei incorporale appareret, id est motus; si vero in totum incorporalis fuisset, nullum corpus ex ea fieret. Quanto haec rectior ratio, nisi quod, si tam rectas lineas ducis, Hermogenes, [2]) quam rationi satis, [3]) pictor te bardior non est. Quis enim tibi concedit motum in secundam partem substantiae deputare,

---

1) Edd. omnes: ut. Rhen. corr. aut corporalis aut incorporalis sit nec. est, ut etc. 2) Emendatio Rhenani; ed. I. rectior rationis si quod sit rectas lineas duci Herm. 3) Rhen. corr. quam ratio ista.

cum substantiva res non sit, quia nec corporalis, sed accidens, si forte, substantiae et corpori, ut actus et pulsus, ut lapsus, ut casus, ita et motus. Nam si vel [1]) a semet ipso quid movetur, actus eius est motus, certe pars substantiae non est, sicut tu motum substantiam facis materiae incorporalem. Omnia denique moventur aut a semet ipsis, ut animalia, aut ab aliis, ut inanimalia, tamen nec hominem nec lapidem et corporalem et incorporalem dicemus, quia et corpus habeat et motum, sed unam omnibus formam solius corporalitatis, quae substantiae res est, si qua incorporalia eis adsunt, aut actus, aut passiones, aut officia, aut libidines, eorum non portiones deputamus. Quo ergo facit, portionem materiae in motum disponere, qui non ad substantiam pertinet, sed ad substantiae habitum? Quid enim, si immobilem placuisset tibi inducere materiam, numquid immobilitas secunda pars formae videretur? Sic itaque nec motus; sed de motu et alibi licebit.

37. Nunc enim video te ad illam rursus rationem reverti, quae tibi nihil certi renuntiare consuevit. Nam sicut nec corporalem nec incorporalem infers materiam, ita nec bonam nec malam allegas, et proinde superargumentans, si enim, inquis, esset bona, quae semper hoc fuerat, non desideraret compositionem dei; si esset natura mala, non accepisset translationem in melius, nec quicquam compositionis suae applicuisset illi deus tali natura; in vacuum enim laborasset. Verba haec tua sunt, quorum te et alibi meminisse oportuerat, ne quid his contrarium inferres. Sed quoniam de mali et boni ambiguitate super materiam in praeteritis aliquid retractavimus, nunc ad praesentem et solam propositionem et argumentationem tuam respondebo. Nec dicam, et hic te certum aliquid debuisse pronuntiasse, aut bonam aut malam aut tertium aliquid, sed nec hic, quod tibi libuit pronuntiasse, custodisse. Rescindis enim, quod pronuntiasti, nec bonam nec malam, quia, cum dicis: si esset bona, non desideraret componi a deo, malam portendis, et cum apponis: si esset mala natura, non admitteret in melius translationem, bonam subostendis. Atque ita et boni et mali affinem constituisti, quam nec bonam nec malam pronuntiasti. Ut autem argumentationem, qua pu-

1) Edd. omnes: sive.

tasti te propositionem tuam confirmaturum, retundam, oppono etiam illud: si bona fuisset materia semper, quare non desiderasset in melius reformari, quod bonum non desiderat, aut non optat, aut non capit profectum, ut fiat de bono melius? aeque si mala natura fuisset, quare non potuerit a deo converti, ut a potentiore, ut ab eo, qui lapidum quoque naturam convertere valeat in filios Abrahae? [1]) Nempe ergo non tantum comparas dominum materiae, sed et subiicis, a quo natura materiae devinci et edomari melius potuisset. [2]) Sed et quam hic non vis naturam malam, alibi te confessum negabis.

38. De situ materiae id tracto, quod et de modo, [3]) ut perversitatem tuam traducat. Subiacentem facis deo materiam, et utique locum illi, qui sit infra deum. In loco ergo materia; si in loco, ergo intra locum; si intra locum, ergo determinatur a loco, intra quem est; si determinatur, habet lineam extremam, quam, quantum proprie pictor, agnoscis finem esse omni rei, cuius linea extrema est. Non ergo erit infinita materia, quae, dum in loco est, a loco determinatur, et dum determinatur ab illo, extrema eum linea patitur. At tu infinitam facis, dicens: infinita est autem eo, quod semper est. Et si quis discipulorum tuorum voluerit argumentari, quasi infinitam [4]) aevo, non modo [5]) corporis intelligi velis. Atqui corporaliter infinitam, ut corporaliter immensam et incircumscriptam, sequentia ostendunt. Unde, inquis, nec tota fabricatur, sed partes eius. Adeo corpore infinita, non tempore est. Et obduceris corpoream infinitam faciens, cum locum ei adscribens intra locum et extremam loci lineam includis. Sed tamen cur non totam eam formaverit deus, non scio, nisi qua aut invalidus aut invidus. Itaque dimidium eius, quae non tota formata sit, quaero, ut, qualis tota fuerit, agnoscam. Debuerat enim deus ut exemplarium antiquitatis ad gloriam operis palam fecisse.

39. Sit nunc definitiva, sicut rectius tibi videtur, per demutationes suas et translationes, sit et comprehensibilis, ut quae fabricatur, inquis, a deo, quia et convertibilis et

---

1) Matth. 3, 9. 2) Rhen. corr. edomari in melius non potuisset. 3) Pam. et Rig. de motu. 4) Rig. infinitatem. 5) Pam.: non motu corp.

demutabilis et dispartibilis. Demutationes enim eius, inquis, dispartibilem eam ostendunt. Et hic a lineis tuis excidisti, quibus circa personam dei usus es, praescribens deum illam non ex semet ipso fecisse, quia in partes venire non posset, qui sit aeternus et manens in aevum ac per hoc immutabilis et indivisibilis. Si et materia eadem aeternitate censetur, neque initium habens neque finem, eadem ratione non poterit pati dispertitionem et demutationem, qua nec deus. In aeternitatis consortio posita participet cum illo necesse est et vires et leges et conditiones aeternitatis. Atque cum dicis: partes autem eius omnia simul ex omnibus habent, ut ex partibus totum dignoscatur, utique eas partes intelligi vis, quae ex illa prolatae sunt, quae hodie videntur a nobis. Quomodo ergo omnia ex omnibus habent? utique ex pristinis, quando, quae hodie videntur, aliter habeant, quam pristina fuerunt.

40. Dicis in melius reformatam materiam, utique deterioribus, [1]) et vis meliora deteriorum exemplarium ferre? Confusa res erat, nunc vero composita est, et vis ex compositis incomposita praeberi? Nulla res speculum est alterius, id est non coaequalis. Nemo se apud tonsorem pro homine mulum inspexit, nisi si qui putat in hac exstructione mundi disposita iam et compta [2]) informem et incultam materiam respondere. Quid hodie informe in mundo, quid retro [3]) speciatum in materia, ut speculum sit mundus materiae? Cum ornamenti nomine sit penes Graecos mundus, quomodo inornatae materiae imaginem praefert, [4]) ut dicas totum eius ex partibus cognosci? Certe ex illo toto erit etiam hoc, quod non venit in deformationem. Et supra edidisti, non totam eam fabricatam. [5]) Igitur vel hoc rude et confusum et incompositum [6]) non potest in expolitis et distinctis et compositis recognosci, quae nec partes materiae appellari convenit, cum a forma eius ex mutatione divisa recesserunt.

41. Revertor ad motum, ut ubique te lubricum ostendam. Inconditus et inconfusus et turbulentus fuit materiae

---

1) Pam. et Rig. de deterioribus. 2) Ita corr. Rhen.; ed. I. contempta. Pamel. et Rig. dispositae iam et comptae. 3) Ita scripsit Rhen.; ed. I. tetrum. 4) Rhen. corr. refert. 5) Latinius e ms., Rig. fabricatum. 6) Sic emend. Rhen. e cod. Gorz. Ed. I. et confugi et mihi computum.

motus. Sic enim et ollae undique ebullientis similitudinem apponis. [1]) Et quomodo alibi alius a te affirmatur? Cum enim vis materiam nec bonam nec malam inducere, igitur, inquis, subiacens materia, aequalis momenti habens motum, neque ad bonum neque ad malum plurimum vertit. [2]) Si aequalis momenti, iam non turbulentus nec cacabacius, sed compositus et temperatus, scilicet qui inter bonum et malum suo arbitrio agitatus, in neutram tamen partem pronus et praeceps, mediar quod aiunt ginaten ex vi librato impetu ferebatur. [3]) Haec, inquies, non est, haec turbulentia [4]) et passivitas non est, sed moderatio et modestia et iustitia motationis neutram in partem inclinantis. [5]) Plane si huc et illuc aut in alterum magis proclinaret, [6]) tunc inconcinnitatis et inaequalitatis et turbulentiae denotari mereretur. Porro si neque ad bonum neque ad malum pronior erat motus, utique inter bonum et malum agebatur. Et ex hoc quoque materiam determinabilem apparet, cuius motus nec malo nec bono pronus eo, quod in neutrum vertebat, [7]) intra utrumque ab utroque pendebat [8]) et hoc nomine ab utroque determinabatur. Sed et bonum et malum in loco facis, cum dicis motum materiae in neutrum eorum fuisse propensum. Materia enim, quae in loco erat, neque huc neque illuc devergens, in loca non devergebat, in quibus erat bonum et malum. Dans autem locum bono et malo, corporalia ea facis, faciendo localia, quia, quae locum habent, prius est, ut corporalia sint. Denique incorporalia proprium locum non haberent, nisi in corpore, cum corpori accedunt. Ad bonum autem et malum non devergente [9]) materia, ut aut corporalia aut localia non devergebat. Bonum ergo et malum erras, si substantias esse vis; substantias enim facis, quibus loca adsignas. Loca autem adsignas, cum materiae motum ab utraque regione suspendis.

---

1) Rhen. ed. I. oppones; Rig. apponis. 2) Sic ed. I.; Rhen. corr. vergit. 3) Locus prorsus corruptus. Rhen. scripsit: mediae, quod aiunt, aginae aequilibrato impetu ferebatur; quam coniecturam cet.editt.praeterSemlerum uno consensu probarunt. 4) Emendationes Rhenani ceteras in hoc cap. maximam partem recepimus. — Ed. I. turbulenta. 5) Ed. I. mutationis neutram partem iudicantis. 6) Ed. I. aut in tale rerum proclivarunt. 7) Rhen. vergebat. 8) Ed. I. censebat. 9) Ed. I. Bonum a. et m. n. devergent mat.

42. Dispersisti omnia, ne de proximo, quam contraria sibi sint, relucerent. At ego colligam singula et conferam. Inconditum adseveras motum materiae eamque adiicis sectari informitatem; dehinc alibi, desiderare componi a deo. Desiderat formationem, quae sectatur informitatem? Aut sectatur informitatem, quae desiderat formationem? Non vis videri deum aequari materiae, et subiicis, habere illam cum deo communionem. Impossibile enim, inquis, non habentem illam commune aliquid cum deo, ornari eam ab ipso. Atquin si commune aliquid habebat cum deo, non desiderabat exornari ab ipso, pars scilicet dei per communionem. Aut et deus poterat ornari a materia, habendo cum illa aliquid et ipse commune. Etiam in hoc necessitati subiicis deum, si fuit aliquid in materia, propter quod eam formaret. Commune autem inter illos facis, quod a semet ipsis moveantur, et semper moveantur. Quid minus materiae, quam deo adscribis? Totum consortium divinitatis hoc erit, libertas et aeternitas motus. Sed deus composite, materia incondite moventur. Tamen divinum proinde, motu proinde libero et aeterno. Atquin plus materiae das, cui licuit sic moveri, quomodo deo non licuit.

43. De motu et illud notaverim. Nam secundum ollae similitudinem sic erat, inquis, materiae motus, antequam disponeretur, concretus, inquietus, inapprehensibilis prae nimietate certaminis. Dehinc subiicis: stetit autem in dei compositionem, et inapprehensibilem habuit inconditum motum prae tarditate inconditi motus. Supra certamen motus [1]) adscribis, hic tarditatem. Nam de natura materiae quoties cadas, accipe. Supra iudicas: [2]) si autem esset materia natura mala, non accepisset translationem in melius, nec deus aliquid compositionis accommodasset illi; in vacuum enim laborasset. Finisti igitur duas sententias, nec materiam natura malam, nec naturam eius a deo potuisse converti. Horum immemor postea infers: [3]) at ubi accepit compositionem a deo et ornata est, cessavit a natura. Si in bonum reformata est, utique de malo refor-

---

1) Rhen. corr. et ceteri editt. motui. 2) Ed. I. accipis supra iudices etc. Rhen. et ceteri editt. accipe. Supra dicis etc. 3) Ed. I. inferens.

mata est, et si per compositionem dei, cessavit a natura mali; natura cessavit ergo, et mala fuit natura ante compositionem, et desinere potuit a natura post reformationem.

44. Sed et qualiter operatum facias deum, sequitur, ut ostendam. Plane a philosophis recedis, sed tamen et a prophetis. Stoici enim volunt deum sic per materiam decucurrisse, quomodo mel per favos. At tu non, inquis, pertransiens illam facit mundum, sed solummodo apparens et appropinquans ei, sicut facit quid decor solummodo apparens et magnes lapis solummodo appropinquans. Quid simile deus fabricans mundum, et decor vulnerans animum, aut magnes attrahens ferrum? Nam etsi apparuit deus materiae, sed non vulneravit illam, quod decor animum; etsi appropinquavit, sed non cohaesit illi, quod magnes ferro. Puta nunc exempla tua competere. Certe si apparendo et appropinquando materiae fecit ex illa deus mundum, utique ex quo apparuit, fecit, et ex quo appropinquavit. Ergo non fecerat retro, quando [1]) nec apparuerat illi nec appropinquaverat. Et cui credibile est, deum non apparuisse materiae, vel qua consubstantiali suae per aeternitatem? ab ea longe fuisse, quem credimus ubique esse et ubique apparere, cui etiam inanimalia et incorporalia laudes canunt apud Danielem? [2]) Quantus hic locus, in quo deus a materia tantum distabat, ut neque appareret neque appropinquaret ante mundi molitionem? Credo, peregrinatus est ad illam de longinquo, cum primum ei voluit apparere et appropinquare.

45. At enim prophetae et apostoli non ita tradunt mundum a deo factum, apparente solummodo et appropinquante materiae, quia nec materiam ullam nominaverunt, sed primo sophiam conditam, initia [3]) viarum in opera ipsius, [4]) dehinc et sermonem prolatum, per quem omnia facta sunt et sine quo factum est nihil, [5]) denique sermone eius coeli confirmati sunt et spiritu ipsius universae virtutes eorum. [6]) Hic est dei dextra et manus ambae, per quas operatus est atque molitus est. [7]) Opera enim ma-

---

1) Transposuimus verba. Editt. omnes: Ergo quando non fecerat retro, nec appar. 2) Dan. 3, 21. 3) Ed. Fran., Rig. initium. 4) Prov. 8, 22. 5) Io. 1, 3. 6) Ps. 33, 6. 7) Ies. 48, 13.

nuum tuarum, inquit, coeli, [1]) per quas et mensus est coelum et palmo terram. [2]) Noli ita [3]) deo adulari, ut velis illum solo visu et solo accessu tot ac tantas substantias protulisse, et non propriis viribus instituisse. Sic enim et Hieremias commendat: deus faciens terram in valentia sua, parans orbem in intelligentia sua, et suo sensu extendit coelos. [4]) Hae sunt vires eius, quibus enixus [5]) totum hoc condidit. Maior est gloria eius, si laboravit. Denique septima die requievit ab operibus. Utrumque suo more. Aut si apparens solummodo et appropinquans fecit hunc mundum, numquid, cum facere desiit, rursus apparere et appropinquare cessavit? Atquin magis apparere coepit et ubique conveniri deus, ex quo factus est mundus. Vides ergo, quemadmodum operatione deus universa constituit; valentia facientis terram, intelligentia parantis orbem, et sensu extendentis coelum, non apparentis solummodo, nec appropinquantis, sed adhibentis tantos animi sui nisus, sophiam, valentiam, sensum, sermonem, spiritum, virtutem. Quae illi non erant necessaria, ut apparendo tantummodo et appropinquando perfectus fuisset. Haec autem sunt invisibilia eius, quae secundum apostolum [6]) ab institutione mundi factis eius conspiciuntur, non materiae nescio quae, sed sensualia ipsius. Quis enim cognovit sensum domini, de quo exclamat: profundum divitiarum et sophiae, ut ininventibilia iudicia eius et ininvestigabiles viae eius. [7]) Quid haec magis sapiunt, quam ut ex nihilo omnia facta sint? quae nec inveniri nec investigari nisi a solo deo possent, alioquin investigabilia, si ex materia sunt investigata et inventa. [8]) Igitur in quantum constitit, materiam nullam fuisse, ex hoc etiam, quod nec talem competat fuisse, qualis inducitur, in tantum probatur, omnia a deo ex nihilo facta, nisi quod Hermogenes, eundem statum describendo materiae, quo est ipse, inconditum, confusum, turbulentum ancipitis et praecipitis et fervidi motus, documentum artis suae dum ostendit, ipse se pinxit. [9])

---

1) Ps. 102, 26. 2) Ies. 40, 12. 48, 13. 3) Ed. I. Non ita. 4) Ier. 51, 15. 5) Ps. 64, 7. 6) Rom. 1, 20. 7) Rom. 11, 33. 8) Ed. I. et non inventa. 9) Ed. I. in tantum probaretur — Hermog. eodem statum describendi materiae, quod est ipse — documentis artis suae de ostendit ipse pinxit.

ADVERSUS VALENTINIANOS.

1. Valentiniani, frequentissimum plane collegium inter haereticos, quia plurimum ex apostatis veritatis, et ad fabulas facile est, et disciplina non terretur, nihil magis curant, quam occultare, quod praedicant; si tamen praedicant, qui occultant. Custodiae officium, conscientiae officium est. Confusio praedicatur, dum religio adseveratur. Nam et illa Eleusinia, haeresis et ipsa Atticae superstitionis, quod tacent, pudor est. Idcirco et aditum prius cruciant, diutius initiant, quam [1]) consignant, cum epoptas [2]) ante quinquennium instituunt, ut opinionem suspendio cognitionis aedificent, atque ita tantam maiestatem exhibere videantur, quantam praestruxerunt cupiditatem. Sequitur iam silentii officium; attente custoditur, quod tarde invenitur. Ceterum tota in adytis divinitas, tot suspiria epoptarum, [3]) totum signaculum linguae, simulacrum membri virilis revelatur. Sed naturae venerandum nomen allegorica dispositio praetendens patrocinio coactae figurae sacrilegium obscurat, et convicium falsi simulacris excusat. Proinde quos nunc destinamus haereticos, sanctis nominibus et titulis et argumentis verae religionis vanissima atque turpissima figmenta configurantes facili caritati ex divinae copiae occasione, quia de multis multa succedere est, Eleusinia Valentiniana [4]) fecerunt lenocinia, sancta silentio magno, sola taciturnitate coelestia. Si bona fide quaeras, concreto vultu, suspenso supercilio: altum est, aiunt. Si subtiliter tentes, per ambiguitates bilingues communem fidem affirmant. Si scire te subostendas, negant, quicquid agnoscunt. Si cominus certes, fatuam [5]) simplicitatem sua caede dispergunt. Ne discipulis quidem propriis ante committunt, quam suos fecerint. Habent artificium, quo prius per-

1) Rig. linguam consignant. 2) Praeter Rigaltium editt. omnes: et portas. 3) Rhen. in ed. I. tot susp. portarum; sed deinde correxit: tot siparia portarum; Rig. tota suspiria epoptarum. 4) Rig. Valentiniani. 5) Sic emend. Rig.; Rhen. in ed. I. certe statuam, quae deinde corr. certes, tuam etc.

suadeant, quam edoceant. Veritas autem docendo persuadet, non suadendo docet.

2. Ideoque simplices notamur apud illos, ut hoc tantum, non etiam sapientes, quasi statim deficere cogatur a simplicitate sapientia, domino utramque iungente: estote prudentes ut serpentes, et simplices ut columbae. [1]) Aut si nos propterea insipientes, quia simplices: num ergo et illi propterea non simplices, quia sapientes? Nocentissimi autem, qui non simplices, sicut stultissimi, qui non sapientes. Et tamen malim in eam partem meliori sumi vitio, si forte praestat minus sapere, quam peius, errare, quam fallere. Porro: facies dei exspectat in simplicitate quaerendi, [2]) ut docet ipsa Sophia, non quidem Valentini, sed Salomonis. Deinde infantes testimonium Christi sanguine litaverunt. Pueros vocem, qui crucem clamant? Nec pueri erant, nec infantes, id est, simplices non erant. Repuerascere nos et apostolus iubet secundum deum, ut malitia infantes per simplicitatem; [3]) ita demum sapientes sensibus simul dedi in sapientiae ordinem de simplicitate manantis. [4]) In summa Christum columba demonstrare solita est, serpens vero tentare. Illa et a primordio divinae pacis praeco; ille a primordio divinae imaginis praedo. Ita facilius simplicitas sola deum et agnoscere poterit et ostendere, prudentia sola concutere potius et prodere.

3. Abscondat itaque se serpens, quantum potest, totamque prudentiam in latebrarum ambagibus torqueat; alte habitet, in caeca detrudatur, per anfractus seriem suam evolvat, tortuose procedat, nec semel totus, lucifuga bestia. Nostrae columbae domus simplex, etiam in editis semper et apertis et ad lucem, amat figuram spiritus sancti, orientem Christi figuram. [5]) Nihil veritas erubescit, nisi solummodo abscondi, quia nec pudebit ullum aures ei dedere, eum deum recognoscere, quem iam illi natura commisit, quem quotidie in operibus omnibus sentit, hoc solo minus notum, quod unicum non putavit, quod innumeros [6]) no-

---

1) Matth. 10, 16. 2) Rig. spectat in simplicitate quaerentes. — Sap. Sal. 1, 1. 3) 1 Cor. 14, 20. 4) Praeter Rigaltium alii: manandi, alii: amando. 5) Rig. amat figura sp. sancti Orientem, Christi figuram. 6) Ita recte coni. Fr. Iunius; ceteri: in numero.

minavit, quod in aliis adoravit. Alioquin a turba eorum et aliam frequentiam suadere, a domestico principatu ad incognitum transmovere, a manifesto ad occultum retorquere, de limine fidem offendere est. Iam si et in totam fabulam initietur, nonne tale aliquid dabitur te in infantia inter somni difficultates a nutricula audisse, lamiae turres et pectines solis? Sed qui ex alia conscientia venerit fidei, si statim inveniat tot nomina aeonum, tot coniugia, tot genimina, tot exitus, tot eventus, felicitates, infelicitates dispersae atque concisae divinitatis, dubitabiturne ibidem pronuntiare, has esse fabulas et genealogias indeterminatas,[1]) quas apostoli spiritus his iam tunc pullulantibus seminibus haereticis damnare praevenit? Merito itaque non simplices, merito tantummodo prudentes, qui talia neque facile producunt neque exserte defendunt, sed nec omnes, quos edocent, perdocent; utique astute, ut pudenda; ceterum inhumane, si honesta. Et tamen simplices nos omnia scimus. Denique hunc primum cuneum congressionis armavimus, detectorem et designatorem totius conscientiae illorum, primamque hanc victoriam auspicamur, quia, quod tanto impendio absconditur, etiam solummodo demonstrare destruere est.

4. Novimus, inquam, optime originem quoque ipsorum, et scimus, cur Valentinianos appellemus, licet non esse videantur. Abscesserunt enim a conditore, sed minime origo deletur, et si forte mutatur, testatio est ipsa mutatio. Speraverat episcopatum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio. Sed alium ex martyrii praerogativa loci potitum indignatus, de ecclesia authenticae regulae abrupit, ut solent animi pro prioratu exciti praesumptione ultionis accendi, ad expugnandam conversus veritatem, et cuiusdam veteris opinionis semini nactus colubroso viam delineavit.[2]) Eam postmodum Ptolemaeus intravit, nominibus et numeris aeonum distinctis in personales substantias, sed extra deum determinatas, quas Valentinus in ipsa summa divinitatis ut sensus et affectus et motus incluserat. Deduxit et Heracleon inde tramites quosdam et Secundus

---

1) 1 Tim. 1, 4. 2) Ita Rhen. in ed. I.; deinde edidit: actu colubroso v. del. Sed fortasse scribendum est: semina nactus colubrosam viam delineavit.

et magus Marcus. Multum circa imagines legis Theotimus operatus est. Ita nusquam iam Valentinus, et tamen Valentiniani, qui per Valentinum. Solus ad hodiernum Antiochiae Axionicus memoriam Valentini integra custodia regularum eius consolatur. Alioquin tantum se huic haeresi suadere permissum est, quantum lupae feminae formam quotidie supparare sollemne est. Quidni? cum spiritale illud semen suum sic in unoquoque recenseant? Si aliquid novi adstruxerint, revelationem statim appellant praesumptionem, et charisma ingenium, nec unitatem, sed diversitatem. Ideoque prospicimus seposita illa sollemni dissimulatione sua plerosque dividi, quibusdam articulis etiam bona fide dicturos: hoc ita non est, et hoc aliter accipio, et hoc non agnosco. Varietate enim innovatur regularum facies; habet etiam colores ignorantiarum.

5. Mihi autem cum archetypis erit limes principalium magistrorum, non cum affectatis ducibus passivorum discipulorum. Nec undique dicemur ipsi nobis finxisse materias, quas tot iam viri sanctitate et praestantia insignes, nec solum nostri antecessores, sed ipsorum haeresiarcharum contemporales, instructissimis voluminibus et prodiderunt et retuderunt, ut Iustinus, philosophus et martyr, ut Miltiades, ecclesiarum sophista, ut Irenaeus, omnium doctrinarum curiosissimus explorator, ut Proculus noster, virginis senectae et christianae eloquentiae dignitas, quos in omni opere fidei, quemadmodum in isto, optaverim assequi. Aut si in totum haereses non sunt, ut qui eas pellunt finxisse credantur, mentietur apostolus [1]) praedicator illarum; porro si sunt, non aliae erunt, quam quae retractantur. Nemo tam otiosus fertur stilo, ut materias habens fingat.

6. Igitur hoc libello, quo demonstrationem solum praemittentes illius arcani, ne quem ex nominibus tam peregrinis et coactis et compactis et ambiguis caligo suffundat, quomodo eis usuri simus, prius demandabo. Quorundam enim de graeco interpretatio non occurrit ad expeditam proinde nominis formam , quorundam nec de sexu genera conveniunt, quorundam usitatior in graeco notitia est. Itaque plurimum graeca ponemus; significantiae per paginarum limites aderunt, nec latinis quidem deerunt graeca,

---

1) 1 Cor. 11, 19.

sed in lineis desuper notabuntur, ut signum hoc sit personalium nominum propter ambiguitates eorum, quae cum alia significatione communicant. Quamquam autem distulerim congressionem, solam interim professus narrationem, sicubi tamen indignitas meruerit suggillari; non erit delibatione transpunctoria expugnatio. Congressionis lusionem deputa, lector, ante pugnam. Ostendam, sed non imprimam vulnera. Si et ridebitur alicubi, materiis ipsis satisfiet. Multa sunt sic digna revinci, ne gravitate adorentur. Vanitati proprie festivitas cedit. Congruit et veritati ridere, quia laetans, de aemulis suis ludere, quia secura est. Curandum plane, ne risus eius rideatur, si fuerit indignus. Ceterum ubicunque dignus risus, officium est. Denique hoc modo incipiam.

7. Primus omnium Ennius, poeta Romanus, coenacula maxima coeli simpliciter pronuntiavit, elati situs nomine, vel quia Iovem illic epulantem legerat apud Homerum. [1]) Sed haeretici quantas supernitates supernitatum, et quantas sublimitates sublimitatum in habitaculum dei sui cuiusque suspenderint, extulerint, expanderint, mirum est. Etiam creatori nostro Enniana coenacula in aediculatum disposita sunt forma, aliis atque aliis pergulis superstructis et unicuique deo per totidem scalas distributis, quot haereses fuerint. Meritorium factus est mundus. Insulam Feliculam credas tanta tabulata coelorum, nescio ubi. Illic etiam Valentinianorum deus ad summas tegulas habitat. [2]) Hunc substantialiter quidem *αἰῶνα τέλειον* appellant, personaliter vero *προαρχὴν* et *τὴν ἀρχὴν*, etiam Bythion, [3]) quod in sublimibus habitanti minime congruebat. Innatum, immensum, infinitum, invisibilem aeternumque definiunt, quasi statim probent esse, si talem definiant, qualem scimus esse debere, ut sic et ante omnia fuisse dicatur. Sed ut sit expostulo, nec aliud magis in huiusmodi denoto, quam quod post omnia inveniuntur, qui ante omnia fuisse dicuntur, et quidem non sua. Sit itaque Bythios

---

1) Hom. Il. 1, 533 sqq. 2) Ab his verbis usque ad finem libri Tertullianum et Irenaeum (c. haer. 1, 1 — 12) inter se mirifice convenire, Rhenanus, Iunius, Rigaltius et praeter ceteros Semler demonstrarunt. Sed propterea ipsum librum non dixerim Tertulliano abiudicandum esse. 3) Rhen. ed. I. hic et deinde: Bythion et Bythios; ed. Fran. et Rig. Bython et Bythos.

iste infinitis retro aevis in maxima et altissima quiete, in otio plurimo placidae et ut ita dixerim stupentis divinitatis, qualem iussit Epicurus; et tamen, quem solum volunt, dant ei secundam in ipso et cum ipso personam, Ennoeam, quam et Charin et Sigen insuper nominant. Et forte accedunt in illa commendatissima quiete, movere eum de proferendo tandem initio rerum a semet ipso. Hoc vice seminis in Siges suae velut in genitalibus vulvae locis collocat. Suscipit illa statim, et praegnans efficitur, et parit, utique silentio, Sige; et quem parit, Nus est, simillimum patri et parem per omnia. Denique solus hic capere sufficit immensam illam et incomprehensibilem magnitudinem patris. Ita et ipse pater dicitur et initium omnium et proprie Monogenes. Atquin non proprie, siquidem non solus agnoscitur. Nam cum illo processit et femina, Veritas. Monogenes, quia prior genitus, quanto congruentius Protogenes vocaretur? Ergo Bythios et Sige, Nus et Veritas prima quadriga defenditur Valentinianae factionis, matrix et origo cunctorum. Namque ibidem Nus simul accepit prolationis suae officium; emittit et ipse ex semet ipso Sermonem et Vitam, quae si retro non erat, utique nec in Bythio. Et quale est, ut in deo vita non fuerit? Sed et haec soboles, ad initium universitatis et formati Pleromatis totius emissa, facit fructum, Hominem et Ecclesiam procreat. Habes Ogdoadem, Tetradem duplicem, ex coniugationibus masculorum et feminarum, cellas, ut ita dixerim, primordialium Aeonum, fraterna connubia Valentinianorum deorum, census omnes sanctitatis et maiestatis haereticae, nescio criminum an numinum turbam, certe fontem reliquae fecunditatis.

8. Ecce enim secunda Tetras, Sermo et Vita, Homo et Ecclesia, quod in patris gloriam fruticasset, huic [1]) numero gestientes et ipsi tale quid patri de suo offerre, alios ebulliunt fetus proinde coniugales per copulam utriusque naturae. Hac Sermo et Vita decuriam Aeonum simul fundunt, illac Homo et Ecclesia, duos amplius, aequiparando parentibus, quia et ipsi duo cum illis decem tot efficiunt, quot ipsi procreaverunt. Reddo nunc nomina, quos decu-

---

1) Rhen. corr. Hinc numero etc.

riam dixi: Bythios et Mixis [1]) et Hedone, Acinetos et Syncrasis, Monogenes et Macaria. Contra duodenarius numerus hi erunt: Paracletus et Pistis, Patricos et Elpis, Metricos et Agape, Aenos et Synesis, Ecclesiasticus et Macariotes, Theletus [2]) et Sophia. Cogor hic, quid ista nomina desiderent, proferre de pari exemplo. In isclis [3]) Karthaginiensibus fuit quidam rigidissimus rhetor latinus, Phosphorus nomine; cum virum fortem peroraret: venio, inquit, ad vos, optimi cives, de proelio cum victoria mea, cum felicitate vestra, ampliatus, gloriosus, fortunatus, maximus, triumphalis. Et scholastici statim familiae Phosphori φεῦ acclamant. Audisti Fortunatum et Hedonen et Acinetum et Theletum? Acclama familiae Ptolemaei: φεῦ.[4]) Hoc erit Pleroma illud arcanum divinitatis tricenariae plenitudo. Videamus, quae sint istorum privilegia numerorum, quaternarii et octonarii et duodenarii. Interim in tricenario fecunditas tota deficit; castrata est vis et potestas et libido genitalis Aeonum, quasi non et numerorum tanta adhuc coagula superessent, et nulla alia de paedagogio nomina. Quare enim non et quinquaginta et centum procreantur? quare non et sterceiae [5]) et syntrophi nominantur?

9. Sed et hoc exceptio personarum est, quod solus ille Nus ex omnibus immensi patris fruitur notione gaudens et exsultans, illis utique moerentibus. Plane Nus, quantum in ipso fuit, et voluerat et tentaverat ceteris quoque communicare, quae norat, quantus et quam incomprehensibilis pater; sed intercessit mater Sige, illa scilicet, quae et ipsis haereticis suis tacere praescribit; etsi de patris nutu aiunt factum, volentis omnes in desiderium sui accendi. Itaque dum macerantur intra semet ipsos, dum tacita cupidine cognoscendi patrem uruntur, paene scelus factum est. Namque ex illis duodecim Aeonibus, quos Homo et Ecclesia ediderant, novissima natu Aeon, (viderit soloecismus, So-

---

1) Rhen. ex Irenaei c. haer. lib. 1. c. 1. §. 2. supplevit: Bythios et Mixis, Ageratos et Henonis, (Rig. Henosis,) Autophyes et Hedone etc. 2) Rhen. in ed. I. et Eletus, deinde edidit: et Theletus. 3) Rhen. coni. et Pam. Rigaltiusque scripserunt: in scholis. Sed isclae nomen videtur esse punicum. Cf. interpr. syr. Act. App. 19, 9. 4) Rhen. ed. I. Phosphorifae — Ptolemaeifai. Cf. Iren. c. haer. 1, 11, 4. 5) Codd. sterceiae, sterceae, stercoiae. Rig. stercolae.

phia enim nomen est,) incontinentia sui sine coniugis Theleti societate [1]) prorumpit in patrem inquirere, et genus contrahit vitii, quod exorsum quidem fuerat in illis aliis, qui circa Nun, in hunc autem vel [2]) in Sophiam derivarat, ut solent vitia in corpore alibi cognata in aliud membrum perniciem suam efflare. Sed enim sub praetextu dilectionis in patrem aemulatio superabat in Nun, solum de patre gaudentem. Ut vero impossibilia contendens Sophia frustrarat, et vincitur difficultate et extenditur affectione; modico abfuit prae vi dulcedinis et laboris devorari et in reliquam substantiam dissolvi; nec alias quam pereundo cessasset, nisi bono fato in Horon incursasset, (quaedam et huic vis est, fundamentum, universitatis illius extrinsecus custos,) quem et Crucem appellant et Lytroten et Carpisten. Ita Sophia periculo exempta et tarde persuasa, declinata investigatione patris, conquievit, et totam Enthymesin, id est animationem cum passione, quae insuper acciderat, exposuit.

10. Sed quidam exitum Sophiae et restitutionem aliter somniaverunt: post irritos conatus et spei deiectionem deformatam eam pallore, credo, et macie et incuria formae, uti quae patrem non minus denegatum dolebat quam amissum. Dehinc in illo moerore ex semet ipsa sola, nulla opera coniugii, concepit, et procreat feminam. Miraris haec? Et gallina sortita est de suo parere. Sed et vultures feminas tantum parere aiunt, et tamen sine masculo mater. [3]) Et metuere postremo, ne finis quoque insisteret, haerere de ratione casus, curare de occultatione. Remedia nusquam. Ubi enim iam tragoediae et comoediae, a quibus forma mutuaretur exponendi, quod citra pudorem erat natum? Dum in malis res est, suspicit, convertit ad patrem, sed incassum enisa, et vires deserebant, in preces succidit. Tota etiam propinquitas pro ea supplicat, vel

---

1) Rhen. in ed. I. incont. suisne coniugis Philetis societate, deinde e cod. Gorz. incont. suive coni. Ph. satietate. Sed ex Iren. 1, 2, 2. apparet in Phileti nomine Θ et Φ permutata esse. 2) Rhen. corr. id est in Soph. Apud Irenaeum l. l. *ἀπέσκηψε δὲ εἰς τοῦτον τὸν παρατραπέντα*, interpr. lat.: derivavit autem in hunc Aeonem, id est Sophiam. 3) Pam. et Rig. ex Iren. l. l. §. 3. adiecerunt: Primo quidem contristari propter inconsummationem generationis, metuere postremo etc.

maxime Nus; quidni? caussa mali tanti? Nullus tamen Sophiae exitus vacuit; omnes aerumnae eius operantur; siquidem et illa tunc conflictatio in materiae originem pervenit; ignorantia, pavor, moeror substantiae fiunt. Ibi demum pater aliquando motus, quem supra diximus, Horon per monogenen Nun [1]) in haec promit in imagine sua femina marem, quia de patris sexu ita variant. Adiiciunt autem Horon etiam Metagogea, id est circumductorem, vocari et Horotheten, Huius praedicant opera, et repressam ab illicitis et purgatam a malis et deinceps confirmatam Sophiam et coniugio restitutam, et ipsam quidem in Pleromatis censu remansisse; Enthymesin vero eius et illam appendicem Passionem ab Horo relegatam et crucifixam et extra eum [2]) factam; (malum, quod aiunt, foras!) spiritalem tamen substantiam illam, ut naturalem quendam impetum Aeonis, sed informem et inspectatam, [3]) quatenus nihil apprehendisset, ideoque fructum infirmum, et feminam pronuntiatam.

11. Igitur post Enthymesin extorrem et matrem eius Sophiam coniugi reducem ille iterum Monogenes, ille Nous, otiosus plane de patris cura atque prospectu, solidandis rebus et Pleromati muniendo iamque figendo, ne qua eiusmodi rursus concussio incuteret, [4]) novam excludit copulationem, Christum et Spiritum Sanctum. Turpissimum par [5]) duorum masculorum; aut femina erit Spiritus Sanctus, et vulneratur a femina masculus. Numen his datur unum, procurare concinnationem Aeonum. Et ab eius officii societate duae scholae protinus, duae cathedrae, inauguratio quaedam dividendae doctrinae Valentini. Christi erat, inducere Aeonas naturam coniugiorum, (vides, quam rem plane,) [6]) et innati coniectationem, et idoneos efficere generandi in se agnitionem patris, quod capere eum non sit neque comprehendere, non visu denique, non auditu compotiri eius, nisi per Monogenen. Et tamen tolerabo, quod ita discunt patrem nosse, ne nossent. Illam magis doctri-

---

1) In ed. Fran. et Rig. transposita sunt vv. motus, per monogonen Nun, quem supra diximus, Horon in haec promit etc. 2) Sic emend. Rig. ex Iren. l. l. §. 4. *καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ γενομένην.* Ceteri: aevum. 3) Rhen. et Rig. corr. inspeciatam. Iren. *ἀνείδεον.* 4) Rhen. coni. incurreret. 5) Ita emend. Rig.; ceteri: putem. 6) Rhen. corr. qu. rem piam.

nae [1]) denotabo perversitatem, quod docebantur, incomprehensibile quidem patris caussam esse perpetuitatis ipsorum, comprehensibile vero eius generationis illorum et formationis esse rationem. Hac enim dispositione illud, opinor, insinuatur, experiri [2]) deum, non apprehendi, siquidem inapprehensibile eius perpetuitatis est caussa, apprehensibile autem non perpetuitatis, sed nativitatis et formationis, egentium perpetuitatis. Filium autem constituunt apprehensibilem patris. Quomodo tamen apprehendatur, tum prolatus Christus edocuit. Spiritus vero Sancti propria, ut de doctrinae studio omnes peraequati gratiarum actionem prosequi nossent, et veram inducerentur quietem.

12. Itaque omnes forma et scientia peraequantur: facti omnes, quod unusquisque; nemo aliud, quia alteri omnes refunduntur in Nun, omnes in Homines, in Philetos, et quae feminae, in Sigas, in Zoas, in Ecclesias, in Fortunatas, ut Ovidius metamorphoseis suas delevisset, si hodie maiorem cognovisset. Exinde refecti sunt, et constabiliti sunt, et in requiem ex veritate compositi magno cum gaudii fructu hymnis patrem concinunt. Diffundebatur et ipse laetitia, utique bene cantantibus filiis et nepotibus. Quidni diffunderetur omni iucunditate, Pleromate liberato? Quis nauclerus non etiam cum dedecore laetatur? Videmus quotidie nauticorum lascivias gaudiorum. Itaque ut nautae ad symbolam semper exsultant, tale aliquid et Aeones, unum iam omnes etiam forma, nedum sententia, convenientibus ipsis quoque novis fratribus et magistris, Christo et Spiritu; quod optimum atque pulcherrimum unusquisque florebat, conferunt in medium. Vane, opinor. Si enim unum erant omnes, ex supra dicta peraequatione vacabat symbolae ratio, quae ferme ex varietatis gratia constat. Unum omnes bonum conferebant, quod omnes erant. De modo forsitan fuerit ratio, aut de forma ipsius iam peraequationis. Igitur ex aere collaticio, quod aiunt, in honorem et gloriam patris pulcherrimum Pleromatis sidus fructumque perfectum compingunt, Iesum; eum cognominant Soterem et Christum et Sermonem de patruitis, et Omnia iam, ut ex

---

1) Ita codd. vv. mutavit Rhen.; in ed. I. ita discedunt patrem nosse, ne nos et illud magis. Doctrinae etc. 2) Rhen. corr. expedire.

omnium defloratione constructum, Graculum Aesopi, Pandoram Hesiodi, Acci Patinam, Nestoris Cocetum, Miscellaneam Ptolemaei. Quam propius fuit, de aliquibus Atticis curis pancarpiam vocari, [1]) a tam otiosis auctoribus nominum. Ut autem tantum sigillarium extrinsecus quoque inornarent, satellites ei angelos proferunt, par genus, si inter se potest fieri; si vero Soteri consubstantivos, (ambigue enim positum inveni,) quae erit eminentia eius inter satellites coaequales?

13. Continet hic igitur ordo primam processionem pariter et nascentium et nubentium et generantium Aeonum: Sophiae ex desiderio patris periculosissimum casum, Hori oportunissimum auxilium, Enthymeseos et coniunctae Passionis expiatum, Christi et Spiritus Sancti paedagogatum, Aeonum tutelarem reformatum, Soteris pavoninum ornatum, Angelorum comparaticium antistatum. Quod superest, inquis: vos valete et plaudite! Imo quod superest, inquam: vos audite et proiicite. Ceterum haec intra coetum pleromatis decucurrisse dicuntur, prima tragoediae scena. Alia autem trans siparium cothurnatio est, extra pleroma dico; et tamen si talis sub sinu patris intra ambitum Hori custodis, qualis extra iam in libero, ubi deus non erat?

14. Namque Enthymesis, sive iam Achamoth, quod abhinc scriptum hoc solo ininterpretabili nomine, ut cum vitio individuae Passionis explosa est in loca luminis aliena, quod pleromatis res est, in vacuum atque inane illud Epicuri, miserabilis etiam de loco est. Certe nec forma nec facies ulla, defectiva [2]) scilicet et abortiva genitura. Dum ita rerum habet, flectitur a superioribus Christus, deducitur per Horon, aborsum ut illud informet de suis viribus solius substantiae, non etiam scientiae, forma. Et tamen cum aliquo peculio relinquitur; iteratur odor incor-

---

1) Cod. Pithoei et Rhen. ed. I. de aliquibus hostias curis (Cod. Pithoei: hostia scurris) pancapipannirapiam vocari. Rhen. emend. de Atticis historiis pancarpiam vocari. Rig. de aliquibus Atticis curis pancarpon vocari, quamquam suspicatur scriptum fuisse: *πάγκαρπον ἢ τὸ πᾶν*. Nos utrumque secuti sumus. 2) Ita emend. Rhen.; in ed. I. devestiva. Iren. 1, 4, 1. *ἄμορφος καὶ ἀνείδεος, ὥσπερ ἔκτρωμα.*

ruptibilitatis, quo compos casus sui potiorum desiderio sup-pararetur. Hac misericordia functus, non sine Spiritus Sancti societate, recurrit Christus in Pleroma. Usus est rerum, ex liberalitatibus quoque nomina accedere. Enthymesis de actu fuit; Achamoth unde, adhuc quaeritur; Sophia de matre manat; Spiritus Sanctus ex angelo accipit Christum, [1]) a quo derelicta se statim senserat desiderium. Itaque prosiluit et ipsa lumen eius inquirere, quem si omnino non noverat ut invisibiliter operatum, quomodo lumen eius ignotum cum ipso requirebat? Tamen tentavit, et fortasse apprehendisset, si non idem Horos, qui matri eius tam prospere venerat, nunc tam importune filiae occurrisset, ut etiam inclamaverit in eam: Iao! quasi: porro Quirites! aut: fidem Caesaris! Inde invenitur Iao in scripturis. Ita depulsa, quominus pergeret, nec habens supervolare crucem, id est Horon, quia nullum Catulli laureolum fuerit exercitata, ut destituta Passioni illi suae in tricca multiplici atque perplexa, omni genere eius coepit affligi, moerore, quod non perpetrasset inceptum, metu, ne sicut luce, ita et vita orbaretur, consternatione, tum ignorantia. Nec ut mater eius. Illa enim Aeon; at haec pro conditione deterius, insurgente adhuc et alio fluctu conversionis in Christum, a quo vivificata fuerat, et in hanc ipsam conversionem temperata.

15. Age nunc, discant Pythagorici, agnoscant Stoici, Plato ipse, unde materia, quam innatam volunt, et originem et substantiam traxerit in omnem hanc struem mundi; quod nec Mercurius ille Trismegistus, magister omnium physicorum recogitavit. Audisti conversionem, genus aliud passionis. Ex hac omnis anima huius mundi dicitur constitisse, etiam ipsius Demiurgi, id est dei nostri. Audisti moerorem et timorem. Ex his initiata sunt cetera. Nam ex lacrimis eius universa aquarum natura manavit. Hic aestimandum, quem exitum duxerit, quantis lacrimarum generibus inundaverit. Habuit et salsas, habuit et amaras et dulces, et calidas et frigidas guttas, et bituminosas et ferruginantes, et sulphurantes utique et venenatas, ut et Nonacris inde sudaverit, quae Alexandrum occidit, et Lyn-

---

1) Rig. Sophia de Patre manat; Sp. S. ex ang. apud Christum. Ed. Fran. accipit Christi.

cestarum inde defluxerit, quae ebrios efficit, et Salmacis inde se solverit, quae masculos molles facit. Coelestes imbres pipiavit Achamoth, et nos in cisternis etiam alienos luctus et lacrimas servare curamus. Proinde ex consternatione et pavore corporalia elementa ducta sunt; et tamen in tanta circumstantia solitudinis, in tanto circumspectu destitutionis ridebat interdum, qua conspecti Christi recordans; eodem gaudio risu lumen effulsit. Cuius hoc providentiae beneficium, quae illam ridere cogebat? idcirco, ne semper nos in tenebris moraremur. Nec obstupescas, qui laetitia eius tam splendidum elementum radiaverit mundo, cum moestitia quoque eius tam necessarium instrumentum defluxerit seculo. O risum illuminatorem! o fletum rigatorem! Et tamen poterat remedio iam agere cum illius loci horrore. Omnem enim obscuritatem eius discussisset, quoties ridere voluisset, vel ne cogeretur desertores suos supplicare.

16. Convertitur enim ad preces et ipsa more materno. Sed Christus, quem iam pigebat extra Pleroma proficisci, vicarium praeficit Paracletum, Soterem, (hic erit Iesus, largito ei patre universorum Aeonum summam potestatem, subiiciendis eis omnibus, uti in ipso secundum apostolum [1]) omnia conderentur,) ad eam emittit cum officio atque comitatu coaetaneorum Angelorum, credas et cum duodecim fascibus. Ibi demum adventu pompatico eius concussa Achamoth protinus velamentum sibi obduxit ex officio primo venerationis et verecundiae; dehinc contemplatur eum fructiferumque suggestum; quibus inde conceperat viribus, occurrit illi: *κύριε, χαῖρε.* Hic, opinor, susceptam ille confirmat atque conformat agnitione iam et ab omnibus iniuriis passionis expumicat, non eadem negligentia in exterminium discretis, quae acciderat in casibus matris. Sed enim exercitata vitia et usu viriosa confudit. Atque ita massaliter solidata defixit seorsum in materiae corporalem paraturam, commutans ex incorporali passione indita habilitatem atque naturam, qua pervenire mox posset in aemulas aequiparantias corpulentiarum, ut duplex substantiarum conditio ordinaretur, de vitiis pessima, de conversione passionalis. Haec erit materia, quae

---

1) Col. 1, 16.

nos commisit cum Hermogene ceterisque, qui deum ex materia, non ex nihilo, operatum cuncta praesumunt.

17. Abhinc Achamoth, expedita tandem de malis omnibus, ecce iam proficit et in opera maiora frugescit. Prae gaudio enim tanti ex infelicitate successus concalefacta simulque contemplatione ipsa angelicorum luminum, ut ita dixerim, subfermentata, (pudet, sed aliter exprimere non est,) quodammodo subavit [1]) intra et ipsa in illos, et conceptu statim intumuit spiritali ad imaginem ipsam, quam vis laetantis et laetitia prurientis intentionis imbiberat et sibi intimarat. Peperit denique, et facta est exinde trinitas generum ex trinitate caussarum, unum materiale, quod ex passione, aliud animale, quod ex conversione, tertium spiritale, quod ex imaginatione.

18. Hac auctoritate trium scilicet liberorum agendis rebus exercitior facta, formare singula genera constituit. Sed spiritale quidem non ita potuit attingere, ut et ipsa spiritalis; fere enim paria et consubstantiva in alterutrum valere societas naturae negavit. Eo animo se unum ad animale convertit, prolatis Soteris disciplinis. Et primum, quod cum magno horrore blasphemiae et pronuntiandum et legendum est et audiendum, deum fingit hunc nostrum et omnium, praeter haereticorum, patrem et deum, Demiurgum, regem universorum, quae post illum. Ab illo enim, si tamen ab illo, et non ab ipsa potius Achamoth, a qua occulto, nihil sentiens eius, et velut sigillario extrinsecus ductu in omnem operationem movebatur. Denique ex hac personarum in operibus ambiguitate nomen illi Metropatoris miscuerunt, distinctis appellationibus ceteris secundum status et situs operum, ut animalium quidem substantiarum, quas ad dextram commendant, Patrem nuncupent, materiarum [2]) vero, quas ad laevam delegant, Demiurgum nominent, Regem autem communiter in universitatem.

19. Sed nec nominum proprietas competit proprietati operum, de quibus nomina omnia, cum deberet illa haec omnia vocitari, a qua res agebantur, nisi quod iam nec ab illa. Cum enim dicant Achamoth in honorem Aeonum

---

1) Codd. et ed. I. substruit; Rhen. emend. subavit. 2) Ita coni. Fr. Iunius; cf. c. 20. Rhen. maternarum. Rig. et ed. Fran. materialium. Iren. 1, 5, 1. τῶν ὑλικῶν.

imagines commentatam, rursus hoc in Soterem auctorem detorquent, qui per illam sit operatus, ut ipsam quidem imaginem Patris invisibilis et incogniti daret, incognitam scilicet et invisibilem Demiurgo, eundem autem Demiurgum Nun filium effingeret, Archangeli vero, Demiurgi opus, reliquos Aeonas exprimerent. Cum imagines audio tantas trium, quaero, non vis nunc, ut imagines rideam perversissimi pictoris illorum? Feminam Achamoth, imaginem Patris, et ignarum matris Demiurgum, multo magis Patris? Imaginem *Νοῦ* ignorantis Patrem, et Angelos famulos, simulacra dominorum? Hoc est mulum de asino pingere, et Ptolemaeum describere de Valentino.

20. Igitur Demiurgus extra Pleromatis limites constitutus, in ignominiosa aeterni exsilii vastitate novam provinciam condidit, hunc mundum, repurgata confusione et distincta diversitate duplicis substantiae illius detrusae, [1]) animalium et materiarum. Ex incorporalibus corpora aedificat, gravia, levia, sublimantia atque vergentia, coelestia atque terrena; tum ipsam coelorum septemplicem scenam solio desuper suo finit. Unde et sabbatum dictum est ab hebdomade sedis suae, et Ogdoas mater Achamoth ab argumento Ogdoadis primi genitalis. Coelos autem *νοητοὺς* deputant, et interdum Angelos eos faciunt, sicut et ipsum Demiurgum, sicut et Paradisum Archangelum quartum, quoniam et hunc supra coelum tertium pangunt, ex cuius virtute sumpserit Adam, deversatus illic inter nubeculas et arbusculas. Satis meminerat Ptolemaeus puerilium dicibulorum, in mari poma nasci et in arbore pisces; sic et in coelestibus nuceta praesumpsit. Operatur Demiurgus ignorans, et ideo fortasse non scit, arbores in sola terra institui oportere. Plane mater sciebat. Quidni suggerebat, quae et effectum suum ministrabat? Sed tantum fastigium filio exstruens per ea opera, quae illum et patrem et deum et regem ante Valentinianorum ingenia testantur, cur sibi quoque ista noluit esse nota? Postea quaeram.

21. Interim tenendum, Sophiam cognominari et Terram et Matrem, quasi Matrem-terram, et quod magis rideas, etiam Spiritum Sanctum. Ita omnem illi honorem contulerunt feminae, puto et barbam, ne dixerim cetera.

---

1) Rhen. destrusae, Rig. illius, de strue anim.

Alioquin Demiurgus adeo rerum non erat compos, de animalibus scilicet censu invalitudinis spiritalia accedere, ut se solum ratus concionaretur: ego deus et absque me non est. [1]) Certe tamen non fuisse se retro sciebat. Ergo et factum intelligebat et factitatorem facti esse quemcunque. Quomodo ergo solus sibi videbatur, et si non certus, saltim suspectus de aliquo factitatore?

22. Tolerabilior infamia est apud illos in diabolum, vel quia origo sordidior capit; ex nequitia enim moeroris illius deputatur, ex qua angelorum et daemonum et omnium spiritalium malitiarum genituras notant. Et tamen diabolum quoque opus Demiurgi affirmant, et Munditenentem [2]) appellant et superiorum magis gnarum defendunt, ut spiritalem natura, quam Demiurgum, ut animalem. Meretur ab illis praelationem, cui omnes haereses procurantur.

23. Singularium autem potestatum arces his finibus collocant. In summis summitatibus praesidet, Tricenarius, Pleroma, Horo signante lineam extremam; inferius illum metatur medietatem Achamoth, filium calcans. Subest enim Demiurgus in Hebdomade sua, magis diabolus, in isto nobiscum communi mundo, coëlementato et concorporificato, ut supra editum est, ex Sophiae utilissimis casibus, qua nec aërem haberet reciprocandi spiritus spatium, teneram omnium corporum vestem, colorum omnium indicem, organum temporum, si non et istum Sophiae moestitia colasset, sicut animalia metus, sicut conversio eius ipsum Demiurgum. His omnibus elementis atque corporibus ignis inflabellatus est, cuius originalem Sophiae passionem, quia nondum ediderunt, ego interim argumentabor motiunculis eius excussum. Credas enim illam in tantis vexationibus etiam febricitasse.

24. Cum talia de deo vel de diis, qualia de homine figmenta? Molitus enim mundum Demiurgus ad hominem manus confert, et substantiam ei capit non ex ista, inquiunt, arida, quam nos unicam novimus terram, (quasi non, etsi arida postmodum, adhuc tamen tunc aquis ante segregatis superstite limo siccaverit,) sed ex invisibili corpore materiae illius, scilicet philosophicae, de fluxili et fusili eius, quod unde fuerit, haud queo aestimare, quia nus-

---

1) Ies. 45, 5. 2) Eph. 6, 12.

quam est. Si enim fusile et fluxile liquoris est qualitas, liquor autem omnis de Sophiae fletibus fluxit, sequitur, ut limum ex pituitis et gramis Sophiae constitisse credamus, quae lacrimarum proinde sunt faeces, sicut aquarum, quod desidet, limus est. Figulat ita hominem Demiurgus et de afflatu suo animat. Sic erit et choicus et animalis ad imaginem et similitudinem factus. Quadruplex res, ut imago quidem choicus deputetur, materialis scilicet, etsi non ex materia Demiurgus; similitudo autem animalis, hoc enim et Demiurgus. Habes duos. Interim carnalem superficiem postea aiunt choico supertextam, et hanc esse pelliceam tunicam obnoxiam sensui.

25. Inerat autem in Achamoth, ex substantia Sophiae matris, peculium quoddam seminis spiritalis, sicut et ipsa Achamoth in filio Demiurgo sequestraverat, ne hoc quidem gnaro. Accipe industriam clandestinae providentiae huius. Ad hoc enim et deposuerat et occultaverat, ut, cum Demiurgus animam mox de suo afflatu in Adam communicaret, pariter et semen illud spiritale quasi per canalem [1]) derivaretur in choicum, atque ita feturatum in corpore materiali, velut in utero, et adultum illic, idoneum inveniretur suscipiendo quandoque sermoni perfecto. Itaque cum Demiurgus traducem animae suae committit in Adam, latuit homo spiritalis flatu [2]) insertus, et pariter corpori inductus, quia non magis semen noverat matris Demiurgus, quam ipsam. Hoc semen Ecclesiam dicunt, Ecclesiae supernae speculum et hominis censum, proinde eum ab Achamoth deputantes, quemadmodum animalem a demiurgo, choicum substantia ἀρχῆς, carnem materia. Habes novum, id est quadruplum Geryonem.

26. Sic et exitum singulis dividunt; materiali quidem, id est carnali, quem et sinistrum vocant, indubitatum interitum; animali vero, quem et dextrum appellant, dubitatum eventum, utpote inter materialem spiritalemque nutanti et illac debito, qua plurimum adnuerit; ceterum spiritalem emitti in animalis comparationem, ut erudiri cum eo et exerceri in conversationibus possit. Indiguisse enim ani-

---

1) Rhen. per canalem animam. 2) Rhen. ed. I. flatu Iesus insertus; Iunius: flatu ipsius insertus. Sed Rhen. deinde v. Iesus eiecit.

malem etiam sensibilium disciplinarum; in hoc et paraturam mundi prospectam, in hoc et Soterem in mundo repraesentatum, in salutem scilicet animalis. Alia adhuc compositione monstrosum volunt illum primitias earum substantiarum induisse,[1]) quarum summam saluti esset redacturus, ut spiritalem quidem susceperit ab Achamoth, animalem vero, quam [2]) mox a Demiurgo induit, Christum. Ceterum corporalem ex animali substantia, sed miro et inenarrabili rationis ingenio constructam, administrationis caussam ei [3]) contulisse, quo congressui et conspectui et contactui et defunctui ingratis subiaceret. Materiale autem nihil in illo fuisse, utpote salutis alienum, quasi aliis fuerit necessarius, quam egentibus salute. Et totum hoc, ut carnis nostrae habitum alienando a Christo a spe etiam salutis expellant.

27. Nunc reddo de Christo, in quem tanta licentia Iesum inserunt quidam, quanta spiritale semen animali cum inflatu infulciunt, fartilia nescio quae commenti et hominum et deorum suorum; esse etiam Demiurgo suum Christum, filium naturalem; denique animalem prolatum ab ipso, promulgatum prophetis, in praepositionum quaestionibus positum, id est per virginem, non ex virgine editum, quia delatus in virginem transmeatorio potius, quam generatorio more, processerit per ipsam, non ex ipsa, non matrem eam, sed viam passus; super hunc itaque Christum devolasse tunc in baptismatis sacramento Soterem [4]) per effigiem columbae; fuisse autem et in Christo etiam ex Achamoth spiritalis seminis condimentum, ne marcesceret scilicet reliqua farsura. Nam in figuram principalis Tetradis quatuor eum substantiis stipant: spiritali Achamothiana, animali Demiurgina, corporali inenarrativa, et illa Sotericiana, id est columbina. Et Soter quidem permansit in Christo, impassibilis, illaesibilis, inapprehensibilis. Deni-

---

1) Cod. Pithoei et Rhen. ed. I. prospicias ear. subst. invidisse; deinde ed. Rhen. e cod. Gorziensi: prospicientias, correxitque: induisse. Rig. prosicias — induisse. Sed Pamel. scripsit: primitias. Iren. 1, 6, 1. τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν εἰληφέναι φάσκουσιν. 2) Edd. omnes: quem. 3) Rhen. vi cont. Rig. caussa vim cont. Cod. Pithoei: in cont. 4) Rhen. in ed. I. Ien, deinde ed. Iesum. Ed. Fran. et Rig. Soterem. Iren. 1, 7, 2. Σωτῆρα.

que cum ad apprehensiones venitur, discessit ab illo in cognitione Pilati. Proinde nec matris semen admisit iniurias aeque insubditivum et ne ipsi quidem Demiurgo compertum. Patitur vero animalis et carneus Christus in delineationem superioris Christi, qui ad Achamoth formandam substantivali, non agnitionali, forma cruci, id est Horo, fuerat innixus. Ita omnia in imagines urgent, plane et ipsi imaginarii Christiani.

28. Interea Demiurgus omnium adhuc nescius, et si aliquid et ipse per prophetas concionabitur, ne huius quidem operis sui intelligens, (dividunt enim et prophetiale patrocinium in Achamoth, in semen, et in Demiurgum,) ubi adventum Soteris accepit, propere et ovanter accurrit cum omnibus viribus suis, centurio de evangelio.[1]) Et de omnibus illuminatus, ab illo etiam spem suam discit, quod successurus sit in locum matris. Ita exinde securus dispensationem mundi huius vel maxime ecclesiae protegendae nomine, quanto tempore oportuerit, insequitur.

29. Colligam nunc ex disperso ad concludendum, quae de totius generis humani dispositione disserant. Triformem naturam primordio professi, et tamen inunitam in Adam, inde iam dividunt per singulares generum proprietates, nacti occasionem distinctionis huiusmodi ex posteritate ipsius Adae, moralibus quoque differentiis tripartitae. Cain et Abel et Seth, fontes quodammodo generis humani, in totidem derivant argumenta naturae atque essentiae; choicum saluti degeneratum ad Cain redigunt, animale mediae spei deliberatum ad Abel componunt, spiritale certae saluti praeiudicatum in Seth recondunt. Sic et animas ipsas duplici proprietate discernunt, bonas et malas, secundum choicum statum ex Cain et animalem ex Abel, spiritalem ex Seth. De obvenientia superducunt, iam non naturam, sed indulgentiam, ut quos Achamoth in superioribus in animas bonas depluat, id est animali censui inscriptas. Choicum enim genus, id est malas animas, nunquam capere salutaria; immutabilem enim et irreformabilem naturam pronuntiaverunt. Id ergo granum seminis spiritalis modicum et parvulum iactu, sed eruditu huius fides augetur atque provehitur, ceu praediximus, animaeque

---

1) Matth. 8, 5 sqq.

hoc ipso ita ceteris praevertunt, ut Demiurgus tunc ignorans magni eas fecerit. Ex earum ergo laterculo et in reges et in sacerdotes allegere consueverat, quae nunc quoque, si plenam atque perfectam notitiam apprehenderint istarum naeniarum, naturificatae iam spiritalis conditionis germanitate, certam obtinebunt salutem, imo omnimodo debitam.

30. Ideoque nec operationes necessarias sibi existimant, nec ulla disciplinae munia observant, martyrii quoque eludentes necessitatem, qua volunt interpretatione. Hanc enim regulam animali semini praestitutam, ut salutem, quam non de privilegio status possidemus, de suffragio actus elaboremus. Nobis enim inscriptura huius seminis, qui imperfectae essentiae sumus, quia amoribus Theleti [1]) et utique abortui deputamur, quod mater illorum. Sed nobis quidem vae, si excesserimus in aliquo disciplinae iugum, si obtorpuerimus in operibus sanctitatis atque iustitiae, si confitendum alibi, nescio ubi, et non sub potestatibus istius seculi apud tribunalia praesidum optaverimus. Illi vero et de passivitate vitae et diligentia delictorum generositatem suam vindicent, blandiente suis Achamoth, quoniam et ipsa delinquendo profecit. Nam et honorandorum coniugiorum supernorum gratia dicitur apud illos meditandum atque celebrandum semper sacramentum comiti, id est feminae, adhaerendo; alioquin degenerem, nec legitimum veritatis, qui deversatus in mundo non amaverit feminam nec se ei iunxerit. Et quid facient spadones, quos videmus apud illos?

31. Superest de consummatione et dispensatione mercedis. Ubi Achamoth totam messem seminis sui presserit, dein colligere in horreum coeperit, vel cum ad molas delatum et defarinatum in conspersionis alvearia absconderit, donec totum confermentetur, [2]) tunc consummatio urgebit. Igitur inprimis ipsa Achamoth, de regione medietatis, de tabulato secundo, in summum transfertur restituta Pleromati, et statim excipit compactus [3]) ille Soter, sponsus

---

1) Edd. omnes: Phileti. Cf. c. 9. 2) Ita locum emend. Rhen.; ed. I. Subito Ach. — totam massam — in consparsionis salutaria — totum confrequentetur. 3) Rhen. in ed. I. comparcinus, deinde edidit: compactitius. Scripsimus:

scilicet; ambo coniugium novum fient.[1]) Hic erit in scripturis sponsus, et sponsale [2]) Pleroma. Credas enim, ubi de loco in locum transmigratur, leges quoque Iulias intervenire, sicut et coenam. [3]) Et Demiurgus, tunc de hebdomade coelesti in superiora mutabit in vacuum iam coenaculum matris, sciens iam, nec videns illam. Nam si ita erat, semper ignorare maluisset.

32. Humana vero gens in hos exitus ibit, choicae et materialis notae totum interitum, quia omnis caro foenum. [4]) Et anima mortalis apud illos, nisi quae salutem fide invenerit. Iustorum animae, id est nostrae, ad Demiurgum in medietatis receptacula transmittentur. Agimus gratias, contenti erimus cum deo nostro deputari, quo ascensus. [5]) Nihil animale in Pleromatis palatium admittitur, nisi spiritale examen Valentini. Illic itaque primo despoliantur homines ipsi, id est interiores. Despoliari autem est deponere animas, quibus induti videbantur, easque Demiurgo suo reddent, quas ab eo avertant. Ipsi autem spiritus in totum fient intellectuales, neque detentui neque conspectui obnoxii, atque ita invisibiliter in Pleroma recipientur. Furtim? Si ita est, quid deinde? Angelis distribuentur, satellitibus Soteris. In filios putas? Non. Sed in apparatores? Ne istud quidem. Sed in imagines? Utinam vel hoc, inquit. Erro, si non putet dicere in sponsas. Tunc illi Sabinas raptas inter se de matrimoniis laudent. [6]) Haec erit spiritalium merces, hoc praemium credendi. Fabulae tales utiles, ut Marcus aut Caius in hac carne barbatus et hac anima severus [7]) maritus, pater, avus, proavus, certe quod sufficit masculus, in nymphone [8]) Pleromatis ab angelo, tacendo iam dixi, et forsitan parias aliquem Onesimum Aeonem. His nuptiis recte deducen-

---

compactus, respicientes ad Iren. 1, 7, 1. τὸν Σωτῆρα τὸν ἐκ πάντων γεγονότα. 1) Rhen. fiet. Rig. novum. Et hic etc. 2) Sic Rig. et Semler; ceteri: sponsalis. 3) Ita corr. Rig.; Rhen. Cainam, Iunius: Canuleiam. 4) Ies. 40, 6. 5) Ita corr. Rig. Ceteri: qua census, nihil etc. 6) Sic ed. I.; Rig. plaudent. Rhen. corr. raptas iure matrimonii plaudent. 7) Probavimus coniecturam Fr. Iunii. Rhen. ed. I. Gaius in hanc carnem barb. et haec anima sev.; deinde scripsit Rhen. haec omnia, severus etc. 8) Ita emend. Pamelius; Rhen. symphone.

dis pro face et flammeo tunc credo ille ignis arcanus erumpet, et universam substantiam depopulatus ipse quoque decineratis omnibus in nihilum finietur, et nulla iam fabula. Sed nae ego temerarius, qui tantum sacramentum etiam illudendo prodiderim. Verendum mihi est, ne Achamoth, quae se nec filio agnitam voluit, insaniat, ne Theletus [1]) irascatur, ne Fortuna acerbetur. Et tamen homo sum Demiurgi, illuc habeo devertere, ubi post excessum omnino non nubitur, ubi superindui potius, quam despoliari, ubi etsi despolior sexui meo, deputor angelis, non angelus, non angela. Nemo mihi quicquam faciet, quem et tunc masculum invenient.

33. Producam denique velut ἐπικιθάρισμα post fabulam tantam etiam illa, quae, ne ordini obstreperent, et lectoris intentionem interiectione dispargerent, hunc malui in locum distulisse aliter atque aliter commendata ab emendatoribus Ptolemaei. Exstiterunt enim de schola ipsius discipuli super magistrum, qui duplex coniugium Bythio suo affingerent, Cogitationem et Voluntatem. Una enim satis non erat Cogitatio, qua nihil producere potuisset. Ex duabus facillime prolatum primum coniugium, Monogenen et Veritatem, ad imaginem quidem Cogitationis feminam Veritatem, ad imaginem voluntatis marem Monogenen. Voluntatis enim vis, uti quae effectum praestat Cogitationi, maris obtinet censum.

34. Pudiciores alii honorem divinitatis recordati, ut etiam unius coniugii dedecus ab eo avellerent, maluerunt nullum Bythio sexum deputare, et fortasse: hoc deum, non: hic deus, neutro genere pronuntiant. Alii contra magis et masculum et feminam dicunt, ne apud solos Lunenses Hermaphroditum existimet annalium commentator Fenestella.

35. Sunt, qui nec principatum Bythio defendant, sed postumatum, Ogdoadem ante omnia praemittentes, ex Tetrade quidem et ipsam, sed et aliis nominibus derivatam. Primo enim constituunt Proarchen, secundo Anennoëton, tertio Arrheton, quarto Aoraton. Ex Proarche itaque processisse primo et quinto loco Archen, ex Anennoëto secundo et sexto loco Acatalepton, ex Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston, ex Invisibili quarto et octavo loco

1) Edd. omnes: Philetus. Cf. c. 9.

Agenneton. Hoc quae ratio disponat, ut singula binis locis et quidem tam intercisis nascantur, malo ignorare quam discere. Quid enim recti habent, quae tam perverse proferuntur?

36. Quanto meliores, qui totum hoc taedium de medio amoliti, nullum Aeonem voluerunt, alium ex alio per gradus revera Gemonios structum, sed mappa, quod aiunt, missa semel octoiugem istam ex Patre et Ennoea eius exclusam. Ex ipso denique eius motu nomina gerunt. Cum, inquiunt, cogitavit proferre, hoc Pater dictus est. Cum protulit, quia vera protulit, hic Veritas appellata est. Cum semet ipsum voluit probari, hoc Homo pronuntiatus est. Quos autem praecogitavit, cum protulit, tunc Ecclesia nuncupata est. Sonuit Homo Sermonem, et hic est primogenitus filius, et Sermoni accessit Vita, et Ogdoas prima conclusa est. Sed hoc taedium non pusillum.

37. Accipe alia ingenia Circurianiana [1]) insignioris apud eos magistri, qui et pontificali sua auctoritate in hunc modum censuit. Est, inquit, ante omnia Proarche, inexcogitabile et inenarrabile et innominabile, [2]) quod ego nomino Monoteta. Cum hac erat alia virtus, quam et ipsam appello Henoteta. Monotes et Henotes, id est Solitas et Unitas, cum unum essent, protulerunt, non proferentes initium omnium intellectuale, innascibile, invisibile, quod sermo Monada vocavit. Huic adest consubstantiva virtus, quam appellat Unio. Hae igitur virtutes, Solitas, Singularitas, Unitas, Unio, ceteras prolationes Aeonum propagarunt. O differentia! Mutetur Unio et Unitas, Singularitas et suum Solitas, quamquam designaveris, unum est.

38. Humanior iam Secundus, ut brevior, Ogdoaden in duas Tetradas dividens, in dexteram et sinistram, in lumen et tenebras; tantum quod desultricem et defectricem illam virtutem non vult ab aliquo deducere [3]) Aeonum, sed a fructibus de substantia veniant. [4])

---

1) Hoc nomen est in codd. Pamelius: Cicuria Enniana. Rigalt. Currucae Enniani. (Cf. Iuven. sat. 6, 276.) Fortasse Tertull. iocans scripsit: cucurbitina. Cf. Iren. 1, 11, 3 sq. 2) Ita locum emend. Rhen.; ed. I. et inenarrabile. Inenarrabile, quod etc. Iren. l. l. *ἀῤῥητός τε καὶ ἀνονόμαστος*. 3) Pam. et Rig. addiderunt: triginta, ex Iren. 1, 11, 2. *ἀπὸ τῶν τριάκοντα Αἰώνων*. 4) Rhen. corr. venientibus. Pamel.: de substan-

39. De ipso iam domino Iesu quanta diversitas scinditur! Hi ex omnium Aeonum flosculis eum construunt; illi ex solis decem constitisse contendunt, quos Sermo et Vita protulerunt, inde et in ipsum Sermonis et Vitae concurrerunt oculi;[1]) isti ex duodecim[2]) potius, ex Hominis et Ecclesiae fetu, ideoque filium hominis aiunt[3]) pronuntiatum; alii a Christo et Spiritu Sancto constabiliendae universitati provisis confictum et in se[4]) paternae appellationis haeredem. Sunt, qui filium hominis aliunde conceperint dicendum, quamquam ipsum Patrem pro magno nominis sacramento Hominem appellasse praesumpserint. Et[5]) quid amplius speres de eius dei fide, cui nunc adaequaris? Talia ingenia superfruticant apud illos ex materni seminis redundantia. Atque ita insolescentes doctrinae Valentinianorum in silvas iam exoleverunt Gnosticorum.

DE CARNE CHRISTI.

---

1. Qui fidem resurrectionis ante istos Sadducaeorum propinquos sine controversia moratam[6]) student inquietare, ut eam spem negent etiam ad carnem pertinere, merito quoque carnem Christi quaestionibus distrahunt, tanquam aut nullam omnino aut quoquo modo aliam praeter humanam, ne, si humanam constiterit fuisse, praeiudicatum sit adversus illos, eam resurgere omni modo, quae in Christo resurrexerit. Igitur unde illi destruunt carnis vota, inde nobis erunt praestruenda. Examinemus corporalem substantiam domini; de spiritali enim certum est. Caro quae-

---

tia eorum venientibus. Irenaei l. l. lat. interpr. sed de substantia eorum. 1) Rhen. corr. flosculi. 2) Sic Rhen. emend.; ed. I. ex Christo. Sed librarius XII. et *XP*. permutavit. Cf. Iren. 1, 12, 4. 3) Rhen. avite. Iren. l l. *οἱ δὲ ἐκ τῶν δεκαδύο Αἰώνων τῶν ἐκ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ Ζωῆς γενομένων.* 4) Rhen. corr. et iure appell. 5) Editt. omnes: Ut. 6) Rig. moratam, ista student etc.

ritur; veritas et qualitas eius retractantur, an fuerit, et unde, et cuiusmodi fuerit. Renuntiatio eius dabit legem nostrae resurrectioni. Marcion, ut carnem Christi negaret, negavit etiam nativitatem, aut ut nativitatem negaret, negavit et carnem, scilicet ne invicem sibi testimonium redderent et responderent nativitas et caro, quia nec nativitas sine carne nec caro sine nativitate, quasi non eadem licentia haeretica et ipse potuisset aut admissa carne nativitatem negare, ut Apelles discipulus et postea desertor ipsius, aut et carnem et nativitatem confessus aliter illas interpretari, ut condiscipulus et condesertor eius Valentinus. Sed et qui carnem Christi putativam introduxit, aeque potuit nativitatis quoque phantasmata [1]) confingere, ut et conceptus et praegnatus et partus virginis et ipsius exinde infantis ordo τὸ δοκεῖν haberentur; eosdem oculos eosdemque sensus fefellissent, quos carnis opinio illusit.

2. Plane nativitas a Gabriele adnuntiatur. [2]) Quid illi cum angelo creatoris? Et in virginis uterum conceptus inducitur. Quid illi cum Esaia propheta creatoris? [3]) Odit moras, qui subito Christum de coelis deferebat. Aufer hinc, inquit, molestos semper Caesaris census et diversoria angusta et sordidos pannos et dura praesepia. [4]) Viderit angelica multitudo dominum suum noctibus honorans. [5]) Servent potius pecora pastores; et magi ne fatigentur de longinquo; [6]) dono illis aurum suum. Melior sit et Herodes, ne Hieremias glorietur. [7]) Sed nec circumcidatur infans, ne doleat, nec ad templum deferatur, ne parentes suos oneret sumptu oblationis, [8]) nec in manus tradatur Simeoni, ne senem moriturum exinde contristet. [9]) Taceat et anus illa, ne fascinet puerum. [10]) His, opinor, consiliis tot originalia instrumenta Christi delere, Marcion, ausus es, ne caro eius probaretur. Ex qua, oro te, auctoritate?

1) Rig. nativitatem quoque phantasma. 2) Luc. 1, 26 sqq. 3) Rhen. ed. I. cum Esaia? creatoris odit moras etc. Ed. Fran. et Gelenius: Quid illi c. ang. cr. et virginis utero? Conceptus inducitur, quid illi cum essentia creatoris? Nos Rigaltii emendationem probavimus. — Ies. 7, 14. 4) Luc. 2, 1 sqq. 5) Luc. 2, 9 sqq. 6) Matth. 2, 1 sqq. 7) Matth. 2, 17. Ierem. 31, 15. 8) Cod. Agobardi et Rhen. ed. I. obligationis. 9) Rig. ne senex moriturus exinde contristetur. — Luc. 2, 24 sqq. 10) Luc. 2, 36 sqq.

Si propheta es, praenuntia aliquid; si apostolus, praedica publice; si apostolicus, cum apostolis senti; si tantum Christianus es, crede quod traditum est; si nihil istorum es, merito dixerim, morere. Nam et mortuus es, qui non es Christianus, non credendo quod traditum [1]) Christianos facit; et eo magis mortuus es, quo magis non es Christianus, qui cum fuisses, excidisti, rescindendo quod retro credidisti, sicut et ipse confiteris in quadam epistola et tui non negant et nostri probant. Igitur rescindens quod credidisti, iam non credens rescidisti, non tamen quia credere desisti, recte rescidisti. Atqui rescindendo, quod credidisti, probas, antequam rescinderes, aliter fuisse. Quod credidisti aliter, illud ita erat traditum. Porro quod traditum erat, id erat verum, ut ab eis traditum, quorum fuit tradere. Ergo quod erat traditum rescindens, quod erat verum rescidisti. Nullo iure fecisti. Sed plenius eiusmodi praescriptionibus adversus omnes haereses alibi iam usi sumus, post quas nunc ex abundanti retractamus, desiderantes rationem, qua non putaveris natum esse Christum.

3. Necesse est, quatenus hoc putas arbitrio tuo licuisse, ut aut impossibilem aut inconvenientem deo existimaveris nativitatem. Sed deo nihil impossibile, nisi quod non vult. An ergo noluerit nasci, (quia si voluit, potuit,[2]) et natus est,) consideremus. Ad compendium decurro. Si enim nasci se deus noluisset, quacunque de caussa, nec hominem se videri praestitisset. Nam quis hominem videns, eum negaret natum? Itaque quod noluisset esse, nec videri omnino voluisset. Omnis rei displicentis etiam opinio reprobatur, quia nihil interest, utrum sit quid, an non sit, si cum non sit, esse praesumitur. Plane interest illud, ut falso non patiatur, quod vere non est. Sed satis erat illi, inquis, conscientia sua. Viderint homines, si natum putabant, quia hominem videbant. Quanto ergo dignius, quantoque constantius humanam sustinuisset existimationem vere natus, eandem existimationem etiam non natus subiturus cum iniuria conscientiae suae, quam tu ad

---

1) Gelenius, Pam., Rig. quod creditum. 2) Rhen. ed. I. An ergo voluerit nasci? quia si voluit, et natus est, consideremus.

fiduciam reputas, ut non natus adversus conscientiam suam natum se existimari sustineret. Quid tanti fuit, edoce, ut consciens Christus, quid esset, id se, [1]) quod non erat, exhiberet? Non potes dicere: si natus fuisset et hominem vere induisset, deus esse desisset, amittens quod erat, dum adsumit quod non erat. Periculum enim status sui deo nullum est. Sed ideo, inquis, nego deum in hominem vere conversum, ita ut et nasceretur et carne operaretur, [2]) quia, qui sine fine est, etiam inconvertibilis sit necesse est. Converti enim in aliud, finis est pristini. Non competit ergo conversio, cui non competit finis. Plane natura convertibilium ea lege est, ne permaneant in eo, quod convertitur in eis, et ita non permanendo pereant, dum perdunt convertendo quod fuerunt. Sed nihil deo par est, natura eius ab omnium rerum conditione distat. Si ergo quae a deo distant, aut a quibus deus distat, cum convertuntur, amittunt quod fuerunt, ubi erit diversitas divinitatis a ceteris rebus, nisi ut contrarium obtineat, id est, ut deus et in omnia converti possit et qualis est perseverare? Alioquin par erit eorum, quae conversa amittunt quod fuerunt, quorum utique deus in omnibus par [3]) non est, si nec in exitu conversionis. Angelos creatoris conversos in effigiem humanam aliquando legisti, et credidisti, et tantam corporis gestasse veritatem, ut et pedes eis laverit Abraham, et manibus ipsorum ereptus sit Sodomitis Loth; colluctatus quoque homini angelus toto corporis pondere dimitti desideravit, adeo [4]) detinebatur. Quod ergo angelis inferioribus deo licuit, uti conversi in corpulentiam humanam angeli nihilominus permanerent, hoc tu potentiori deo aufers, quasi non valuerit Christus, vere hominem indutus, deus perseverare? Aut numquid et angeli illi phantasmata carnis apparuerunt? Sed non audebis hoc dicere. Nam si sic apud te angeli creatoris, sicut et Christus, eiusdem substantiae erit Christus, cuius angeli, angeli tales, qualis et

---

1) Sic Rig.; Rhen. ed. I. edocuit, cum sciens Chr. quid esset, esse se etc. Codd. Gorz. et Hirsaug. edoce consentiens. 2) Praeter Rigaltium edd. omnes: corporaretur. 3) Wouwer e ms. et Rig. impar non est. 4) Rhen. ed. I. desideraverit, adeo detin. Rig. desideravit, adeo detin. Gelenius et ed. Fran. desideravit ab eo a quo detinebatur.

Christus. [1]) Si scripturas opinioni tuae resistentes non de industria alias reiecisses, alias corrupisses, confudisset te hinc [2]) evangelium Ioannis, [3]) praedicans spiritum columbae corpore lapsum desedisse super dominum. Qui spiritus cum hoc esset, tam vere erat et columba, quam et spiritus, nec interfecerat substantiam propriam adsumpta substantia extranea. Sed quaeris, corpus columbae ubi sit resumpto spiritu in coelum; aeque et angelorum eadem ratione interceptum est, qua et editum fuerat. Si vidisses, cum de nihilo proferebatur, scisses, cum in nihilum subducebatur. Si non fuit initium visibile, nec finis. Tamen corporis soliditas erat, quo momento corpus videbatur. Non potest non fuisse quod scriptum est.

4. Igitur si neque ut impossibilem neque ut periculosam deo repudias corporationem, superest, ut quasi indignam reiicias et accuses. Ab ipsa quidem exorsus [4]) nativitate, perora, age, iam spurcitias genitalium in utero elementorum, humoris et sanguinis foeda coagula, carnis ex eodem coeno alendae per novem menses. [5]) Describe uterum de die in diem insolescentem, [6]) gravem, anxium, nec somno tutum, [7]) incertum libidinibus fastidii et gulae. Invehere iam et in ipsum mulieris enitentis pudorem vel pro natura religiosum. Horres utique et infantem cum suis impedimentis profusum utique et oblitum. Dedignaberis, quod pannis dirigitur, quod unctionibus [8]) formatur, quod blanditiis deridetur. Hanc venerationem, o Marcion, naturae despuis. Et quomodo natus es? odisti nascentem hominem; et quomodo diligis aliquem? te quidem plane non amasti, cum ab ecclesia et fide Christi recessisti. Sed videris, si tibi displices, aut si aliter natus. Certe Christus dilexit hominem illum in immunditiis, in utero coagulatum, illum per pudenda prolatum, illum per ludibria nutritum. Propter eum descendit, propter eum praedicavit, propter eum omni se humilitate deiecit usque ad mortem, et mor-

---

1) Rig. sicut et Chr., eius dei erit Chr., cuius angeli tales, qualis et Chr. 2) Rig. in hac specie. 3) Io. 1, 32. 4) Gelenius et Pam. exorsus odio habita nativ. 5) Cf. adv. Marc. 3, 11. 6) Rig. inolescentem. 7) Sic emend. Rig. Cod. Ursini: anxium, nixum, totum inc. Cod. Agob. anxium, nec sono totum inc. Rhen. anxium, nexum, totum inc. 8) Ed. Fran. vinctionibus.

tem crucis; 1) amavit utique, quem magno redemit. Si Christus creator eius est, 2) suum merito amavit; si ab alio deo est, magis adamavit, quando alienum redemit. Amavit ergo cum homine etiam nativitatem, etiam carnem eius. Nihil amari potest sine eo, per quod est id, quod est. Aut aufer nativitatem, et exhibe hominem; adime carnem, et praesta, quem deus redemit. Si haec sunt homo, quem deus redemit, tu haec erubescenda illi facis, quae redemit, et indigna, quae nisi dilexisset, non redemisset? Nativitate reformata 3) regeneratione coelesti, carnem ab omni vexatione restituit. Leprosam emaculat, caecam reluminat, 4) paralyticam redintegrat, daemoniacam expiat, 5) mortuam resuscitat, et nasci in illam erubescit? 6) Si revera de lupa aut sue aut vacca prodire voluisset, et ferae aut pecoris corpore indutus regnum coelorum praedicaret, tua, opinor, illi censura praescriberet: turpe hoc deo, et indignum hoc dei filio et stultum. Propterea qui ita credat, sit. 7) Plane stultum, si de nostro sensu iudicemus deum. Sed circumspice, Marcion, si tamen non delesti: stulta mundi elegit deus, ut confundat sapientes. 8) Quaenam haec stulta sunt? conversio hominis ad cultum veri dei, reiectio erroris, disciplina iustitiae, pudicitiae, patientiae, misericordiae, innocentiae? Omnia haec quidem stulta non sunt. Quaere ergo, de quibus dixerit. Et si te praesumpseris invenisse, non erit iam stultum credere in deum natum, et quidem ex virgine, et quidem carneum, qui per illas naturae contumelias volutatus sit. Dicat haec aliquis stulta non esse, et alia sint, quae deus in aemulationem elegerit sapientiae secularis. Et tamen apud illam facilius creditur Iupiter taurus factus aut cygnus, quam vere homo Christus penes Marcionem.

5. Sunt plane et alia tam stulta, quae pertinent ad contumelias et passiones dei. Aut prudentiam dicam deum crucifixum? Aufer hoc quoque, Marcion, imo hoc potius

---

1) Phil. 2, 8. 2) Rig. Si Chr. creatoris est. 3) Rig. nativitatem reformat a morte regen. 4) Cod. Rigaltii: reluminat; edd. omnes: perluminat. 5) Rig. e ms. captat. 6) Cod. Rigaltii: et nos illam erubescemus? 7) Rig. quia ita credat. Sit plane etc. Sed fortasse scribendum: et stultus pr., qui ita cr., sit. 8) Rig. sapientia, cod. Wouw. et ed. Fran. sapientiam. 1 Cor. 1, 27. Cf. adv. Marc. 5, 5.

Quid enim indignius deo, quid magis erubescendum, nasci an mori, carnem gestare an crucem, circumcidi an suffigi, educari an sepeliri, in praesepe deponi an in monumentum recondi? Sapientior eris, si nec ista credideris. Sed non eris sapiens, nisi stultus seculo fueris, dei stulta credendo. An ideo passiones a Christo non rescidisti, quia ut phantasma vacabat a sensu earum? Diximus retro aeque illum et nativitatis et infantiae imaginaria et vacua ludibria subire potuisse. Sed iam hic responde, interfector veritatis. Nonne vere crucifixus est deus? nonne vere mortuus et vere crucifixus? nonne vere resuscitatus, ut vere scilicet mortuus? Falso ergo [1]) statuit inter nos se [2]) scire Paulus tantum [3]) crucifixum, falso sepultum ingessit, falso resuscitatum inculcavit. Falsa est igitur et fides nostra, et phantasma est totum, quod speramus a Christo. Scelestissime hominum, qui interemptores excusas dei. Nihil enim ab eis passus est Christus, si nihil vere est passus. Parce unicae spei totius orbis, qui destruis necessarium decus fidei. Quodcunque deo indignum est, mihi expedit. Salvus sum, si non confundar de domino meo. Qui mei, inquit, confusus fuerit, confundar et ego eius. [4]) Alias non invenio materias confusionis, quae me per contemptum ruboris probent bene impudentem et feliciter stultum. Natus [5]) est dei filius; non pudet, quia pudendum est: et mortuus est dei filius; prorsus credibile est, quia ineptum est: et sepultus resurrexit; certum est, quia impossibile. Sed haec quomodo in illo vera erunt, si ipse non fuit verus, si non vere habuit in se, quod figeretur, quod moreretur, quod sepeliretur et resuscitaretur? carnem scilicet hanc sanguine suffusam, ossibus substructam, nervis intextam, venis implexam, quae nasci et mori novit, humanam sine dubio, ut natam de homine. Ideoque mortalis haec est in Christo, quia Christus homo et filius hominis. Aut cur homo Christus et filius hominis, si nihil hominis et nihil ex homine? nisi si aut aliud est homo, quam caro, aut aliunde caro hominis,

---

1) V. ergo in ed. Rhen. deest. 2) Edd. omnes: nos scire. 3) Rig. tantum Iesum crucif. 4) Ita cod. Wouw. et Rig.; Rhen. Qui me — ego eius; ed. Fran. Qui me — ego eum. Matth. 10, 32 sq. Marc. 8, 38. Luc. 9, 26. Cf. de fuga 7. 5) Rig. Crucifixus est dei filius.

quam ex homine, aut aliud Maria, quam homo. Denique, Marcion, haud aliter [1]) non diceretur homo Christus sine carne, nec hominis filius sine aliquo parente homine, sicut nec deus sine spiritu dei, nec dei filius sine deo patre. Ita utriusque substantiae census hominem et deum exhibuit, hinc natum, inde non natum; hinc carneum, inde spiritalem; hinc infirmum, inde praefortem; hinc morientem, inde viventem. Quae proprietas conditionum, divinae et humanae, aequa utique utriusque naturae veritate dispuncta est, eadem fide spiritus et caro; virtutes spiritum dei, passiones carnem hominis probaverunt. Si virtutes non sine spiritu, proinde et passiones non sine carne. Si caro cum passionibus ficta, et spiritus ergo cum virtutibus falsus. Quid dimidias mendacio Christum? totus veritas fuit. Maluit, crede, nasci, quam ex aliqua parte mentiri, et quidem in semet ipsum, ut carnem gestaret sine ossibus duram, sine musculis solidam, sine sanguine cruentam, sine tunica vestitam, sine fame esurientem, sine dentibus edentem, sine lingua loquentem, ut phantasma auribus fuerit sermo eius per imaginem vocis. Fuit itaque phantasma etiam post resurrectionem, cum manus et pedes suos discipulis inspiciendos offerret: aspicite, dicens, quod ego sum, quia spiritus ossa non habet, sicut me habentem videtis, [2]) sine dubio manus et pedes et ossa, quae spiritus non habet, sed caro. Quomodo hanc vocem interpretaris, Marcion, qui a deo optimo et simplici et bono tantum infers Iesum? Ecce fallit et decipit et circumvenit omnium oculos, omnium sensus, omnium accessus et contactus. Ergo iam Christum non de coelo deferre debueras, sed de aliquo circulatorio coetu, nec deum praeter hominem, sed magum hominem, nec salutis pontificem, sed spectaculi artificem, nec mortuorum suscitatorem, sed vivorum avocatorem, nisi quod, etsi magus fuit, natus est.

6. Sed quidam discentes Pontici illius, supra magistrum sapere compulsi, concedunt Christo carnis veritatem, sine praeiudicio tamen renuendae nativitatis. Habuerit, inquiunt, carnem dominus [3]) non natam. Perve-

---

1) Ita cod. Ursini. Rhen. ed. I. Deus Marcionis aut aliter etc. Rig. e cod. Agob. quam homo; aut homo, deus Marcionis. Aliter etc. 2) Luc. 24, 39. 3) Ita codd. Agob. et Pithoei. Edd. omnes: carnem, dum omnino etc.

nimus [1]) igitur de calcaria, quod dici solet, in carbonariam, a Marcione ad Apellen, qui, posteaquam a disciplina Marcionis in muliere lapsus et dehinc in virgine Philumene spiritu eversus est, solidum Christi corpus, sed sine nativitate susceptum ab eo, praedicat, ut angelus quidem Philumenes.[2]) Illi eadem voce apostolus respondebit, qua ipsum illum iam tunc praecinebat, dicens: etiamsi angelus de coelis aliter evangelizaverit vobis, quam nos evangelizavimus, anathema sit.[3]) His vero, qui insuper argumentantur, nos resistimus. [4]) Confitentur vere corpus habuisse Christum. Unde materia, si non ex ea qualitate, in qua videbatur? Unde corpus, si non caro corpus? Unde caro, si non nata? quia nasci haberet ea futura quae nascitur. De sideribus, inquiunt, et de substantiis superioris mundi mutuatus est carnem. Et utique proponunt, non esse mirandum corpus sine nativitate, cum et apud nos angelis licuerit nulla uteri opera in carne processisse. Agnoscimus quidem ita relatum, sed tamen quale est, ut alterius regulae fides ab ea fide, quam impugnat, instrumentum argumentationibus suis mutuetur? Quid illi cum Mose, qui deum Mosi reiicit? Si alius deus est, aliter sint res eius. Sed utantur haeretici omnes scripturis eius, cuius utuntur etiam mundo. Erit illis hoc quoque in testimonium iudicii, quod de exemplis ipsius blasphemias suas instruunt. Facile est veritati etiam nihil tale adversus eos praescribenti obtinere. Igitur qui carnem Christi ad exemplum proponunt angelorum, non natam dicentes scilicet carneam, [5]) comparent velim et caussas tam Christi quam et angelorum, ob quas in carnem processerint. Nullus unquam angelus ideo descendit, ut

---

1) Iidem codd. et ed. Rhen. non natam paruimus. Igitur etc. 2) Ita cod. Wouweri. Rhen. ed. I. qui posteaquam a disc. M. in muliere (in margine: in mulierem carne) lapsus — sol. Chr. corpus et sine nativ. suscepit ab ea: praedicans ut angelus quidem (Latin.: quidam) illi (ed. Fran. illius) Philumenes. Eadem etc. — Rigalt. qui post. a disc. M., in mulierem carne lapsus, dehinc in virginem Philumenem spiritus eversus est, sol. Chr. c., sed sine nativ., suscepit ab ea praedicare. Et angelo quidem illi Philumenes eadem etc. 3) Gal. 1, 8. 4) Ed. Fran. et Gel. resistemus, confitentes etc. 5) Rig. dicentes, licet carnem.

crucifigeretur, ut mortem experiretur, ut a morte resuscitaretur. Si nunquam eiusmodi fuit caussa angelorum corporandorum, habes caussam, cur non nascendo acceperint carnem. Non venerant mori, ideo nec nasci. At vero Christus mori missus, nasci quoque necessario habuit, ut mori posset; non enim mori solet, nisi quod nascitur. Mutuum debitum est inter se nativitati cum mortalitate. Forma moriendi caussa nascendi est. Si propter id quod moritur mortuus est Christus, id autem moritur quod et nascitur, consequens item erat, imo praecedens, ut aeque nasceretur propter id quod nascitur, quia propter id ipsum mori habebat, quod, quia id quod nascitur, moritur, non competebat non nasci, pro quo mori competebat. Atqui tunc quoque inter illos angelos ipse dominus apparuit Abrahae sine nativitate, cum carne scilicet, pro eadem caussae diversitate. Sed vos hoc non recipitis, non eum Christum recipientes, qui iam tunc et alloqui et liberare et iudicare humanum genus ediscebat in carnis habitu non natae adhuc, quia nondum moriturae, nisi prius et nativitas eius et mortalitas adnuntiarentur. Igitur probent angelos illos de sideribus accepisse substantiam carnis; [1]) si non probant, quia nec scriptum est, nec Christi caro inde erit, cui angelorum accommodant exemplum. Constat angelos carnem non propriam gestasse, utpote naturas substantiae spiritalis, etsi corporis alicuius, sui tamen generis, in carnem autem humanam transfigurabiles ad tempus, ut videri et congredi cum hominibus possent. Igitur cum relatum non sit, unde sumpserint carnem, relinquitur intellectui nostro non dubitare, hoc esse proprium angelicae potestatis ex nulla materia corpus sibi sumere. Quanto magis, inquis, ex aliqua? Certum est; sed nihil de eo constat, quia scriptura non exhibet. Ceterum qui valent facere semet ipsos, quod natura non sunt, cur non valeant etiam ex nulla substantia facere? Si fiunt, quod non sunt, cur non ex eo fiant, quod non est? Quod autem non est, cum fit, ex nihilo est. Propterea nec requiritur, nec ostenditur, quid postea factum sit corporibus illorum. Quod de nihilo fuit, nihil factum est. Possunt nihil ipsum convertere in

---

1) Rig. illos carnem de sid. concepisse. Si non etc.

carnem, qui semet ipsos potuerunt convertere in carnem. Plus est naturam demutare, quam facere materiam. Sed si de materia necesse fuisset angelos sumpsisse carnem, credibilius utique est, de terrena materia, quam de ullo genere coelestium substantiarum, cum adeo terrenae qualitatis exstiterit, ut terrenis pabulis pasta sit. Fuerit nunc [1]) quoque siderea eodem modo terrenis pabulis pasta, quando terrena non esset, quo terrena coelestibus pasta est, quando coelestis non esset, (legimus enim, manna esui populo fuisse: panem, inquit, angelorum edit homo,)[2]) non tamen infringitur semel separata conditio dominicae carnis ex caussa alterius dispositionis. Homo vere futurus usque ad mortem eam carnem oportebat indueret, cuius est mors; eam porro carnem, cuius est mors, nativitas antecedit.

7. Sed quotiens de nativitate contenditur, omnes, qui respuunt eam ut praeiudicantem de carnis in Christo veritate, ipsum deum volunt negare esse natum, quod dixerit: quae mihi mater, et qui mihi fratres? [3]) Audiat igitur et Apelles, quid iam responsum sit a nobis Marcioni eo libello, quo evangelium ipsius provocavimus, considerandam scilicet materiam pronuntiationis istius. Primo quidem nunquam quisquam adnuntiasset illi matrem et fratres eius foris stare, qui non certus esset, habere illum matrem et fratres et ipsos esse, quos tunc nuntiabat, vel retro cognitos vel tunc ibidem compertos; licet propterea abstulerint haereses ista de evangelio, quod et creditum patrem eius Ioseph fabrum et matrem Mariam et fratres et sorores eius optime notos sibi esse dicebant, qui mirabantur doctrinam eius, sed tentandi gratia nuntiaverant ei matrem et fratres, quos non habebat. Hoc quidem scriptura non dicit, alias non tacens, cum quid tentationis gratia factum est circa eum. Ecce, inquit, surrexit legis doctor tentans eum. [4]) Et alibi: et accesserunt ad eum pharisaei tentantes.[5]) Quod nemo prohibebat, hic quoque significari tentandi gratia factum. Non recipio, quod extra scripturam de tuo infers. Dehinc materia tentationis debet subesse. Quid

---

1) Ita Gel., ed. Fran., Rig.; Rhen. ed. I.: Nunc sic quoque. Semler.: Nunc si qu. 2) Ps. 78, 24. 3) Matth. 12, 48. Luc. 8, 20 sq. Cf. adv. Marc. 4, 19. 4) Matth. 22, 35. 5) Matth. 19, 3.

tentandum putaverunt in illo? utique natusne esset, an non? Si enim hoc negavit responsio eius, hoc captavit nuntiatio tentatoris. Sed nulla tentatio tendens ad agnitionem eius, de quo dubitando tentat, ita subito procedit, ut non ante praecedat quaestio, quae dubitationem inferens cogat tentationem. Porro si nusquam de nativitate Christi volutatum est, quid tu argumentaris voluisse illos per tentationem sciscitari, quod nunquam produxerunt in quaestionem? Eo adiicimus etiam, si tentandus esset de nativitate, non utique hoc modo tentaretur, earum personarum adnuntiatione, quae poterant etiam nato Christo non fuisse. Omnes nascimur, et tamen non omnes aut fratres habemus aut matrem. Adhuc potest et patrem magis habere quam matrem, et avunculos magis quam fratres. Adeo non competit tentatio nativitatis, quam licebat et sine matris et sine fratrum nominatione constare. Facilius plane est, ut certi, illum et matrem et fratres habere, divinitatem potius tentaverint eius, quam nativitatem, an intus agens sciret, quid foris esset, mendacio petitus praesentiae[1]) eorum, qui in praesenti non erant, nisi quod sic vacavisset tentationis ingenium. Poterat enim evenire,[2]) ut, quos illi nuntiabant foris stare, ille eos sciret absentes esse vel valetudinis vel negotii vel peregrinationis nota iam necessitate. Nemo tentat eo modo, quo posse se sciat ruborem tentationis referre. Nulla igitur materia tentationis competente liberatur simplicitas nuntiatoris, quod vere mater et fratres eius supervenissent. Sed quae ratio responsi matrem et fratres ad praesens negantis, discat etiam Apelles. Fratres domini non crediderant in illum,[3]) sicut et in evangelio ante Marcionem edito continetur. Mater aeque non demonstratur adhaesisse illi, cum Marthae et Mariae aliae in commercio eius frequententur. Hoc denique in loco apparet incredulitas eorum; cum is doceret viam vitae, cum dei regnum praedicaret, cum languoribus et vitiis me-

---

1) Rhen. ed. I. potius praesentiae eorum. Rig. petitus praes. adnuntiatae eorum, qui in praesentia etc. 2) Ita cod. Agob., nisi quod cum aliis exhibet: vacuisset; Rhen. ed. I. in margine: vacavisset, Gelenius: valuisset. Edd. omnes: nisi quod, etsi vacuisset tent. ing., poterat evenire etc. 3) Io. 7, 5.

dendis operaretur, extraneis defixis in illum, tam proximi aberant. Denique superveniunt et foris subsistunt, nec introeunt, non computantes scilicet, quid intus ageretur, nec sustinent saltem, quasi necessarius aliquid afferrent eo, quod ille tum maxime agebat, sed amplius interpellant et a tanto opere revocatum volunt. Oro te, Apelles, vel tu, Marcion, si forte tabula ludens vel de histrionibus aut aurigis contendens tali nuntio avocareris, nonne dixisses: quae mihi mater, aut qui fratres? Deum praedicans et probans Christus, legem et prophetas adimplens, tanti retro aevi caliginem dispargens, indigne usus est hoc dicto ad percutiendam incredulitatem foris stantium vel ad excutiendam importunitatem ab opere revocantium? Ceterum ad negandam nativitatem alius necessarius fuisset ei locus et tempus et ordo sermonis, non eius, qui posset pronuntiari etiam ab eo, cui et mater esset et fratres, cum indignatio parentes non neget, sed obiurget. 1) Denique potiores fecit alios, et meritum praelationis ostendens, audientiam scilicet verbi, demonstrat, qua conditione negaverit matrem et fratres; qua enim alios sibi adoptavit, qui ei adhaerebant, ea abnegavit illos, qui ab eo absistebant. Solet etiam adimplere Christus, quod alios docet. Quale ergo erat, si docens non tanti facere matrem aut fratres, quanti dei verbum, ipse dei verbum nuntiata matre et fraternitate desereret? Negavit itaque parentes, quomodo docuit negandos pro dei opere. Sed alias figura est synagogae in matre abiuncta et Iudaeorum in fratribus incredulis. Foris erat in illis Israel, discipuli autem novi intus audientes et credentes et cohaerentes Christo ecclesiam delineabant, quam potiorem matrem et digniorem fraternitatem recusato carnali genere nuncupavit. Eodem sensu denique et illi exclamationi respondit, non matris uterum et ubera negans, sed feliciores designans, qui verbum dei audiunt.

8. Solis istis capitulis, quibus maxime instructi videntur sibi Marcion et Apelles, secundum veritatem integri et incorrupti evangelii interpretatis, satis esse debuerat ad probationem carnis humanae in Christo per defensionem nativitatis. Sed quoniam et isti Apelleia-

1) Rig. Cum ind. par. negat, non negat, sed obiurgat.

ni [1]) carnis ignominiam praetendunt maxime, quam volunt ab igneo illo praeside mali sollicitatis animabus adstructam, et idcirco indignam Christo, et idcirco de sideribus illi substantiam competisse, debeo illos de sua paratura repercutere. Angelum quendam inclitum nominant, qui mundum hunc instituerit et instituto eo poenitentiam admiserit. [2]) Et hoc suo loco tractavimus; nam est nobis adversus illos libellus. An qui spiritum et voluntatem et virtutem Christi habuerit ad ea opera, dignum aliquid poenitentia fecerit, cum angelum etiam de figura erraticae ovis interpretentur? Teste igitur poenitentia institutoris sui delictum erit mundus, si quidem omnis poenitentia confessio est delicti, quia locum non habet nisi in delicto. Si mundus delictum est, quia corpus et membra, delictum erit [3]) proinde et coelum et coelestia cum coelo; si coelestia, et quicquid inde conceptum prolatumque est. Mala arbor malos fructus edat [4]) necesse est. Caro igitur Christi de coelestibus structa, de peccati constitit elementis, peccatrix de peccatorio censu, et pars iam erit eius substantiae, id est nostrae, quam ut peccatricem Christus dedignatur induere. Ita si nihil de ignominia interest, aut aliam purioris notae materiam excogitent Christo, quibus displicet nostra, aut eandem agnoscant, qua etiam coelestis melior esse non potuit. Legimus plane: primus homo de terrae limo, secundus homo de coelo. [5]) Non tamen ad materiae differentiam spectat, sed tantum terrenae retro substantiae carnis, primi hominis, id est Adae, coelestem de spiritu substantiam opponit secundi hominis, id est Christi. Et adeo ad spiritum, non ad carnem coelestem hominem refert, ut quos sic comparat, constet in hac carne terrena coelestes fieri, spiritu scilicet. Quodsi secundum carnem quoque coelestis Christus, non compararentur illi

---

1) Scripsimus: Apelleiani, *Ἀπελληϊανοί*, auctore Epiphanio, haer. 44. Rhen. ed. I. Apellaciani, in margine, ut etiam cod. Ursini: Apelliaci; Rig. e cod. Agob.: Apelleiaci, cod. Pithoei: Apelliaciani, cod. Divion.: appellationi; ed. Fran. et Semler: Apelleciani; referente Fr. Iunio alii: Apelletiani vel Apelleiani. 2) Latin. et Rig. admiscuerit. 3) Rig. e cod. Agob.: quam corpus et membra delictum erit? perinde et coelum, et coelestia, et quicquid inde conc. prol. est. 4) Matth. 7, 17. 5) 1 Cor. 15, 47.

non secundum carnem coelestes.[1]) Si ergo qui fiunt coelestes, qualis est Christus, terrenam carnis substantiam gestant, hinc quoque confirmatur, ipsum etiam Christum in carne terrena fuisse coelestem, sicut sunt, qui ei adaequantur.

9. Praetendimus adhuc, nihil, quod ex alio acceptum sit, ut aliud sit, quam id, de quo sit acceptum, ita aliud esse, ut non suggerat,[2]) unde sit acceptum. Omnis materia sine testimonio originis suae non est, etsi demutetur in novam proprietatem. Ipsum certe corpus hoc nostrum, quod de limo figulatum est, etiam ad fabulas nationum veritas transmisit, utriusque originem elementi confitetur, carne terram, sanguine aquam; nam licet alia sit species[3]) qualitatis, hoc est, quod ex alio aliud fit. Ceterum quid est sanguis, quam rubens humor? quid caro, quam terra conversa in figuras suas? Considera singulas qualitates, musculos ut glebas, ossa ut saxa, etiam circum papillas calculos quosdam. Aspice nervorum tenaces connexus ut traduces radicum, et venarum ramosos discursus ut ambages rivorum, et lanugines ut muscos, et comam ut cespitem, et ipsos medullarum in abdito thesauros ut metalla carnis. Haec omnia terrenae originis signa et in Christo fuerunt; haec sunt, quae illum dei filium celavere, non alias tantummodo hominem existimatum, quam ex humani[4]) substantia corporis. Aut edite aliquid in illo coeleste de Septentrionibus et Virgiliis et Suculis emendicatum. Nam quae enumeravimus, adeo terrenae testimonia carnis sunt, ut et nostrae. Sed nihil novum, nihil peregrinum deprehendo. Denique verbis tantummodo et factis, doctrina et virtute sola Christi homines obstupescebant. Notaretur etiam carnis in illo novitas miraculo habita. Sed carnis terrenae non mira conditio; ipsa erat quae cetera eius miranda faciebat, cum dicerent: unde huic doctrina et signa ista;[5]) etiam despicientium formam eius haec erat

---

1) Rig. non comparentur illi sec. car. coelestes. 2) Ita Rig.; Rhen. ed. I. ita in totum aliud est, cui non suggerat etc. 3) Sic e ms. ed. Rig.; Rhen. ed. I. et cod. Ursini: utrumque originis elementum conf., carne terrenam, sanguine aquanam (cod. Ursini: aquenam): licet alia sit facies etc. 4) Rig. e ms. quam extantem humana subst. corp. 5) Matth. 13, 54.

vox. Adeo nec humanae honestatis corpus fuit, nedum coelestis claritatis. Tacentibus apud nos quoque prophetis de ignobili aspectu eius, ipsae passiones ipsaeque contumeliae loquuntur. Passiones quidem humanam carnem, contumeliae vero inhonestam probavere. An ausus esset aliquis ungue summo perstringere corpus novum, ullam[1]) sputaminibus contaminare faciem nisi merentem? Quid dicis coelestem carnem, quam unde coelestem intelligas, non habes? Quid terrenam negas, quam unde terrenam agnoscas, habes? Esuriit sub diabolo, sitiit sub Samaritide, lacrimatus est super Lazarum, trepidavit[2]) ad mortem, (caro enim, inquit, infirma,)[3]) sanguinem postremo fudit. Haec sunt, opinor, signa coelestia. Sed quomodo, inquam, contemni et pati posset, sicut et dixi,[4]) si quid in illa carne de coelesti generositate radiasset? Ex hoc ergo convincimus nihil in illa de coelis fuisse, propterea ut contemni et pati posset.

10. Convertor ad illos aeque sibi prudentes, qui carnem Christi animalem affirmant, quod anima caro sit facta, ergo et caro anima, et sicut caro animalis, ita et anima carnalis. Et hic itaque caussas requiro. Si ut animam salvam faceret, in semet ipso suscepit animam Christus, quia salva non esset nisi per ipsum, dum in ipso: non video, cur eam carnem fecerit animalem induendo carnem, quasi aliter animam salvam facere non posset, nisi carneam factam. Cum enim nostras animas non tantum non carneas, sed etiam a carne disiunctas salvas praestet, quanto magis illam, quam ipse suscepit, etiam non carneam redigere potuit in salutem? Item cum praesumant, non carnis, sed animae nostrae solius liberandae caussa processisse Christum, primo quam absurdum est, ut animam solam liberaturus id genus corporis eam fecerit, quod non erat liberaturus? Deinde si animas nostras per illam, quam gestavit, liberare susceperat, illam quoque, quam gestavit, nostram gestasse debuerat, id est, nostrae formae, cuiuscunque formae est in occulto anima nostra, non tamen car-

---

1) Sic Rhen. ed. I., in margine: illam. Rig. v. ullam delevit. 2) Praeter Rig. edd. omnes: lacrimatur — trepidat. 3) Matth. 26, 41. 4) Cod. Agob.: Sed quomodo, inquitis, cont. et p. p., s. et dixit.

neae. Ceterum non nostram animam liberavit, si carneam habuit; nostra enim carnea non est. Porro si non nostram liberavit, quia carneam liberavit, nihil ad nos, quia non nostram liberavit.[1]) Sed nec liberanda erat, quae non erat nostra, ut scilicet carnea; non enim periclitabatur, si non erat nostra, id est non carnea. Sed liberatam constat illam. Ergo non fuit carnea, et fuit nostra, si ea fuit, quae liberaretur, quoniam periclitabatur.[2]) Iam ergo si anima non fuit carnalis in Christo, nec caro potest animalis fuisse.

11. Sed aliam argumentationem eorum convenimus, exigentes, cur animalem carnem subeundo Christus animam carnalem videatur habuisse. Deus enim, inquiunt, gestivit animam visibilem hominibus exhibere, faciendo eam corpus, quae retro invisibilis exstiterit, natura nihil nec semet ipsam videns prae impedimento carnis huius, ut etiam disceptaretur, nata anima an non.[3]) Itaque animam corpus effectam in Christo, ut eam et nascentem et morientem, et quod sit amplius, resurgentem videremus. Et hoc autem quale erat, ut per carnem demonstraretur anima sibi aut nobis, quae per carnem non poterat agnosci, ut sic ostenderetur, dum id fit, cui latebat, id est caro? Tenebras videlicet accepit, ut lucere posset. Denique ad hoc prius retractemus, an isto modo ostendenda fuerit anima, an in totum invisibilem eam retro allegent, utrum quasi incorporalem, an etiam habentem aliquod genus corporis proprii? Et tamen cum invisibilem dicant, corporalem eam constituunt, habentem quod invisibile sit. Nihil enim habens invisibile, quomodo potest invisibilis dici? Sed ne esse quidem potest, nisi habens per quod sit. Cum autem sit, habeat necesse est aliquid, per quod est. Si habet aliquid, per quod est, hoc erit corpus eius. Omne quod est, corpus est sui generis; nihil est incorporale, nisi quod non est.[4]) Habente igitur anima invisibile corpus, qui visibi-

---

1) Rhen. ed. I. Porro si non nostram liberavit, nihil ad nos: quia carnea non est, quia non nostram liberavit. 2) Rhen. ed. I. in margine: si ea non fuit, quae liberaretur, quomodo periclitabatur. 3) In edd. Gel., Fran., Rig. addita sunt vv. mortalisne sit an non, quae non sunt in Rhen. ed. I. et in codd. Vaticanis. 4) Cf. lib. adv. Prax. c. 7. de anima 5.

lem eam facere susceperat, utique dignius id eius visibile fecisset, quod invisibile habebatur, quia nec hic mendacium aut infirmitas deo competit, mendacium, si aliud animam, quam quod erat, demonstravit, infirmitas, si id, quod erat, demonstrare non valuit. Nemo ostendere volens hominem, cassidem aut personam ei inducit. Hoc autem factum est animae, si in carne conversa alienam induit superficiem. Sed etsi incorporalis anima deputetur, ut aliqua vi rationis occulta sit quidem anima, corpus tamen non sit, quicquid est anima. Proinde impossibile deo non erat, et proposito eius congruentius competebat, nova aliqua corporis specie eam demonstrare, quam ista communi omnium, alterius iam notitiae, ne sine caussa visibilem ex invisibili facere gestisset animam, istis scilicet quaestionibus opportunam, per carnis humanae defensionem. Sed non poterat Christus inter homines nisi homo videri. Redde igitur Christo fidem suam, ut, qui homo voluerit incedere, animam quoque humanae conditionis ostenderit, non faciens eam carneam, sed induens eam carne.

12. Ostensa sit nunc anima per carnem, si constiterit illam ostendendam, quoquo modo fuisse, id est, incognitam sibi et nobis; quamquam in hoc vana distinctio est, quasi nos seorsum ab anima simus, cum totum quod sumus anima sit, denique sine anima nihil sumus, ne hominis quidem, sed cadaveris nomen. Si ergo ignoramus animam, ipsa se ignorat. Ita superest hoc solummodo inspicere, an se anima ignorarit, ut nota, quo modo fieret. Opinor, sensualis est animae natura. Adeo nihil animale sine sensu, nihil sensuale sine anima. Et ut pressius dixerim, animae anima sensus est. Igitur cum omnibus anima sentire praestet, et ipsa sentiat omnium etiam sensus, nedum qualitates, qui verisimile est, ut ipsa sensum sui ab initio sortita non sit? Unde illi scire, quod interdum sibi sit necessarium ex naturali[1]) necessitate, si non scit suam qualitatem, cui quid necessarium est? Hoc quidem in omni anima recognoscere est, notitiam sui dico, sine qua notitia sui nulla anima se ministrare potuisset. Puto autem magis homi-

---

1) Sic Gel. et ed. Fran.; Rhen. ed. I. et Rig. e cod. Pithoei: ex naturalium necess.

nem, animal solum rationale, compotem sui[1] animam esse sortitum, quae illum faciat animal rationale, ipsa in primis rationalis. Porro quomodo rationalis, quae efficit hominem rationale animal, si ipsa rationem suam nescit, ignorans semet ipsam? Sed adeo non ignorat, ut auctorem et arbitrum et statum suum norit. Nihil adhuc de deo discens, deum nominat. Nihil adhuc de iudicio eius admittens, deo commendare se didicit. Nihil magis audiens, quam spem nullam esse post mortem, et bene et male defuncto cuique imprecatur. Plenius haec prosequitur libellus, quem scripsimus de testimonio animae. Alioquin si anima semet ipsam ignorans erat ab initio, nihil a Christo cognovisse debuerat, nisi qualis esset. Nunc autem non effigiem suam didicit a Christo, sed salutem. Propterea filius dei descendit, et animam subiit, non ut ipsa se anima cognosceret in Christo, sed ut Christum in semet ipsa. Non enim se ignorando de salute periclitatur, sed dei verbum. Vita, inquit, manifestata est,[2] non anima. Et veni, inquit, animam salvam facere,[3] non dixit ostendere. Ignorabamus nimirum animam, licet invisibilem, nasci et mori, nisi corporaliter exhiberetur. Ignoravimus plane resurrecturam cum carne. Hoc erit, quod Christus manifestavit. Sed et hoc non aliter in se, quam in Lazaro aliquo, cuius caro non erat animalis, ita nec anima carnalis. Quid ergo amplius innotuit nobis de animae ignoratae retro dispositione? Quid invisibile eius fuit, quod invisibilitatem per carnem desideraret?

13. Caro facta est anima, ut anima ostenderetur. Numquid ergo et caro anima facta est, ut caro manifestaretur? Si caro anima est, iam non anima est, sed caro. Si anima caro est, iam non caro est, sed anima. Ubi ergo caro, et ubi anima est, alterutrum facta est. Imo si neutrum sunt, dum alterutrum alterum fiunt, certe perversissimum, ut carnem nominantes animam intelligamus, et animam significantes carnem interpretemur. Omnia periclitabuntur aliter accipi, quam sunt, et amittere quod sunt, dum aliter accipiuntur, si aliter, quam sunt, cognominantur. Fides nominum salus est proprietatum. Etiam cum

---

1) Rhen. ed. I. computes et animam, ceteri: compotem et animam. 2) Io. 1, 4. 3) Luc. 9, 56.

demutantur qualitates, accipiant vocabulorum possessiones. Verbi gratia argilla excocta testae vocabulum suscipit. Nec communicat cum vocabulo pristini generis, quia nec cum ipso genere. Proinde et anima Christi caro facta non potest non id esse, quod facta est, et id non esse, quod fuerit, aliud scilicet facta. Et quoniam proximum adhibuimus exemplum, plenius eo utemur. Certe enim testa ex argilla unum est corpus unumque vocabulum unius scilicet corporis, nec potest dici [1]) et argilla, quia quod fuit, non est; quod autem non est, omnino non adhaeret. Ergo et anima caro facta uniformis, solidata; scilicet singularitas tota est [2]) et indiscreta substantia. In Christo vero invenimus animam et carnem simplicibus et nudis vocabulis editas, id est animam animam et carnem carnem, nusquam animam carnem aut carnem animam, quando ita nominari debuissent, si ita fuissent; sed etiam sibi quamque substantiam divise pronuntiatas ab ipso, utique [3]) pro duarum qualitatum distinctione, seorsum animam et seorsum carnem. Quid anxia est, inquit, anima mea usque ad mortem? [4]) et: panis, quem ego dedero pro salute mundi, caro mea est. [5]) Porro si anima caro fuisset, unum esset in Christo carnea anima aut caro animalis. At cum dividit species, carnem et animam, duo ostendit. Si duo, iam non unum; si non unum, iam nec anima carnalis nec caro animalis; unum enim est anima caro, aut caro anima; nisi et seorsum aliam gestabat animam praeter eam, quae caro erat, et aliam circumferebat carnem praeter illam, quae anima erat. Quodsi una caro et una anima, illa tristis usque ad mortem et illa panis pro mundi salute, salvus est numerus duarum substantiarum in suo genere distantium, excludens carneae animae unicam speciem.

---

1) Rhen. ed. I. nec potest testa dici, ed. Fran. nec potest dici testa; sed in edd. Gel. et Rig. v. testa omissum est. 2) Ita cod. Wouw. et Rig.; cod. Pithoei: non potest testa dici et arg., quia quod fuit, non est, non adhaeret. Ergo etc. Rhen. ed. I. quia quod fuit, non est, non adhaeret. Ergo — solidata; sed sing. tuta est etc. Gel., ed. Fran., Semler: quia quod fuit, non est: quod autem non est, et non adhaeret, et anima non adhaeret. Ergo — sed sing. tuta est etc. 3) Sic cod. Wouw., qui tamen habet ubique, et Rig. Ceteri: pronuntiata sub ipso utique etc. 4) Matth. 26, 38. 5) Io. 6, 51.

14. Sed angelum, aiunt, gestavit Christus. Qua ratione? qua et hominem. Eadem ergo est et caussa, ut hominem gestaret Christus; salus hominis fuit caussa, scilicet ad restituendum quod perierat. Homo perierat, hominem restitui oportuerat. Ut angelum gestaret Christus, nihil tale de caussa est. Nam etsi angelis perditio reputatur in ignem praeparatum diabolo et angelis eius, 1) nunquam tamen illis restitutio repromissa est. Nullum mandatum de salute angelorum suscepit Christus a patre. Quod pater neque repromisit, neque mandavit, Christus administrare non potuit. Cui igitur rei angelum quoque gestavit, nisi ut satellitem fortem, cum quo salutem hominis operaretur? Idoneus enim non erat dei filius, qui solus hominem liberaret, a solo et singulari serpente deiectum. Ergo iam non unus deus, nec unus salutificator, si duo salutis artifices, et utique alter altero indigens. An vero ut per angelum liberaret hominem? Cur ergo descendit ad id, quod per angelum erat expediturus? si per angelum, quid et ipse? si per se, quid et angelus? Dictus est quidem magni consilii angelus, id est nuntius, officii, non naturae vocabulo; magnum enim cogitatum patris, super hominis scilicet restitutione, adnuntiaturus seculo erat. Non ideo tamen sic angelus intelligendus, ut aliqui Gabriel aut Michael. Nam et filius a domino vineae mittitur ad cultores, sicut et famuli, de fructibus petitum; sed non propterea unus ex famulis deputabitur filius, quia famulorum successit officio. Facilius ergo dicam, si forte, ipsum filium angelum, id est nuntium patris, quam angelum in filio. Sed cum de filio ipso sit pronuntiatum: minuisti eum modico quid citra angelos, 2) quomodo videbitur angelum induisse, sic infra angelos deminutus, dum homo fit, qua caro et anima et filius hominis? Quia autem spiritus dei et virtus altissimi, 3) non potest infra angelos haberi, deus scilicet et dei filius. Quanto ergo, dum hominem gestat, minor angelis factus est, tanto non, dum angelum gestat. Poterit haec opinio Ebioni convenire, qui nudum hominem et tantum ex semine David, id est, non et dei filium constituit Iesum, plane prophetis aliquo gloriosiorem, ut ita in illo angelum fuisse dicatur, quemadmodum in aliquo Zacharia, nisi quod a

---

1) Matth. 25, 41. 2) Ps. 8, 6. 3) Luc. 1, 35.

Christo nunquam est dictum: et ait mihi angelus, qui in me loquebatur,[1]) sed nec quotidianum illud omnium prophetarum: haec dicit dominus: ipse enim erat dominus coram ex sua auctoritate pronuntians: ego autem dico vobis. Quid ultra? Ad haec Esaiam exclamantem audi: non angelus neque legatus, sed ipse dominus salvos eos fecit.[2])

15. Licuit et Valentino ex privilegio haeretico carnem Christi spiritalem comminisci. Quidvis eam fingere potuit, quisquis humanam credere noluit, quando, quod ad omnes dictum est, si humana non fuit nec ex homine, non video, ex qua substantia ipse se Christus hominem et filium hominis pronuntiarit: nunc autem vultis occidere hominem, veritatem ad vos locutum,[3]) et: dominus est sabbati filius hominis.[4]) De ipso enim Esaias: homo in plaga, et sciens ferre imbecillitatem.[5]) Et Hieremias: et homo est, et quis cognovit[6]) illum?[7]) Et Daniel: et super nubes tanquam filius hominis.[8]) Etiam Paulus apostolus: mediator dei et hominum homo Christus Iesus.[9]) Item Petrus in actis apostolorum: Iesum Nazarenum virum vobis a deo destinatum,[10]) utique hominem. Haec sola sufficere vice praescriptionis debuerunt ad testimonium carnis humanae et ex homine sumptae et non spiritalis, sicut nec animalis nec sidereae nec imaginariae, si sine studio et artificio contentionis haereses esse potuissent. Nam ut penes quendam ex Valentini ratione[11]) legi, primo non putant terrenam et humanam Christo substantiam informatam, ne deterior angelis dominus deprehendatur, qui non terrenae carnis exstiterunt,[12]) dehinc quod oporteret similem nostri carnem similiter nasci, non de spiritu, nec de deo, sed ex viri voluntate. Et cur non de corruptela, sed de incorruptela? Et quare non, sicut et illa resurrexit et in coelo resumpta est, ita et nostra par eius statim adsumitur? Aut cur illa par nostrae non aeque in terram dissoluta est? Talia ethnici volutabunt. Ergo dei filius in tantum humili-

---

1) Zach. 1, 14. 2) Ies. 63, 9. 3) Io. 8, 40. 4) Matth. 12, 8. 5) Ies. 53, 3. 6) Ed. Fran. et Rig. cognoscet. 7) Ier. 17, 9. 8) Dan. 7, 13. 9) 1 Tim. 2, 5. 10) Act. 1, 22. 11) Gel. et ed. Fran. factione, Iunius et Rig. natione. 12) Rhen. ed. I. terrenam Christo subst. inform. — exstiterit.

tatis exhaustus? Et si resurrexit in exemplum spei nostrae, cur nihil tale de nobis probatum est? Merito ethnici talia; sed merito et haeretici. Numquid enim inter illos distat, nisi quod ethnici non credendo credunt, at haeretici credendo non credunt? Legunt denique: minorasti eum modico citra angelos,[1]) et negant inferiorem substantiam Christi, nec hominem se, sed vermem pronuntiantis, qui nec formam habuit nec speciem;[2]) sed forma eius ignobilis, despecta citra omnes homines, homo in plaga, et sciens ferre imbecillitatem.[3]) Agnoscunt hominem deo mixtum, et negant hominem. Mortuum credunt, et quod est mortuum ex incorruptela natum esse contendunt, quasi corruptela aliud sit a morte. Sed et nostra caro statim resurgere debebat. Exspecta, nondum inimicos suos Christus oppressit, ut cum amicis de inimicis triumphet.

16. Insuper argumentandi libidine ex forma ingenii haeretici locum sibi fecit Alexander ille, quasi nos affirmemus, idcirco Christum terreni census induisse carnem, ut evacuaret in semet ipso carnem peccati. Quod etsi diceremus, quacunque ratione muniremus sententiam nostram, dum ne tanta amentia, qua putavit, tanquam ipsam carnem Christi opinemur ut peccatricem, evacuatam in ipso, cum illam et ad dexteram patris in coelis praesidere meminerimus, et venturam inde suggestu paternae claritatis praedicemus. Adeo ut evacuatam non possumus dicere, ita nec peccatricem, nec evacuatam, in qua dolus non fuit. Defendimus autem, non carnem peccati evacuatam esse in Christo, sed peccatum carnis, non materiam, sed naturam, nec substantiam, sed culpam, secundum apostoli auctoritatem dicentis: evacuavit peccatum in carne; nam et alibi: in similitudine, inquit, carnis peccati[4]) fuisse Christum, non quod similitudinem carnis acceperit, quasi imaginem corporis et non veritatem, sed similitudinem peccatricis carnis vult intelligi; quod ipsa non peccatrix caro Christi eius fuit par, cuius erat peccatum genere, non vitio Adae, quando hinc etiam confirmamus eam fuisse carnem in Christo, cuius natura est in homine peccatrix. Et sic in illa peccatum evacuatum, quod in Christo sine peccato habeatur, quae in homine sine peccato non habebatur. Nam

---

1) Ps. 8, 6. 2) Ps. 22, 7. 3) Ies. 53, 2. 4) Rom. 8, 3.

neque ad propositum Christi faceret evacuantis peccatum carnis, non in ea carne evacuare illud, in qua erat natura peccati, neque ad gloriam. Quid enim magnum, si in carne meliore et alterius, id est, non peccatricis naturae, naevum peccati redemit? Ergo, inquis, si nostram induit, peccatrix fuit caro Christi. Noli constringere explicabilem sensum; nostram enim induens, suam fecit, suam faciens, non peccatricem eam fecit. Ceterum quod ad omnes dictum sit, qui ideo non putant carnem nostram in Christo fuisse, quia non fuit ex viri semine, recordentur Adam ipsum in hanc carnem non ex semine viri factum. Sicut terra conversa est in hanc carnem sine viri semine, ita et dei verbum potuit sine coagulo in eiusdem carnis transire materiam.

17. Sed remisso Alexandro cum suis syllogismis, quos in argumentationibus torquet, etiam cum psalmis Valentini, quos magna impudentia quasi idonei alicuius auctoris interserit, ad unam iam lineam congressionem dirigamus, an carnem Christus ex virgine acceperit, ut hoc praecipue modo humanam eam constet, si ex humana matrice substantiam traxit; quamquam licuit iam et de nomine hominis et de statu qualitatis et de sensu tractationis et de exitu passionis humanam constitisse. Ante omnia autem commendanda erit ratio, quae praefuit, ut dei filius de virgine nasceretur. Nove nasci debebat novae nativitatis dedicator, de qua signum daturus dominus ab Esaia praedicabatur. Quod est istud signum? Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium.[1]) Concepit igitur virgo et peperit Emanuelem, nobiscum deum. Haec est nativitas nova, dum homo nascitur in deo. In quo homine deus natus est carne antiqui seminis suscepta sine semine antiquo, ut illam novo semine, id est spiritaliter, reformaret exclusis antiquitatis sordibus expiatam. Sed tota novitas ista, sicut et in omnibus, de veteri figurata est rationali per virginem dispositione domino nascente. Virgo erat adhuc terra, nondum opere compressa, nondum sementi subacta; ex ea hominem factum accepimus a deo in animam vivam. Igitur si primus Adam de terra traditur, merito sequens vel novissimus Adam, ut apostolus dixit, proinde de terra, id est carne nondum generationi resignata, in spiritum vivifi-

---

1) Ies. 7, 14.

cantem a deo est prolatus. Et tamen ne mihi vacet incursus nominis Adae, unde Christus[1]) Adam ab apostolo dictus est, si terreni non fuit census homo eius? Sed et hic ratio defendit, quod deus imaginem et similitudinem suam a diabolo captam aemula operatione recuperavit. In virginem enim adhuc Evam irrepserat verbum aedificatorium mortis. In virginem aeque introducendum erat dei verbum exstructorium vitae, ut quod per eiusmodi sexum abierat in perditionem, per eundem sexum redigeretur in salutem. Crediderat Eva serpenti, credidit Maria Gabrieli; quod illa credendo deliquit, haec credendo delevit. Sed Eva nihil tunc concepit in utero ex diaboli verbo? Imo concepit. Nam exinde ut abiecta pareret, et in doloribus pareret, verbum diaboli semen illi fuit. Enixa est denique diabolum fratricidam. Contra Maria eum edidit, qui carnalem fratrem Israel interemptorem suum salvum quandoque praestaret. In vulvam ergo deus verbum suum detulit, bonum fratrem, ut memoriam mali fratris eraderet.[2]) Inde prodeundum fuit Christo ad salutem hominis, quo homo iam damnatus intraverat.

18. Nunc ut simplicius respondeamus, non competebat ex semine humano dei filium nasci, ne, si totus esset filius hominis, non esset et dei filius, nihilque haberet amplius Salomone, et amplius Iona, et de Ebionis opinione credendus erat. Ergo iam dei filius ex patris dei semine, id est spiritu, ut esset hominis filius, caro ea sola, quae erat[3]) ex hominis carne sumenda sine viri semine. Vacabat enim viri semen apud habentem dei semen. Itaque sicut nondum natus ex virgine, patrem deum habere potuit sine homine matre, aeque cum de virgine nasceretur, potuit matrem habere hominem, sine homine patre. Sic denique homo cum deo, dum caro hominis cum spiritu dei; caro sine semine ex homine, spiritus cum semine ex deo. Igitur si fuit dispositio rationis super filium dei ex virgine proferendum, cur non ex virgine acceperit corpus, quod

---

1) Sic Rig.; Gel.: incursus Adae, unde Christus etc. Rhen. ed. I. inc. nominis ad eundem Christum, Adam ab ap. etc. 2) Rhen. corr. eraderet, in ed. I. redderet. 3) Praeter Rhen. ed. I. et Semlerum editt. omnes: caro ei sola erat etc.

de virgine protulit? quia aliud est, quod a deo sumpsit. Quoniam, inquiunt, verbum caro factum est.[1]) Vox ista, quid caro factum sit, contestatur, nec tamen periclitatur, quasi statim aliud sit factum caro, et non verbum. Si ex carne factum est verbum caro, aut si ex semine ipso factum est, scriptura dicat. Cum scriptura non dicat, nisi quod sit factum, non et unde sit factum, ergo ex alio, non ex semine ipso suggerit factum; si non ex semine ipso, sed ex alio, iam hinc tracta, ex quo magis credere congruat carnem factum verbum, nisi ex carne, in qua et factum est, vel quia ipse dominus sententialiter et definitive pronuntiavit: quod in carne natum est, caro est,[2]) quia ex carne natum est. Sed si de homine tantummodo dixit, non et de semet ipso, plane nega hominem Christum, et ita defende non et in ipsum competisse. Atquin subiicit: et quod de spiritu natum est, spiritus est,[3]) quia deus spiritus est, et de deo natus est. Hoc utique vel eo magis in ipsum tendit, si et in credentes eius. Si ergo et hoc ad ipsum, cur non et illud supra? Neque enim dividere potes hoc ad ipsum, illud supra ad ceteros homines, qui utramque substantiam Christi et carnis et spiritus non negas. Ceterum si tam carnem habuit quam spiritum, cum de duarum substantiarum conditione pronuntiat, quas et ipse gestat, non potest videri de spiritu quidem suo, de carne vero non sua determinasse. Ita cum ipse sit de spiritu dei, et spiritus deus est, et ex deo[4]) natus ipse est, et ex carne hominis, homo in carne generatus.

19. Quid est ergo: non ex sanguine nec ex voluntate carnis nec ex voluntate viri, sed ex deo natus est?[5]) Hoc quidem capitulo ego potius utar, cum adulteratores eius obduxero. Sic enim scriptum esse contendunt: non ex sanguine nec ex carnis voluntate nec ex viri, sed ex deo nati sunt,[6]) quasi supra dictos credentes in nomine eius designet, ut ostendat esse semen illud arcanum electorum et spiritalium, quod sibi imbuunt. Quomodo autem ita erit, cum omnes, qui credunt in nomine domini, communi

---

1) Io. 1, 14. 2) Io. 3, 6. 3) Io. 3, 6. 4) Cod. Wouw. et Rig. et deus ex deo. 5) Rig. nati sunt. Cf. c. 24. — Io. 1, 13. 6) Ita scribendum esse Wouw. e ms. et Semler recte docuerunt. Edd. omnes: natus est.

lege generis humani ex sanguine et ex carnis et ex viri voluntate nascantur, etiam Valentinus ipse? Adeo singulariter, ut de domino, scriptum est: et ex deo natus est; merito, quia verbum dei, et cum verbo dei spiritus, et in spiritu dei virtus, et quicquid dei est Christus; qua caro autem, non ex sanguine nec ex carnis et viri voluntate, quia ex dei voluntate verbum caro factum est. Ad carnem enim, non ad verbum, pertinet negatio[1]) formalis nostrae nativitatis, quia caro sic habebat nasci, non verbum. Negans autem ex carnis quoque voluntate natum, cur non negavit etiam ex substantia carnis? Neque enim quia ex sanguine negavit, substantiam carnis renuit, sed materiam seminis, quam constat sanguinis esse calorem, ut despumatione mutatum in coagulum sanguinis feminae. Nam ex coagulo in caseo vis est substantiae, quam medicando constringit, id est lactis. Intelligimus ergo ex concubitu nativitatem domini negatam, quod sapit voluntas viri et carnis, non ex vulvae participatione. Et quid utique tam exaggeranter inculcavit, non ex sanguine nec ex carnis voluntate aut viri natum, nisi quia ea erat caro, quam ex concubitu natam nemo dubitaret? Negans porro ex concubitu, non negavit ex carne, imo confirmavit ex carne, quia non proinde negavit ex carne, sicut ex concubitu negavit. Oro vos, si dei spiritus[2]) non de vulva carnem participaturus descendit in vulvam, cur descendit in vulvam? Potuit enim extra eam fieri caro spiritalis; simplicius multo, quam intra vulvam, fieret extra vulvam. Sine caussa eo se intulit, unde nihil extulit. Sed non sine caussa descendit in vulvam. Ergo ex illa accepit, quia si non ex illa accepit, sine caussa in illam descendit, maxime eius qualitatis caro futurus, quae non erat vulvae, id est spiritalis.

20. Qualis est autem tortuositas vestra, ut ipsam ex syllabam praepositionis officio adscriptam auferre quaeratis, et alia magis uti, quae in hac specie non invenitur penes scripturas sanctas? Per virginem dicitis natum, non ex virgine, et in vulva, non ex vulva, quia et angelus in

1) Rig. negotiatio. 2) Rhen. corr. dei filius, in ed. I. et Rig. dei spiritus.

somnis ad Ioseph: nam quod in ea natum est, inquit, de spiritu sancto est,[1]) non dixit ex ea. Nempe tamen, etsi ex ea dixisset, in ea dixerat; in ea enim erat, quod ex ea erat. Tantundem ergo, et cum dicit in ea et ex ea, consonat, quia ex ea erat, quod in ea erat. Sed bene, quod idem dicit Matthaeus, originem domini decurrens ab Abraham usque ad Mariam: Iacob, inquit, generavit Ioseph, virum Mariae, ex qua nascitur Christus.[2]) Sed et Paulus grammaticis istis silentium imponit. Misit, inquit, deus filium suum factum ex muliere.[3]) Numquid per mulierem, aut in muliere? Hoc quidem impressius, quod factum dicit, quam natum; simplicius enim enuntiasset natum. Factum autem dicendo, et verbum caro factum est,[4]) consignavit, et carnis veritatem ex virgine factae[5]) adseveravit. Nobis quoque ad hanc speciem psalmi patrocinabuntur, non quidem apostatae et haeretici et Platonici Valentini, sed sanctissimi et receptissimi prophetae David. Ille apud nos canit Christum, per quem se cecinit ipse Christus. Accipe Christum et audi dominum patri deo colloquentem:[6]) quia tu es, qui avulsisti me ex utero matris meae. Ecce unum. Et spes mea ab uberibus matris meae, super te sum proiectus ex vulva. Ecce aliud. Et ab utero matris meae deus meus es tu.[7]) Ecce aliter. Nunc ad sensus ipsos decertemus. Avulsisti, inquit, ex utero. Quid avellitur, nisi quod inhaeret, quod infixum, innexum est ei, a quo, ut auferatur, avellitur? Si non adhaesit utero, quomodo avulsus est? si adhaesit, qui avulsus est, quomodo adhaesisset, nisi dum ex utero est per illum nervum umbilicarem, quasi folliculi sui traducem, adnexum origini vulvae? Etiam cum quid extraneum extraneo adglutinatur, ita concarnatur et conviseeratur cum eo, cui adglutinatur, ut, cum avellitur, rapiat secum ex corpore aliquid, a quo avellitur, quasi sequelam quandam abruptae unitatis et producem[8]) mutui coitus. Ceterum quae ubera matris suae nominat? sine dubio quae hausit. Respondeant ob-

---

1) Matth. 1, 20. 2) Matth. 1, 16. 3) Gal. 4, 4. 4) Io. 1, 14 5) Sic cod. Pithoei; Rhen. ed. I. veritati ex virg. factae; ceteri: veritatem ex virg. factam. 6) Ita Gel., ed. Fran., Rig.; Rhen. ed. I. Accipe et David domino patri deo eloquentem. 7) Ps. 22, 10 sq. 8) Ita Rhen. ed. I., Gel. et ed. Fran. traducis, Rig. e cod. Pithoei: producis.

stetrices, medici et physici de uberum natura, an aliter manare soleant sine vulvae genitali passione suspendentibus exinde venis sentinam illam inferni sanguinis[1]) et ipsa translatione decoquentibus in materiam lactis latiorem. Inde adeo fit, ut uberum tempore menses sanguinum vacent. Quodsi verbum caro ex se factum est, non ex vulvae communicatione, nihil operata vulva, nihil functa, nihil passa, quomodo fontem suum transfudit in ubera, quae nisi habendo non mutat? Habere autem sanguinem non potuit lacti subministrando, si non haberet caussas sanguinis ipsius, avulsionem scilicet suae carnis. Quid fuerit novitatis in Christo ex virgine nascendi, palam est, scilicet solummodo hoc, quod ex virgine secundum rationem, quam edidimus, et uti virgo esset regeneratio nostra spiritaliter ab omnibus inquinamentis sanctificata per Christum, virginem et ipsum, etiam carnaliter, ut ex virginis carne.

21. Si ergo contendunt, hoc competisse novitati, ut quemadmodum non ex viri semine, ita nec ex virginis carne caro fieret dei verbum: quare non hoc sit tota novitas, ut caro non ex semine nata carne processerit? Accedant adhuc cominus[2]) ad congressum. Ecce, inquit, virgo concipiet in utero.[3]) Quidnam? utique dei verbum non viri semen, certe ut pareret filium. Nam et pariet, inquit, filium.[4]) Ergo ut ipsius fuit concepisse, ita ipsius est quod peperit, licet non ipsius fuerit quod concepit. Contra si verbum ex se caro factum est, iam ipsum se concepit et peperit, et vacat prophetia. Non enim virgo concepit neque peperit, si non quicquid peperit ex verbo concepto caro ipsius est. Sola haec autem prophetae vox evacuabitur? an et angeli conceptum et partum virginis adnuntiantes? an et omnis iam scriptura, quaecunque matrem pronuntiat Christi? Quomodo enim mater, nisi quia in utero eius fuit? Sed nihil ex utero eius accepit, quod ma-

1) Sic emend. Rig. e cod. Pithoei. Rhen. ed. I. pendentibus exinde venis inferni sanguinis in mamillam. Ceteri: pend. ex. v. sentinam illam inferni sanguinis (cod. Wouw.: infernis sanguine, Gel. et ed. Fran.: interni sanguinis) in mamillam. 2) Rhen. in ed. I. communius, quod deinde in comminius mutavit, ac ceteri editt. probaverunt. 3) Matth. 1, 23. Ies. 7, 14. 4) ibid.

trem eam faceret, in cuius utero fuit. Hoc nomen non debet caro extranea. Matris uterum non appellat, nisi filia uteri, caro. Filia uteri porro non est, si sibi nata est. Tacebit igitur et Elisabeth prophetam portans, iam domini sui conscium infantem, et insuper spiritu sancto adimpleta. Sine caussa enim dicit: et unde mihi, ut mater domini mei ad me veniat?[1] Si Maria non filium, sed hospitem in utero gestabat Iesum, quomodo dicit: beatus[2] fructus uteri tui?[3] Quis hic fructus uteri, qui non ex utero germinavit, qui non in utero radicem egit, qui non eius est, cuius est uterus, et qui utique fructus uteri, Christus? An quia ipse est flos de virga proiecta ex radice Iesse?[4] Radix autem Iesse, genus David; virga ex radice, Maria ex David; flos ex virga, filius Mariae, qui dicitur Iesus Christus, ipse erit et fructus. Flos enim fructus, quia per florem, et ex flore omnis fructus eruditur in fructum. Quid ergo? Negant et fructui suum florem et flori suam virgam et virgae suam radicem, quominus suam radix sibi vindicet per virgam proprietatem eius, quod ex virga est, floris et fructus; siquidem omnis gradus generis ab ultimo ad principalem recensetur, ut iam nunc carnem Christi, non tantum Mariae, sed et David per Mariam et Iesse per David sciant adhaerere. Ideo hunc fructum ex lumbis David, id est ex posteritate carnis eius, iurat illi deus consessurum in throno ipsius.[5] Si ex lumbis David, quanto magis ex lumbis Mariae, ob quam in lumbis David.

22. Deleant igitur et testimonia daemonum, filium David proclamantia Iesum; sed testimonia apostolorum delere non poterunt, si daemonum indigna sunt. Ipse inprimis Matthaeus, fidelissimus evangelii commentator, ut comes domini, non aliam ob caussam, quam ut nos originis Christi carnalis compotes faceret, ita exorsus est: liber geniturae Iesu Christi, filii David, filii Abraham.[6] His originis fontibus genere manante cum gradatim ordo deducitur ad Christi nativitatem, quid aliud, quam caro ipsa Abrahae et David per singulos traducem sui faciens in vir-

---

1) Luc. 1, 43. 2) Ed. Fran. et Rig. benedictus. 3) Luc. 1, 42. 4) Ies. 11, 1. 5) Ps. 132, 11. Act. 2, 30. 6) Matth. 1, 1.

ginem usque describitur inferens Christum, imo ipse Christus proditur de virgine? Sed et Paulus, utpote eiusdem evangelii et discipulus et magister et testis, qua eiusdem Christi apostolus, confirmat Christum ex semine David secundum carnem,[1]) utique ipsius. Ergo ex semine David caro Christi. Sed secundum Mariae carnem ex semine David, ergo ex Mariae carne est, dum ex semine est David. Quocunque detorseris dictum, aut ex carne est Mariae, quod ex semine est David, aut ex David semine est, quod ex carne est Mariae. Totam hanc controversiam dirimit idem apostolus, ipsum definiens esse Abrahae semen; cum Abraham, utique multo magis David quasi recentioris. Retexens enim promissionem benedictionis nationum in nomine Abraham: et in semine tuo benedicentur omnes nationes, non, inquit, dixit seminibus, tanquam de pluribus, sed semine, tanquam de uno, quod est Christus.[2]) Qui haec legimus et credimus, quam debemus et possumus agnoscere in Christo carnis qualitatem? utique non aliam, quam Abraham, siquidem semen Abraham Christus; nec aliam, quam Iesse, siquidem ex radice Iesse flos Christus; nec aliam, quam David, siquidem fructus ex lumbis David Christus; nec aliam, quam ex Maria, siquidem ex Mariae utero Christus; et adhuc superius nec aliam, quam Adam, siquidem secundus Adam Christus. Consequens ergo est, ut aut illos spiritalem carnem habuisse contendant, quo eadem condititio substantiae deducatur in Christo, aut concedant carnem Christi spiritalem non fuisse, quae non de spiritali stirpe censetur.

23. Sed agnoscimus adimpleri propheticam vocem Simeonis super adhuc recentem infantem dominum pronuntiatam: ecce hic positus est in ruinam et suscitationem multorum in Israel, et in signum, quod contradicetur.[3]) Signum enim nativitatis Christi secundum Esaiam: propterea dabit vobis dominus ipse signum: ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium.[4]) Agnoscimus ergo signum contradicibile, conceptum et partum virginis Mariae, de quo Academici isti: peperit, et non peperit, virgo, et non virgo; quasi non, etsi ita dicendum esset, a nobis magis dici

---

1) Rom. 1, 3. 2 Tim. 2, 8. 2) Gal. 3, 8. 16. 3) Luc. 2, 34. 4) Ies. 7, 14.

conveniret. Peperit enim, quae ex sua carne, et non peperit, quae non ex virili semine; et virgo, quantum a viro, non virgo, quantum a partu; non tamen et ideo peperit et non peperit, et ideo virgo, quae non virgo, quia non de visceribus suis mater. Sed apud nos nihil dubium, nec retortum in ancipitem defensionem. Lux, lux, et tenebrae, tenebrae, et est, est, et non, non; quod amplius, hoc a malo est.[1]) Peperit, quae peperit. Etsi virgo concepit, in partu suo nupsit. Ipsa patefacti corporis lege, in quo nihil interfuit, de vi masculi admissi, an emissi, idem illud sexus resignavit. Haec denique vulva est, propter quam et de aliis scriptum est: omne masculinum adaperiens vulvam sanctum vocabitur domino.[2]) Quis vere sanctus, quam dei filius? Quis proprie vulvam adaperuit, quam qui clausam patefecit? Ceterum omnibus nuptiae patefaciunt. Itaque magis patefacta est, quia magis erat clausa. Utique magis non virgo dicenda est, quam virgo, saltu quodam mater, antequam nupta. Et quid ultra de hoc retractandum est? Cum hac ratione apostolus non ex virgine, sed ex muliere editum filium dei pronuntiavit, agnovit adapertae vulvae nuptialem passionem. Legimus quidem apud Ezechielem de vacca illa, quae peperit, et non peperit. Sed videte, ne nos iam nunc[3]) providens spiritus sanctus notarit hac voce, disceptaturos super uterum Mariae. Ceterum non contra illam suam simplicitatem pronuntiasset dubitative, Esaia dicente: concipiet et pariet.[4])

24. Quod enim Esaias iaculatur in suggillatione haereticorum ipsorum, et in primis: vae qui faciunt dulce amarum et tenebras lucem,[5]) istos scilicet notat, qui nec vocabula ista in luce proprietatum suarum conservant, ut anima non alia sit, quam quae vocatur, et caro non alia, quam quae videtur, et deus non alius, quam qui praedicatur. Ideo etiam Marcionem prospiciens, ego sum, inquit, deus; et alius absque me non est.[6]) Et cum alio id ipsum eodem modo dicit: ante me deus non fuit,[7]) nescio quas illas Valentinianorum aeonum genealogias pulsat. Et: non ex sanguine neque ex carnis et viri voluntate, sed ex

---

1) Matth. 5, 37. 2) Exod. 13, 2. 3) Rig. ne vos iam tunc. 4) Ies. 7, 14. 5) Ies. 5, 20. 6) Ies. 45, 5. 7) Ies. 46, 9.

deo natus est,[1]) Hebioni respondit. Aeque: etiamsi angelus de coelis aliter evangelizaverit vobis, quam nos, anathema sit,[2]) ad Energema Apelliacae virginis Philumenes filium dirigit. Certe qui negat Christum in carne venisse, hic antichristus est.[3]) Nudam et absolutam et simplici nomine naturae suae pronuntians carnem, omnes disceptatores eius ferit; sicut et definiens ipsum quoque Christum unum, multiformis Christi argumentatores quatit, qui alium faciunt Christum, alium Iesum, alium elapsum de mediis turbis, alium detentum, alium in secessu montis in ambitu nubis sub tribus arbitris clarum, alium ceteris passivum, ignobilem, alium magnanimum, alium vero trepidantem, novissime alium passum, alium resuscitatum, per quod suam quoque in alia carne resurrectionem adseverant. Sed bene, quod idem veniet de coelis, qui est passus; idem omnibus apparebit, qui est resuscitatus.[4]) Et videbunt et agnoscent, qui eum confixerunt,[5]) utique ipsam carnem, in quam saevierunt, sine qua nec ipse esse poterit nec agnosci, ut et illi erubescant, qui affirmant carnem in coelis vacuam sensu, ut vaginam exempto Christo sedere, aut qui carnem et animam tantundem, aut tantummodo animam, carnem vero non iam.

25. Sed hactenus de materia praesenti satis. Iam enim arbitror instructam esse carnis in Christo et ex virgine natae et humanae probationem, quod et solum discussum sufficere potuisset, sed citra singularum ex diverso opinionum congressionem, quam et argumentationibus earum et scripturis, quibus utuntur, provocavimus ex abundanti, uti eo, quod probavimus, quid et unde fuerit Christi caro, quid non fuerit, adversus omnes praeiudicaverimus. Ut autem clausulam de praefatione communi faciat resurrectio nostrae carnis alio libello defendenda, hic habebit praestructionem, manifesto iam, quale fuerit, quod in Christo resurrexerit.

---

1) Io. 1, 13. 2) Gal. 1, 8. 3) 1 Io. 4, 3. 4) Act. 1, 11. 5) Io. 19, 37.

DE RESURRECTIONE CARNIS.

1. Fiducia Christianorum, resurrectio mortuorum; illa credentes sumus, hoc credere veritas cogit. Veritatem deus aperit, sed vulgus irridet, existimans nihil superesse post mortem. Et tamen defunctis parentant, et quidem impensissimo officio pro moribus eorum, pro temporibus esculentorum, ut quos negant sentire quicquam, etiam desiderare praesumant. At ego magis ridebo vulgus, tunc quoque, cum ipsos defunctos atrocissime exurit, quos postmodum gulosissime nutrit, iisdem ignibus et promerens et offendens. O pietatem de crudelitate ludentem! sacrificat, an insultat, cum crematis cremat? Plane cum vulgo interdum et sapientes sententiam suam iungunt. Nihil esse post mortem, Epicuri schola est. Ait et Seneca, omnia post mortem finiri, etiam ipsam.[1]) Satis est autem, si non minor philosophia Pythagorae et Empedocli. Sed Platonici immortalem animam e contrario reclamant, imo adhuc proxime etiam in corpora remeabilem affirmant, etsi non in eadem, etsi non in humana tantummodo, ut Euphorbus in Pythagoram, Homerus in pavum recenseantur.[2]) Certe recidivatum animae corporalem pronuntiaverunt, tolerabilius mutata, quam negata qualitate, pulsata salute,[3]) licet non adita veritate.[4]) Ita seculum resurrectionem mortuorum, nec cum errat, ignorat.

2. Si vero et apud deum aliqua secta est Epicureis magis affinis quam prophetis, sciemus, quid audiant a Christo Sadducaei. Christo enim servabatur omnia retro occulta nudare, dubitata dirigere, praelibata supplere, praedicata repraesentare, mortuorum certe resurrectionem, non modo per semet ipsum, verum etiam in semet ipso probare. Nunc autem ad alios Sadducaeos praeparamur, partiarios sententiae illorum. Ita dimidiam agnoscunt resurrectionem, solius scilicet animae, aspernati carnem, sicut

1) Cf. lib. de anima c. 42. 2) Cf. lib. de anima c. 28. 33. 3) Latinius coni. saltem. 4) Rhen. ed. I. addita veritate. Cf. c. 19.

et ipsum dominum carnis. Nulli denique alii salutem corporali substantiae invident, quam alterius divinitatis haeretici. Ideoque et Christum aliter disponere coacti, ne creatoris haberetur,[1]) in ipsa prius carne eius erraverunt, aut nullius veritatis contendentes eam secundum Marcionem et Basiliden, aut propriae qualitatis, secundum haereses Valentini et Apellen. Atque ita sequitur, ut salutem eius substantiae excludant, cuius Christum consortem negant, certi, illam summo praeiudicio resurrectionis instructam, si iam in Christo resurrexerit caro. Propterea et nos volumen praemisimus de carne Christi, quo eam et solidam probamus adversum phantasmatis vanitatem, et humanam vindicamus adversus qualitatis proprietatem, cuius conditio Christum et hominem et filium hominis inscripserit. Carneum enim atque corporeum probantes eum, proinde et obducimus, praescribendo nullum alium credendum deum, praeter creatorem, dum talem ostendimus Christum, in quo dignoscitur deus, qualis promittitur a creatore. Obducti dehinc de deo carnis auctore et de Christo carnis redemptore, iam et de resurrectione carnis revincentur. Congruenter scilicet[2]) et hoc ferme modo dicimus ineundam cum haereticis disceptationem. Nam et ordo semper a principalibus deduci exposcit, ut de ipso prius constet, a quo dicatur dispositum esse, quod quaeritur. Atque adeo et haeretici ex conscientia infirmitatis nunquam ordinarie tractant. Certi enim, quam laborent, in alterius divinitatis insinuatione adversus deum mundi omnibus naturaliter notum de testimoniis operum, certe et in sacramentis priorem et in praedicationibus manifestiorem, sub obtentu quasi urgentioris caussae, id est, ipsius humanae salutis ante omnia requirendae, a quaestionibus resurrectionis incipiunt, quia durius creditur resurrectio carnis, quam una divinitas. Atque ita tractatum, viribus ordinis sui destitutum, et scrupulis potius oneratum depretiantibus carnem, paulatim alterius divinitatis temperant sensum ex ipsa spei concussione et demutatione. Deiectus enim unusquisque vel mo-

---

1) Sic codd. Urs. et Wouw. Ceteri: ne creator carnis habeatur. 2) Rhen. congruenter scil. et de deo carnis auctore et de Christo carnis redemptore. Hoc ferme etc. Quae vv. male repetita recte eiecit Rig.

tus de gradu eius spei, quam susceperat, apud creatorem, facile iam declinatur ad alterius spei auctorem etiam ultro suspicandum. Per diversitatem enim promissionum diversitas insinuatur deorum. Sic multos irretitos videmus, dum ante de resurrectione carnis eliduntur, quam de unione divinitatis elidunt. Igitur quantum ad haereticos, demonstravimus, quo cuneo occurrendum sit a nobis. Et occursum est etiam suo quoque titulo, de deo quidem unico et Christo eius adversus Marcionem, de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses ad hanc maxime quaestionem praestruendam, uti nunc de sola carnis resurrectione ita digeram, tanquam penes nos quoque incertum, dum sit certum penes creatorem.[1]) Nam et multi rudes, et plerique sua fide dubii et simplices, plures, quos instrui, dirigi, muniri oportebit, quia et hoc latere unio divinitatis defendetur; sicut enim negata carnis resurrectione concutitur, ita vindicata constabilitur. Animae autem salutem credo retractatu carere. Omnes enim fere haeretici eam quoquo modo volunt, tamen non negant. Viderit unus aliqui Lucanus, nec huic quidem substantiae parcens, quam secundum Aristotelem dissolvens aliud quid pro ea subiicit, quasi sit tertium quiddam resurrecturum, neque anima, neque caro, id est non homo, sed ursus forsitan, qua Lucanus. Habet et iste a nobis plenissimum de omni statu animae stilum, quam inprimis immortalem tuentes, solius carnis et defectionem agnoscimus et refectionem cum maxime adserimus, redactis in ordinarium materiae corpus, si qua et alibi pro caussarum incursione praestricta distulimus. Nam ut quaedam praelibari sollemne est, ita et differri necesse est, dummodo et praelibata suppleantur suo corpore et dilata reddantur suo nomine.

3. Est quidem et communibus sensibus sapere in dei rebus, sed in testimonium veri, non in adiutorium falsi, quod sit secundum divinam, non contra divinam dispositionem; quaedam enim et natura nota sunt, ut immortalitas animae penes plures, ut deus noster penes omnes. Utar

---

1) Gelen. et ed. Fran. ita digerendum sit, tanquam penes nos quoque incerta, id est penes creatorem. Nos Rhen. et Rig. edd. secuti v. quoque non post vv. dum sit, sed post v. nos collocavimus.

ergo et sententia Platonis alicuius pronuntiantis: omnis anima immortalis;[1]) utar et conscientia populi contestantis deum deorum; utar et reliquis communibus sensibus, qui deum iudicem praedicant: deus videt, et deo commendo.[2]) At cum aiunt: mortuum, quod mortuum; et: vive, dum vivis;[3]) et: post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa:[4]) tunc meminero et cor vulgi cinerem a deo deputatum[5]) et ipsam sapientiam seculi stultitiam pronuntiatam.[6]) Tunc si haereticus ad vulgi vitia vel seculi ingenia confugerit, discede, dicam, ab ethnico, haeretice; etsi unum estis omnes, qui deum fingitis, dum hoc tamen in Christi nomine facis, dum Christianus tibi videris, alius ab ethnico; redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid caeco duci inniteris, si vides? Quid vestiris a nudo, si Christum induisti? Quid alieno uteris clypeo, si ab apostolo armatus es? Ille potius a te discat carnis resurrectionem confiteri, quam tu ab illo diffiteri, quia si et a Christianis negari eam oporteret, sufficeret illis de sua scientia, non de vulgi ignorantia instrui. Adeo non erit Christianus, qui eam negabit, quam confitentur Christiani, et his argumentis negabit, quibus utitur non Christianus. Aufer denique haereticis, quae cum ethnicis sapiunt, ut de scripturis solis quaestiones suas sistant, et stare non poterunt. Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat et compassio sententiarum et familiaritas opinionum, eoque fideliores existimantur, quia nuda et aperta et omnibus nota definiunt. Ratio autem divina in medulla est, non in superficie, et plerumque aemula manifestis.

4. Itaque haeretici inde statim incipiunt, et inde praestruunt, dehinc interstruunt, unde sciunt facile capi mentes, de communione favorabili sensuum. An aliud prius vel magis audias tam ab haeretico quam ab ethnico? et non protinus et non ubique convicium carnis, in originem, in materiam, in casum, in omnem exitum eius, immundae a primordio ex faecibus terrae, immundioris deinceps ex seminis sui limo, frivolae, infirmae, criminosae, onerosae, molestae, et post totum ignobilitatis elogium ca-

---

1) Plat. Phaedr. c. 24. p. 245. 2) Cf. lib. de test. animae c. 2. 3) 1 Cor. 15, 32. Ies. 22, 13. 4) Cf. c. 1. et lib. de anima c. 42. 5) Ies. 44, 20. 6) 1 Cor. 1, 20. 3, 19.

ducae in originem terram et cadaveris nomen, et de isto quoque nomine periturae in nullum inde iam nomen, in omnis iam vocabuli mortem? Hancne ergo vis, sapiens, et visui et contactui et recordatui tuo ereptam persuadere, quod se receptura quandoque sit in integrum de corrupto, in solidum de casso, in plenum de inanito, in aliquid omnino de nihilo, et utique redhibentibus eam ignibus et undis et alvis ferarum et rumis alitum et lactibus piscium et ipsorum temporum propria gula? Adeone autem eadem sperabitur, quae intercidit, ut claudus et luscus et caecus et leprosus et paralyticus revertantur, ut redisse non libeat ad pristinum? An integri, ut iterum talia pati timeant? Quid tum de consequentiis carnis? Rursusne omnia necessaria illi, et inprimis pabula atque potacula, et pulmonibus natandum, et intestinis aestuandum, et pudendis non pudendum, et omnibus membris laborandum? Rursus ulcera et vulnera et febris et podagra et mors redoptanda? Nimirum haec erunt vota carnis recuperandae, iterum cupere de ea evadere. Et nos quidem haec aliquanto honestius pro stili pudore. Ceterum quantum etiam spurciloquii licet illorum in congressibus experiri, tam ethnicorum, quam haereticorum!

5. Igitur quoniam et rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt, et dubii et simplices per eosdem sensus denuo inquietantur, et ubique primus iste in nos aries temperatur, quo carnis conditio quassatur: necessario et a nobis carnis primum conditio munietur, vituperatione laudatione depulsa.[1]) Ita nos rhetoricari quoque provocant haeretici, sicut etiam philosophari. Futile et frivolum istud corpusculum, quod malum denique appellare non horrent, etsi angelorum fuisset operatio, ut Menandro et Marco placet, etsi ignei alicuius exstructio aeque angeli, ut Apelles docet, sufficeret ad auctoritatem carnis, secundae divinitatis patrocinium. Angelos post deum novimus. Iam nunc quisquis ille summus deus haeretici cuiusque est, non immerito ab ipso quoque deducerem carnis dignitatem, a quo voluntas producendae ei affuisset; utique enim prohi-

---

1) Sic Rhen. ed. I. et cod. Pithoei; ceteri: Vituperationem laudatione depellas.

buisset fieri, quam fieri scisset, si fieri noluisset. Ita et secundum illos aeque caro dei res. Nihil operis non eius est, qui passus est esse. Bene autem, quod plures et duriores quaeque doctrinae totam hominis figulationem deo nostro cedunt. Quantus hic sit, satis nosti, qui unicum credidisti. Incipiat iam tibi caro placere, cuius artifex tantus est. Sed et mundus, inquis, dei opus est, et tamen praeterit habitus huius mundi,[1]) apostolo quoque auctore. Nec idcirco restitutio mundi praeiudicabitur, quia dei opus est. Et utique si universitas irreformabilis post decessum, quid portio? Plane, si portio universitati adaequatur. Ad distantiam enim provocamus. Primo quidem, quod omnia sermone dei facta sunt, et sine illo nihil.[2]) Caro autem et sermone dei constitit propter formam, ne quid sine sermone. Faciamus enim hominem,[3]) ante praemisit, et amplius, manu, propter praelationem, ne universitati compararetur. Et finxit, inquit, deus hominem.[4]) Magnae sine dubio differentiae ratio, pro conditione scilicet rerum; minora enim, quae fiebant, eo, cui fiebant, siquidem homini fiebant, cui mox a deo addicta sunt. Merito igitur ut famula iussu et imperio et sola vocali potestate universa processerant. Contra homo, ut dominus eorum, in hoc ab ipso deo exstructus est, ut dominus esse posset, dum fit a domino. Hominem autem memento carnem proprie dici, quae prior vocabulum hominis occupavit: et finxit deus hominem, limum de terra.[5]) Iam homo, qui adhuc limus. Et insufflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo, id est limus, in animam vivam, et posuit deus hominem, quem finxit, in paradiso.[6]) Adeo homo figmentum primo, dehinc totus. Hoc eo commendarim, uti quicquid omnino homini a deo prospectum atque promissum est, non soli animae, verum et carni scias debitum, ut si non ex consortio generis, certe vel ex privilegio nominis.

6. Persequar itaque propositum, si tamen tantum possim carni vindicare, quantum contulit ille, qui eam fecit, iam tunc gloriantem, quod illa pusillitas, limus, in manus dei, quaecunque sunt, pervenit, satis beatus, etsi solum-

---

1) 1 Cor. 7, 31. 2) Io. 1, 3. 3) Gen. 1, 26. 4) Gen. 1, 27. 5) Gen. 2, 7. 6) Gen. 2, 7 sq.

modo contactus. Quid enim, si nullo amplius opere statim figmentum de contactu dei constitisset? Adeo magna res agebatur, qua ista materia exstruebatur. Itaque totiens honoratur, quotiens manus dei patitur, dum tangitur, dum decerpitur, dum deducitur, dum effingitur. Recogita totum illi deum occupatum ac deditum, manu, sensu, opere, consilio, sapientia, providentia, et ipsa in primis affectione, quae lineamenta ducebat. Quodcunque enim limus exprimebatur, Christus cogitabatur homo futurus, quod et limus et caro, sermo, quod et terra tunc. Sic enim praefatio patris ad filium: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et fecit hominem deus, id utique, quod finxit, ad imaginem dei fecit illum,[1]) scilicet Christi. Et sermo enim deus, qui in effigie dei constitutus non rapinam existimavit parem esse deo.[2]) Ita limus ille iam tunc imaginem induens Christi futuri in carne, non tantum dei opus erat, sed et pignus. Quo nunc facit ad infuscandam originem carnis nomen terrae ventilare, ut sordentis, ut iacentis elementi? cum, etsi alia materia excludendo homini competisset, artificis fastigium recogitari oporteret, qui illam et eligendo dignam iudicasset et tractando fecisset. Phidiae manus Iovem Olympium ex ebore molitur et adoratur; nec iam bestiae et quidem insulsissimae deus est, et summum seculi numen elephantus. Sed quia Phidias tantus,[3]) deus vivus, deus verus quamcunque materiae vilitatem non de sua operatione purgasset et ab omni infirmitate sanasset? An hoc supererit, ut honestius homo deum, quam hominem deus finxerit? Nunc etsi scandalum limus, alia iam res est. Carnem iam teneo, non terram, licet et caro audiat: terra es, et in terram ibis.[4]) Origo recensetur, non substantia revocatur. Datum est, esse aliquid origine generosius et demutatione felicius. Nam et aurum terra, quia de terra, hactenus tamen terra. Ex quo aurum, longe alia materia, splendidior atque nobilior de obsole-

---

1) Gen. 1, 26. 2) Rhen. ed. I. par in deo; sed in margine: parem esse deo; Gelenius: paria deo. Quae vv. Rhen. refragantibus codicibus ita mutavit, ut et ipse et ceteri edd. scriberent: pariari deo. — Phil. 2, 6. 3) Ita Rhen. ed. I. Ceteri: sed summum sec. numen, non quia eleph., sed quia Ph. tantus etc. 4) Gen. 3, 19.

tiore matrice. Ita et deo licuit carnis aurum de limi, quibus putas, sordibus excusato censu eliquasse.

7. Sed dilutior videatur auctoritas carnis, quia non et ipsam proprie manus divina tractavit, sicuti limum. Quando in hoc tractavit limum, ut postmodum caro fieret ex limo, carnis utique negotium gessit. Sed adhuc velim discas, quando et quomodo caro floruerit ex limo. Neque enim, ut quidam volunt, illae pelliceae tunicae, quas Adam et Eva paradisum exuti induerunt, ipsae erunt carnis ex limo reformatio, cum aliquanto prius et Adam substantiae suae traducem in feminae iam carne recognoverit, (hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea,)[1]) et ipsa delibatio masculi in feminam carne suppleta sit, limo, opinor supplenda, si Adam adhuc limus. Obliteratus igitur et devoratus est limus in carnem. Quando? cum factus est homo in animam vivam de dei flatu, vapore scilicet idoneo torrere quodammodo limum in aliam qualitatem, quasi in testam, ita in carnem. Sic et figulo licet argillam temperato ignis afflatu in materiam robustiorem recorporare et aliam ex alia fingere speciem, aptiorem pristina et sui iam generis ac nominis. Nam etsi scriptum est: numquid argilla dicet figulo,[2]) id est homo deo? etsi apostolus in testaceis ait vasculis, tamen et argilla homo, quia limus ante et testa caro, quia ex limo per afflatus divini vaporem, quam postea pelliceae tunicae, id est cutes superductae, vestierunt. Usque adeo, si detraxeris cutem, nudaveris carnem. Ita quod hodie spolium efficitur, si detrahatur, hoc fuit indumentum, cum superstruebatur. Hinc et apostolus[3]) circumcisionem despoliationem carnis appellans, tunicam cutem affirmavit. Haec cum ita sint, habes et limum de manu dei gloriosum et carnem de afflatu dei gloriosiorem, quo pariter caro et limi rudimenta deposuit et animae ornamenta suscepit. Non es diligentior deo, uti tu quidem Scythicas et Indicas gemmas et rubentis maris grana candentia non plumbo, non aere, non ferro, ne argento quoque oblaquees,[4]) sed electissimo et insuper operosissimo descrobes auro, vinis item et unguentis pretiosis-

1) Gen. 2, 23. 2) Rom. 9, 20. 3) Col. 2, 11. 4) Coniectura Rhenani; ed. I. oblaqueasset.

simis quibusque vasculorum prius congruentiam cures, proinde perfectae ferruginis gladiis vaginarum adaeques dignitatem: deus vero animae suae umbram, spiritus sui auram, oris sui operam vilissimo alicui commiserit capulo, et indigne collocando utique damnaverit. Collocavit autem, an potius inseruit et immiscuit carni? tanta quidem concretione, ut incertum haberi possit, utrumne caro animam, an carnem anima circumferat, utrumne animae caro, an anima pareat carni. Sed et magis animam invehi atque dominari credendum est, ut magis deo proximam; hoc quoque ad gloriam carnis exuberat, quod proximam deo et continet et ipsius dominationis compotem praestat. Quem enim naturae usum, quem mundi fructum, quem elementorum saporem non per carnem anima depascitur? quidni? per quam omni instrumento sensuum fulta est, visu, auditu, gustu, odoratu, contactu? per quam divina potestate respersa est, nihil non sermone perficiens vel tacite praemisso? Et sermo enim de organo carnis est. Artes per carnem, studia, ingenia per carnem, opera, negotia, officia per carnem, atque adeo totum vivere animae carnis est, ut non vivere animae nihil aliud sit, quam a carne divertere. Sic etiam ipsum mori carnis est, cuius et vivere. Porro si universa per carnem subiacent animae, carni quoque subiaceant per quod utaris necesse est. Ita caro, dum ministra et famula animae deputatur, consors et cohaeres invenitur; si temporalium, cur non et aeternorum?

8. Et haec quidem velut de publica forma humanae conditionis suffragia carni procuraverim. Videamus nunc de propria etiam Christiani nominis forma, quanta huic substantiae frivolae ac sordidae apud deum praerogativa sit, etsi sufficeret illi, quod nulla omnino anima salutem possit adipisci, nisi, dum est in carne, crediderit; adeo caro salutis est cardo. Denique cum anima deo allegitur, ipsa est, quae efficit, ut anima allegi possit. Scilicet caro abluitur, ut anima emaculetur; caro ungitur, ut anima consecretur; caro signatur, ut et anima muniatur; caro manus impositione adumbratur, ut et anima spiritu illuminetur; caro corpore et sanguine Christi vescitur, ut et anima de deo saginetur. Non possunt ergo separari in mercede, quas opera coniungit. Nam et sacrificia deo grata, conflictationes dico animae, ieiunia et seras et aridas escas et

appendices huius officii sordes caro de proprio suo incommodo instaurat. Virginitas quoque et viduitas et modesta in occulto matrimonii dissimulatio et una notitia eius de bonis carnis deo adolentur. Age iam, quid de ea sentis, cum pro nominis fide in medium extracta et odio publico exposita decertat, cum in carceribus maceratur teterrimo lucis exilio, penuria mundi, squalore, paedore, contumelia victus, ne somno quidem libera, quippe ipsis etiam cubilibus vincta ipsisque stramentis lancinata, cum iam et in luce omni tormentorum machinatione laniatur, cum denique suppliciis erogatur enisa reddere Christo vicem moriendo pro ipso, et quidem per eandem crucem saepe, nedum per atrociora quoque ingenia poenarum. Nae illa beatissima et gloriosissima, quae potest apud Christum dominum parere debito tanto, ut hoc solum debeat ei, quod ei debere desierit, hoc magis vincta, quod absoluta.

9. Igitur ut retexam, quam deus manibus suis ad imaginem dei struxit, quam de suo afflatu ad similitudinem suae vivacitatis animavit, quam incolatui, fructui, dominatui totius suae operationis praeposuit, quam sacramentis suis disciplinisque vestivit, cuius munditias amat, cuius castigationes probat, cuius passiones sibi appretiat, haeccine non resurget totiens dei? Absit, ut deus manuum suarum operam, ingenii sui curam, afflatus sui vaginam, molitionis suae reginam, liberalitatis suae haeredem, religionis suae sacerdotem, testimonii sui militem, Christi sui sororem, in aeternum destituat interitum. Bonum deum novimus, solum optimum a Christo addiscimus;[1]) qui dilectionem mandans post suam in proximum,[2]) faciet et ipse quod praecepit. Diliget carnem tot modis sibi proximam, etsi infirmam, sed virtus in infirmitate perficitur,[3]) etsi imbecillam, sed medicum non desiderant nisi male habentes,[4]) etsi inhonestam, sed inhonestioribus maiorem circumdamus honorem,[5]) etsi perditam, sed ego, inquit, veni, ut quod periit, salvum faciam,[6]) etsi peccatricem, sed malo mihi, inquit, salutem peccatoris, quam mortem,[7]) etsi damnatam, sed ego, inquit, percutiam et sanabo.[8]) Quid ea exprobras carni,

---

1) Luc. 18, 19. 2) Matth. 22, 37 sqq. 3) 2 Cor. 12, 9. 4) Luc. 5, 31. 5) 1 Cor. 12, 23. 6) Luc. 19, 10. 7) Ez. 18, 23. 8) Deut. 32, 39.

quae deum exspectant, quae in deum sperant, quae honorantur ab illo, quibus subvenit? Ausim dicere, si haec carni non accidissent, benignitas, gratia, misericordia, omnis vis dei benefica vacavisset.

10. Tenes scripturas, quibus caro infuscatur; tene etiam, quibus illustratur. Legis, cum caro deprimitur; adige oculos, et cum caro relevatur. Omnis caro foenum.[1]) Non hoc solum pronuntiavit Esaias, sed et: omnis caro videbit salutare dei.[2]) Notatur in Genesi dicens deus: non manebit spiritus meus in hominibus istis, quia caro sunt;[3]) sed et auditur per Ioelem: effundam de spiritu meo in omnem carnem.[4]) Apostolum quoque ne de uno stilo noris, quo carnem plerumque compungit. Nam etsi negat habitare boni quicquam in carne sua,[5]) etsi affirmat eos, qui in carne sint, deo placere non posse,[6]) quia concupiscat adversus spiritum,[7]) et si qua alia: ita ponit, ut carnis non tamen substantia, sed actus inhonoretur. Dicemus quidem alibi,[8]) nihil proprie carni exprobrari oportere, nisi in animae suggillationem, quae carnem ministerio sibi subigit; verum interim et in illis literis Paulus est, cum stigmata Christi in corpore suo portat,[9]) cum corpus nostrum ut dei templum vitiari vetat,[10]) cum corpora nostra membra Christi facit,[11]) cum monet tollere et magnificare deum in corpore nostro.[12]) Itaque si ignominiae carnis resurrectionem eius expellunt, cur non dignitates potius inducent? quoniam deo magis congruit in salutem redigere, quod reprobarit interdum, quam in perditionem dedere, quod etiam aliquando probavit.

11. Hucusque de praeconio carnis adversus inimicos et nihilominus amicissimos eius. Nemo enim tam carnaliter vivit, quam qui negant carnis resurrectionem. Negantes enim poenam, despiciunt et disciplinam. De quibus luculenter et paracletus per prophetidem Priscam: carnes sunt, et carnem oderunt. Quam si tanta auctoritas munit, quanta illi ad meritum salutis patrocinari possit, numquid etiam dei ipsius potentiam et potestatem et licentiam re-

---

1) Ies. 40, 7. 2) Ies. 40, 5. 3) Gen. 6, 3. 4) Ioel 3, 1. 5) Rom. 7, 18. 6) Rom. 8, 8. 7) Gal. 5, 17. 8) cap. 16. 9) Gal. 6, 7. 10) 1 Cor. 3, 16 sq. 11) 1 Cor. 6, 15. 12) ibid. v. 20.

censere debemus, an tantus sit, qui valeat dilapsum et devoratum et quibuscunque modis ereptum tabernaculum carnis reaedificare atque restituere, an et aliqua nobis exempla huius sui iuris in publico naturae promulgarit, ne qui forte adhuc sitiant[1]) deum nosse, qui non alia lege credendus est, quam ut omnia posse credatur? Plane apud philosophos habes, qui mundum hunc innatum infectumque defendant, sed multo melius, quod omnes fere haereses, natum et factum mundum adnuentes, conditionem deo nostro adscribunt. Igitur confide, illum totum hoc ex nihilo protulisse, et deum nosti fidendo, quod tantum deus valeat. Nam et quidam infirmiores hoc prius credere de materia potius[2]) subiacenti volunt ab illo universitatem dedicatam secundum philosophos. Porro etsi ita in vero haberetur, cum tamen longe alias substantias longeque alias species ex reformatione materiae diceretur protulisse, quam fuisset ipsa materia, non minus defenderem ex nihilo eum protulisse, si ea protulerat, quae omnino non fuerant. Quo enim interest ex nihilo quid proferri, an ex aliquo, dum quod non fuit, fiat, quando etiam non fuisse, nihil sit fuisse? Sic et fuisse e contrario, nonnihil est fuisse. Nunc etsi interest, tamen utrumque mihi applaudit. Sive enim ex nihilo deus molitus est cuncta, poterit et carnem in nihilum perductam exprimere de nihilo; sive de materia moderatus[3]) est alia, poterit et carnem quocunque dehaustam evocare de alio. Et utique idoneus est reficere, qui fecit. Quanto plus est fecisse, quam refecisse, initium dedisse, quam reddidisse? Ita restitutionem carnis faciliorem credas institutione.

12. Aspice nunc ad ipsa quoque exempla divinae potestatis. Dies moritur in noctem et tenebris usquequaque sepelitur. Funestatur mundi honor, omnis substantia denigratur. Sordent, silent, stupent cuncta, ubique iustitium est, quies rerum. Ita lux amissa lugetur. Et tamen rursus cum suo cultu, cum dote, cum sole, eadem et integra et tota universo orbi reviviscit, interficiens mortem suam, noctem, rescindens sepulturam suam, tenebras, hae-

---

1) Rhen. ed. I. sitiant; cod. Gorz.: sciant, Wouw. et Rig. nesciant. 2) Cod. Wouw. totius. 3) Gelenius, ed. Fran., Rig. modulatus.

res sibimet existens, donec et nox reviviscat cum suo et illa suggestu. Redaccenduntur enim et stellarum radii, quos matutina succensio 1) exstinxerat; reducuntur et siderum absentiae, quas temporalis distinctio exemerat; redornantur et specula lunae, quae menstruus numerus attriverat. Revolvuntur hiemes et aestates et verna et autumna cum suis viribus, moribus, fructibus. Quippe etiam terrae de coelo disciplina est, arbores vestire post spolia, flores denuo colorare, herbas rursus imponere, exhibere eadem quae absumpta sint semina, nec prius exhibere, quam absumpta. Mira ratio: de fraudatrice servatrix; ut reddat, intercipit; ut custodiat, perdit; ut integret, vitiat; ut etiam ampliet, prius decoquit; siquidem uberiora et cultiora restituit, quam exterminavit; revera foenore interitu, et iniuria usura, et lucro damno. Semel dixerim, universa conditio recidiva est. Quodcunque conveneris, fuit; quodcunque amiseris, nihil non iterum est. Omnia in statum redeunt, quum abscesserint; omnia incipiunt, quum desierint; ideo finiuntur, ut fiant. Nihil deperit, nisi in salutem. Totus igitur hic ordo revolubilis rerum testatio est resurrectionis mortuorum. Operibus eam praescripsit deus ante, quam literis, viribus praedicavit ante, quam vocibus. Praemisit tibi naturam magistram, summissurus et prophetiam, quo facilius credas prophetiae, discipulus naturae, quo statim admittas, cum audieris, quod ubique iam videris, nec dubites deum carnis etiam resuscitatorem, quem omnium noris restitutorem. Et utique si omnia homini resurgunt, cui procurata sunt, porro non homini, nisi et carni: quale est, ut ipsa depereat in totum, propter quam et cui nihil deperit?

13. Si parum universitas resurrectionem figurat, si nihil tale conditio signat, quia singula eius non tam mori, quam desinere dicantur, nec redanimari, sed reformari existimentur: accipe plenissimum atque firmissimum huius spei specimen, siquidem animalis est res et vitae obnoxia et morti. Illum dico alitem orientis peculiarem, de singularitate famosum, de posteritate monstruosum, qui semet ipsum libenter funerans renovat natali fine decedens atque

---

1) Cod. Pithoei et Rhen. suggestio; Gel., Rig. succensio.

succedens, iterum phoenix, ubi iam nemo, iterum ipse, qui non iam, alius idem. Quid expressius atque signatius in hanc caussam, aut cui alii rei tale documentum? Deus etiam scripturis suis: et florebit enim, inquit, velut phoenix,[1]) id est de morte, de funere, uti credas, de ignibus quoque substantiam corporis exigi posse. Multis passeribus antestare nos[2]) dominus pronuntiavit; si non et phoenicibus, nihil magnum. Sed homines semel interibunt, avibus Arabiae de resurrectione securis?

14. Talia interim divinarum virium lineamenta non minus parabolis operato deo quam locuto, veniamus et ad ipsa edicta atque decreta eius, quo cum maxime divisionem istam materiae ordinamus. Exorsi enim sumus ab auctoritate carnis, an ea sit, cui dilapsae salus competat; dehinc prosecuti de potentia dei, an tanta sit, quae salutem conferre dilapsae rei soleat. Nunc si probavimus utrumque, velim etiam de caussa requiras, an sit aliqua tam digna, quae resurrectionem carnis necessariam et rationi certe omni modo debitam vindicet, quia subest dicere, etsi caro capax restitui, etsi divinitas idonea restituendi, et sic caussa restitutionis praeesse debebit. Accipe igitur et caussam, qui apud deum discis tam optimum, quam et iustum, de suo optimum, de nostro iustum; nisi enim homo deliquisset, optimum solummodo deum nosset ex naturae proprietate. At nunc etiam iustum eum patitur ex caussae necessitate, tamen et hoc ipso optimum, dum et iustum. Et bono enim iuvando et malo puniendo iustitiam exhibens, utramque sententiam bono praestat, hinc vindicans istud, inde remunerans illud. Sed cum Marcione plenius disces, an hoc sit dei totum. Interim talis est noster merito iudex, quia dominus, merito dominus, quia auctor, merito auctor, quia deus. Hinc et ille nescio quis haereticorum: merito non iudex, non enim deus, merito non dominus, non enim auctor; nescio iam, si deus, qui nec auctor quod deus, nec dominus quod auctor.[3]) Igitur si deo et domino et auctori congruentissimum est iudicium in

1) Ps. 92, 13. LXX. 2) Matth. 10, 33. 3) Codd. Ursini et Wouw. non iudex, non enim dominus, m. n. d. e. a.; nescio iam, si deus, qui nec auctor; nec dominus igitur si de deo etc.

hominem destinare de hoc ipso, an dominum et auctorem suum agnoscere et observare curarit, an non, utique iudicium resurrectio expunget. Haec erit tota caussa, imo necessitas resurrectionis, congruentissima scilicet deo destinatio iudicii, de cuius dispositione dispicias, an utrique substantiae humanae diiudicandae censura divina praesideat, tam animae quam et carni. Quod enim congruet iudicari, hoc competet etiam resuscitari. Dicimus plenum primo perfectumque credendum iudicium dei, ut ultimum iam atque exinde perpetuum, ut sic quoque iustum, dum non in aliquo minus, ut sic quoque deo dignum, dum pro tanta eius patientia plenum atque perfectum. Itaque plenitudinem perfectionemque iudicii nonnisi de totius hominis repraesentatione constare; totum porro hominem ex utriusque substantiae concretione parere, idcircoque in utraque exhibendum, quem totum oporteat iudicari, qui nisi totus, utique non vixerit. Qualis ergo vixerit, talem iudicari, quia de eo, quod vixerit, habeat iudicari. Vita est enim caussa iudicii per tot substantias dispungenda, per quod et functa est.

15. Age iam scindant adversarii nostri carnis animaeque contextum prius in vitae administratione, ut ita audeant scindere illud etiam in vitae remuneratione. Negent operarum societatem, ut merito possint etiam mercedem negare. Non sit particeps in sententia caro, si non fuerit et in caussa. Sola anima revocetur, si sola decedit. At enim non magis sola decedit, quam sola decucurrit, illud unde decedit, vitam hanc dico. Adeo autem non sola anima transigit vitam, ut nec cogitatus, licet solos, licet non ad effectum [1]) per carnem deductos, auferamus a collegio carnis, siquidem in carne et cum carne et per carnem agitur ab anima, quod agitur in corde. Hanc denique carnis speciem, arcem animae, etiam dominus in suggillationem cogitatuum taxat. Quid cogitatis in cordibus vestris nequam? [2]) Et: qui conspexerit ad concupiscendum, iam adulteravit in corde. [3]) Adeo et sine opere et sine effectu cogitatus carnis est actus. Sed etsi in cerebro, vel in medio superciliorum discrimine, vel ubi philosophis placet, principalitas sensuum consecrata est, quod

---

1) Rhen. affectum. 2) Matth. 9, 4. 3) Matth. 5, 28.

ἡγεμονικὸν[1]) appellatur, caro erit omne animae cogitatorium. Nunquam anima sine carne est, quamdiu in carne est; nihil non cum illa agit, sine qua non est. Quaere adhuc, an cogitatus quoque per carnem administrentur, qui per carnem dignoscuntur extrinsecus. Volutet aliquid anima, vultus operatur indicium, facies intentionum omnium speculum est. Negent factorum societatem, cui negare non possunt cogitatorum. Et illi quidem delinquentias carnis enumerant; ergo peccatrix tenebitur supplicio. Nos vero etiam virtutes carnis opponimus; ergo et bene operata tenebitur praemio. Et si anima est, quae agit et impellit in omnia, carnis obsequium est. Deum non licet aut iniustum iudicem credi aut inertem, iniustum, si sociam bonorum operum a praemiis arceat, inertem, si sociam malorum a suppliciis secernat, cum humana censura eo perfectior habeatur, quo etiam ministros facti cuiusque deposcit, nec parcens nec invidens illis, quominus cum auctoribus aut poenae aut gratiae communicent fructum.

16. Sed cum imperium animae, obsequium carni distribuimus, prospiciendum est, ne et hoc alia argumentatione subvertant, ut velint carnem sic in officio animae collocare, non quasi ministram, ne et sociam cogantur agnoscere. Dicent enim ministros et socios habere arbitrium ministrandi atque sociandi et potestatem suae voluntatis in utrumque, homines scilicet et ipsos idcirco cum auctoribus merita communicare, quibus operam sponte accommodarint, carnem autem nihil sapientem, nihil sentientem per semet ipsam, non velle, non nolle de suo habentem, vice potius vasculi apparere animae, ut instrumentum, non ut ministerium. Itaque animae solius iudicium praesidere, qualiter usa sit vasculo carnis, vasculum vero ipsum non esse sententiae obnoxium, quia nec calicem damnari, si quis eum veneno temperarit, nec gladium ad bestias pronuntiari, si quis eo latrocinium fuerit operatus. Iam ergo innocens caro ex ea parte, qua non reputabuntur illi operae malae, et nihil prohibet, innocentiae nomine salvam eam fieri. Licet enim nec bona opera reputentur illi, sicut nec mala, divinae tamen benignitati magis competit innocentes liberare; beneficus enim est atque opti-

1) Cf. lib. de anima c. 15.

mus. Debet autem etiam quod non deberetur offerre.[1]) Et tamen calicem, non dico venenarium, in quem mors aliqua ructarit, sed fictricis[2]) vel archigalli vel gladiatoris aut carnificis spiritu infectum, quaero, an minus damnes, quam oscula ipsorum; nostris quoque sordibus nubilum, vel non pro animo temperatum, elidere solemus, quo magis puero irascamur. Gladium vero latrociniis ebrium quis non a domo tota, nedum a cubiculo, nedum a capitis sui officio relegabit, praesumens scilicet, nihil aliud se quam illudia[3]) animarum somniaturum, urgentium et inquietantium sanguinis sui concubinum? At enim et calix bene sibi conscius, et de diligentia ministerii commendatus, coronis quoque potatoris sui ornabitur[4]) aut aspergine florum honorabitur. Et gladius bene de bello cruentus et melior homicida laudem suam consecratione pensabit. Estne ergo et in vascula et in instrumenta sententiam figere, ut dominorum et auctorum meritis et ipsa communicent? ut huic quoque argumentationi satisfecerim, licet ab exemplo vacet diversitas rerum. Omne enim vas vel instrumentum aliunde in usus venit, extranea omnino materia a substantia hominis. Caro autem ab exordio uteri consita, conformata, congenita animae, etiam in omni operatione miscetur illi. Nam etsi vas vocatur apud apostolum,[5]) quam iubet in honore tractari, eadem tamen ab eodem homo exterior appellatur, ille scilicet limus, qui prior titulo hominis incisus est, non calicis aut gladii aut vasculi ullius. Vas enim capacitatis nomine dicta est, qua animam capit et continet, homo vero de communione naturae, quae eam non instrumentum in operationibus praestat, sed ministerium. Ita et ministerium tenebitur iudicio, ut[6]) de suo nihil sapiat, quia portio est eius, quae sapit, non supellex. Hoc et aposto lus sciens, nihil carnem agere per semet ipsam, quod non animae deputetur, nihilominus peccatricem iudicat carnem,

---

1) Ed. Fran. et Rig. beneficis enim debet. Optimi est autem etiam quod non deberetur (Rig. debetur) offerre. 2) Sic cod. Pith., Rhen., Rig.; cod. Urs.: fascinatricis. 3) Cod. Pith. et Rhen. ed. I. invidia. 4) Cod. Pith. et Rhen. ed. I. inorbitur, sed scribendum esse coni. ornabitur. Deinde et ipse, et Pamelius e tribus codd. Vaticanis, et Rig. inorabitur. Gelen. inornabitur. 5) 1 Thess. 4, 4. 6) Gel., ed. Fran., Rig. etsi.

ne eo, quod ab anima videatur impelli, iudicio liberata credatur. Sic et cum aliquas laudis operas carni indicit: glorificate,[1]) tollite deum in corpore vestro,[2]) certus et hos conatus ab anima agi, idcirco tamen et carni eos mandat, quia et illi fructum repromittunt. Alioquin nec exprobratio competisset in alienam culpae nec adhortatio in extraneam gloriae; et exprobratio enim et exhortatio vacarent erga carnem, si vacaret et merces, quae in resurrectione captatur.

17. Simplicior quisque fautor sententiae nostrae putabit, carnem etiam idcirco repraesentandam esse iudicio, quia aliter anima non capiat passionem tormenti seu refrigerii, utpote incorporalis; hoc enim vulgus existimat. Nos autem animam corporalem et hic profitemur et in suo volumine[3]) probamus, habentem proprium genus substantiae soliditatis, per quam quid et sentire et pati possit. Nam et nunc animas torqueri foverique penes inferos, licet nudas, licet adhuc exsules carnis, probabit Lazari exemplum. Dedi igitur adversario dicere: ergo quae habet corpulentiam propriam, de suo sufficiet ad facultatem passionis et sensus, ut non egeat repraesentatione carnis. Imo eatenus egebit, non quia sentire quid sine carne non possit, sed quia necesse est illam etiam cum carne sentire. Quantum enim ad agendum de suo sufficit, tantum et ad patiendum. Ad agendum autem minus de suo sufficit; habet enim de suo solummodo cogitare, velle, cupere, disponere. Ad perficiendum autem operam carnis exspectat. Sic itaque et ad patiendum societatem carnis expostulat, ut tam plene per eam pati possit, quam sine ea plene agere non potuit. Et ideo in quae de suo sufficit, eorum interim sententiam pendit, concupiscentiae et cogitatus et voluntatis. Porro si haec satis essent ad plenitudinem meritorum, ut non requirerentur et facta, sufficeret in totum anima ad perfectionem iudicii de his iudicanda, in quae agenda sola suffecerat. Cum vero etiam facta devincta sint meritis, facta autem per carnem administrentur, iam non sufficit animam sine carne foveri sive cruciari pro

---

1) Ita ed. Rhen.; Gelenius: glorif. et tollite; ed. Fran., Rig. glorif., inquit, et tollite; Fr. Iunius coni. glorif., ait ille, deum etc. 2) 1 Cor. 6, 20. 3) Lib. de anima c. 5 sqq.

operibus etiam carnis, etsi habet corpus, etsi habet membra, quae proinde illi non sufficiunt ad sentiendum plene, quemadmodum nec ad agendum perfecte. Idcirco pro quo modo egit, pro eo et patitur apud inferos, prior degustans iudicium, sicut prior induxit admissum, exspectans tamen et carnem, ut per illam etiam facta compenset, cui cogitata mandavit. Denique haec erit ratio in ultimum finem destinati iudicii, ut exhibitione carnis omnis divina censura perfici possit. Alioquin non sustineretur in finem, quod et nunc animae decerpuntur [1]) apud inferos, si solis animabus destinaretur.

18. Hucusque praestructionibus egerim ad muniendos sensus omnium scripturarum, quae carnis recidivatum pollicentur. Cui cum tot auctoritates iustorum patrociniorum procurent, honores dico substantiae ipsius, tum vires dei, tum exempla earum, tum rationes iudicii et necessitates ipsius: utique secundum praeiudicia tot auctoritatum scripturas intelligi oportebit, non secundum ingenia haereticorum de sola incredulitate venientia, quia incredibile habeatur restitui substantiam interitu subductam, non quia aut substantiae ipsi inemeribile sit, aut deo impossibile, aut iudicio inhabile. Plane incredibile, si nec praedicatum divinitus fuerit, nisi quod, etsi praedicatum id a deo non fuisset, ultro praesumi debuisset, ut propterea non praedicatum, quia tot auctoritatibus praeiudicatum. At cum divinis quoque vocibus personet, tanto abest, ut aliter intelligatur, quam desiderant illa, a quibus etiam sine divinis vocibus persuadetur. Videamus igitur hoc primum, quonam titulo spes ista proscripta sit. Unum, opinor, apud omnes edictum dei pendet, resurrectio mortuorum. Duo verba expedita, decisa, detersa; ipsa conveniam, ipsa discutiam, cui se substantiae addicant. Cum audio resurrectionem homini imminere, quaeram necesse est, quid eius cadere sortitum sit, siquidem nihil resurgere exspectabit, nisi quod ante succiderit. Qui ignorat carnem cadere per mortem, potest eam nec stantem nosse per vitam. Sententiam dei natura pronuntiat: terra es, et in terram ibis.[2]) Et qui non audit, videt. Nulla mors non ruina membrorum est. Hanc corporis sortem dominus quoque expressit, cum

---

1) Gel., ed. Fran. et Rig. decerpunt. 2) Gen. 3, 19.

ipsa substantia indutus, diruite, inquit, templum istud, et ego illud triduo resuscitabo.[1]) Ostendit enim, cuius sit dirui, cuius elidi, cuius iacere, cuius et relevari et resuscitari; quamquam et animam circumferret trepidantem usque ad mortem, sed non cadentem per mortem;[2]) quia et scriptura: de corpore, inquit, suo dixerat.[3]) Atque adeo caro est, quae morte subruitur, ut exinde a cadendo cadaver renuntietur. Anima porro nec vocabulo cadit, quia nec habitu ruit. Atqui ipsa est, quae ruinam corpori infert, cum efflata est, sicut ipsa est, quae illud de terra suscitabit ingressa. Non potest cadere, quae suscitabit ingressa; non potest ruere, quae elidit egressa. Arctius dicam, ne in somnum quidem cadit anima cum corpore, ne tum quidem sternitur cum carne. Sed enim agitatur in somnis et iactitatur; quiesceret autem, si iaceret.[4]) Ita nec in veritatem mortis cadit, quae nec in imaginem eius ruit. Sequens nunc vocabulum mortuorum aeque dispice, cui substantiae insidat; quamquam in hac materia admittamus, interdum mortalitatem animae adsignari ab haereticis, ut, si anima mortalis resurrectionem consecutura est, praeiudicium sit et carni non minus mortali resurrectionem communicaturae. Sed nunc proprietas vocabuli vindicanda est suae sorti. Iam quidem eo ipso, quod resurrectio caducae rei est, id est carnis, eadem erit et in nomine mortui, quia caducae rei est resurrectio, quae dicitur mortuorum. Sic et per Abraham, patrem fidei, divinae familiaritatis virum discimus. Postulans enim Sarae humandae locum de filiis Heth: date ergo, inquit, mihi possessionem sepulcri vobiscum, et humabo mortuum meum,[5]) carnem scilicet. Neque enim animae humandae spatium desiderasset, etsi anima mortalis crederetur, etsi mortuus dici mereretur. Quodsi mortuus corpus est, corporum erit resurrectio, cum dicitur mortuorum.

19. Et haec itaque dispectio tituli et praeconii ipsius, fidem utique defendens vocabulorum, illuc proficere debebit, ut, si qua pars diversa turbat obtentu figurarum et aenigmatum, manifestiora quaeque praevaleant, et de incer-

---

1) Io. 2, 19. 2) Matth. 26, 38. 3) Io. 2, 21. 4) Praeter Rhenanum ceteri edd. add. et iaceret, si caderet. 5) Rhen., ed. Fran. mortuam meam. — Gen. 23, 4.

tis certiora praescribant. Nacti enim quidam sollemnissimam eloquii prophetici formam, allegorici et figurati plerumque, non tamen semper, resurrectionem quoque mortuorum manifeste adnuntiatam in imaginariam significationem distorquent, adseverantes ipsam etiam mortem spiritaliter intelligendam. Non enim hanc esse in vero, quae sit in medio, dissidium carnis atque animae, sed ignorantiam dei, per quam homo mortuus deo non minus in errore iacuerit quam in sepulcro. Itaque et resurrectionem eam vindicandam, qua quis adita[1]) veritate redanimatus et revivificatus deo, ignorantiae morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis eruperit, quia et dominus scribas et pharisaeos sepulcris dealbatis adaequaverit. Exinde ergo resurrectionem fide consecutos cum domino esse, cum eum in baptismate induerint. Hoc denique ingenio etiam in colloquiis saepe nostros decipere consuerunt, quasi et ipsi resurrectionem carnis admittant. Vae, inquiunt, qui non in hac carne resurrexerit; ne statim illos percutiant, si resurrectionem statim abnuerint. Tacite autem secundum conscientiam suam hoc sentiunt. Vae, qui non, dum in hac carne est, cognoverit arcana haeretica; hoc est enim apud illos resurrectio. Sed et plerique ab excessu animae resurrectionem vindicantes, de sepulcro exire, de seculo evadere interpretantur, quia et seculum mortuorum sit habitaculum, id est ignorantium deum, vel etiam de ipso corpore, quia et corpus vice sepulcri conclusam animam, in secularis vitae morte detineat.

20. Ob huiusmodi igitur coniecturas primam praestructionem eorum depellam, qua volunt omnia prophetas per imagines concionatos, quando, si ita esset, ne ipsae quidem imagines distingui potuissent, si non et veritates praedicatae fuissent, ex quibus imagines delinearentur. Atque adeo si omnia figurae, quid erit illud, cuius figurae? quomodo speculum obtendes, si nusquam est facies? Adeo autem non omnia imagines, sed et veritates, nec omnia umbrae, sed et corpora, ut in ipsum quoque dominum insigniora quaeque luce clarius praedicarentur. Nam et virgo concepit in utero non figurate, et peperit Emanue-

---

1) Rhen. ed. I. addita veritate. Cf. c. 2.

lem, nobiscum dominum,[1]) Iesum, non oblique, et si oblique, accepturum virtutem Damasci et spolia Samariae,[2]) sed manifeste venturum in iudicium cum presbyteris et principibus populi.[3]) Nam et tumultuatae sunt gentes in persona Pilati, et populi meditati sunt inania in persona Israelis; astiterunt reges terrae, Herodes, et archontes congregati sunt in unum, Annas et Caiphas adversus dominum et adversus Christum eius.[4]) Qui et tanquam ovis ad iugulationem adductus est, et tanquam agnus ante tondentem, scilicet Herodem, sine voce; sic non aperuit os suum;[5]) dorsum suum ponens ad flagella, et maxillas ad palmas, et faciem non avertens a sputaminum iaculis;[6]) deputatus etiam inter iniquos,[7]) perfossus manus et pedes, sortem passus in vestimento, et potus amaros, et capitum irridentium nutus, triginta argenteis appretiatus a proditore.[8]) Quae hic figurae apud Esaiam? quae imagines apud David? quae aenigmata apud Hieremiam?[9]) ne virtutes quidem eius per parabolas profatos. Aut numquid nec oculi patefacti sunt caecorum, nec inclaruit lingua mutorum, nec manus aridae, et genua dissoluta revaluerunt, nec claudi salierunt ut cervus?[10]) Quae etsi spiritaliter quoque interpretari solemus secundum comparationem animalium vitiorum a domino remediatorum, cum tamen et carnaliter adimpleta sunt, ostendunt prophetas in utramque speciem praedicasse, salvo eo, quod plures voces eorum nudae et simplices et ab omni allegoriae nubilo purae defendi possunt, ut cum exitus gentium et urbium resonant, Tyri et Aegypti et Babylonis et Idumaeae et Carthaginensium navium, ut cum ipsius Israelis plagas aut venias, captivitates, restitutiones ultimaeque dispersionis exitum perorant. Quis haec interpretabitur magis, quam recognoscet? Res in literis tenentur, ut literae in rebus leguntur. Ita non semper nec in omnibus allegorica forma est prophetici eloquii, sed interdum et in quibusdam.

21. Si ergo interdum et in quibusdam, inquis, cur

---

1) Ed. Fran. et Rig. deum. — Ies. 7, 14. 2) Ies. 8, 4. 3) Ies. 3, 13. — Gel., ed. Fran. et Rigalt. presb. et archontibus populi. 4) Ps. 2, 1 sq. 5) Ies. 53, 7. 6) Ies. 50, 6. 7) Ies. 53, 12. 8) Ps. 22, 8. 17. 19. 69, 22. Zach. 11, 12 sq. 9) Ier. 32, 9 sqq. 10) Matth. 11, 5. Ies. 35, 5 sq.

non et in edicto resurrectionis spiritaliter intelligendae? quoniam quidem plurima ratio intercedit. Primo enim, quid facient tot alia instrumenta divina, ita aperte corporalem contestantia resurrectionem, ut nullam admittant figuratae significantiae suspicionem? Et utique aequum sit, quod et supra demandavimus, incerta de certis et obscura de manifestis praeiudicari, vel ne inter discordiam certorum et incertorum, manifestorum et obscurorum fides dissipetur, veritas periclitetur, ipsa divinitas ut inconstans denotetur; tum quod verisimile non est, ut ea species sacramenti, in quam fides tota committitur, in quam disciplina tota connititur, ambigue adnuntiata[1]) et obscure proposita videatur, quando spes resurrectionis, nisi manifesta de periculo et praemio, neminem ad eiusmodi praesertim religionem publico odio et hostili elogio obnoxiam persuaderet. Nullum opus certum est mercedis incertae; nullus timor iustus est periculi dubii. Et merces autem et periculum in resurrectionis pendet eventu. Et si temporalia et localia et personalia dei decreta atque iudicia in urbes et gentes et reges, tam aperta prophetia iaculata est, quale est, ut aeternae dispositiones eius et universales in omne hominum genus lucem sui fugerint, quae quanto maiora, tanto clariora esse deberent, ut maiora crederentur? Et puto deo nec livorem nec dolum nec inconstantiam nec lenocinium adscribi posse, per quae fere promulgatio maiorum cavillatur.

22. Post haec ad illas etiam scripturas respiciendum est, quae non sinunt resurrectionem secundum animales istos, ne dixerim spiritales, aut hic iam in veritatis agnitione praesumi aut ab excessu statim vitae vindicari. Cum enim et tempora totius spei fixa sint sacrosancto stilo, nec liceat eam ante constitui, quam in adventum, opinor, Christi, vota nostra suspirant in seculi huius occasum, in transitum mundi quoque ad diem domini magnum, diem irae et retributionis, diem ultimum et occultum, nec ulli praeter quam patri notum, et tamen signis atque portentis et concussionibus elementorum et conflictationibus nationum praenotatum. Evolverem prophetias, si dominus ipse tacuisset, nisi quod et prophetiae vox erant domini; sed plus est,

1) Rhen. annuata.

quod illas suo ore consignat. Interrogatus a discipulis, quando eventura essent, quae interim de templi exitu eruperant, ordinem temporum primo Iudaicorum usque ad excidium Hierusalem, dehinc communium usque ad conclusionem seculi dirigit. Nam posteaquam edixit: et tunc erit Hierusalem conculcatui nationibus,[1]) donec adimpleantur tempora nationum allegendarum scilicet a deo et congregandarum cum reliquiis Israelis: inde iam in orbem et in seculum praedicat, secundum Ioelem[2]) et Danielem[3]) et universum concilium prophetarum, futura signa in sole et in luna et in stellis, conclusionem nationum cum stupore sonitus maris et motus refrigescentium hominum prae metu et exspectatione eorum, quae immineant orbi terrae. Virtutes enim, inquit, coelorum commovebuntur, et tunc videbunt filium hominis venientem in nubibus, cum plurimo potentatu et gloria. Ubi autem coeperint ista fieri, emergetis et elevabitis capita vestra, quod redemptio vestra appropinquaverit.[4]) Et tamen appropinquare eam dixit, non adesse iam, et cum coeperint ista fieri, non cum facta fuerint, quia cum facta fuerint, tunc aderit redemptio nostra, quae eo usque appropinquare dicitur, erigens interim et excitans animos ad proximum iam spei fructum. Cuius etiam parabola subtexitur tenerescentium arborum in caulem floris et dehinc florem frugis antecursorem. Ita et vos, cum videritis omnia ista fieri, scitote, in proximo esse regnum dei. Vigilate ergo omni tempore, ut digni habeamini effugere omnia ista, et stetis ante filium hominis,[5]) utique per resurrectionem omnibus ante transactis. Ita etsi in agnitione sacramenti fruticat, sed in domini repraesentatione florescit atque frugescit. Quis ergo dominum tam intempestive, tam acerbe excitavit, iam ad dexteram dei, ad confringendam terram secundum Esaiam,[6]) quae, puto, adhuc integra est? Quis inimicos Christi iam subiecit pedibus eius secundum David,[7]) quasi velocior patre, omni adhuc popularium coetu reclamante: Christianos ad leonem?[8]) Quis coelo descendentem Iesum talem conspexit, qualem ascendentem apostoli viderant, secundum angelo-

---

1) Luc. 21, 24. 2) Ioel. 3, 3 sqq. 3) Dan. 7, 13 sq. 4) Luc. 21, 26. 28. 5) Matth. 24, 32 sq. 42. Luc. 21, 29 sqq. 36. 6) Ies. 2, 19. 7) Ps. 110, 1. 8) Cf. Apolog. c. 40.

rum constitutum?[1]) Nulla ad hodiernum tribus ad tribum pectora ceciderunt, agnoscentes quem pupugerunt.[2]) Nemo adhuc excepit Heliam,[3]) nemo adhuc fugit antichristum,[4]) nemo adhuc Babylonis exitum flevit.[5]) Est iam, qui resurrexerit, nisi haereticus? Exiit plane iam de corporis sepulcro, etiam nunc febribus et ulceribus obnoxius, et conculcavit iam inimicos, etiam nunc luctari habens cum mundi potentibus. Et utique iam regnat, etiam nunc Caesari quae sunt Caesaris debens.[6])

23. Docet quidem apostolus Colossensibus scribens, mortuos fuisse nos aliquando alienatos et inimicos sensus domini, cum in operibus pessimis agebamus, dehinc consepultos Christo in baptismate, et corresuscitatos in eo per fidem efficaciae dei, qui illum suscitarit a mortuis. Et vos, cum mortui essetis in delictis et praeputiatione carnis vestrae, vivificavit cum eo, donatis vobis omnibus delictis. Et rursus: si cum Christo mortui estis ab elementis mundi, quomodo quidam quasi viventes in mundo sententiam fertis?[7]) Sed cum ita nos mortuos faciat spiritaliter, ut tamen et corporaliter quandoque morituros agnoscat, utique et resuscitatos proinde spiritaliter deputans, aeque non negat etiam corporaliter resurrecturos. Denique, si resurrexistis, inquit, cum Christo, ea quae sursum sunt quaerite, ubi est Christus in dextera dei residens, ea, quae sursum sunt, sapite, non quae deorsum.[8]) Ita animo ostendit resurgere, quo solo adhuc possumus coelestia attingere. Quae non quaereremus, nec saperemus, si possideremus. Subiicit etiam: mortui enim estis, scilicet delictis, non nobis, sed vita vestra[9]) abscondita est cum Christo in deo.[10]) Nondum ergo apprehensa est, quae abscondita est. Sic et Ioannes:[11]) et nondum, ait, manifestatum est, quid futuri simus; scimus, quia, si manifestaverit, similes eius erimus.[12]) Tanto abest, ut simus iam, quod nescimus, utique scituri, si iam essemus. Adeo contemplatio est spei

1) Act. Apost. 1, 11. 2) Zach. 12, 10. Io. 19, 37. 3) Maleach. 4, 5. 4) 1 Io. 4, 3. Apoc. 12, 6. 5) Apoc. 18, 2. 6) Matth. 22, 21. 7) Col. 2, 12 sq. 20. 8) Col. 3, 1 sq. 9) Ita Rhen.; Gelenius: vita nostra; ed. Fran. et Rig. non vobis et vita vestra etc. 10) Col. 3, 3. 11) Io. 3, 11. 12) Sic ed. Fran. et Rig.; Rhen. quid futuri sumus; — similes ei erimus.

in hoc spatio per fidem, non repraesentatio, nec possessio, sed exspectatio. De qua spe et exspectatione Paulus ad Galatas: nos enim spiritu ex fide spem iustitiae exspectamus;[1]) non ait tenemus. Iustitiae autem dei dicit ex iudicio, quo iudicabitur[2]) de mercede. Ad quam pendens et ipse, cum Philippensibus scribit: si qua, inquit, concurram in resuscitationem, quae est a mortuis, non quia iam accepi aut consummatus sum. Et utique crediderat, et omnia sacramenta cognoverat, vas electionis, doctor nationum, et tamen adiecit: persequor autem, si apprehendam, in quo sum apprehensus a Christo. Eo amplius: ego me, fratres, non puto apprehendisse; unum plane, oblitus posteriorum in priora me extendens, secundum scopum persequor ad palmam incriminationis, per quam concurrerem,[3]) utique in resuscitationem a mortuis, suo tamen tempore, sicut ad Galatas: bene autem facientes ne taedeat, tempore enim suo metemus.[4]) Sicut et ad Timotheum de Onesiphoro: det illi dominus invenire misericordiam in illo die.[5]) In quem diem ac tempus et ipsi praecipit custodire mandatum immaculatum, irreprehensibile, in apparentiam domini Iesu Christi, quam suis temporibus ostendet beatus et solus potentator[6]) et rex regnantium et dominus dominantium, de deo dicens. De quibus temporibus et Petrus in Actis: poeniteat[7]) vos et resipiscite[8]) ad abolenda delicta vestra, ut tempora vobis superveniant refrigerii ex persona dei, et mittat praedesignatum vobis[9]) Christum, quem oportet accipere coelos ad usque tempora exhibitionis omnium, quae locutus est deus ore sanctorum prophetarum.[10])

24. Quae haec tempora, cum Thessalonicensibus disce. Legimus enim: qualiter conversi sitis ab idolis ad serviendum vivo et vero deo et ad exspectandum a coelis[11]) filium eius, quem suscitavit ex mortuis, Iesum.[12]) Et rursus: quae enim spes nostra vel gaudium vel exsultationis

---

1) Gal. 5, 3. 2) Gel. et Rig. iudicabimur. 3) Phil. 3, 11 sqq. 4) Ed. Fran. et Rig. metemur. — Gal. 6, 9. 5) 2 Tim 1, 18 sq. 6) Gel. solus potens. 7) Ed. Fran. et Rig. poeniteat itaque vos. 8) Rhen. respicite. 9) Rhen. nobis. 10) Act. Apostol. 3, 19 sqq. 11) Ed. Fran. et Rig. e coelis. 12) 1 Thess. 1, 9 sq.

corona, quam et vos coram domino deo[1]) nostro Iesu Christo in adventu ipsius?[2]) Item: coram deo et patre nostro in adventu domini nostri Iesu Christi, cum universis sanctis eius.[3]) De quorum dormitione minus moerenda docens, simul et tempora resurrectionis exponit, dicens: si enim credimus, quod Iesus mortuus sit et resurrexerit, sic et deus eos qui dormierunt, per Iesum adducet cum ipso. Hoc enim dicimus vobis in sermone domini, quod nos, qui vivimus, qui remanemus in adventum domini nostri, non praeveniemus eos, qui dormierunt; quoniam ipse dominus in iussu et in voce archangeli et tuba dei descendet de coelo, et mortui in Christo primi resurgent, deinde nos, qui vivimus, qui simul cum illis tollemur in nubibus obviam Christo[4]) in aerem, et ita semper cum domino erimus.[5]) Quae vox archangeli, quae tuba dei audita iam, nisi forte in cubiculis haereticorum? Nam etsi tuba dei evangelicus sermo dici potest, qui illos iam vocaret, sed aut mortui erunt iam corporaliter, ut resurrexerint, et quomodo vivunt? aut in nubes erepti, et quomodo hic sunt? Miserrimi revera, ut apostolus pronuntiavit, qui in ista tantum vita sperantes habebuntur, excludendo, dum praeripiunt, quod post illam repromittitur, frustrati circa veritatem, non minus quam Phygellus et Hermogenes. Et ideo maiestas spiritus sancti perspicax eiusmodi sensuum, et in ipsa ad Thessalonicenses epistola suggerit: de temporibus autem et temporum spatiis, fratres, non est necessitas scribendi vobis; ipsi enim certissime scitis, quod dies domini quasi fur nocte ita adveniet; cum dicent: pax, et tuta sunt omnia, tunc illis repentinus insistet interitus.[6]) Et in secunda pleniore sollicitudine ad eosdem: obsecro vos, fratres, per adventum domini nostri Iesu Christi et congregationem nostram ad illum, ne cito commoveamini animo neque turbemini, neque per spiritum neque per sermonem, (scilicet pseudoprophetarum,) neque per epistolam, (scilicet pseudoapostolorum,) ac si per nostram, quasi insistat dies domini. Ne quis vos seducat ullo modo; quoniam nisi veniat abscessio primo, (huius utique regni,) et

---

1) Ed. Fran. et Rig. domino nostro. 2) 1 Thess. 2, 19. 3) 1 Thess. 3, 13. 4) Ed. Fran. domino. 5) 1 Thess. 4, 13 sqq. 6) 1 Thess. 5, 1 sqq.

reveletur delinquentiae homo, (id est antichristus,) filius perditionis, qui adversatur et superextollitur in omne, quod deus dicitur vel religio, uti sedeat in templo dei, affirmans deum se. Nonne meministis, quod cum apud vos essem, haec dicebam vobis? Et nunc quid detineat,[1] scitis, ad revelandum eum in suo tempore. Iam enim arcanum iniquitatis agitatur, tantum qui nunc tenet teneat, donec de medio fiat; (quis, nisi Romanus status, cuius abscessio in decem reges dispersa antichristum superducet?) et tunc revelabitur iniquus, quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, et evacuabit apparentia adventus sui, cuius est adventus secundum operationem satanae in omni virtute et signis atque portentis mendacii et in omni seductione iniustitiae eis, qui pereunt.[2]

25. Etiam in Apocalypsi ordo temporum sternitur, quem martyrum quoque animae sub altari[3] ultionem et iudicium flagitantes sustinere didicerunt, ut prius et orbis de pateris angelorum[4] plagas suas ebibat, et prostituta illa civitas a decem regibus dignos exitus referat,[5] et bestia antichristus cum suo pseudopropheta certamen ecclesiae inferat,[6] atque ita diabolo in abyssum interim relegato[7]) primae resurrectionis praerogativa de soliis ordinetur, dehinc et igne dato, universalis resurrectionis censura de libris iudicetur.[8] Cum igitur et status temporum ultimorum scripturae notent, et totam Christianae spei frugem in exodio[9] seculi collocent: apparet, aut tunc adimpleri totum, quodcunque nobis a deo repromittitur, et vacat, quod hic iam ab haereticis vindicatur, aut, si et agnitio sacramenti, resurrectio, salva utique illa creditur, quae in ultimo praedicatur; et sequitur, ut eo ipso, quo haec spiritalis vindicetur, illa corporalis praeiudicetur, quia si nulla tunc adnuntiaretur, merito sola haec et tantummodo spiritalis vindicaretur. Cum vero et in ultimum tempus educitur,[10] corporalis agnoscitur, quia non et tunc spiritalis adnuntiatur. Cur enim iterum adnuntiaretur resurrectio eiusdem

---

1) Rhen. qui teneat. 2) 2 Thess. 2, 1 sqq. 3) Apoc. 6, 9. 4) ib. 15, 7. 16, 1. 5) ib. 17, 9 sqq. 6) ib. 19, 19 sq. 7) Ita ed. Fran. et Rig.; Rhen. religato. 8) Apoc. 20, 3. 12 sqq. 9) Sic emend. Fr. Iunius et Rig., ἐν ἐξοδίῳ. Ceteri: in exordio. 10) Ed. Fran. et Rig. edicitur.

conditionis, id est spiritalis, cum aut nunc eam deceret expungi sine ulla differentia temporum, aut tunc sub omni clausula temporum? Ita nobis magis competit etiam spiritalem defendere resurrectionem ab ingressu fidei, qui plenitudinem eius agnoscimus exitum seculi.

26. Unum adhuc respondebo ad propositionem priorem allegoricarum scripturarum, licere et nobis corporalem resurrectionem de patrocinio figurati proinde eloquii prophetici vindicare. Ecce enim, divina in primordio sententia terram hominem pronuntiando: terra es et in terram ibis,[1] secundum substantiam scilicet carnis, quae de terra erat sumpta, et quae prior homo fuerat appellata, sicut ostendimus, dat mihi disciplinam in carnem quoque interpretandi, si quid irae vel gratiae in terram deus statuit, quia nec proprie terra iudicio eius obnoxia est, quae nihil boni seu mali admisit. Maledicta quidem, quae hauserit sanguinem;[2] sed et hoc ipsum in figuram carnis homicidae. Nam etsi iuvari seu laedi habet terra[3]) quoque propter hominem, uti ille iuvetur sive laedatur per consistorii[4]) sui exitus, quo magis ipse pensabit, quae propter illum etiam terra patietur? Itaque et cum comminatur terrae deus, carni potius comminari eum dicam, et cum quid terrae pollicetur, carni potius polliceri eum intelligam, ut apud David: dominus regnavit, exsultavit[5]) terra, id est caro sanctorum, ad quam pertinet regni divini fructus. Dehinc subiungit: vidit, et concussa est terra; montes sicut cera liquefacti sunt a facie domini,[6]) caro scilicet profanorum. Et videbunt enim eum, in quem confixerunt.[7]) Atque adeo si simpliciter de terrae elemento utrumque existimabitur pronuntiatum, quomodo congruet, et concuti et liquefieri eam a facie domini, quo supra regnante exsultavit? Sic et apud Esaiam: bona terrae edetis,[8]) bona carnis intelligentur, quae illam manent in regno dei reformatam et angelificatam et consecuturam, quae nec oculus vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascenderunt.[9])
Alioquin satis vanum, ut ad obsequium deus fructibus agri

1) Gen. 3, 19. 2) Gen. 4, 11. 3) Gel., ed. Fran. et Rig. terra, id quoque — patietur. 4) Rhen. ed. I. consistoris. 5) Gel., ed. Fran. et Rig. exsultet. 6) Ps. 97, 1. 4 sq. 7) Zach. 12, 10. Io. 19, 37. 8) Ies. 1, 19. 9) 1 Cor. 2, 9.

et cibariis vitae huius invitet, quae etiam irreligiosis et blasphemis semel homini addicta conditione communicat, pluens super bonos et malos, et solem suum mittens super iustos et iniustos.[1] Felix nimirum fides, si ea consecutura est, quibus hostes dei et Christi non modo utuntur, verum etiam abutuntur, ipsam conditionem colentes adversus conditorem.[2] Bulbos et tubera in terrae bonis deputabis, domino pronuntiante, ne in pane quidem victurum hominem.[3] Sic Iudaei, terrena solummodo sperando, coelestia amittunt, ignorantes et panem de coelesti repromissum et oleum divinae unctionis et vinum spiritus, aquam animae vigorantis ex vite Christi; sicut et ipsam terram sanctam Iudaicum proprie solum reputant, carnem potius domini interpretandam, quae exinde et in omnibus Christum indutis sancta sit terra, vere sancta per incolatum spiritus sancti, vere lacte et melle manans per suavitatem spei ipsius, vere Iudaea per dei familiaritatem. Non enim qui in manifesto, Iudaeus, sed qui in occulto, ut et templum dei eadem sit et Hierusalem, audiens ab Esaia: exsurge, exsurge, Hierusalem, induere fortitudinem brachii tui; exsurge, sicut in primordio,[4] scilicet in illa integritate, qua fuerat ante delictum transgressionis. Quae enim in eam Hierusalem voces eiusmodi competerent exhortationis et advocationis, quae occidit prophetas et lapidavit ad se missos et ipsum postremo dominum suum confixit? Sed nec ulli omnino terrae salus repromittitur, quam oporteret cum totius mundi habitu praeterire. Etiamsi quis audebit terram sanctam paradisum potius argumentari, quam et patrum dici capiat, Adae scilicet et Evae, proinde et in paradisum restitutio carni videbitur repromissa, quae eum incolare et custodire sortita est, ut talis illuc homo revocetur, qualis inde pulsus est.

27. Habemus etiam vestimentorum in scripturis mentionem ad spem carnis allegorizare, quia et Apocalypsis Ioannis, hi sunt, ait, qui vestimenta sua non coinquinaverunt cum mulieribus,[5] virgines scilicet significans, et qui semet ipsos castraverunt propter regna coelorum.[6] Ita-

---

1) Matth. 5, 45. 2) Rom. 1, 25. 3) Matth. 4, 4. 4) Sic Rhen. ed. 1., in margine: in primordii die. Ceteri: in primordio diei. — Ies. 51, 9. 5) Apoc. 3, 4. 14, 4. 6) Matth. 19, 12.

que in albis erunt vestibus, id est, in claritate innubae carnis.[1] Et in evangelio indumentum nuptiale[2] sanctitas carnis agnosci potest. Itaque Esaias docens, quale ieiunium elegerit dominus, cum subiicit de mercede bonitatis, tunc, inquit, lumen tuum temporaneum erumpet et vestimenta tua citius orientur,[3] non subsericam utique nec pallium, sed carnem volens accipi, ortum carnis resurrecturae de mortis occasu praedicavit. Adeo nobis quoque suppetit allegorica defensio corporalis resurrectionis. Nam et cum legimus: populus meus, introite in cellas promas quantulum, donec ira mea praetereat,[4] sepulcra erunt cellae promae, in quibus paulisper requiescere habebunt, qui in finibus seculi sub ultima ira per antichristi vim excesserint. Aut cur cellarum promarum potius vocabulo usus est, et non alicuius loci receptorii, nisi quia in cellis promis caro salita usui reposita servatur, depromenda illinc suo tempore? Proinde enim et corpora medicata condimentis sepulturae mausoleis et monumentis sequestrantur, processura inde, cum iusserit dominus. Quod cum ita intelligi congruat, et quae enim ab ira dei cellariorum nos refugia servabunt? hoc ipso quod ait: donec ira praetereat, quae exstinguet antichristum, post iram ostendit processuram carnem de sepulcro, in quo ante iram fuerit illata. Nam et de cellariis non aliud effertur, quam quod infertur, et post antichristi eradicationem agitabitur resurrectio.

28. Scimus autem sicut vocibus ita et rebus prophetatum. Tam dictis quam et factis praedicatur resurrectio, cum Moyses[5] manum in sinum condit et emortuam profert, et rursus insinuat et vividam explicat, nonne hoc de toto homine portendit, siquidem trina virtus dei per illa trina signa[6] denotabatur, cum suo ordine primo diabolum serpentem quamquam formidabilem subactura homini, dehinc carnem de sinu mortis retractura, atque ita omnem sanguinem exsecutura iudicio. De quo apud eundem propheten: quoniam et vestrum, inquit deus, sanguinem exquiram de omnibus bestiis, et de manu hominis et de manu fratris exquiram eum.[7] Porro nihil exquiritur, nisi quod

---

1) Ita Rig.; cod. Pith.: innube; ceteri edd. in nube. — Apocal. 3, 5. 2) Matth. 22, 11 sq. 3) Ies. 58, 8. 4) Ies. 26, 20. 5) Exod. 4, 6 sq. 6) ib. v. 2—9. 7) Gen. 9, 5.

reposcitur, nihil reposcitur, nisi quod et reddetur, et utique reddetur, quod ultionis nomine reposcetur et exquiretur. Neque enim vindicari poterit, quod omnino non fuerit. Erit autem, dum restituitur, uti vindicetur. In carnem itaque dirigitur, quicquid in sanguinem praedicatur, sine qua non erit sanguis. Caro suscitabitur, ut sanguis vindicetur. Sunt et quaedam ita pronuntiata, ut allegoriae quidem nubilo careant, nihilominus tamen ipsius simplicitatis suae sitiant interpretationem, quale est apud Esaiam: ego occidam et vivificabo.[1]) Certe posteaquam occiderit, vivificabit. Ergo per mortem occidens, per resurrectionem vivificabit. Caro est autem, quae occiditur per mortem, caro itaque et vivificabitur per resurrectionem. Certe si occidere carni animam eripere est, vivificare, contrarium eius, carni animam referre est; caro resurgat necesse est, cui anima per occisionem erepta referenda est per vivificationem.

29. Igitur si et allegoricae scripturae et argumenta rerum et simplices voces resurrectionem carnis, quamquam sine nominatione ipsius substantiae, subradiant, quanto magis, quae hanc spem in ipsas substantias corporales speciali mentione determinant, non erunt deducendae in quaestionem? Accipe Ezechielem. Et facta est, inquit, super me manus domini, et extulit me in spiritu dominus et posuit me in medio campi. Is erat ossibus refertus, et circumduxit me super ea per circuitum, et ecce multa super faciem campi. Et ecce arida satis. Et ait ad me: fili hominis, si vivent ossa ista? Et dixi: adonai, domine, tu scis. Et ait ad me: propheta in ossa haec et dices: ossa arida, audite sermonem domini. Haec dicit dominus adonai ossibus istis: ecce, ego affero in vos spiritum, et vivetis, et dabo in vos spiritum, et reducam in vos carnes, et circumdabo vobis cutem, et dabo in vos spiritum, et vivetis,[2]) et cognoscetis, quod ego dominus. Et prophetavi secundum praeceptum, et ecce vox, dum propheto, et ecce

---

1) Ies. 38, 16. 1 Sam. 2, 6. 2) Vv. et dabo in vos spiritum, et reducam in vos carnes, (Rhen. vos in carnes,) et circumdabo vobis (Rhen. in vobis) cutem, et dabo in vos (Rhen. in vobis) spiritum, et vivetis non sunt apud Rigalt.

motus, et accedebant ossa ad ossa. Et vidi, et ecce, super ossa nervi et caro ascendit, et circumpositae sunt eis cutes,[1]) et spiritus in eis non erat. Et ait ad me: propheta ad spiritum, fili hominis, propheta et dices ad spiritum: haec dicit dominus adonai: a quatuor ventis veni, spiritus, et spira in istis interemptis, et vivant. Et prophetavi ad spiritum sicut praecepit mihi, et introivit in ea spiritus, et vixerunt et steterunt[2]) super pedes suos valentia magna satis. Et ait ad me: fili hominis, ossa ista omnis domus Israel est. Ipsi dicunt: exaruerunt ossa nostra, et periit spes nostra, avulsi sumus in eis. Propterea propheta ad eos: ecce, ego patefacio sepulcra vestra, et eveham vos de sepulcris vestris, populus meus, et inducam vos in terram Israel, et cognoscetis, quod ego dominus aperuerim sepulcra vestra et eduxerim vos de sepulcris vestris, populus meus, et dabo vobis spiritum, et vivetis et requiescetis in terra vestra, et cognoscetis, quod ego dominus locutus sim et fecerim, dicit dominus.[3])

30. Hanc quoque praedicationem, scio, qualiter concutiant in allegoriae argumentationem; quia dicendo: ossa ista omnis domus est Israel, imaginem ea fecerit Israelis et a propria conditione transtulerit, atque ita figuratam esse non veram resurrectionis praedicationem; statum enim Iudaeorum deformari quodammodo emortuum et exaridum et dispersum in campo orbis. Itaque et imaginem resurrectionis in illum allegorizari, quia recolligi habeat et recompingi os ad os, id est tribus ad tribum et populus ad populum, et recorporari carnis facultatem[4]) nervis regni, atque ita de sepulcris, id est de habitaculis captivitatis tristissimis atque teterrimis, educi et refrigerii nomine respirari et vivere exinde in terra sua Iudaea. Et quid post haec? Morientur sine dubio. Et quid post mortem? Nulla, opinor, resuscitatio, si non haec erit ipsa, quae Ezechieli revelatur. Sed enim et alias praedicatur resurrectio, ergo et haec erit, et temere in statum eam Iudaicarum rerum convertunt, aut si alia est illa, quam defendimus, nihil mea interest, dum sit et corporum resurrectio,

---

1) Rhen. et cod. Pith. carnes. 2) Ed. Fran. et Rig. constiterunt. 3) Ezech. 37, 1—14. 4) Gel., ed. Fran. et Rig. carnibus facultatum et nervis regni.

sicut et rerum Iudaicarum. Denique hoc ipso, quod recidivatus Iudaici status de recorporatione et redanimatione ossium figuratur, id quoque eventurum ossibus probatur. Non enim posset de ossibus figura componi, si non id ipsum et ossibus eventurum esset. Nam etsi figmentum veritatis in imagine est, imago ipsa in veritate est sui. Necesse est esse prius sibi, quo alii configuretur. De vacuo similitudo non competit. De nullo parabola non convenit. Ita oportebit ossium quoque credi reviscerationem et respirationem, qualis dicitur, de qua possit exprimi Iudaicarum rerum reformatio, qualis affingitur. Sed magis religiosum est, veritatem de suae veritate[1]) simplicitatis defendi, quam sensus divinae propositionis expostulat. Si enim ad res Iudaicas spectaret haec visio, statim revelato situ ossium subiecisset: ossa ista omnis domus Israelis est, et cetera deinceps. At cum ostensis ossibus de propria spe eorum quid obloquitur, nondum nominato Israele, et fidem tentat prophetae: fili hominis, si vivent ossa? ut et ille responderet: domine, tu scis. Non utique deus prophetae fidem de ea re tentasset, quae futura non esset, quam nunquam Israel audisset, quam credi non oporteret. Sed quoniam praedicabatur quidem resurrectio mortuorum, Israel vero pro sua incredulitate diffidens scandalizabatur, et aspiciens habitum senescentis sepulturae desperabat resurrectionem, vel non in eam potius animum dirigebat, sed in circumstantias suas; idcirco deus et prophetam quasi et ipsum dubium praestruxit ad constantiam praedicationis revelato ordine resurrectionis, et populo id credendum mandavit, quod prophetae revelavit, ipsos dicens esse ossa, quae erant resurrectura, qui non credebant resurrectura. Denique in clausula, et cognoscetis, inquit, quod ego dominus locutus sim et fecerim, id utique facturus, quod fuerat locutus. Ceterum non id facturus, quod locutus, si aliter facturus, quam locutus.

31. Plane si et populus allegorice mussitaret, ossa sua arefacta, et spem suam perditam, dispersionis exitum querulus, merito videretur et deus figuratam desperationem figurata promissione consolatus. Sed cum dispersionis qui-

---

1) Gel.: de sua auctoritate et simplicitate; ed. Fran. et Rig. de suae auctoritate simplicitatis.

dem iniuria nondum populo accidisset, resurrectionis vero spes apud illum saepissime cecidisset, et manifestus est de corporum interitu labefactans fiduciam resurrectionis, ita et deus eam restruebat[1]) fidem, quam populus destruebat. Quamquam etsi aliqua praesentium rerum tunc conflictatione haerebat[2]) Israel, non idcirco in parabola accipienda esset revelationis intentio, sed in testationem resurrectionis, ut in illam spem erigeret illos aeternae scilicet salutis et necessarioris restitutionis et averteret a respectu praesentium rerum. Ad hoc enim et alii prophetae: exibitis de sepulcris velut vituli de vinculis soluti, et conculcabitis inimicos.[3]) Et rursus: gaudebit cor vestrum, et ossa vestra velut herba orientur,[4]) quia et herba de dissolutione et corruptela seminis reformatur. In summa, si proprie in Israelis statum resurgentium ossium imago contenditur, cur etiam non Israeli tantummodo, verum et omnibus gentibus eadem spes adnuntiatur et recorporandarum et redanimandarum reliquiarum et de sepulcris excitandorum mortuorum? De omnibus enim dictum est: vivent mortui, et exsurgent de sepulcris; ros enim, qui a te est, medela est ossibus eorum.[5]) Item alibi: veniet adorare omnis caro in conspectu meo, dicit dominus;[6]) quando? cum praeterire coeperit habitus mundi huius. Supra enim: quemadmodum coelum novum et terra nova, quae ego facio, in conspectu meo, dicit dominus, ita stabit semen vestrum.[7]) Tunc ergo quod subiicit, implebitur: et exibunt, utique de sepulcris, et videbunt artus eorum, qui impie egerunt, quoniam vermis illorum non decidet et ignis eorum non exstinguetur, et erunt conspectui omni carni,[8]) scilicet quae resuscitata et egressa de sepulcris dominum pro hac gratia adorabit.

32. Sed ne solummodo eorum corporum resurrectio videatur praedicari, quae sepulcris demandantur, habes scriptum: et mandabo piscibus maris et eructabunt ossa, quae sunt comesta, et faciam compaginem ad compaginem et os ad os.[9]) Ergo, inquis, et pisces resuscitabuntur et

---

1) Cod. Gorz.: restituebat. 2) Gel., ed. Fran., Rig. moerebat. 3) Malach. 4, 2 sq. 4) Ies. 66, 14. 5) Ies. 26, 19. 6) Ies. 66, 23. 7) Ies. 66, 22. 8) Ies. 66, 24. 9) Apoc. 20, 13

ceterae bestiae et alites carnivorae, ut revomant, quos comederunt, quia et apud Moysen legis exquiri sanguinem de omnibus bestiis? Non utique. Sed idcirco nominantur bestiae et pisces in redhibitionem carnis et sanguinis, quo magis exprimatur resurrectio etiam devoratorum corporum, cum de ipsis devoratoribus exactio edicitur. Puto autem huius quoque divinae potestatis documentum idoneum Ionam, cum incorruptus utraque substantia, carne atque anima, de alvo piscis evolvitur. Et utique triduo concoquendae carni viscera ceti tam suffecissent, quam capulum, quam sepulcrum, quam senium requietae atque reconditae alicuius sepulturae, salvo eo, quod et bestias, feros in Christianum vel maxime nomen homines, vel ipsos etiam iniquitatis angelos figuravit, de quibus sanguis exigetur per ultionem pensandam. Quis ergo discendi magis affinis, quam praesumendi, et credendi diligentior, quam contendendi, et divinae potius sapientiae religiosus, quam suae libidinosus, audiens aliquid a deo destinatum in carnes et cutes et nervos et ossa, aliud quid haec commentabitur, quasi non in hominem destinetur, quod in istas substantias praedicatur? Aut enim nihil in hominem destinatur, non liberalitas regni, non severitas iudicii, non quodcunque est resurrectio; aut si in hominem destinatur, necesse est in eas substantias destinetur, ex quibus homo structus est, in quem destinatur. Illud etiam de argutissimis istis demutatoribus ossium et carnium et nervorum et sepulcrorum requiro, cur, si quando in animam quid pronuntiatur, nihil aliud animam interpretantur, nec transfigurant [1]) eam in alterius rei argumentum, cum vero in aliquam speciem corporalem quid edicitur, omnia potius adseverant, quam quod nominatur? Si corporalia parabolae, ergo et animalia; si non et animalia, ergo nec corporalia. Tam enim corpus homo, quam et anima, ut non possit altera species admittere aenigmata, altera excludere.

33. Satis haec de prophetico instrumento, ad evangelia nunc provoco. Hic quoque occursurus prius eidem astutiae eorum, qui proinde et dominum omnia in parabolis pronuntiasse contendunt, quia scriptum est: haec omnia locutus est Iesus in parabolis, et sine parabola non loque-

---

1) Sic Gel. et ed. Fran.; Rhen. et Rig. transfigunt.

batur ad illos,[1]) scilicet Iudaeos. Nam et discipuli: quare, aiunt, in parabolis loqueris?[2]) et dominus: propterea in parabolis loquor ad eos, ut videntes non videant, et audientes non audiant,[3]) secundum Esaiam.[4]) Quodsi ad Iudaeos in parabolis, [iam non ad omnes, si non ad omnes in parabolis,][5]) iam non semper nec omnia parabolae, sed quaedam et ad quosdam; ad quosdam autem dum ad Iudaeos; nonnunquam plane et ad discipulos. Sed quomodo referat scriptura, considera. Dicebat autem et parabolam ad eos;[6]) ergo et non parabolam dicebat, quia non notaretur, cum parabolam loquebatur, si ita semper loquebatur. Et tamen nullam parabolam non aut ab ipso invenias edisseratam, ut de seminatore in verbi administratione, aut a commentatore evangelii praeluminatam, ut iudicis superbi et viduae instantis ad perseverantiam orationis, aut ultro coniectandam, ut arboris fici dilatae in spem ad instar Iudaicae infructuositatis. Quodsi nec parabolae adumbrant evangelii lucem, tanto abest, ut sententiae et definitiones, quarum aperta natura est, aliter, quam sonant, sapiant. Definitionibus autem et sententiis dominus edicit sive iudicium sive regnum dei sive resurrectionem. Tolerabilius erit, inquit, Tyro et Sidoni in die iudicii;[7]) et: dicite illis, quod appropinquaverit regnum dei;[8]) et: retribuetur tibi in resurrectione iustorum.[9]) Si nomina absolute sunt rerum, id est iudicii et regni dei et resurrectionis, ut nihil eorum in parabolam comprimi possit: nec ea in parabolas compellantur, quae ad dispositionem et transactionem et passionem regni, iudicii et resurrectionis praedicantur; atque ita corporalia defendentur ut corporalibus destinata, id est non spiritalia, quia non figurata. Nam et ideo praestruximus tam corpus animae, quam et carnis obnoxium esse mercedibus pro communi operatione pensandis, ne corporalitas animae occasionem subministrans figurarum corporalitatem carnis excludat, cum utramque participem et regni et iudicii et resurrectionis oporteat credi; et nunc eo pergimus, uti corporalitatem carnalem proprie demonstremus a domino significari in omni resur-

---

1) Matth. 13, 34. 2) ib. v. 10. 3) ib. v. 13. 4) Ies. 6, 9 sq. 5) Uncis inclusa non sunt apud Rigalt. 6) Luc. 18, 9. 7) Matth. 11, 24. 8) Matth. 10, 7. 9) Luc. 14, 14.

rectionis mentione, salva animali, quam et ipsam pauci receperunt,

34. in primis cum ad hoc venisse se dicit, uti quod periit salvum faciat.[1]) Quid dicis perisse? hominem sine dubio. Totumne an ex parte? utique totum; siquidem transgressio, quae perditionis humanae caussa est, tam animae instinctu ex concupiscentia, quam et carnis actu ex degustatione commissa, totum hominem elogio transgressionis inscripsit, atque exinde merito perditionis implevit. Totus itaque salvus fiet, qui perit totus delinquendo, nisi si et ovis illa sine corpore amittitur, et sine corpore revocatur. Nam si caro quoque eius cum anima, quod pecus totum est, humeris boni pastoris advehitur, ex utraque utique substantia restituendi hominis exemplum est. Aut quam indignum deo, dimidium hominem redigere in salutem? paene minus facere, cum etiam secularium principum plena semper indulgentia vindicetur. Diabolus validior in hominis iniuriam intelligitur, totum eum elidens; deus infirmior renuntiabitur, non totum eum relevans? Atqui et apostolus suggerit, ubi delictum abundaverit, illic gratiam superabundasse.[2]) Quomodo denique salvus habebitur, qui poterit et perditus dici? carne scilicet perditus, anima vero salvus, nisi quod iam et anima in perdito constituatur necesse est, ut salva effici possit, id enim salvum effici oportebit, quod perditum fuerit. Porro autem recipimus animae immortalitatem, ut perdita non in interitum credatur, sed in supplicium, id est in gehennam. Et si ita est, iam non animam spectabit salus, salvam scilicet sua natura per immortalitatem, sed carnem potius, quam interibilem constat apud omnes. Aut si et anima interibilis, id est non immortalis, quod et caro, iam et carni forma illa ex aequo perficere debebit, proinde mortali et interibili, quia id, quod perit, salvum facturus est dominus. Nolo nunc contentioso fune deducere, hac an illac hominem perditio depostulet, dum utrinque eum salus destinet in ambas substantias peraequata. Ecce enim ex quacunque substantia hominem perisse praesumpseris, ex altera non perit. Salvus ergo erit iam, ex qua non perit, et salvus nihilominus fiet, ex qua perit. Habes totius hominis restitutionem, dum

---

1) Luc. 19, 10. 2) Rom. 5, 20.

et, quodcunque eius perit, salvum facturus est dominus, et quodcunque non perit, utique non erit perditurus. Quis ultra de utriusque substantiae securitate dubitabit, cum altera salutem consecutura sit, altera amissura eam non sit? Et tamen adhuc sensum rei exprimit dominus: ego, dicens, veni, non ut meam, sed ut patris, qui me misit, faciam voluntatem. Quam, oro te? ut omne, quod dedit mihi, non perdam ex eo quicquam, sed resuscitem illud in novissima die.[1]) Quid a patre Christus acceperat, nisi quod et induerat? hominem sine dubio, carnis animaeque texturam. Neutrum ergo eorum, quae accepit, perire patietur, imo nec quicquam utriusque, imo nec modicum. Quodsi modicum caro, ergo nec carnem, quia nec modicum, nec quicquam. Atqui si non et carnem resuscitabit novissima die, iam non modicum patietur perire de homine, sed pro tanta dixerim parte prope totum. Ingerens amplius: haec est patris voluntas, ut omnis, qui aspicit filium et credit in eum, habeat vitam aeternam, et suscitem illum novissima die,[2]) plenitudinem exstruit resurrectionis; distribuit enim utrique substantiae per officia propriam mercedem salutis, et carni, per quam filius [hominis] aspiciebatur, et animae, per quam credebatur. Ergo, dices, illis erit promissa res, a quibus Christus videbatur. Sit plane ita, ut et ad nos eadem spes inde manaverit. Nam si videntibus et idcirco credentibus fructuosa tunc fuerunt opera carnis atque animae, multo magis nobis. Feliciores enim, qui non vident et credunt,[3]) quando, etsi illis negaretur carnis resurrectio, certe felicioribus competisset. Quomodo enim felices, si ex parte perituri?

35. Sed et praecipit eum potius timendum, qui corpus et animam occidat in gehennam, id est dominum solum, non qui corpus occidant, animae autem nihil nocere possint,[4]) id est humanas potestates. Adeo hic et anima immortalis natura recognoscitur, quae non possit occidi ab hominibus, et carnis esse mortalitatem, cuius sit occisio, atque ita resurrectionem quoque mortuorum carnis esse, quae in gehennam nisi resuscitata non poterit occidi. Sed

---

1) Io. 6, 38 sq. 2) Io. 6, 40. 3) Ed. Fran. et Rig. Felic. enim, inquit, qui non viderunt et credunt. 4) Matth. 10, 28.

quoniam et hic de interpretatione corporis quaestio cavillatur, ego corpus hominis non aliud intelligam, quam omnem istam struem carnis, quoquo genere materiarum concinnatur atque variatur, quod videtur, quod tenetur, quod denique ab hominibus occiditur. Sic et parietis corpus non aliud admittam, quam caementa, quam saxa, quam lateres. Si quis arcanum aliquod corpus inducit, ostendat, revelet, probet ipsum esse etiam, quod occidatur ab homine, et de illo erit dictum; item si animae corpus opponitur, vacabit astutia. Cum enim utrumque proponitur, corpus atque animam occidi in gehennam, distinguitur corpus ab anima, et relinquitur intelligi corpus, id quod in promptu sit, caro scilicet, quae sicut occidetur in gehennam, si non magis a deo timuerit occidi, ita et vivificabitur in vitam aeternam, si maluerit ab hominibus potius interfici. Proinde si quis occisionem carnis atque animae in gehennam ad interitum et finem utriusque substantiae arripiet, non ad supplicium quasi consumendarum, non quasi puniendarum, recordetur ignem gehennae aeternum praedicari in poenam aeternam, et inde aeternitatem occisionis agnoscat propterea humanae ut temporali praetimendam. Tunc et aeternas substantias credet, quarum aeterna sit occisio in poenam. Certe cum post resurrectionem corpus cum anima occidi habeat a deo in gehennam, satis de utroque constabit, et de carnali resurrectione, et de aeterna occisione. Absurdissimum alioquin, si idcirco resuscitata caro occidatur in gehennam, uti finiatur, quod et non resuscitata pateretur; in hoc scilicet reficietur, ne sit, cui non esse iam evenit. Eidem nos spei fulciens, passerum quoque subiungit exemplum, quod ex duobus non cadat alter in terram sine dei voluntate,[1]) ut et carnem, quae ceciderit in terram, proinde credas et resurgere posse per eiusdem dei voluntatem. Nam etsi passeribus hoc non licet, sed nos multis passeribus antestamus, eo quod cadentes resurgamus. Quorum denique capillos capitis omnes numeratos affirmat, salvos utique repromittit. Perituros enim quae ratio in numerum redegisset? nisi quia hoc est, ut omne, quod pater mihi dedit, non perdam ex eo quicquam,[2]) id est nec capillum, sicut nec oculum nec dentem. Ceterum unde

1) Matth. 10, 29. 2) Io. 6, 39.

erit fletus et dentium frendor, nisi ex oculis et ex dentibus? occiso scilicet etiam corpore in gehennam et detruso in tenebras exteriores, quae oculorum propria sunt tormenta. Si quis in nuptiis minus dignis operibus fuerit indutus, constringendus statim manibus et pedibus, utpote qui cum corpore surrexerit. Sic ergo et recumbere ipsum in dei regno, et sedere in thronis Christi, et adsistere tunc ad dexteram vel sinistram, et edere de ligno vitae, corporalis dispositionis fidelissima indicia sunt.[1])

36. Videamus nunc, an et Sadducaeorum versutiam elidens nostram magis sententiam erexerit. Caussa, opinor, quaestionis fuit destructio resurrectionis, siquidem Sadducaei neque animae neque carnis admittunt salutem, et ideo, ex qua vel maxime specie resurrectionis fides labefactatur, ex ea argumentum problemati suo accommodaverunt, de carnis scilicet obtentu nupturae necne post resurrectionem sub eius mulieris persona, quae septem fratribus nupta in dubio haberetur, cui eorum restitueretur.[2]) Porro serventur sensus tam quaestionis quam responsionis, et controversiae occursum est. Si enim Sadducaei quidem respuebant resurrectionem, dominus autem eam confirmabat, et scripturarum ignaros increpans, earum scilicet, quae resurrectionem praedicassent, et virtutis dei incredulos, idoneae utique mortuis resuscitandis, postremo subiiciens: quoniam[3]) autem mortui resurgant:[4]) sine dubio et confirmando esse quod negabatur, id est, resurrectionem mortuorum apud dominum vivorum, talem quoque eam confirmabat esse, qualis negabatur, utriusque scilicet substantiae humanae. Neque enim, si nupturos tunc negavit, ideo nec resurrecturos demonstravit. Atqui filios resurrectionis appellat, ut per eam quodammodo nasci habentes, postquam non nubent, sed resuscitati; similes enim erunt angelis,[5]) qua non nupturi, quia nec morituri, sed qua transituri in statum angelicum per indumentum illud incorruptibilitatis, per substantiae resuscitatae tamen demutationem. Ceterum nec quaereretur, nupturi sive morituri necne rursus esse-

---

1) Matth. 8, 11 sq. 13, 42. 25, 30. 22, 12 sq. Apocal. 2, 7. 2) Matth. 22, 23 sqq. Marc. 12, 18 sqq. Luc. 20, 27 sqq. 3) Rhen. quam. 4) Luc. 20, 37. 5) Matth. 22, 30. Luc. 20, 34. Marc. 12, 25.

mus, si non eius vel maxime substantiae restitutio in dubium vocaretur, quae proprie et morte et nuptiis fungitur, id est carnis. Habes igitur dominum confirmantem adversus haereticos Iudaeorum, quod et nunc negatur apud Sadducaeos Christianorum, solidam resurrectionem.

37. Sic etsi carnem ait nihil prodesse,[1]) ex materia dicti dirigendus est sensus. Nam quia durum et intolerabilem existimaverunt sermonem eius, quasi vere carnem suam illis edendam determinasset,[2]) ut in spiritum disponeret statum salutis, praemisit: spiritus est, qui vivificat, atque ita subiunxit: caro nihil prodest,[3]) ad vivificandum scilicet. Exsequitur etiam, quid velit intelligi spiritum: verba, quae locutus sum vobis, spiritus sunt, vita sunt;[4]) sicut et supra: qui audit sermones meos, et credit in eum, qui me misit, habet vitam aeternam, et in iudicium non veniet, sed transiet[5]) de morte ad vitam.[6]) Itaque sermonem constituens vivificatorem, quia spiritus et vita sermo, eundem etiam carnem suam dixit, quia et sermo caro erat factus,[7]) proinde in caussam vitae appetendus et devorandus auditu et ruminandus intellectu et fide dirigendus.[8]) Nam et paulo ante carnem suam panem quoque coelestem pronuntiarat,[9]) urgens usquequaque per allegoriam necessariorum pabulorum memoriam patrum, qui panes et carnes Aegyptiorum praeverterant divinae vocationi.[10]) Igitur conversus ad recogitatus illorum, quia senserat dispergendos, caro, ait, nihil prodest.[11]) Quid hoc ad destruendam carnis resurrectionem, quasi non liceat esse aliquid, quod etsi nihil prosit, aliud tamen ei prodesse possit? Spiritus prodest, vivificat enim; caro nihil prodest, mortificatur enim. Itaque secundum nos magis collocavit utriusque propositionem. Ostendens enim, quid prosit, et quid non prosit, pariter illuminavit, quid cui prosit, spiritum scilicet carni mortificatae vivificatorem. Veniet enim hora, inquit, cum mortui audient vocem filii dei, et qui audierint, vivent.[12]) Quid mortuum, nisi caro? et

---

1) Io. 6, 63. 2) Io. 6, 53 sqq. 3) Io. 6, 63. 4) ib. 5) Gel.: transibit, ed. Fran. transit, alii: transiit. 6) Io. 5, 24. 7) Io. 1, 14. 8) Sic ed. I.; sed Rhen. corr. digerendus, quod receperunt ceteri edd. 9) Io. 6, 51. 10) Io. 6, 31 sqq. 11) Io. 6, 63. 12) Io. 5, 25.

quid vox dei, nisi sermo? et quid sermo, nisi spiritus, merito carnem resuscitaturus, quod factum est ipse, et ex morte, quam passus est ipse, et ex sepulcro, quo illatus est ipse? Denique cum dicit: ne miremini, quod veniet hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem filii dei, et procedent, qui bona fecerunt, in vitae resurrectionem, qui mala, in resurrectionem iudicii;[1]) nemo iam poterit aliud mortuos interpretari, qui sint in monumentis, nisi corpora et carnem, quia nec ipsa monumenta aliud, quam cadaverum stabula, siquidem et ipsi homines veteres, id est peccatores, id est mortui per ignorantiam dei, quos monumenta intelligendos argumentantur haeretici, de monumentis processuri in iudicium aperte praedicantur. Ceterum quomodo de monumentis monumenta procedent?

38. Post dicta domini facta etiam eius quid sapere credamus, de capulis, de sepulcris mortuos resuscitantis? Cui rei istud? Si ad simplicem ostentationem potestatis, aut ad praesentem gratiam redanimationis, non adeo magnum illi, denuo morituros suscitari. Enimvero si ad fidem potius sequestrandam futurae resurrectionis, ergo et illa corporalis praescribitur de documenti sui forma. Nec sustinebo dicentes, idcirco tunc resurrectionem animae soli destinatam in carnem quoque praecucurrisse, quia non potuisset aliter ostendi resurrectio animae invisibilis, nisi per visibilis[2]) substantiae resuscitationem. Male deum norunt, qui non putant illum posse, quod non putant, et tamen sciunt potuisse, si instrumentum Ioannis norunt. Qui enim animas adhuc solas martyrum sub altari quiescentes conspectui subdidit,[3]) posset utique et resurgentes oculis exhibere sine carne. At ego deum malo decipere non posse, de fallacia solummodo infirmum, ne aliter documenta praemisisse quam rem disposuisse videatur, imo ne, si exemplum resurrectionis sine carne non valuit inducere, multo magis plenitudinem exempli in eadem substantia exhibere non possit. Nullum vero exemplum maius est eo, cuius exemplum est. Maius esset autem, si animae cum corpore resuscitarentur in documentum sine corpore resurgendi, ut tota hominis salus dimidiae patrocinaretur, quando exemplorum conditio illud potius expeteret, quod minus

1) Io. 5, 28 sq. 2) Rig. invisibilis. 3) Apoc. 6, 9 sqq.

haberetur, animae dico solius resurrectionem, velut gustum carnis etiam resurrecturae suo in tempore. Atque adeo secundum nostram veri aestimationem [1]) exempla illa mortuorum a domino suscitatorum commendabant quidem et carnis et animae resurrectionem, ne cui substantiae negaretur hoc donum; quae tamen exempla eo minus aliquid edebant, (non enim in gloriam, nec in incorruptibilitatem, sed in mortem aliam suscitabantur,) quam ediderit Christus.

39. Resurrectionem apostolica quoque instrumenta testantur. Nam et apostolis nullum aliud negotium fuit duntaxat apud Israelem, quam veteris testamenti resignandi et novi consignandi et potius iam dei in Christo concionandi. Ita et de resurrectione nihil novi intulerant, nisi quod et ipsam in gloriam Christi adnuntiabant, de cetero simplici et nota iam fide receptam sine ulla qualitatis quaestione, solis refragantibus Sadducaeis. Adeo facilius fuit negari in totum mortuorum resurrectionem, quam aliter intelligi. Habes Paulum apud summos sacerdotes sub tribuno inter Sadducaeos et Pharisaeos fidei suae professorem. Viri, inquit, fratres, ego Pharisaeus sum, filius Pharisaeorum, de spe nunc et de resurrectione iudicor apud vos, [2]) utique communi, ne, quia iam transgressor legis videbatur, de praecipuo fidei totius articulo, id est de resurrectione ad Sadducaeos sapere existimaretur. Ita, quam nolebat videri rescindere, fidem resurrectionis utique confirmabat secundum Pharisaeos, respuens negatores eius Sadducaeos. Proinde et apud Agrippam nihil se ait proferre, citra quam prophetae adnuntiassent. [3]) Ergo servabat resurrectionem quoque, qualem prophetae adnuntiarant. Nam et de resurrectione mortuorum apud Moysen scriptum commemorans, corporalem eam norat, in qua scilicet sanguis hominis exquiri habebit. [4]) Itaque talem praedicabat, qualem et Pharisaei susceperant, et dominus ipse defenderat, et Sadducaei, ne talem quoque crederent, in totum esse noluerant. Sed nec Athenienses aliam intellexerant a Paulo

---

1) Rhen. et Rig. sec. nostram vero aestimationem. Ed. Fran. sec. n. veri existimationem. Gel. et cod. Wouw. sec. n. veritatem. 2) Act. Apost. 23, 6. 3) Act. Apost. 26, 22. 4) Gen. 9, 5 sq.

portendi;[1]) denique irriserant, non irrisuri omnino, si animae solius restitutionem ab eo audissent, suscepissent enim vernaculae suae philosophiae frequentiorem praesumptionem. At ubi nationes praeconium resurrectionis inauditae retro ipsa novitate concussit, et digna incredulitas rei tantae quaestionibus fidem extorquere coepit: tunc et apostolus per totum paene instrumentum fidem huius spei corroborare curavit, et esse eam ostendens et nondum transactam et (de quo magis quaerebatur) corporalem et (quod insuper dubitabatur) non aliter corporalem

40. Nihil autem mirum, si et ex ipsius instrumento captentur argumenta, cum oporteat haereses esse,[2]) quae esse non possent, si non et perperam scripturae intelligi possent. Nactae denique haereses duos homines ab apostolo editos, interiorem, id est animam, et exteriorem, id est carnem, salutem quidem animae, id est interiori homini, exitium vero carni, id est exteriori adiudicaverunt, quia scriptum sit Corinthiis: nam etsi homo noster exterior corrumpitur, sed interior renovatur de die et die.[3]) Porro nec anima per semet ipsam homo, quae figmento iam homini appellato postea inserta est, nec caro sine anima homo, quae post exsilium animae cadaver inscribitur. Ita vocabulum homo consertarum substantiarum duarum quodammodo fibula est, sub quo vocabulo non possunt esse nisi cohaerentes. Porro apostolus interiorem hominem non tam animam, quam mentem atque animum intelligi mavult, id est, non substantiam ipsam, sed substantiae saporem; siquidem Ephesiis scribens in interiorem hominem habitare Christum, sensibus utique intimandum dominum significavit, denique adiunxit: per fidem et in cordibus vestris et in dilectione,[4]) fidem quidem et dilectionem non substantiva animae ponens, sed conceptiva, in cordibus autem dicens, quae substantiva sunt carnis, iam et ipsum interiorem hominem carni deputavit, quam in corde constituit. Inspice nunc, quomodo exteriorem quidem hominem corrumpi allegarit, interiorem vero renovari die ac die; nec illam corruptelam carnis affirmes, quam ex die mortis in perpetuum defectura patiatur, sed quam in istius vitae spatio ante

---

1) Act. Apost. 17, 32. 2) 1 Cor. 11, 19. 3) 2 Cor. 4, 16.
4) Eph. 3, 16 sq.

mortem et usque ad mortem vexationibus et pressuris, tormentis atque suppliciis, nominis caussa experietur. Nam et homo interior hic utique renovari habebit per suggestum spiritus, proficiens fide et disciplina die ac die, non illic, id est non post resurrectionem, ubi non utique die ac die renovari habemus, sed semel ad summam. De sequentibus disce: quod enim ad praesens est, inquit, temporale et leve pressurae nostrae per supergressum in supergressum aeternum gloriae pondus perficit nobis,[1]) non intuentibus quae videntur, id est passiones, sed quae non videntur, id est mercedes; quae enim videntur, temporalia sunt, quae vero non videntur, aeterna sunt.[2]) Pressuras enim et laesuras, quibus corrumpitur homo exterior, ut leves et temporales, idcirco contemnendas affirmat, praeferens mercedum aeternarum invisibilium et gloriae pondus in compensationem laborum, quos hic caro patiendo corrumpitur. Adeo non illa est corruptio, quam in perpetuum carnis interitum ad resurrectionem expellendam exteriori homini adscribunt. Sic et alibi: siquidem, ait, compatimur, uti et conglorificemur; reputo enim non dignas esse passiones huius temporis ad futuram gloriam, quae in nos habet revelari.[3]) Et hic minora ostendit incommoda praemiis suis. Porro si per carnem compatimur, cuius est proprie passionibus corrumpi, eiusdem erit et quod pro compassione promittitur. Atque adeo carni adscribit pressurarum proprietatem, ut et supra dicit: cum venissemus autem in Macedoniam, nullam remissionem habuit caro nostra; dehinc ut et animae daret compassionem: in omnibus, inquit, compressi, extrinsecus pugnae, debellantes scilicet carnem, intrinsecus timor,[4]) afflictans scilicet animam. Adeo etsi corrumpitur homo exterior, non ut amittens resurrectionem, sed ut sustinens vexationem, corrumpi intelligetur, et hoc non sine interiore. Ita amborum erit etiam conglorificari, sicut et compati. Secundum collegia laborum, consortia quoque decurrant necesse est praemiorum.

41. Eandem adhuc sententiam exsequitur, remunerationes vexationibus praeferens. Scimus enim, inquit,

---

1) Rhen. perfici a nobis. Gel., Pam. et Rig. perficiet in nobis. 2) 2 Cor. 4, 17 sq. 3) Rom. 8, 17 sq. 4) 2 Cor. 7, 5.

quoniam etsi terrena domus nostri [1]) tabernaculi dissolvatur, habemus domum non manu factam aeternam in coelis,[2]) id est, pro hoc dissolvetur caro nostra per passiones, quod domicilium consecuturi sumus in coelis. Meminerat evangelicae definitionis: beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quia illorum est regnum coelorum. [3]) Non tamen carnis restitutionem negavit, si compensationem mercedis opposuit, cum ipsi compensatio debeatur, cui dissolutio reputatur, scilicet carni. Sed quia domum dixerat carnem, eleganter voluit et in mercedis comparatione vocabulo domus uti, ipsi domui, quae dissolvetur per passionem, meliorem domum repromittens per resurrectionem; (nam et dominus multas mansiones [4]) quasi domus apud patrem repromittit;) quamquam nec de domicilio mundi potest intelligi, quo dissoluto aeterna sedes repromittatur in coelis, quia et quae sequuntur ad carnem manifeste pertinentia ostendunt priora omnino ad carnem pertinere. [5]) Divisionem enim facit apostolus, cum subiicit: nam et hoc gemimus domicilium nostrum, quod de coelo est, superindui desiderantes, siquidem exuti [6]) non nudi inveniamur,[7]) id est, ante volumus superinduere virtutem coelestem aeternitatis, quam carne exuamur; huius enim gratiae privilegium illos manet, qui ab adventu domini deprehendentur in carne, et propter duritias temporum antichristi merebuntur compendio mortis per demutationem expunctae concurrere cum resurgentibus, sicut Thessalonicensibus scribit: hoc enim dicimus vobis in sermone domini, quod nos, qui vivimus, qui remanemus in adventu domini, non praeveniemus eos, qui dormierunt; quoniam ipse dominus in iussu et in voce angeli et tuba dei [8]) descendet de coelo, et mortui in Christo resurgent primi; dehinc nos cum ipsis simul rapiemur in nubibus obviam Christo, [9]) et ita semper cum domino erimus. [10])

---

1) Ed. Fran. et Rig. domus nostra huius tab. 2) 2 Cor. 5, 1. 3) Matth. 5, 10. 4) Io. 14, 2. 5) Sic cod. Wouw. et Rig.; Rhen. ed. I. quamquam et de dom. — ostenduntur. Divis. etc. Ceteri: quamquam et de domicilio — priora non ad carnem pertinere. 6) Wouw. et Rig. induti, non nudi inv. 7) 2 Cor. 5, 2 sq. 8) Ed. Fran. et Rig. et voce archangeli et in tuba dei. 9) Ed. Fran. et Rig. obviam domino in aera etc. 10) 1 Thess. 4, 13 sqq.

42. Horum demutationem ad Corinthios reddit, dicens: omnes quidem resurgemus, non autem omnes demutabimur, in atomo, in momentaneo motu oculi, in novissima tuba; sed illi scilicet soli, qui invenientur in carne. Et mortui, inquit, resurgent,[1]) nos demutabimur.[2]) Hac ergo prius dispositione prospecta reliqua revocabis ad superiorem sensum. Nam cum adiicit: oportet enim corruptum[3]) istud induere incorruptelam, et mortale istud induere immortalitatem,[4]) hoc erit illud domicilium de coelo, quod gementes in hac carne superinduere desideramus, utique super carnem, in qua deprehendemur, quia gravari nos ait, qui simus in tabernaculo, quod nolimus exui, sed potius superindui, uti devoretur mortale a vita, scilicet dum demutatur superinduendo quod est de coelis. Quis enim non desiderabit, dum in carne est, superinduere immortalitatem et continuare vitam lucrifactam morte per vicariam demutationem, ne inferos experiatur usque novissimum quadrantem exacturos? Ceterum demutationem etiam post resurrectionem consecuturus est, inferos iam expertus. Abhinc enim definimus, carnem quidem omni modo resurrecturam atque illa ex demutatione superventura habitum angelicum suscepturam. Aut si in his solis, qui invenientur in carne, demutari eam oportebit, ut devoretur mortale a vita, id est caro ab illo superindumento coelesti, aeterno, ergo qui mortui deprehendentur, vitam non consequentur, privati iam materia et, ut ita dixerim, esca vitae, id est carne; aut necesse est recipiant eam et illi, ut et in ipsis mortale devorari possit a vita, si vitam sunt consecuturi. Sed in mortuis, inquis, iam devoratum erit mortale istud. Non utique in omnibus. Quantos enim licebit vel pridianos inveniri, tam recentia cadavera, ut nihil in illis devoratum videri possit? Utique enim devoratum non aliud existimas, quam interceptum, quam abolitum, quam omni sensu ereptum, quod comparere omni genere cessaverit. Nec Gigantum autem antiquissima cadavera devorata constabit, quorum crates adhuc vivunt. Diximus iam de isto alibi. Sed et proxime in ista civitate, cum odei[5]) fundamenta tot

---

1) Rig. resurgent primi et nos demut. 2) 1 Cor. 15, 51 sq. 3) Rig. corruptivum. 4) 1 Cor. 15, 53. 5) Rhen.

veterum sepulturarum sacrilega collocarentur, quingentorum fere annorum ossa adhuc succida et capillos olentes populus exhorruit. Constat non tantum ossa durare, verum et dentes incorruptos perennare, quae ut semina retinentur fructificaturi corporis in resurrectione. Postremo etsi tunc devoratum invenietur mortale in omnibus mortuis, certe a morte, certe ab aevo, certe per aetatem, numquid a vita, numquid a superindumento, numquid ab immortalitatis ingestu? Porro qui ab his ait devoratum iri mortale, ab aliis negavit. Et utique hoc a divinis viribus, non a naturalibus legibus perfici praestarique conveniet. Ergo cum a vita habeat devorari, quod mortale est, id exhiberi omnifariam necesse est, ut devoretur, et devorari, ut demutetur. Si ignem dicas accendi oportere, non potes id, per quod accenditur, alibi necessarium affirmare, alibi non. Sic et cum infulcit: siquidem exuti non inveniemur nudi, de eis scilicet, qui non in vita nec in carne deprehendentur a die domini: non alias negavit nudos, quos praedixit exutos, nisi quia revestitos voluit intelligi eadem substantia, qua fuerant spoliati. Ut nudi enim invenientur carne deposita vel ex parte discissa sive detrita, (et hoc enim nuditas potest dici,) dehinc recipient eam, ut redinduti carne fieri possint etiam superinduti immortalitatem; superindui enim nisi vestito iam convenire non poterit.

43. Proinde cum dicit: itaque confisi semper et scientes, quod, cum immoramur in corpore, peregrinamur a domino, per fidem enim incedimus, non per speciem:[1]) manifestum est, hoc quoque non pertinere ad offuscationem carnis quasi separantis nos a domino. Et hic enim exhortatio fastidiendae vitae huius obvertitur, siquidem peregrinamur a domino, quamdiu vivimus, per fidem incedentes, non per speciem, id est spe, non re. Et ideo subiungit: fidentes autem et bonum ducentes magis peregrinari a corpore et immorari ad dominum,[2]) scilicet ut per speciem magis incedamus, quam per fidem, per rem potius, quam per spem. Vides, quam et hic corporum contemptum ad martyriorum praestantiam referat. Nemo enim peregrina-

---

ed. I. hodie; ed. III. et cod. Wouw.: eo die; alii: dei; Gel., ed. Fran. et Rig. o d e i. 1) 2 Cor. 5, 6 sq. 2) ib. v. 8.

tus a corpore statim immoratur penes dominum, nisi ex martyrii praerogativa, scilicet paradiso, non inferis deversurus. Defecerant autem apostolo verba ad significandum de corpore excessum? an ratione etiam nove loquitur? Temporalem enim absentiam a corpore volens significare, peregrinari nos ab eo dixit, quoniam qui peregrinatur, etiam revertetur in domicilium. Exinde etiam ad omnes: gestimus,[1]) inquit, sive peregrinantes, sive immorantes placibiles deo esse;[2]) omnes enim manifestari nos oportet pro tribunali Christi Iesu.[3]) Si omnes, et totos; si totos, et interiores et exteriores, id est tam animas quam et corpora: uti unusquisque, inquit, reportet per corpus secundum quae gessit, bonum sive malum.[4]) Hoc iam quomodo legas, quaero. Quasi turbate enim per hyperbaton instruxit. Utrumne quae per corpus reportanda sunt, an quae per corpus gesta sunt? Sed et si quae per corpus reportanda sunt, corporalis indubitate resurrectio est, et si quae per corpus gesta sunt, per corpus utique pensanda sunt, per quod et gesta sunt. Ita totus hic a capite tractatus apostoli tali clausula detextus, qua carnis resurrectio ostenditur, secundum haec erit intelligendus, quae cum clausula consonant.

44. Si enim adhuc ad superiora respectes, unde mentio hominis exterioris et interioris inducta est, nonne et dignitatem et spem carnis integram invenies? Cum enim de lumine, quod illuxerit deus in cordibus nostris ad illuminationem agnitionis gloriae suae in persona Christi, dicit, habere nos thesaurum istum in testaceis vasis,[5]) scilicet in carne, utrumne quia testacea est secundum originem in limo,[6]) destruetur, an quia divini thesauri conditorium est, extolletur? Atqui si lumen ipsum illud verum, quod est in persona Christi, vitam in se continet, eaque vita cum lumine committitur in carnem, peritura est, in quam vita committitur? Plane sic periturus et ipse thesaurus, perituris enim peritura creduntur, sicut veteribus utribus novum vinum. Cum item subiicit: semper mortificationem Christi Iesu circumferentes in corpore no-

---

1) Ed. Fran., Rig. et ideo gestimus. 2) Gelen.: placere illi; ed. Fran. placibiles illi esse. 3) 2 Cor. 5, 9 sq. 4) ib. 5) 2 Cor. 4, 6 sq. 6) Gel. et ed. Fran. scilicet ex limo.

stro,[1]) qualis ista res est, quae post dei templum iam et sepulcrum Christi potest dici? Cur autem mortificationem domini circumferimus in corpore? ut et vita, inquit, manifestetur.[2]) Ubi? in corpore. In quo? in mortali. Ergo in carne plane mortali secundum culpam, sed et vitali secundum gratiam, vide quantam, ut in illa vita Christi manifestetur. In re ergo aliena salutis et[3]) in substantia perpetuae dissolutionis manifestabitur vita Christi aeterna, iugis, incorrupta iam et dei vita? Aut cuius temporis vita domini manifestabitur in corpore nostro? Illa quidem, qua vixit usque in passionem, quae non modo apud Iudaeos in manifesto fuit, verum etiam omnibus nunc gentibus prodita est? Adeo eam significat, quae portas adamantinas mortis et aeneas seras inferorum infregit,[4]) quae exinde iam nostra est. Denique manifestabitur in corpore. Quando? post mortem. Quomodo? dum resurgimus in corpore, sicut et Christus. Ne enim quis argumentetur, nunc habere manifestari vitam Iesu in corpore nostro per disciplinam sanctitatis et patientiae et iustitiae et sapientiae; quibus domini vita floruerit, providentissima apostoli intentio ingerit. Si enim nos, qui vivimus, in mortem tradimur propter Iesum, ut vita eius manifestetur in corpore nostro mortali.[5]) Ideo defunctis nobis hoc ait futurum in corpore nostro. Quodsi tunc, quomodo nisi resuscitato eo? Proinde et in clausula: scientes, ait, quod, qui suscitavit Iesum, et nos suscitabit cum ipso, quia iam resurrexerit a mortuis,[6]) nisi quia cum ipso sicut ipsum sapit, si vero sicut ipsum, non utique sine carne.

45. Sed et rursus alia caecitate in duos homines inpingunt, in veterem et in novum, monente apostolo, deponere nos veterem hominem, qui corrumpitur per concupiscentiam seductionis, renovari autem spiritu sensus, et induere novum hominem, qui secundum deum conditus est, in iustitia et religione veritatis,[7]) ut et hic ad duas substantias distinguendo, vetustatem ad carnem, novitatem ad animam, corruptionem perpetuam veteri defendat, id est carni. Porro si secundum substantias, nec anima novus

---

1) 2 Cor. 4, 10. 2) ib. v. 11. 3) Rhen. in ed. I. saluti, sed; deinde: salutis, sed etc. 4) Ps. 107, 16. 5) 2 Cor. 4, 11. 6) ib. v. 14. 7) Eph. 4, 22 sqq.

homo, quia posterior, nec caro ideo vetus, quia prior. Quantulum enim temporis inter manum dei et ad flatum? Ausim dicere: etiamsi multo prior anima quam caro, eo ipso quod anima impleri se exspectavit, priorem eam fecit. Omnis enim consummatio atque perfectio, etsi ordine postumat, effectu anticipat. Magis illud prius est, sine quo priora non possunt. Si caro vetus homo, quando istud? a primordio? Atquin Adam novus totus, et ex novo vetus nemo. Nam et exinde a benedictione geniturae caro atque anima simul fiunt sine calculo temporis, ut quae simul in utero etiam seminantur, quod docuimus in commentario animae;[1]) contemperant foetu, coaetant[2]) natu, duos istos homines sane ex substantia duplici, non tamen et aetate, sic unum edunt, dum prior neuter est. Citius est, totos nos aut veteres aut novos esse; qua enim alterum possimus esse, nescimus.[3]) Sed apostolus veterem hominem manifeste notat. Expone enim, inquit, secundum pristinam conversationem veterem hominem,[4]) non secundum alicuius substantiae senium. Neque enim carnem, praecipit, deponamus, sed quae et alibi carnalia ostendit opera,[5]) non corpora accusans, de quibus et hic subiicit: deponentes mendacium loquimini veritatem unusquisque ad proximum suum, quoniam membra alterutrum sumus. Irascimini autem, et nolite delinquere. Sol non occidat super iracundiam vestram. Neque dederitis diabolo locum. Qui furatur, iam non furetur, imo potius laboret operando manibus, uti habeat impartire indigenti. Omnis sermo turpis non procedat ex ore vestro, sed qui sit optimus ad aedificationem fidei, ut gratiam audientibus praestet. Et nolite contristare spiritum dei sanctum, in quo signati estis in redemptionis die. Omnis amaritudo et ira et clamor et blasphemia auferatur a vobis cum omni malitia. Estote autem in alterutrum benigni, misericordes, donantes invicem, sicut et deus vobis donavit in Christo.[6]) Igitur qui carnem veterem hominem existimant, cur non mortem sibi properant, ut vetere homine deposito praeceptis apostoli

---

1) Cf. de anima cap. 27. 2) Gel. et ed. Fran. coaetaneant. 3) Rhen. e cod. Gorz.: qua enim alterum possidemus, alterum esse nescimus. 4) Eph. 4, 22. 5) Gal. 5, 19 sqq. 6) Eph 4, 25—32.

occurant? Nos enim, qui totam fidem in carne administrandam credidimus, imo et per carnem, cuius est et os ad proferendum optimum quemque sermonem et lingua ad non blasphemandum et cor ad non indignandum et manus ad operandum et largiendum, tam vetustatem hominis quam novitatem ad moralem, non ad substantialem, differentiam pertinere defendimus. Atque ita pariter agnoscimus hominem, qui secundum pristinam conversationem vetus fuerit, eundem et corrumpi, ita dictum secundum concupiscentiam seductionis, quemadmodum et veterem secundum pristinam conversationem, non secundum carnem, per interitum perpetuum. Ceterum carne tam salvum quam eundem, utpote vitiosam disciplinam, non corpulentiam exutum.

46. Talem ubique apostolum recognoscas, ita carnis opera damnantem, ut carnem damnare videatur; sed ne ita quis existimet, ex aliorum vel cohaerentium sensuum suggestu procurantem. Nam et dicens eos, qui in carne sint, deo placere non posse, statim de pravo intellectu ad integrum revocat, adiiciens: vos autem non estis in carne, sed in spiritu. [1]) Eos enim, quos in carne esse constabat, negando in carne esse, in operibus carnis non esse monstrabat; atque ita illos demum deo placere non posse, non qui in carne essent, sed qui carnaliter viverent, placere autem deo illos, qui in carne positi secundum spiritum incederent. Et rursus corpus quidem ait mortuum, sed propter delinquentiam, sicut spiritum vitam propter iustitiam. [2]) Vitam autem morti opponens in carne constitutae, sine dubio illic et vitam repromisit ex iustitia, ubi mortem determinavit ex delinquentia. Ceterum frustra opposuit vitam morti, si non est illic, ubi est et ipsa, cui eam opposuit excludendae utique de corpore. Porro si vita mortem de corpore excludit, non potest id perficere, nisi illuc penetret, ubi est quod excludit. Et quid ego nodosius, cum apostolus absolutius? Si enim, inquit, spiritus eius, qui suscitavit Iesum, habitat in vobis, qui suscitavit Iesum a mortuis, suscitabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem spiritum eius in vobis, [3]) ut etsi animam quis corpus mortale praesumpserit, cum hoc et carnem negare non possit, carnis quoque resuscitationem cogatur agnoscere secundum eiusdem

1) Rom. 8, 8 sq. 2) Rom. 8, 10. 3) Rom. 8, 11.

status communionem. Ex sequentibus adhuc discas opera carnis damnari, non ipsam. Itaque fratres, ait, debitores sumus non carni ad vivendum; si [1]) secundum carnem vixeritis, futurum est, ut moriamini, si vero spiritu carnis actus mortificaveritis, vivetis. [2]) Porro ut ad singula quaeque respondeam, si in carne constitutis, secundum spiritum tamen degentibus, salus repromittitur, iam non caro adversatur saluti, sed operatio carnis. Operatione autem carnis exclusa, quae caussa est mortis, salva iam caro ostenditur caussa carens mortis. Lex enim, inquit, spiritus vitae in Christo Iesu manumisit me a lege delinquentiae et mortis, certe quam praemisit habitare in membris nostris. [3]) Ergo iam membra nostra lege mortis non tenebuntur, quia nec delinquentiae, a quibus manumissa sunt. Quod enim invalidum erat legis, in quo infirmabatur per carnem, misso deus filio suo in simulacro carnis delinquentiae, et per carnem [4]) damnavit delinquentiam in carne, [5]) non carnem in delinquentia; neque enim domus cum habitatore damnabitur. Habitare enim peccatum dixit in corpore nostro. [6]) Damnata autem delinquentia caro absoluta est, sicut indemnata ea lege mortis et delinquentiae obstricta est. Sic etsi sensum carnis mortem appellavit, dehinc et inimicitiam ad deum, [7]) sed non carnem ipsam. Cui ergo, dices, reputabitur sensus carnis, si non substantiae ipsi? Plane si probaveris aliquid carnem de suo sapere. Si vero sine anima nullius est sensus, intellige, sensum carnis ad animam esse referendum, carni interdum deputatum, quia propter carnem et per carnem administratur. Et ideo habitare ait delinquentiam in carne, quia et anima, a qua delinquentia inducitur, inquilina est carnis, mortificatae quidem, sed non suo, verum delinquentiae nomine. Nam et alibi: quomodo, inquit, etiam nunc velut viventes in mundo sententiam fertis? [8]) non ad mortuos scribens, sed ad eos, qui desinere deberent mundialiter vivere.

47. Haec enim erit vita mundialis, quam veterem hominem dicit confixum esse Christo, [9]) non corporalitatem,

---

1) Sic ed. Rhen.; ed. Fran., Rig., Semler. carni, ut secundum carnem vivamus; si enim sec. etc. 2) Rom. 8, 12 sq. 3) Rom. 8, 2. 7, 17. 20. 23. 4) Ed. Fran. et Rig. per delinquentiam. 5) Rom 8, 3. 6) Rom. 7, 20. 7) Rom. 8, 6 sq. 8) Col. 2, 20. 9) Rom. 6, 6.

sed moralitatem. Ceterum si non ita accipimus, non est corporalitas nostra confixa, nec crucem Christi caro nostra perpessa est; sed quemadmodum adiecit, uti evacuetur corpus delinquentiae per emendationem vitae, non per interitum substantiae, sicut ait, uti hactenus delinquentiae serviamus. Et ut hac ratione commortui in Christo credamus, quod etiam convivamus illi. Sic enim, inquit, et vos reputate mortuos quidem vos. [1]) Cuinam? carni? Non, sed delinquentiae. Ergo salvi erunt carni, viventes autem deo in Christo Iesu per carnem utique, cui mortui non erunt, delinquentiae scilicet mortui, non carni. Nam et adhuc ingerit: ne ergo regnaverit in corpore vestro mortali delinquentia ad obaudiendum illi et ad exhibendum membra vestra arma iniustitiae delinquentiae; sed exhibete vosmet ipsos deo velut ex mortuis vivos, non velut vivos, sed velut ex mortuis vivos, et membra vestra arma iustitiae. [2]) Et rursus: sicut exhibuistis membra vestra famula immunditiae et iniquitatis ad iniquitatem, ita et nunc exhibete membra vestra iustitiae in sacrificium; [3]) cum enim servi essetis delinquentiae, liberi eratis iustitiae. Quem ergo fructum habebatis super his, de quibus nunc confundimini? finis ergo [4]) illorum mors. Nunc vero liberi facti a delinquentia, famulati autem deo, habetis fructum vestrum in sacrificium, [5]) finem autem vitam aeternam. Stipendia enim delinquentiae mors, donativum autem dei vita aeterna in Christo Iesu domino nostro. [6]) Ita per totam hanc sensuum seriem ab iniustitia et delinquentia membra nostra divellens et iustitiae et sanctimoniae adiungens et transferens eadem a stipendio mortis ad donativum vitae aeternae, carni utique compensationem salutis repromittit, cui nullam omnino competisset imperari propriam sanctimoniae et iustitiae disciplinam, si non ipsius esset et praemium disciplinae, sed nec ipsum baptisma committi, si per regenerationem non etiam restitutioni inauguraretur, hoc quoque apostolo ingerente: an ignoratis, quod quicunque in Iesum tincti sumus, in mortem eius tincti sumus? consepulti ergo illi sumus per baptisma in mortem, uti, quemadmodum surrexit Christus a mortuis,

---

1) Rom. 6, 2. 7. 11. 2) Rom. 6, 12 sq. 3) Sic Rhen. ed. I.; cett. sanctificium. 4) Ed. Fran. et Rig. finis enim. 5) Sic Rhen. ed. I.; cett. sanctificium. 6) Rom. 6, 19—23.

ita et nos in novitate vitae incedamus.[1]) Ac ne de ista tantum vita putes dictum, quae ex fide per baptisma in novitate vivenda est, providentissime adstruit: si enim complantati fuerimus simulacro mortis Christi, ita et resurrectionis erimus.[2]) Per simulacrum enim morimur in baptismate, sed per veritatem resurgimus in carne, sicut et Christus, ut, sicut regnavit in morte delictum, ita et gratia regnet per iustitiam in vitam sempiternam per Iesum Christum dominum nostrum.[3]) Quomodo ista, si non aeque in carne? Ubi enim mors, ibi et vita post mortem, quia et vita ibi ante, ubi postea mors. Nam si regnum mortis nihil operatur, quam carnis dissolutionem, proinde vitam contrariam morti contrarium oportet operari, id est carnis redintegrationem, uti, sicut devoraverat mors invalescendo, ita et mortali devorato ab immortalitate audire possit: ubi est mors aculeus tuus? ubi est mors contentio tua?[4]) Sic enim et gratia illic superabundabit, ubi et iniquitas abundavit.[5]) Sic et virtus in infirmitate perficietur,[6]) quod periit salvum faciens, quod mortuum est vivificans, quod percussum est sanans, quod languit medicans, quod ereptum est redimens, quod famulatum est liberans, quod seductum est revocans, quod elisum est suscitans,[7]) et quidem de terra in coelum, ubi nostrum municipatum Philippenses quoque ab apostolo discunt, unde et salutificatorem nostrum exspectamus Iesum Christum, qui transfigurabit corpus nostrae humilitatis conformale corpori gloriae suae,[8]) sine dubio post resurrectionem, quia nec ipse Christus glorificatus est ante passionem. Haec erunt corpora nostra, quae Romanos obsecrat exhibere, hostiam vivam, sanctam, placibilem deo.[9]) Quomodo vivam, si peritura sunt? quomodo sanctam, si profana sunt? quomodo placibilia, si damnata sunt? Age iam, quod ad Thessalonicenses ipsius solis radio putem scriptum, ita claret, qualiter accipient lucifugae isti scripturarum: ipse autem deus pacis sanctificet vos totos? Non sufficit, sed sequitur: et integrum corpus vestrum et anima et spiritus sine querela conserventur in praesentia domini.[10]) Habes omnem substantiam hominis saluti destinatam, nec

---

1) Rom. 6, 3 sq. 2) Rom. 6, 5. 3) Rom. 5, 21. 4) 1 Cor. 15, 55. 5) Rom. 5, 20. 6) 2 Cor. 12, 9. 7) Ez. 34, 16. 8) Phil. 3, 20 sq. 9) Rom. 12, 1. 10) 1 Thess. 5, 23.

alio tempore quam in adventu domini, qui clavis est resurrectionis.

48. Sed caro, inquis, et sanguis regnum dei haereditate possidere non possunt.[1]) Scimus hoc quoque scriptum, sed de industria distulimus hucusque, ut quod adversarii in prima statim acie obstruunt, in ultima congressione prosterneremus, omnibus quaestionibus quasi auxiliis eius ante deiectis. Sed et nunc expetent praecedentia recognosci, ut et huic sensui sua origo praeiudicet. Opinor, apostolus disposita ad Corinthios omni distinctione ecclesiasticae disciplinae summam et sui evangelii et fidei illorum in dominicae mortis et resurrectionis demandatione concluserat, ut et nostrae spei regulam inde deduceret, unde constaret. Itaque subiicit: si autem Christus praedicatur, quod a mortuis resurrexerit, quomodo quidam dicunt in vobis, resurrectionem mortuorum non esse? quae si non est, nec Christus resurrexit. Si Christus non resurrexerit, inanis est praedicatio nostra;[2]) inveniemur enim falsi testes dei, qui testimonium dixerimus, quod resuscitaverit Christum, quem non resuscitavit. Nam si mortui non resurgunt, nec Christus resurrexit. Si Christus non resurrexit, vana est fides vestra, quia adhuc in delictis vestris estis, et qui in Christo dormierunt, perierunt.[3]) Per haec cui nos rei credendae videtur exstruere? Resurrectioni, inquis, mortuorum, quae negabatur; certe suo exemplo dominicae resurrectionis volens eam credi. Certe, inquis. Exemplum porro ex diversitate an ex parilitate componitur? Utique, inquis, ex parilitate. Quomodo autem Christus resurrexit? in carne, an non? sine dubio, si mortuum, si sepultum audis secundum scripturas, non alias quam in carne; aeque resuscitatum in carne concedis. Ipsum enim, quod cecidit in morte, quod iacuit in sepultura, hoc et resurrexit, non tam Christus in carne, quam caro in Christo. Igitur si ad exemplum Christi resurgemus, qui resurrexit in carne, iam non ad exemplum Christi resurgemus, si non in carne et ipsi resurgemus, quia per hominem, inquit, mors, et per hominem resurrectio,[4]) ut separaret quidem auctores, mortis Adam, Christum resurrectionis, eiusdem autem constitueret

---

1) 1 Cor. 15, 50. 2) Gel. et ed. Fran. nostra, vacua est fides vestra. 3) 1 Cor. 15, 12—18. 4) 1 Cor. 15, 21.

substantiae resurrectionem. Si enim, sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur, carne vivificabuntur in Christo, sicut in Adam carne moriuntur. Unusquisque autem in suo ordine,[1]) scilicet quia et in suo corpore. Ordo enim meritorum dispositorum nomine disponetur.[2]) Merita autem cum corpori quoque adscribantur, ordo quoque corporum disponatur necesse est, ut possit esse meritorum. Si autem et baptizantur quidam pro mortuis,[3]) videbimus, an ratione. Certe illa praesumptione hoc eos instituisse contendit,[4]) qua alii etiam carni ut vicarium baptisma profuturum existimarent ad spem resurrectionis, quae nisi corporalis, non alias in baptismate corporali obligaretur. Quid et ipsos baptizari ait:[5]) si non quae baptizantur corpora resurgunt?[6]) Anima enim non lavatione, sed responsione sancitur. Quid et nos, inquit, omni hora periclitamur?[7]) utique per carnem. Quotidie morior, utique periculis carnis, per quam et depugnavit ad bestias Ephesi,[8]) illas scilicet bestias Asiaticae pressurae, de qua in secunda ad eosdem: nolumus enim vos ignorare, fratres, de pressura nostra apud Asiam, quod super quam supragravati sumus citra vires, uti de vita haesitaremus.[9]) Omnia haec, nisi fallor, eo enumerat, ut, nolens vanam credi carnis conflictationem, indubitate velit credi carnis resurrectionem. Vana enim habenda est conflictatio eius, cuius nulla erit resurrectio. Sed dicet quis: quomodo resurgent mortui, quo autem corpore venient?[10]) Iam hic de qualitatibus corporum disserit, an eadem ipsa, an alia resumantur. Sed cum eiusmodi quaestio posterior habeatur, sufficiet interim ex hoc quoque corporalem definiri resurrectionem, cum de qualitate corporum quaeritur.

49. Ventum est nunc ad carnem et sanguinem revera totius quaestionis, quas[11]) substantias quali conditione exhaeredaverit apostolus a dei regno, aeque de antecedentibus discere est. Primus, inquit, homo de terra choicus, id est

---

1) Ibid. v. 22 sq. 2) Sic leg. in Rhen. ed. I. et cod. Pithoei; v. dispositorum deest apud Gelenium. Ed. Fran. et Rig. Ordo enim non aliud, quam meritorum dispositor. 3) 1 Cor. 15, 29. 4) Rhen. portendit. 5) Rhen. Qui et i. b. ait: id est, si etc. 6) 1 Cor. 15, 29. 7) Ibid. v. 30. 8) Ib. v. 31 sq. 9) 2 Cor. 1, 8. 10) 1 Cor. 15, 35. 11) Ed. Fran. quaestionis quasi subst.

limaceus, id est Adam, secundus homo de coelo,[1]) id est sermo dei, id est Christus, non alias tamen homo, licet de coelo, nisi quia et ipse caro atque anima, quod homo, quod Adam. Nam et supra novissimus Adam dictus de consortio substantiae commercium nominis traxit, quia nec Adam ex semine caro, quod et Christus. Qualis ergo choicus, tales et choici, qualis coelestis, tales et coelestes.[2]) Substantia tales? an primo disciplina? dehinc et dignitate, quam disciplina captavit? Atqui a substantia nullo modo separabuntur choici atque coelestes semel ab apostolo homines dicti. Si enim et Christus solus vere coelestis, imo et supercoelestis, homo tamen, qua caro atque anima, nihilo ex ista substantiarum conditione a choica qualitate discernitur. Proinde et qui coelestes secundum illum non de substantia praesenti, sed de futura claritate coelestes praedicati intelliguntur, quia et retro, unde distinctio ista manavit, de dignitatis differentia ostensa est, alia supercoelestium gloria, alia superterrenorum, et alia solis, alia lunae, alia stellarum, quia et stella a stella differt in gloria,[3]) non tamen in substantia. Denique praemissa differentia dignitatis in eadem substantia et nunc sectandae et tunc capessendae subiungit etiam exhortationem, ut et hic habitum Christi sectemur ex disciplina, et illic fastigium consequamur ex gloria, sicut portavimus imaginem choici, portemus etiam imaginem supercoelestis.[4]) Portavimus enim imaginem choici per collegium transgressionis, per consortium mortis, per exsilium paradisi. Nam etsi in carne hic portatur imago Adae, sed non carnem monemur exponere; si non carnem, ergo conversationem, ut proinde et coelestis imaginem gestemus in nobis, non iam dei, nec iam in coelo constituti, sed secundum lineamenta Christi incedentes in sanctitate et iustitia et veritate. Atque adeo ad disciplinam totum hoc dirigit, ut hic dicat portandam imaginem Christi in ista carne et in isto tempore disciplinae. Portemus enim praeceptivo modo dicens, huic tempori loquitur, in quo homo nulla alia substantia est, quam caro et anima; aut si quam aliam, id est coelestem, substantiam haec fides spectat, huic tamen repromissa sit, cui ad illam elaborare mandatur. Cum igitur imaginem et choici et

1) 1 Cor. 15, 47. 2) ib. v. 48. 3) ib. v. 41. 4) ib. v. 49.

coelestis in conversatione constituat, illam eierandam, [1]) hanc vero sectandam, dehinc adiungat: hoc enim dico, (id est propter ea, quae supra dixi, coniunctio est enim sensus supplementum antecedentibus reddens,) quod caro et sanguis regnum dei haereditate possidere non possunt: [2]) nihil aliud intelligi mandat carnem et sanguinem, quam supra dictam imaginem choici, quae si in conversatione censetur vetustatis, conversatio autem vetustatis non capit dei regnum, proinde caro et sanguis non capiendo dei regnum ad conversationem rediguntur vetustatis. [3]) Plane si nunquam apostolus pro operibus substantiam posuit, nec hic ita utatur. Si vero in carne adhuc constitutos negavit esse in carne, in operibus carnis negans esse, formam eius subruere non debes, non substantiam, sed opera substantiae alienantis a dei regno. Quibus etiam ad Galatas manifestatis, praedicere se et praedixisse profitetur: quod qui talia agant, regnum dei non sint haereditate consecuturi, [4]) non portantes scilicet imaginem coelestis, sicut portaverant choici, ideoque ex vetere conversatione nihil aliud deputandi, quam caro et sanguis. Nam etsi subito in hanc definitionem erupisset apostolus, eliminandam carnem et sanguinem a dei regno, sine ullius supra sensus praestructione, nonne duas istas substantias proinde hominem veterem interpretaretur carni et sanguini deditum, id est esui et potui, cuius sit dicere adversus fidem resurrectionis: manducemus et bibamus, cras enim moriemur? [5]) Et hoc enim infulciens apostolus, carnem et sanguinem de fructibus ipsorum manducandi et bibendi suggillavit.

50. Sed et omissis huiusmodi interpretationibus, carnis et sanguinis opera taxantibus, ipsas quoque substantias non aliter, quam sunt, intellectas licebit resurrectioni vindicare. Non enim resurrectio carni et sanguini directo negatur, sed dei regnum, quod obvenit resurrectioni, (est autem et in iudicium resurrectio,) imo et confirmatur carnis resurrectio generalis, cum specialis excipitur. Dum enim in quem statum non resurgat, edicitur, in quem resurgat, subauditur. Atque ita dum pro meritis distinctionem resurrectionis opus substantiae non genus patitur, apparet hinc

---

1) Rhen. gerendam. 2) 1 Cor. 15, 50. 3) Rhen. ed. I. veritatis. 4) Gal. 5, 21. 5) 1 Cor. 15, 32.

quoque carnem et sanguinem nomine culpae, non substantiae, arceri a dei regno, nomine tamen formae resurgere in iudicium, quia non resurgant in regnum. Adhuc dicam: caro et sanguis regnum dei haereditate possidere non possunt,[1]) merito sola et per semet ipsa, ut ostenderet adhuc spiritum illi necessarium. Spiritus enim est, qui vivificat in regnum dei, caro nihil prodest.[2]) Prodesse tamen illi aliud potest, id est spiritus, et per spiritum opera quoque spiritus. Resurgunt itaque ex aequo omnis caro et sanguis in qualitate sua. Sed quorum est adire regnum dei, induere oportebit vim incorruptibilitatis et immortalitatis, sine qua regnum dei adire non possunt, antequam consequi eam possint. Merito ergo caro et sanguis, ut diximus, sola regnum dei capere deficiunt. Iam vero cum devorari habeat corruptivum istud ab incorruptibilitate, id est caro, et mortale istud ab immortalitate,[3]) id est sanguis, post resurrectionem ex demutatione: merito demutata ac devorata caro et sanguis regnum dei haereditate possidere possunt, non tamen non resuscitata. Sunt qui carnem et sanguinem Iudaismum velint accipi propter circumcisionem alienum et ipsum a dei regno, quia et ille vetustati deputetur et hoc titulo iam et alibi ab apostolo denotetur, qui post revelatum in se filium dei ad evangelizandum eum in nationibus statim non retulerit ad carnem et sanguinem, id est ad circumcisionem, id est ad Iudaismum, sicut ad Galatas[4]) scribit.

51. Sed pro omnibus iam stabit, quod clausulam reservavimus, etiam pro apostolo ipso revera maximae inconsiderantiae revincendo, si tam abrupte, ut quidam volunt, clausis, quod aiunt, oculis, sine distinctione[5]) omnem passim carnem et sanguinem a regno dei extrusit, utique et ab ipsa regia coelorum, cum illic adhuc sedeat Iesus ad dexteram patris,[6]) homo, etsi deus, Adam novissimus,[7]) etsi sermo primarius, caro et sanguis, etsi nostris puriora; idem tamen et substantia et forma, qua ascendit, talis etiam descensurus, ut angeli affirmant,[8]) agnoscendus scilicet eis, qui illum convulneraverunt.[9]) Hic sequester dei atque hominum[10]) appellatus, ex utriusque partis deposito com-

---

1) 1 Cor. 15, 50. 2) Io. 6, 63. 3) 1 Cor. 15, 53. 4) Gal. 1, 16. 5) Gel., ed. Fran. et Rig. add. sine conditione. 6) Marc. 16, 19. 7) 1 Cor. 15, 45. 8) Act. 1, 9 sqq. 9) Io. 19, 37. 10) 1 Tim. 2, 5.

misso sibi carnis quoque depositum servat in semet ipso, arrabonem summae totius. Quemadmodum enim nobis arrabonem spiritus [1]) reliquit, ita et nobis arrabonem carnis accepit, et vexit in coelum pignus totius summae illuc quandoque redigendae. Securi estote, caro et sanguis, usurpastis et coelum et regnum dei in Christo. Aut si negent vos in Christo, negent et in coelo Christum, qui vobis coelum negaverunt. Ita nec corruptela, inquit, incorruptelam haereditati habebit, [2]) non ut carnem et sanguinem existimes corruptelam, quando ipsa sint potius obnoxia corruptelae, per mortem scilicet, siquidem mors est, quae carnem et sanguinem non modo corrumpit, verum etiam consumit. Sed quoniam opera carnis et sanguinis non posse consequi regnum dei edixerat, [3]) quo magis hoc exaggeraret, ipsi quoque corruptelae, id est morti, cui carnis et sanguinis opera proficiunt, haereditatem incorruptelae ademit. Nam et paulo post ipsius mortis quodammodo mortem expressit, devorata est mors, dicens, in contentionem. Ubi est, mors, aculeus tuus? ubi est, mors, potentia [4]) tua? Aculeus autem mortis delinquentia; haec erit corruptela. Virtus autem delinquentiae lex; [5]) illa alia sine dubio, quam constituit in membris suis militantem adversus legem animi sui, [6]) ipsam scilicet vim delinquendi contra voluntatem. Nam et supra novissimum inimicum mortem evacuari [7]) ait. Hoc modo nec corruptela haereditatem incorruptelae consequetur, id est, nec mors perseverabit. Quando et quomodo defectura? Cum in atomo, in momentaneo oculi motu, in novissima tuba et mortui resurgent incorrupti. Qui hi, nisi qui ante corrupti, id est corpora, id est caro et sanguis? Et nos demutabimur. De qua habitudine, nisi in qua deprehendemur? Oportet enim corruptivum istud induere incorruptionem, et mortale istud induere immortalitatem. [8]) Quid mortale, nisi caro? quid corruptivum, nisi sanguis? Ac ne putes aliud sentire apostolum providentem tibi, et ut de carne dictum intelligas laborantem, cum dicit istud corruptivum et istud mortale, cutem ipsam tenens dicit. Certe istud nisi de subiecto, nisi de comparenti, pronuntiasse non

---

1) 2 Cor. 5, 5. 2) 1 Cor. 15, 50. 3) ibid. 4) Ed. Fran. et Rig. contentio. 5) 1 Cor. 15, 55 sq. 6) Rom. 7, 23. 7) 1 Cor. 15, 26. 8) ib. v. 50—53.

potuit. Demonstrationis corporalis est verbum. Aliud autem corruptivum, aliud corruptela, et aliud mortale, et aliud mortalitas; aliud enim quod patitur, aliud quod pati efficit. Ita quae patiuntur corruptelam et mortalitatem, caro scilicet et sanguis, ea necesse est patiantur et incorruptelam et immortalitatem.

52. Videamus iam nunc, quo corpore venturos mortuos disputet. Et bene, quod erupit statim ostendere, quasi quis eiusmodi quaerat. Stulte, inquit, tu, quod seminas, num vivificatur,[1]) nisi mortuum fuerit?[2]) Hoc ergo iam de exemplo seminis constet, non aliam vivificari carnem, quam ipsam, quae erit mortua, et ita sequentia relucebunt. Nihil enim adversus regulam exempli licebit intelligi, ne, quia sequitur: et quod seminas, non corpus, quod futurum est, seminas,[3]) idcirco aliud resurrecturum corpus, quam quod moriendo seminatur, existimes. Ceterum excidisti ab exemplo. Nunquam enim frumento seminato et in terra dissoluto hordeum erumpit, et non id ipsum genus grani eademque natura et qualitas et forma. Denique unde, si non id ipsum? et corruptela enim ipsum est, dum ipsius est. Non enim et suggerit, quomodo non quod futurum est corpus seminetur, dicens: sed nudum granum, si forte, frumenti, vel alicuius eiusmodi; deus autem dat illi corpus prout vult,[4]) certe ei grano, quod nudum seminari ait. Certe, inquis; ergo salvum est, cui dare habet deus corpus. Quomodo autem salvum est, si nusquam est, si non resurgit, si non id ipsum resurgit? Si non resurgit, salvum non est. Si non est et salvum, accipere corpus a deo non potest. Sed enim salvum omni modo constat. Ad quid ergo dabit illi deus prout vult corpus, habenti utique proprium corpus illud nudum, nisi ut iam non nudum resurgat? Ergo additum erit, quod corpori superstruitur, nec exterminatur illud, cui superstruitur, sed augetur. Salvum est autem, quod augetur. Seritur enim solummodo granum sine folliculi veste, sine fundamento spicae, sine munimento aristae, sine superbia culmi. Exsurgit autem copia foeneratum, compagine aedificatum, ordine structum, cultu munitum et usquequaque

---

1) Ita cod. Wouweri; Rhen. nonne, deinde: numne vivificatur; Rig. non vivificabitur. 2) 1 Cor. 15, 36. 3) ib. v. 37. 4) ib. v. 37. 38.

vestitum. Haec sunt ei corpus a deo aliud, in quod non abolitione, sed ampliatione mutatur. Et unicuique seminum suum corpus deputavit non suum, id est non pristinum, ut tunc et illud suum sit, quod extrinsecus a deo acquirit. Servi igitur exemplo, et conserva speculum eius carni, eandem credens fructificaturam, quae sit seminata, ipsam, etsi pleniorem, non aliam, etsi aliter revertentem. Accipiet enim et ipsa suggestum et ornatum, qualem illi deus voluerit superducere secundum merita. Sine dubio ad hoc dirigit: non omnis caro eadem caro,[1]) non ad denegandam substantiae communionem, sed praerogativae peraequationem, corpus honoris, non generis, in differentiam redigens. In hoc et figurata subiicit exempla animalium et elementorum. Alia caro hominis, id est servi dei, qui vero homo est, alia iumenti, id est ethnici, (de quo et propheta:[2]) assimilatus est, inquit, homo irrationabilibus iumentis,) alia caro volatilium, id est martyrum, qui ad superiora conantur, alia piscium,[3]) id est, quibus aqua baptismatis sufficit. Sic et de supercoelestibus corporibus argumenta committit. Alia solis gloria, id est Christi, et alia lunae, id est ecclesiae, et alia stellarum, id est seminis Abrahae, et stella enim a stella differt in gloria, et corpora terrena et coelestia,[4]) Iudaeus scilicet et Christianus. Ceterum si non figurate, satis vane mulorum et milvorum carnes et corpora coelestium luminum apposuit humanis, non pertinentia ad conditionis comparationem, sicut nec ad resurrectionis consecutionem. Postremo cum per haec differentiam gloriae, non substantiae, conclusisset: sic, inquit, et resurrectio mortuorum,[5]) quoniam[6]) non de alio aliquo, sed de sola gloria differens. Rursus enim resurrectionem ad eandem substantiam revocans et ad granum denuo spectans: seminatur, inquit, corruptela, resurgit incorruptela; seminatur in dedecoratione, resurgit in gloria; seminatur in infirmitate, resurgit in virtute; seminatur corpus animale, resurgit spiritale.[7]) Certe non aliud resurgit, quam quod seminatur, nec aliud seminatur, quam quod dissolvitur humi, nec aliud dissolvitur humi, quam caro. Hanc enim sententiam deus elisit: terra es, et in

---

1) 1 Cor. 15, 39. 2) Ps. 49, 21. 3) 1 Cor. 15, 39. 4) ib. v. 41. 5) ib. v. 42. 6) Gel., ed. Fran. et Rig. Quomodo? non etc. 7) 1 Cor. 15, 42 sqq.

terram ibis, quia et de terra erat sumpta.[1]) Hinc et apostolus concepit seminari eam dicere, cum redhibetur in terram, quia et seminibus sequestratorium terra est, illic deponendis et inde repetendis. Ideoque et consignat imprimens: sic enim scriptum est,[2]) ne aliud existimes esse seminari, quam in terram ibis, ex qua es sumptus, sic ne alterius, quam carnis; sic enim scriptum est.

53. Sed corpus animale animam quidam argumentantur, ut illam a carne avocent recidivam.[3]) Porro cum constet fixumque sit, illud resurrecturum corpus, quod fuerit seminatum, ad ipsius rei exhibitionem provocabuntur. Aut ostendant animam seminatam post mortem, id est mortuam, id est humi elisam, disiectam, dissolutam, quod in illam a deo decretum non est, proponant corruptelam eius et dedecorationem, infirmitatem, ut ipsius sit etiam consurgere in incorruptelam et in gloriam et in virtutem. Sed enim in Lazaro praecipuo resurrectionis exemplo caro iacuit in infirmitate, caro paene computruit in dedecorationem, caro interim putruit in corruptionem, et tamen Lazarus caro resurrexit, cum anima quidem, sed incorrupta, quam nemo vinculis lineis strinxerat, nemo in sepulcro collocarat, nemo iam foetere senserat, nemo quatriduo viderat seminatam. Totum habitum, totum exitum Lazari omnium quoque caro hodie experitur, anima vero nullius. In qua ergo stilus apostoli comparet, de qua eum loqui constat, ea erit et corpus animale, cum seminatur, et spiritale, cum suscitatur.[4]) Nam ut ita intelligas, manum adhuc porrigit, aeque de eiusdem scripturae auctoritate factum retexens primum hominem Adam in animam viventem. Si Adam homo primus, caro autem homo ante animam, sine dubio caro erit facta in animam viventem; porro inanimum cum esset corpus, utique animale corpus est facta. Quid eam appellari velint, quam quod per animam facta est, quam quod ante animam non fuit, quam quod post animam non erit, nisi cum resurgit? Recepta enim anima rursus animale corpus efficitur, ut fiat spiritale. Non enim resurgit, nisi quod fuit. Ita unde carni competit corpus animale dici, inde animae nullo modo competit. Caro enim ante corpus, quam animale corpus;

---

1) Gen. 3, 19. 2) 1 Cor. 15, 45. 3) Rhen. et Gel. illam — recidivatam; ed. Fran. et Rig. illum — recidivatum. 4) 1 Cor. 15, 44.

animata enim, postea facta est corpus animale. Anima vero etsi corpus, tamen quia ipsa est corpus, non animatum, sed animans potius; animale corpus non potest dici, nec fieri, quod fecit. Alii enim accidens facit illud animale; non accidens autem alii quomodo se faciet animalem? Sicut ergo ante animale corpus caro recipiens animam, ita et postea spiritale induens spiritum. Hunc ordinem apostolus disponens, in Adam quoque et in Christo, eum merito distinguit, ut in capitibus distinctionis ipsius. Et cum Christum novissimum Adam appellat,[1]) hinc eum recognosce ad carnis, non ad animae, resurrectionem omnibus doctrinae viribus operatum. Si enim et primus homo Adam caro, non anima, qui denique in animam vivam factus est, et novissimus Adam Christus ideo Adam, quia homo, ideo homo, quia caro, non quia anima. Atque ita subiungit: non primum quod spiritale, sed quod animale, postea quod spiritale,[2]) secundum utrumque Adam. Ecquid tibi videtur corpus animale et corpus spiritale in eadem carne distinguere, cuius distinctionem in utroque Adam, id est in utroque homine, praestruxit? Ex qua enim substantia pariant inter se Christus et Adam? scilicet ex carne, licet et ex anima. Sed carnis nomine homo uterque sunt; prior enim caro homo. Ex illa et ordinem admittere potuerunt, ut alter primus, alter novissimus homo, id est Adam, deputarentur. Ceterum diversa in ordinem disponi non possunt, de substantia duntaxat; de loco enim aut tempore aut conditione forsitan possint. Hic autem de substantia carnis primus et novissimus dicti sunt, sicut et rursus primus homo de terra et secundus de coelo, quia etsi de coelo secundum spiritum, sed homo secundum carnem. Itaque cum carni conveniat ordo in utroque Adam, non animae, ut primus homo in animam vivam, novissimus in spiritum vivificantem, distincti sint: aeque distinctio eorum carni distinctionem praeiudicavit, ut de carne sit dictum: non primum quod spiritale, sed quod animale, postea quod spiritale,[3]) atque ita eadem sit et supra intelligenda: et quae seminetur corpus animale, et quae resurgat corpus spiritale, quia non primum quod spiritale, sed quod animale, quia primus Adam in animam, novissimus Adam in spiritum.[4]) Totum de homine, totum

1) 1 Cor. 15, 45 sq. 2) ib. v. 46. 3) ib. 4) ib. v. 44 sq.

de carne, quando de homine. Quid ergo dicemus? nonne et nunc habet caro spiritum ex fide? ut quaerendum sit, quomodo corpus animale dicatur seminari.[1]) Plane accepit et hic spiritum caro, sed arrabonem, animae autem non arrabonem, sed plenitudinem. Itaque etiam propterea maioris substantiae nomine animale corpus nuncupata est, in qua seminatur, futura proinde per plenitudinem spiritus insuper spiritale, in qua resuscitatur. Quid mirum, si magis inde vocitata est, unde conferta est, quam unde respersa est?

54. Ita de vocabulorum occasionibus plurimum quaestiones subornantur, sicut et de verborum communionibus. Nam quia et illud apud apostolum positum est: uti devoretur mortale a vita,[2]) caro scilicet, devorationem quoque ad perditionem scilicet carnis arripiunt, quasi non bilem et dolorem dicamur devorare, id est abscondere ac tegere et intra nosmet ipsos continere. Denique cum et illud scriptum sit: oportet mortale hoc induere immortalitatem,[3]) ostenditur, quomodo mortale devoretur a vita, dum indutum immortalitate absconditur et tegitur et intus continetur, non dum absumitur et amittitur. Ergo et mors, inquis, salva erit, cum fuerit devorata. Ideo discerne pro sensibus communionem verborum, et integre intelligis. Aliud enim mors, et aliud mortale. Aliter itaque devorabitur mors et aliter mortale. Mors non capit immortalitatem, mortale autem capit. Denique et scriptum est, quod necesse sit mortale hoc induere immortalitatem. Quomodo ergo capit, dum devoratur a vita, dum recipitur et redigitur et includitur in ipsam? Ceterum mors merito interitu devoratur, quia et ipsa in hoc devorat. Devoravit, inquit, mors invalescendo, et ideo devorata est in contentionem. Ubi est, mors, aculeus tuus? ubi est, mors, contentio tua?[4]) Proinde et vita, mortis scilicet aemula, per contentionem devorabit in salutem, quod per contentionem devoraverat mors in interitum.

55. Quamquam igitur resurrecturam carnem probantes, hoc ipso non aliam resurrecturam probemus, quam de

---

1) In Rhen. edd. addita sunt: Plane accepit et hic spiritum ex fide, ut quaerendum sit, quomodo corpus animale dicatur seminari. Quae vv. recte indicavit Rhen. librarii errore repetita esse, atque eiecerunt ceteri editt., temere autem recepit Semler. 2) 2 Cor. 5, 4. 3) 1 Cor. 15, 53. 4) ib. v. 55.

qua agitur, tamen singulae quaestiones et caussae earum proprios quoque flagitant congressus, licet aliunde iam caesae. Interpretabimur itaque plenius et vim et rationem demutationis, quae ferme subministrat alterius carnis resurrecturae praesumptionem, quasi demutari desinere sit in totum et de pristino perire. Discernenda est autem demutatio ab omni argumento perditionis. Aliud enim demutatio, aliud perditio. Porro non aliud, si ita demutabitur caro, ut pereat. Peribit autem demutata, si non ipsa permanserit in demutatione, quae exhibita fuerit in resurrectione. Quemadmodum enim perit, si non resurgit, ita etsi resurgit quidem, verum in demutationem subducitur, aeque perit. Aeque enim non erit, si non resurrexerit. Et quam ineptum, si in hoc resurgit, ut non sit, quae potuit non resurrexisse, nec esse, quia non esse iam coeperat. Non miscebuntur omnino diversa, mutatio atque perditio, operibus utique diversa; perdit haec, illa mutat. Quomodo ergo quod perditum est, mutatum non est, ita quod mutatum est, perditum non est. Perisse enim est in totum non esse quod fuerit; mutatum esse aliter esse est. Porro dum aliter est, id ipsum potest esse; habet enim esse, quod non perit; mutationem enim passum est, non perditionem. Atque adeo potest et demutari quid et ipsum esse nihilominus, ut et totus homo in hoc aevo substantia quidem ipse sit, multifariam tamen demutetur, et habitu et ipsa corpulentia et valetudine et conditione et dignitate et aetate, studio, negotio, artificio, facultatibus, sedibus, legibus, moribus, nec quicquam tamen amittat hominis, nec ita alius efficiatur, ut cesset idem esse, imo nec alius efficiatur, sed aliud. Hanc formam demutationis divina etiam documenta testantur. Mutatur Mosi manus, et quidem ad instar emortuae, exsanguis et exalbida, frigida, sed et recepto calore et refuso colore eadem caro et sanguis est.[1] Mutatur postea et facies eiusdem incontemplabili claritate. Sed Moses erat proinde qui non videbatur.[2] Sic et Stephanus angelicum iam fastigium induerat, sed non alia genua lapidationi succiderant.[3] Dominus quoque in secessu montis etiam vestimenta luce mutaverat,[4] sed lineamenta Petro agnoscibilia

---

1) Exod. 4, 6 sq. 2) Exod. 34, 29. 35. 3) Act. App. 6, 15. 7, 59.
4) Matth. 17, 3 sqq.

servaverat; ubi etiam Moyses et Helias, alter in imagine carnis nondum receptae, alter in veritate nondum defunctae, eandem tamen habitudinem corporis etiam in gloria perseverare docuerunt. De quo exemplo instructus et Paulus: qui transfigurabit, inquit, corpus humilitatis nostrae conformale corpori gloriae suae.[1] Quod etsi transfigurationem et conversionem in transitum substantiae cuiusque defendis: ergo et Saul in alium virum conversus, de corpore suo excessit, et ipse satanas, cum in angelum lucis transfiguratur, qualitatem suam amittit. Non opinor. Ita et in resurrectionis eventum mutari, converti, reformari licebit cum salute substantiae.

56. Etenim quam absurdum, quam vero ethnicum,[2] utrumque autem quam deo indignum, aliam substantiam operari, aliam mercede dispungi, ut haec quidem caro per martyria lanietur, alia vero coronetur, item e contrario haec quidem caro in spurcitiis volutetur, alia vero damnetur. Nonne praestat omnem semel fidem a spe resurrectionis abducere, quam de gravitate atque iustitia dei ludere? Marcionem pro Valentino resuscitari? quando neque mentem, neque memoriam, neque conscientiam hominis hodierni credibile sit aboleri per indumentum illud mutatorium immortalitatis et incorruptelae, vacaturo scilicet emolumento et fructu resurrectionis et statu divini utrobique iudicii. Si non meminerim, me esse, qui merui, quomodo gloriam deo dicam? quomodo canam illi novum canticum, nesciens me esse, qui gratiam debeam? Cur autem solius carnis demutatio excipitur, non et animae simul, quae in omnibus praefuit carni? Quale est, ut eadem anima, quae in hac carne totum vitae ordinem decucurrit, quae in hac carne deum didicit et Christum induit et spem salutis seminavit, in alia nescio qua metat fructum? Nae illa gratiosissima caro, cui gratis vita constabit. Quodsi non et anima mutabitur, iam nec animae resurrectio est; nec ipsa enim resurrexisse credetur, si non alia resurrexerit.

57. Hinc iam illa vulgaris incredulitatis argutia est. Si, inquiunt, ipsa eademque substantia revocatur cum sua forma, linea, qualitate, ergo et cum insignibus suis reliquis, itaque et caeci et claudi et paralytici, et ut quis insignis

---

1) Phil. 3, 21. 2) Pam. et Rig. e cod. Anglicano: et iniquum.

excesserit, ita et revertetur. Quid nunc, etsi ita dedignaris tantam gratiam qualiscunque a deo consequi? Non enim et nunc animae solius admittens salutem, dimidiatis hominibus eam adscribis? Quid est credere resurrectionem, nisi integram credere? Si enim caro de dissolutione reparabitur, multo magis de vexatione revocabitur. Minoribus maiora praescribunt. Cuiuscunque membri detruncatio vel obtusio nonne mors membri est? Si universalis mors resurrectione rescinditur, quid portionalis? Si demutamur in gloriam, quanto magis in incolumitatem? Vitiatio corporum accidens res est, integritas propria est. In hac nascimur, etiamsi in utero vexemur, iam hominis est passio. Prius est genus, quam casus. Quomodo vita confertur a deo, ita et refertur. Quales eam accipimus, tales et recipimus. Naturae, non iniuriae reddimur; quod nascimur, non quod laedimur, reviviscimus. Si non integros deus suscitat, non suscitat mortuos. Quis enim mortuus integer, etsi integer moritur? Quis incolumis, qui exanimis? Quod corpus illaesum, cum interemptum, cum frigidum, cum expallidum, cum edurum, cum cadaver? Quando magis homo debilis, nisi cum totus? Quando magis paralyticus, nisi cum immobilis? Ita nihil aliud est mortuum resuscitari, quam integrum fieri, ne ex ea parte mortuus adhuc sit, ex qua non resurrexerit. Idoneus deus reficere quod fecit. Hanc suam et potestatem et liberalitatem satis iam in Christo spopondit, imo et ostendit, non tantum resuscitatorem carnis, verum etiam redintegratorem. Atque adeo et apostolus: et mortui, inquit, resurgent incorrupti.[1] Quomodo, nisi integri, qui retro corrupti tam vitio valetudinis quam et senio sepulturae? Nam et supra utrumque proponens, oportere et corruptivum istud induere incorruptelam, et mortale istud immortalitatem,[2] non interavit sententiam, sed differentiam demandavit. Immortalitatem enim ad rescissionem mortis, incorruptelam ad obliterationem corruptelae dividendo alteram ad resurrectionem, alteram ad redintegrationem temperavit. Puto autem et Thessalonicensibus[3] omnis substantiae integritatem repromisit. Itaque nec in posterum timebuntur corporum labes. Nihil poterit amittere integritas vel conservata vel restituta, ex quo illi etiam, si quid amiserat,

---

1) 1 Cor. 15, 52. 2) ib. v. 53. 3) 1 Thess. 4, 13 sqq.

redditur. Praescribens enim ad hoc easdem passiones obituram carnem, si eadem resurrectura dicatur, naturam adversus dominum suum temere defendis, legem adversus gratiam impie adseris, quasi domino non liceat et mutare naturam et sine lege servare. Quo ergo legimus: quae impossibilia apud homines, possibilia apud deum,[1] et: stulta mundi elegit deus, ut sapientia mundi confundat?[2] Oro te, si famulum tuum libertate mutaveris, quia eadem caro atque anima permanebunt, quae flagellis et compedibus et stigmatibus obnoxiae retro fuerant, idcircone illa eadem pati oportebit? Non opinor. Atqui et vestis albae nitore et aurei annuli honore et patroni nomine ac tribu mensaque honoratur. Permitte hanc et deo potestatem per vim demutationis illius conditionem, non naturam, reformandi, dum et passiones auferuntur et munitiones conferuntur. Ita manebit quidem caro etiam post resurrectionem, eatenus passibilis, qua ipsa, qua eadem, ea tamen impassibilis, quia in hoc ipsum manumissa a domino, ne ultra pati possit.

58. Iucunditas, inquit Esaias, aeterna super caput eorum.[3] Nihil aeternum nisi post resurrectionem. Aufugit, inquit, dolor et moeror, et gemitus ab illis.[4] Proinde et Ioanni angelus: et delebit deus omnem lacrimam ab oculis eorum,[5] utique ex iisdem oculis, qui retro fleverant, quique adhuc flere potuissent, si non omnem lacrimae imbrem indulgentia divina siccaret. Et rursus: deus enim delebit omnem lacrimam ab oculis eorum, et mors hactenus,[6] igitur et corruptela hactenus, proinde per incorruptelam fugata, quemadmodum mors per immortalitatem. Si dolor et moeror et gemitus ipsaque mors ex laesuris et animae et carnis obveniunt, quomodo auferentur, nisi cessaverint caussae, scilicet laesurae carnis atque animae? Ubi casus adversi apud dominum? aut ubi incursus infesti apud Christum? ubi daemonici impetus apud spiritum sanctum, iam et ipso diabolo cum angelis suis ignibus merso? ubi necessitas aut quod dicitur fortuna vel fatum? Quae resuscitatis plaga post veniam? quae reconciliatis ira post gratiam? quae infirmitas post virtutem, quae imbecillitas post salutem? Quod vestimenta et calceamenta filiorum Israelis quadraginta illis

1) Matth. 19, 26. 2) 1 Cor. 1, 27 sq. 3) Ies. 35, 10. 4) ib.
5) Apoc. 7, 17. 6) Apoc. 21, 4.

annis indetrita et inobsoleta manserunt; [1]) quod et in ipsis corporibus unguium et capillorum facilia crementa habilitatis et dignitatis iustitia defixit, ne etiam enormitas corruptelae deputaretur; quod Babylonii ignes trium fratrum nec tiaras nec sarabara, quamquam Iudaeis aliena, laeserunt; [2]) quod Ionas devoratus a bellua maris, in cuius alvo naufragia digerebantur, triduo post incolumis exspuitur; [3]) quod hodie Enoch [4]) et Helias, [5]) nondum resurrectione dispuncti, quia nec morte functi, qua tamen de orbe translati et hoc ipso iam aeternitatis candidati, ab omni vitio et ab omni damno et ab omni iniuria et contumelia immunitatem carnis ediscunt: cuinam fidei testimonium signant, nisi qua credi oportet, haec futurae integritatis esse documenta? Figurae enim nostrae fuerunt apostolo auctore, quae scripta sunt, ut et dominum potentiorem credamus omni corporum lege, et carnis magis utique conservatorem, cuius etiam vestimenta, etiam calceamenta protexit.[6])

59. Sed futurum, inquis, aevum alterius est dispositionis et aeternae; igitur huius aevi substantiam non aeternam diversa possidere non posse. Plane, si homo propter dispositionem futuram, et non dispositio propter hominem. Sed enim apostolus scribens: sive mundus sive vita sive mors sive futura sive praesentia, omnia vestra sunt,[7]) eosdem constituit haeredes etiam futurorum. Nihil tibi largitur Esaias, dicens: omnis caro foenum.[8]) Et alibi: et videbit omnis caro salutare domini.[9]) Exitus non substantias distinxit. Quis enim iudicium dei non in sententia duplici statuit salutis et poenae? Omnis igitur caro foenum, quae igni destinatur, et omnis caro videbit salutare domini, quae saluti ordinatur. Ego me scio neque alia carne adulteria commisisse, neque nunc alia carne ad continentiam eniti. Si quis est bina pudenda circumferens, potest iam et demere foenum carnis immundae, et solam sibi reservare, quae visura sit domini salutare. Sed cum idem prophetes etiam nationes ostendat nunc deputatas velut pulverem et salivam,[10]) nunc speraturas et credituras in nomen et in brachium domini,[11]) numquid et de nationibus fallimur?

---

1) Deut. 29, 5. 2) Dan. 3, 27. 3) Ion. 2, 1 sqq. 4) Gen. 5, 24. 5) 2 Reg. 2, 11. 6) Deut. 29, 5. 7) 1 Cor. 3, 22. 8) Ies. 40, 7. 9) ib. v. 5. 10) ib. v. 15. 17. 11) Ies. 42, 4.

Et aliae quidem sunt crediturae, aliae in pulverem deputatae ex diversitate substantiae? Sed et Christus intra oceanum, et de isto coelo, quod nobis incubat, verum lumen nationibus offulsit. Et ipsi Valentiniani hic errare didicerunt; nec alia erit forma nationum credentium, nisi quae et non credentium, de carne, de anima. Sicut ergo easdem nationes non genere, sed sorte distinxit, ita et carnes, quae in ipsis nationibus una substantia est, non materia, sed mercede disiunxit.

60. Ecce autem, ut adhuc controversiam exaggerent carni maxime eidem, de officiis quoque membrorum argumentantur, aut et ipsa dicentes permanere debere in suis operibus et fructibus ut eidem corpulentiae adscripta, aut, quia constet discessura esse officia membrorum, corpulentiam quoque eradant, cuius scilicet perseverantia credenda non sit, utique sine membris, quia nec membra credenda sint sine officiis. Quo enim iam, inquiunt, spelunca haec oris et dentium statio et gulae lapsus et compitum stomachi et alvi gurges et intestinorum perplexa proceritas, cum esui et potui locus non erit? quo huiusmodi membra admittunt, subigunt, devolvunt, dividunt, digerunt, egerunt? quo manus ipsae et pedes et operarii quique artus, cum victus etiam cura cessabit? quo renes, conscii seminum, et reliqua genitalium utriusque sexus et conceptuum stabula et uberum fontes, discessuro concubitu et fetu et educatu? postremo quo totum corpus, totum scilicet vacaturum? Ad haec ergo praestruximus, non oportere committi futurorum atque praesentium dispositiones, intercessura tunc demutatione, et nunc superstruimus, officia ista membrorum necessitatibus vitae huius eo usque consistere, donec et ipsa vita transferatur a temporalitate in aeternitatem, sicut animale corpus in spiritale, dum mortale istud induit immortalitatem et corruptivum istud incorruptelam,[1]) et ipsa autem liberata tunc vita necessitatibus liberabuntur et membra ab officiis, nec ideo non erunt necessaria. Licet enim officiis liberentur, sed iudiciis retinentur, ut quis referat per corpus, prout gessit.[2]) Salvum enim hominem tribunal dei exigit; salvum vero sine membris non liquet eum, ex quorum non officiis, sed substantiis constat, nisi forte et navem sine carina, sine prora, sine puppi, sine compaginis totius incolumitate

1) 1 Cor. 15, 53. 2) 2 Cor. 5, 10.

salvam adseverabis. Et tamen navem procella dissipatam vel carie dissolutam, redactis et recuratis omnibus membris, eandem saepe conspeximus etiam titulo restitutionis glori-antem. De dei artificio et arbitrio et iure torquemur? Porro si dives dominus et liberalis affectui aut gloriae suae praestans solam navis restitutionem, hactenus eam voluerit operari, idcirco tu negabis necessariam illi compaginem pristinam, ut exinde iam vacaturam, cum soli saluti navis sine operatione conveniat? Igitur hoc tantummodo discere sufficit, an dominus hominem saluti destinando carnem destinarit, an eandem velit denuo esse, quam non debebis ex futura membrorum vacatione praescribere denuo esse non posse. Licet enim esse quid denuo et nihilominus vacare; nec potest autem dici vacare, si non sit. At enim si sit, poterit et non vacare, nihil enim apud deum vacabit.

61. Sed accepisti, homo, os ad vorandum atque potandum; cur non potius ad eloquendum, ut a ceteris animalibus distes? cur non potius ad praedicandum deum, ut etiam hominibus antistes? Denique Adam ante nomina animalibus enuntiavit, quam de arbore decerpsit, ante etiam prophetavit, quam voravit. Sed accepisti dentes ad macellum corrodendum; cur non potius ad omnem hiatum et rictum tuum coronandum? cur non potius ad pulsus linguae temperandos, ad vocis articulos offensione signandos? denique et edentulus es; sed audi et vide, ut honorem oris et organum dentium quaeras. Forata sunt inferna in viro et in femina, nimirum qua libidines fluitent; cur non magis de fluxura colentur? Est adhuc feminis intus, quo semina congerantur, an quo sanguinis onera secedant, quem pigrior sexus discutere non sufficit? Dicenda enim et haec, quatenus, quae volunt, et qualiter volunt, et quorum volunt, officia membrorum ludibriose de industria suffundendae resurrectionis oblatrant, non recogitantes, ipsas prius caussas necessitatis tunc vacaturas, cibi famem et potus sitim et concubitus genituram et operationis victum. Sublata enim morte neque victus fulcimenta ad praesidia vitae neque generis supparatura gravis erit membris. Ceterum et hodie vacare intestinis et pudendis licebit. Quadraginta diebus Moses[1]) et Helias[2]) ieiunio functi, solo deo alebantur.

1) Exod. 24, 18. 2) 1 Reg. 19, 8.

Iam tunc enim dedicabatur: non in pane vivit homo, sed in dei verbo.[1]) Ecce virtutis futurae lineamenta. Nos quoque, ut possumus, os cibo excusamus, etiam sexum a congressione subducimus. Quot spadones voluntarii? quot virgines Christo maritatae? quot steriles utriusque naturae infructuosis genitalibus structi? Nam si et hic iam vacare est et officia et emolumenta membrorum temporali vacatione, ut in temporali dispositione, nec homo tamen minus salvus est; proinde homine salvo, et quidem magis tunc ut in aeterna dispositione, magis non desiderabimus, quae iam hic non desiderare consuevimus.

62. Sed huic disceptationi finem dominica pronuntiatio imponit. Erunt, inquit, tanquam angeli.[2]) Si non nubendo, quia nec moriendo, utique nec ulli simili necessitati succidendo corporalis conditionis, quia et angeli aliquando tanquam homines fuerunt edendo et bibendo et pedes lavacro porrigendo; humanam enim induerant superficiem, salva intus substantia propria. Igitur si angeli facti tanquam homines in eadem substantia spiritus carnalem tractationem susceperunt, cur non et homines facti tanquam angeli in eadem substantia carnis spiritalem subeant dispositionem, non magis sollemnibus carnis obnoxii sub angelico indumento, quam angeli tunc sollemnibus spiritus sub humano? Nec ideo non permansuri in carne, quia non et in sollemnibus carnis, cum nec angeli ideo non et in spiritu permanserint, quia non et in sollemnibus spiritus. Denique non dixit: erunt angeli, ne homines negaret, sed: tanquam angeli, ut homines conservaret; non abstulit substantiam, cui similitudinem attribuit.

63. Resurgit igitur caro, et quidem omnis, et quidem ipsa, et quidem integra; in deposito est ubicunque apud deum per fidelissimum sequestrem dei et hominum Iesum Christum, qui et homini deum et hominem deo reddet, carni spiritum et spiritui carnem. Utrumque iam in semet ipso foederavit, sponsam sponso et sponsum sponsae comparavit. Nam etsi animam quis contenderit sponsam, vel dotis nomine sequetur animam caro. Non erit anima prostituta, ut nuda suscipiatur a sponso; habet instrumentum, habet cultum, habet mancipium suum carnem, ut collactanea comitabitur. Sed

---

1) Matth. 4, 4. 2) Matth. 22, 30. Luc. 20, 36

caro est sponsa, quae et in Christo Iesu spiritum sponsum per sanguinem passa est. Huius interitum, quem putas, secessum scias esse. Non sola anima seponitur. Habet et caro secessus suos interim in aquis, in ignibus, in alitibus, in bestiis; cum in haec dissolvi videtur, velut in vasa transfunditur. Si etiam ipsa vasa defecerint, cum de illis quoque effluxerit in suam matricem terram, quasi per ambages resorbetur, ut rursus ex illa praesentetur Adam auditurus a domino: ecce Adam quasi unus ex nobis factus est,[1]) vere tunc compos mali, quod evasit, et boni, quod invasit. Quid, anima, invides carni? Nemo tam proximus tibi, quem post dominum diligas; nemo magis frater tuus, quam quae tecum etiam in deo nascitur. Tu potius illi exorare debueras resurrectionem, per te si forte deliquit. Sed nihil mirum, si odisti, cuius auctorem quoque respuisti, quam et in Christo aut negare aut mutare consuesti, proinde et ipsum sermonem dei, qui caro factus est, vel stilo vel interpretatione corrumpens, arcana etiam apocryphorum superducens, blasphemiae fabulas. At enim deus omnipotens, adversus haec incredulitatis et perversitatis ingenia providentissima gratia sua effundens in novissimis diebus de suo spiritu in omnem carnem, in servos suos et ancillas,[2]) et fidem laborantem resurrectionis carnalis animavit, et pristina instrumenta manifestis verborum et sensuum luminibus ab omni ambiguitatis obscuritate purgavit. Nam quia haereses esse oportuerat, ut probabiles quique manifestarentur,[3]) hae autem sine aliquibus occasionibus scripturarum audere non poterant, idcirco pristina instrumenta quasdam materias illis videntur subministrasse, et ipsas quidem iisdem literis revincibiles. Sed quoniam nec dissimulare spiritum sanctum oportebat, quominus et huiusmodi eloquiis superinundaret, quae nullis haereticorum versutiis semina subspargerent, imo et veteres eorum cespites vellerent, idcirco iam omnes retro ambiguitates et quas volunt parabolas aperta atque perspicua totius sacramenti praedicatione discussit per novam prophetiam de paracleto inundantem, cuius si hauseris fontes, nullam poteris sitire doctrinam, nullus te ardor exuret quaestionum, resurrectionem quoque carnis usquequaque potando refrigeraberis.[4])

---

1) Gen. 3, 22. 2) Ioel 3, 1 sq. 3) 1 Cor. 11, 19. 4) Edd. omnes: refrigerabis.

DE ANIMA.

1. De solo censu animae congressus Hermogeni, quatenus et istum ex materiae potius suggestu quam ex dei flatu constitisse praesumpsit, nunc ad reliquas conversus quaestiones, plurimum videbor cum philosophis dimicaturus. Etiam in carcere Socratis de animae statu velitatum est, nescio iam hoc primum, an opportuno in tempore magistri, etsi nihil de loco interest. Quid enim liquido saperet anima tunc Socratis, iam sacro navigio regresso, iam cicutis damnationis exhaustis, iam morte praesente utique consternata ad aliquem motum[1]) secundum naturam, aut exsternata,[2]) si non secundum naturam? Quamvis enim placida atque tranquilla, quam nec coniugis fletus statim viduae nec liberorum conspectus exinde pupillorum lege pietatis inflexerat,[3]) vel in hoc tamen mota, ne moveretur, ipsa constantia concussa est adversus inconstantiae concussionem. Quid autem aliud saperet vir quilibet iniuria damnatus praeter iniuriae solamen, nedum philosophus gloriae animal, cui nec consolanda est iniuria, sed potius insultanda? Denique post sententiam obviae coniugi et muliebriter inclamanti: iniuste damnatus es Socrates, iam et de gratulatione responderat: volebas autem iuste? Nihil mirandum, si et in carcere lemniscatas[4]) Anyti et Meliti palmas gestiens infringere, ipsa morte coram, immortalitatem vindicat animae necessaria praesumptione ad iniuriae frustrationem. Adeo omnis illa tunc sapientia Socratis de industria venerat consultae aequanimitatis, non de fiducia compertae veritatis. Cui enim veritas comperta sine deo? cui deus cognitus sine Christo? cui Christus exploratus sine spiritu sancto? cui spiritus sanctus accommodatus sine fidei sacramento? Sane Socrates facilius diverso spiritu agebatur; siquidem aiunt daemonium illi a puero adhaesisse, pessimum revera paedagogum, etsi post deos et cum deis daemonia deputantur penes poetas et

---

1) Latinius, Pam., Rig. **motum**, Gel.: **modum**. 2) Ita Rig.; antea **externum**. 3) Plat. Phaed. p. 60. ed. St. 4) Gel.: **inviscatas**, quod Lat. mutavit in **lemniscatas**.

philosophos. Nondum enim Christianae potestatis documenta processerant, quae vim istam perniciosissimam nec unquam bonam antiqui erroris artificem, omnis veritatis avocatricem sola traducit. Quodsi idcirco sapientissimus Socrates secundum Pythii quoque daemonis suffragium, scilicet negotium navantis socio suo, quanto dignior atque constantior Christianae sapientiae adsertio, cuius afflatui tota vis daemonum cedit? Haec sapientia de schola coeli deos quidem seculi negare liberior, quae nullum Aesculapio gallinaceum reddi iubens praevaricetur, nec nova inferens daemonia, sed vetera depellens, nec adolescentiam vitians, sed omni bono pudoris informans, ideoque non unius urbis, sed universi orbis iniquam sententiam sustinens pro nomine veritatis, tanto scilicet perosioris, quanto plenioris, ut et mortem non de poculo per habitum iucunditatis absorbeat, sed de patibulo et vivicomburio per omne ingenium crudelitatis exhauriat, interea in isto tenebrosiore carcere seculi inter suos Cebetas et suos Phaedonas, si quid de anima examinandum est, ad dei regulas dirigat. Certe nullum alium potiorem animae demonstratorem, quam auctorem reperiet; a deo discat, quod a deo habeat, aut nec ab alio, si nec a deo. Quis enim revelabit, quod deus texit? unde [1]) sciscitandum est? unde et ignorare tutissimum est; praestat per deum nescire, quia non revelaverit, quam per hominem scire, quia ipse praesumpserit.

2. Plane non negabimus aliquando philosophos iuxta nostra sensisse; testimonium est veritatis eventus [2]) ipsius. Nonnunquam et in procella confusis vestigiis coeli et freti aliqui portus offenditur prospero errore, nonnunquam et in tenebris aditus quidam et exitus deprehenduntur caeca felicitate; sed et natura pleraque suggeruntur quasi de publico sensu, quo animam deus dotare dignatus est. Hunc nacta philosophia ad gloriam propriae artis inflavit prae studio (non mirum, si istud ita dixerim) eloquii quidvis struere atque destruere eruditi magisque dicendo persuadentis quam docendo. Formas rebus imponit, eas nunc peraequat nunc privat, de certis incerta praeiudicat, provocat ad exempla, quasi comparanda sint omnia, omnia praescribit, proprie-

---

1) Rig. **inde** **scisc.** **est**, **unde** etc. 2) Cod. Wouw. et Rig. **eventus**; ceteri: **inventus**.

tatibus[1]) etiam inter similia diversis, nihil divinae licentiae servat, leges naturae opiniones suas facit; ferrem, si naturalis ipsa, ut compos naturae de conditionis consortio probaretur. Visa est quidem sibi et ex sacris, quas putant, literis hausisse, quia plerosque auctores etiam deos existimavit antiquitas, nedum divos, ut Mercurium Aegyptium, cui praecipue Plato adsuevit, ut Silenum Phrygem, cui a pastoribus perducto ingentes aures suas Midas tradidit, ut Hermotimum,[2]) cui Clazomenii mortuo templum contulerunt, ut Orpheum, ut Musaeum, ut Pherecydem Pythagorae magistrum. Quid autem, si philosophi etiam illa incursaverunt, quae penes nos apocryphorum confessione damnantur, certos nihil recipiendum, quod non conspiret germanae et ipso iam aevo pronatae propheticae paraturae, quando et pseudoprophetarum meminerimus et multo prius apostatarum spirituum, qui huiusmodi quoque ingeniorum calliditate omnem faciem seculi instruxerint? Postremo si etiam ad ipsos prophetas adisse credibile est indagatorem quemque sapientiae ex negotio curiositatis, tamen plus diversitatis invenias inter philosophos quam societatis, cum et in ipsa societate diversitas eorum deprehendatur; siquidem vera quaeque et consonantia prophetis aut aliunde commendant aut aliorsum subornant cum maxima iniuria veritatis, quam efficiunt aut adiuvari falsis aut patrocinari. Hoc itaque commiserit nos et philosophos in ista praesertim materia, quod interdum communes sententias propriis argumentationibus vestiant, contrariis alicubi regulae nostrae, interdum sententias proprias communibus argumentationibus muniant, consentaneis alicubi regulae illorum, ut prope exclusa sit veritas a philosophia per veneficia in illam sua, et ideo utroque titulo societatis adversario veritatis urgemur et communes sententias ab argumentationibus philosophorum liberare et communes argumentationes a sententiis eorum separare, revocando quaestiones ad dei literas, exceptis plane quae sine laqueo alicuius praeiudicii ad simplex testimonium licebit adsumere, quia et ex aemulis nonnunquam testimonium necessarium, si non aemulis prosit. Nec ignoro, quanta sit silva materiae istius apud philosophos pro numero etiam

1) Ita emend. Lat. et Rig.; ceteri: propria aetatibus.
2) Gel.: Hermippum.

ipsorum commentatorum, quot varietates sententiarum, quot palaestrae opinionum, quot propagines quaestionum, quot implicationes expeditionum. Sed et medicinam inspexi, sororem, ut aiunt, philosophiae, sibi quoque hoc negotium vindicantem, ut ad quam magis animae ratio pertinere videatur per corporis curam. Unde et plurimum sorori refragatur, quod animam quasi coram in domicilio suo tractando magis norit. Sed viderit utriusque praestantiae ambitio. Habuit et philosophia libertatem ingenii et medicina necessitatem artificii ad extendendos de anima retractatus; late quaeruntur incerta, latius disputantur praesumpta. Quanta difficultas probandi, tanta operositas suadendi, ut merito Heraclitus ille tenebrosus vastiores caligines animadvertens apud examinatores animae taedio quaestionum pronuntiarit, terminos animae nequaquam invenisse omnem viam ingrediendo. Christiano autem paucis ad scientiam huius rei opus est; nam et certa semper in paucis, et amplius illi quaerere non licet, quam quod inveniri licet; infinitas enim quaestiones apostolus prohibet.[1]) Porro non amplius inveniri licet, quam quod a deo discitur; quod autem a deo discitur, totum est.

3. Atque utinam nullas haereses oportuisset existere, ut probabiles quique emicarent;[2]) nihil omnino cum philosophis super anima quoque experiremur, patriarchis, ut ita dixerim, haereticorum; siquidem et ab apostolo[3]) iam tunc philosophia concussio veritatis providebatur; Athenis enim expertus linguatam civitatem, cum omnes illic sapientiae atque facundiae caupones degustasset, inde concepit praemonitorium illud edictum. Proinde enim et animae ratio per philosophatas doctrinas hominum miscentes aquas vino:[4]) alii immortalem negant animam, alii plusquam immortalem affirmant, alii de substantia, alii de forma, alii de unaquaque dispositione disceptant; hi statum eius aliunde ducunt, hi exitum aliorsum abducunt, prout aut Platonis honor aut Zenonis vigor aut Aristotelis tenor aut Epicuri stupor aut Heracliti moeror aut Empedoclis furor persuaserunt. Deliquit, opinor, divina doctrina ex Iudaea[5]) potius quam ex Graecia oriens. Erravit et Christus piscatores[6]) citius

---

1) 1 Tim. 1, 4. 2) 1 Cor. 11, 19. 3) Col. 2, 8. 4) Ies. 1, 22. 5) Ies. 2, 3. 6) Matth. 4, 19.

quam sophistas ad praeconium emittens. Si qua igitur in hunc modum de nidoribus philosophiae candidum et purum aërem veritatis infuscant, ea erunt Christianis enubilanda et percutientibus argumentationes originales, id est philosophicas, et opponentibus definitiones coelestes, id est dominicas, ut et illa, quibus ethnici a philosophia capiuntur, destruantur, et haec, quibus fideles ab haeresi concutiuntur, retundantur, una iam congressione decisa adversus Hermogenem, ut praefati sumus, quia animam ex dei flatu, non ex materia vindicamus, muniti et illic divinae determinationis inobscurabili regula: et flavit, inquit, deus flatum vitae in faciem hominis, et factus est homo in animam vivam,[1]) utique ex dei flatu. De isto nihil amplius revolvendum; habet suum titulum, et suum haereticum. Ceteris hinc exordium inducam.

4.[2]) Post definitionem census quaestionem status patitur. Consequens enim est, ut ex dei flatu animam professi, initium ei deputemus. Hoc Plato excludit, innatam et infectam animam volens,[3]) et natam autem docemus et factam ex initii constitutione. Nec statim erravimus utrumque dicentes, quia scilicet aliud sit natum, aliud factum, utpote illud animalibus competens. Differentiae autem sua habendo loca et tempora, habent aliquando et passivitatis commercia. Capit itaque et facturam dici generari, pro inesse poni,[4]) siquidem omne, quod quoquo modo accipit esse, generatur. Nam et factor ipse parens facti potest dici; sic et Plato utitur. Igitur quantum ad fidem nostram factae nataeve animae, depulsa est philosophi opinio auctoritate prophetiae quoque.

5. Accerserit Eubulum aliquem et Critolaum et Xenocratem, et isto in loco amicum Platonis Aristotelem. Fortasse an exstruentur magis ad auferendam animae corpulentiam, si nos alios e contrario inspexerint et quidem plures corpus animae vindicantes. Nec illos dico solos, qui eam de manifestis corporalibus effingunt, ut Hippar-

---

1) Gen. 2, 7. 2) Quae sequuntur, 4—9., in Rhen. et Gelenii edd. inscripta sunt: De substantia animae, et an corporalis.
3) Platonis Phaedr. p. 245 ed. Steph. Cic. Tusc. 1, 23. Somn. Scip. 8 sq.
4) Ed. Fran. facturam pro nasci poni, cod. Wouw. et Iun. fact. pro inesse poni; aut vv. dici generari, aut vv. pro inesse poni videntur spuria esse.

chus et Heraclitus ex igni, ut Hippon et Thales ex aqua, ut Empedocles et Critias ex sanguine, ut Epicurus ex atomis, si et atomi corpulentias de coitu suo cogunt, ut Critolaus et Peripatetici eius ex quinta nescio qua substantia, si et illa corpus, quia corpora includit; sed etiam Stoicos[1]) allego, qui spiritum praedicantes animam paene nobiscum, qua proxima inter se flatus et spiritus, tamen corpus animam facile persuadebunt.[2]) Denique Zeno[3]) consitum spiritum definiens animam, hoc modo instruit. Quo, inquit, digresso animal emoritur, corpus est; consito autem spiritu digresso animal emoritur, ergo consitus spiritus corpus est; consitus autem spiritus anima est, ergo corpus est anima. Vult et Cleanthes[4]) non solum corporis lineamentis, sed et animae notis similitudinem parentibus in filios respondere, de speculo scilicet morum et ingeniorum et affectuum, corporis autem similitudinem et dissimilitudinem capere et animam. Itaque corpus similitudini vel dissimilitudini obnoxium. Item corporalium et incorporalium passiones inter se non communicare. Porro et animam compati corpori, cui laeso ictibus, vulneribus, ulceribus condolescit, et corpus animae, cui afflictae cura, angore, amore cohaerescit per detrimentum socii vigoris, cuius pudorem et pavorem rubore atque pallore testetur. Igitur anima corpus ex corporalium passionum communione. Sed et Chrysippus[5]) manum ei porrigit, constituens corporalia ab incorporalibus derelinqui omnino non posse, quia nec contingantur ab eis, (unde et Lucretius:[6]) tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res,) derelicto autem corpore ab anima affici morte. Igitur corpus anima, quae nisi corporalis corpus non derelinqueret.

6. Haec Platonici subtilitate potius quam veritate conturbant. Omne, inquiunt, corpus aut animale sit necesse est aut inanimale. Et siquidem inanimale est, extrinsecus movebitur, si vero animale, intrinsecus. Anima autem nec extrinsecus movebitur, ut quae non sit inanimalis, nec intrinsecus, ut quae ipsa potius moveat corpus. Itaque non videri eam corpus, quae non corporalium forma ex aliqua regione moveatur. Ad hoc nos mirabimur incongruentiam

---

1) Senecae epp. 106. 2) Cf. lib. de carne Chr. c. 11. 3) Diog. Laert. 7, 156. 4) Nemesius de nat. hom. p. 33. 76. ed. Matthaei. 5) ib. p. 34. 81. 6) Lucr. 1, 305.

primo definitionis provocantis ad ea, quae in animam non conveniunt. Non enim potest anima animale corpus dici aut inanimale, cum ipsa sit, quae aut faciat corpus animale, si adsit, aut inanimale, si absit ab illo. Itaque quod facit, non potest esse ipsa, ut dicatur animale vel inanimale. Anima enim dicitur substantiae suae nomine. Quodsi non capit animale corpus dici aut inanimale, quod est anima, quomodo provocabitur ad animalium et inanimalium corporum formam? Dehinc si corporis est moveri extrinsecus ab aliquo, ostendimus autem supra moveri animam et ab alio, cum vaticinatur, cum furit, utique extrinsecus, cum ab alio, merito, quod movebitur extrinsecus ab alio, secundum exempli propositionem corpus agnoscam. Enimvero si ab alio moveri corporis est, quanto magis movere aliud? Anima autem movet corpus, et conatus eius extrinsecus foris parent. Ab illa est enim impingi et pedes in incessum et manus in contactum et oculos in conspectum et linguam in effatum, velut sigillario motu superficiem intus agitante. Unde haec vis [1]) incorporali animae? unde vacuae rei solida propellere? Sed quomodo divisi videntur in homine sensus corporales et intellectuales? Corporalium aiunt rerum qualitates, ut terrae, ut ignis, corporalibus sensibus renuntiari, ut tactui, ut visui, [2]) incorporalium vero intellectualibus conveniri, ut benignitatis, ut malignitatis. Itaque incorporalem esse animam constat, cuius qualitates non corporalibus, sed intellectualibus sensibus comprehendantur. Plane, si non huius definitionis gradum exclusero. Ecce enim incorporalia ostendo corporalibus sensibus subiici, sonum auditui, colorem conspectui, odorem odoratui, quorum exemplo etiam anima corpori accedit, ne dicas idcirco ea per corporales renuntiari sensus, quia corporalibus accedant. Igitur si constat incorporalia quoque a corporalibus comprehendi, cur non et anima, quae corporalis, ab incorporalibus renuntietur? Certe definitio exclusa sit. De insignioribus argumentationibus erit etiam illa, quod omne corpus corporalibus ali iudicant, animam vero ut incorporalem incorporalibus, sapientiae scilicet studiis. Sed nec hic gradus stabit, etiam Sorano methodicae medicinae instructissimo

---

1) Sic Lat. et Rig.; ceteri: visio. 2) Rig. ut tactu, ut visu.

auctore respondente animam corporalibus quoque ali, denique deficientem a cibo plerumque fulciri. Quidni? quo adempto in totum dilabitur ex corpore. Ita etiam ipse Soranus, plenissime super anima commentatus quatuor voluminibus et cum omnibus philosophorum sententiis expertus, corporalem animae substantiam vindicat, etsi illam immortalitate fraudavit. Non enim omnium est credere, quod Christianorum est. Sicut ergo Soranus ipse rebus ostendit animam corporalibus ali, proinde et philosophus exhibeat illam incorporalibus pasci. Sed nemo unquam cunctanti de exitu animae mulsam aquam de eloquio Platonis infudit aut micas de minutiloquio Aristotelis infersit. Quid autem facient tot ac tantae animae rupicum et barbarorum,[1]) quibus alimenta sapientiae desunt, tamen indocta prudentia pollent, et sine academiis et porticibus Atticis et carceribus Socratis, denique ieiunantes a philosophia nihilominus vivunt? Non enim substantiae ipsi alimenta proficiunt studiorum, sed disciplinae, quia nec opimiorem animam efficiunt, sed ornatiorem. Bene autem, quod et artes Stoici corporales affirmant. Adeo sic quoque anima corporalis, si et artibus ali creditur. Sed enormis intentio philosophiae solet plerumque nec prospicere pro pedibus. Sic Thales in puteum. Solet et sententias suas non intelligendo valetudinis corruptelam suspicari. Sic[2]) Chrysippus ad elleborum. Tale aliquid opinor ei accidit, quum duo in unum corpora negavit, alienatus a prospectu et recogitatu praegnantum, quae non singula quotidie corpora, sed et bina et terna in unius uteri ambitu perferunt. Invenitur etiam in iure civili Graeca quaedam quinionem enixa filiorum, semel omnium mater, unici fetus parens multiplex, unici uteri puerpera numerosa, quae tot stipata corporibus, paene dixerim populo, sextum ipsa corpus fuit. Universa conditio testabitur corpora de corporibus processura iam illic esse, unde procedunt. Secundum sit necesse est, quod ex alio sit. Nihil porro ex alio est, nisi dum gignitur, sed tunc duo sunt.

7. Quantum ad philosophos satis haec, quia quantum ad nostros ex abundanti, quibus corporalitas animae in ipso

---

1) Rig. cum Pithoeo: baronum, sed in cod. Agob. ceterisque edd. barbarorum. 2) D. Heraldus emend. Scit Thales — Scit Chrys.

evangelio[1]) relucebit. Dolet apud inferos anima cuiusdam, et punitur in flamma, et cruciatur in lingua, et de digito animae felicioris imqlorat solatium roris. Imaginem existimas exitum illum pauperis laetantis et divitis moerentis? et quid illic Lazari nomen, si non in veritate res est? Sed etsi imago credenda est, testimonium erit veritatis. Si enim non haberet anima corpus, non caperet imago animae imaginem corporis, nec mentiretur de corporalibus membris scriptura, si non erant. Quid est autem illud, quod ad inferna transfertur post divortium corporis, quod detinetur illic, quod in diem iudicii reservatur, ad quod et Christus moriendo descendit? puto, ad animas patriarcharum. Sed quamobrem, si nihil anima detinet sub terris? Nihil enim, si non corpus; incorporalitas enim ab omni genere custodiae libera est, immunis a poena et a fovela. Per quod enim punitur aut fovetur, hoc erit corpus; reddam de isto plenius et opportunius. Igitur si quid tormenti sive solatii anima praecerpit in carcere seu diversorio inferum, in igni vel in sinu Abrahae, probata erit corporalitas animae. Incorporalitas enim nihil patitur, non habens, per quod pati possit; aut si habet, hoc erit corpus. In quantum enim omne corporale passibile est, in tantum, quod passibile est, corporale est.

8. Abruptum alioquin et absurdum idcirco quid de corporalium eximere censu, quia ceteris corporalibus exemplis non adaequet, ubi proprietatum privata discrimina, per quae magnificentia auctoris ex operum eorundem diversitate signatur, ut sint tam discreta quam paria, tam amica quam et aemula, siquidem et ipsi philosophi ex contrariis universa constare condicunt secundum amicitiam et inimicitiam Empedoclis. Sic igitur etsi corporalia incorporalibus obiacent, ipsa quoque ita inter se differunt, ut differentia species eorum ampliet, non genus mutet, ut sint corporalia, sic multa in dei gloriam, dum varia, sic varia, dum diversa, sic diversa, dum his alii qualitatum sensus, alii illis, dum his alia alimenta, alia illis, dum haec invisibilia, illa visibilia, dum haec gravia, illa levia. Aiunt enim et idcirco animam incorporalem renuntiandam, quia digressa ea graviora efficiantur corpora defunctorum, cum leviora esse deberent, unius

1) Luc. 16, 23 sqq.

corporis pondere exempto, si anima corpus. Quid enim, inquit Soranus, si mare negent corpus, quia extra mare immobilis et gravis navis efficitur? Quanto ergo validius corpus animae, quod tanti postea ponderis corpus levissima mobilitate circumfert? Ceterum est[1]) invisibilis anima et pro conditione corporis sui et pro proprietate substantiae et pro natura etiam eorum, quibus invisibilis esse sortita est. Solem noctuae nesciunt oculi, aquilae ita sustinent, ut natorum suorum generositatem de pupillarum audacia iudicent, alioqui non educabunt, ut degenerem, quem solis radius averterit. Est ideo alteri quid invisibile, alteri non, quod non ideo incorporale sit, quia non ex aequo vis valet. Sol enim corpus, siquidem ignis; sed quod aquila confiteatur, neget noctua, non tamen praeiudicans aquilae; tantundem et animae corpus invisibile carni, si forte, spiritui vero visibile. Sic Ioannes in spiritu dei factus animas martyrum conspicit.[2])

9.[3]) Quum animae corpus adserimus propriae qualitatis et sui generis, iam haec conditio proprietatis de ceteris accidentibus corpulentiae praeiudicavit, aut haec adesse ei, quam corpus ostendimus, sed et ipsa sui generis pro corporis proprietate, aut etsi non adsint, hoc esse proprietatis, non adesse corpori animae, quae corporibus ceteris adsint. Et tamen non inconstanter profitebimur sollemniora quaeque et omnimodo debita corpulentiae adesse animae quoque, ut habitum, ut terminum, ut illud trifariam distantium,[4]) longitudinem dico et latitudinem et sublimitatem, quibus metantur corpora philosophi. Quid nunc quod et effigiem animae damus, Platone[5]) nolente, quasi periclitetur de animae immortalitate? Omne enim effigiatum compositum et structile affirmat; dissolubile autem omne compositititium et structile; sed animam immortalem. Igitur indissolubilem, qua immortalem, et ineffigiatam, qua indissolubilem. Ceterum compositam et structilem, si effigiatam, tamquam alio eam modo effigians intellectualibus formis, pulchram iustitia et disciplinis philosophiae, deformem vero contrariis artibus.

---

1) Lat. et Rig. est; ceteri: etsi. 2) Apoc. 6, 9. 3) Hoc caput in Rhen. et Gel. edd. inscriptum est: De effigie animae. 4) Cod. Agob., Gel. et ed. Fran. distantium; cod. Urs. et Rig. distantivum (διαστηματικόν); cod. Wouw. distentivum. 5) Plat. Phaed. p. 105 sq.

Sed nos corporales quoque illi inscribimus lineas, non tantum ex fiducia corporalitatis per aestimationem, verum et ex constantia gratiae per revelationem. Nam quia spiritalia charismata agnoscimus, post Ioannem quoque prophetiam meruimus et consequi. Est hodie soror apud nos revelationum charismata sortita, quas in ecclesia inter dominica sollemnia per exstasin in spiritu patitur; conversatur cum angelis, aliquando etiam cum domino, et videt et audit sacramenta, et quorundam corda dignoscit, et medicinas desiderantibus submittit. Iam vero prout scripturae leguntur aut psalmi canuntur aut allocutiones proferuntur aut petitiones delegantur, ita inde materiae visionibus subministrantur. Forte nescio quid de anima disserueramus, cum ea soror in spiritu esset. Post transacta sollemnia dimissa plebe, quo usu solet nobis renuntiare quae viderit, (nam et diligentissime digeruntur, ut etiam probentur,) inter cetera, inquit, ostensa est mihi anima corporaliter, et spiritus videbatur, sed non inanis et vacuae qualitatis, imo quae etiam teneri repromitteret, tenera et lucida et aërii coloris, et forma per omnia humana. Haec visio est. Deus testis et apostolus[1]) charismatum in ecclesia futurorum idoneus sponsor; tu nisi res ipsa de singulis persuaserit, ne credas.[2]) Si enim corpus anima, sine dubio inter illa, quae supra sumus professi. Proinde et coloris proprietas omni corpori adhaeret; quem igitur alium animae aestimabis colorem, quam aërium ac lucidum? non ut aër sit ipsa substantia eius, etsi hoc Aenesidemo visum est et Anaximeni, puto secundum quosdam et Heraclito, nec ut lumen, etsi hoc placuit Pontico Heraclidi. Nam et ceranniis gemmis non ideo substantia ignita est, quod coruscent rutilato rubore, nec beryllis ideo aquosa materia est, quod fluctuent colato nitore. Quanta enim et alia color sociat, natura dissociat? Sed quoniam omne tenue atque perlucidum aëris aemulum est, hoc erit anima, qua flatus est et spiritus tradux, siquidem prae ipsa tenuitatis subtilitate de fide corporalitatis periclitatur. Sic et effigiem de sensu iam tuo concipe, non aliam animae humanae deputandam praeter humanam, et quidem eius corporis, quod unaquaeque circumtulit. Hoc nos sapere in-

1) 1 Cor. 12, 1 sqq. 2) Rig. Hoc visio, et deus — tu nec si res ipsa de sing. persuaserit, credas?

terim primordii contemplatio inducat. Recogita enim, cum deus flasset in faciem hominis flatum vitae, et factus esset homo in animam vivam, totum utique per faciem statim flatum illum in interiora transmissum et per universa corporis spatia diffusum simulque divina aspiratione densatum omni intus linea expressum esse, quam densatum impleverat, et velut in forma gelasse. Inde igitur et corpulentia animae ex densatione solidata est et effigies expressione formata. Hic erit homo interior, alius exterior, dupliciter unus, habens et ille oculos et aures suas, quibus Paulus[1]) dominum audire et videre debuerat, habens et ceteros artus, per quos et in cogitatibus utitur et in somniis fungitur. Sic et diviti apud inferos lingua est, et pauperi digitus, et sinus Abrahae.[2]) Per has lineas et animae martyrum sub altari intelliguntur.[3]) A primordio enim in Adam concreta et configurata corpori anima, ut totius substantiae, ita et conditionis istius semen efficit.

10.[4]) Pertinet ad statum fidei simplicem animam determinare secundum Platonem,[5]) id est, uniformem duntaxat substantiae nomine. Viderint artes et disciplinae, viderint et haereses.[6]) Quidam enim volunt aliam illi substantiam naturalem inesse spiritum, quasi aliud sit vivere, quod venit ab anima, aliud spirare, quod fiat a spiritu. Nam et animalibus non omnibus utrumque adesse; pleraque enim vivere solummodo, non etiam spirare, eo quod non habeant organa spiritus, pulmones et arterias. Quale est autem in examinatione humanae animae culicis atque formicae argumenta respicere, quando et vitalia pro cuiusque generis dispositione omnibus propria animalibus temperaverit artifex deus, ut nulla inde coniectura captanda sit? Nam neque homo, si pulmonibus et arteriis structus est, idcirco aliunde spirabit, aliunde vivet, neque formica, si membris huiusmodi caret, idcirco negabitur spirare, quasi solummodo vivens. Cui vero tantum patuit in dei opera, ut alicui haec deesse praesumpserit? Herophilus ille medicus aut lanius, qui sexcen-

---

1) Edd. omnes: populus dominum aud.; cod. Agob. populus domino aud.; cod. Urs.: Paulus dominum aud. Cf. 2 Cor. 12, 2—4. 2) Luc. 16, 23 sq. 3) Apoc. 6, 9. 4) Cap. 10. et 11. in ed. Gel. inscripta sunt: Unum esse animam et spiritum. 5) Plat. Phaed. p. 80. 6) Praeter Wouw. et Rig. edd. omnes: effigies.

tos exsecuit, ut naturam scrutaretur, qui hominem odit, ut nosset, nescio an omnia interna eius liquido explorarit, ipsa morte mutante, quae vixerant, et morte non simplici, sed ipsa inter artificia exsectionis errante.[1] Philosophi pro certo renuntiaverunt culicibus et formicis et tineis deesse pulmones et arterias. Dic mihi, inspector curiosissime, oculos habent ad videndum? Atquin et pergunt, quo volunt, et vitant et appetunt, quae videndo sciunt. Designa oculos, denota pupillas. Sed et exedunt tineae. Demonstra mandibulas,[2] deprome genuinos. Sed et personant culices, ne in tenebris quidem aurium caeci. Tubam pariter et lanceam[3] oris illius ostende. Quodvis animal unius licet puncti aliquo alatur necesse est. Exhibeas pabuli transmittendi, decoquendi defaecandique membra. Quid ergo dicemus? Si per haec vivitur, erunt haec in omnibus utique, quae vivent, etsi non videntur, etsi non apprehenduntur pro mediocritate. Hoc magis credas, si deum recogites tantum artificem in modicis, quantum et in maximis. Si vero non putas capere tam minuta corpuscula dei ingenium, sic quoque magnificentiam eius agnoscas, quod modicis animalibus sine necessariis membris nihilominus vivere instruxerit, salvo etiam visu sine oculis et esu sine denticulis et digestu sine alveis, quemadmodum et incedunt quaedam sine pedibus manante impetu, quod angues, et insurgente conatu, quod vermes, et spumante reptatu, quod limaces. Ita et spirari cur non putes sine pulmonum follibus et sine fistulis arteriarum, ut pro magno amplectaris argumento, idcirco animae humanae spiritum accedere, quia sint, quae spiritu careant, et idcirco ea spiritu carere, quia flaturalibus artubus structa non sint? Vivere sine spiritu existimas aliquid, spirare sine pulmonibus non putas? Quid est, oro te, spirare? flatum, opinor, ex semet ipso agere. Quid est non vivere? flatum, opinor, ex semet ipso non agere. Hoc enim respondere debebo, si non idem est spirare, quod vivere. Sed mortui erit non agere flatum; ergo viventis est agere flatum. Sed et spirantis est agere flatum; ergo et spirare viventis est. Utrumque si sine anima decurrere potuisset,

---

1) Praeter Rig. edd. omnes: errantes philosophi. 2) Iun. emend. mandibula (φατνώματα). 3) Sic e cod. Agob. emend. Rig.; ceteri: hiantiam.

non fuisset animae spirare, sed solummodo vivere. At enim vivere spirare est, si et spirare vivere. Sic ergo totum hoc et spirare et vivere eius est, cuius et vivere, id est animae. Denique si separas spiritum et animam,[1]) separa et opera; agant in discreto aliquid ambo, seorsum anima, seorsum spiritus; anima sine spiritu vivat, spiritus sine anima spiret; alterum relinquat corpora, alterum remaneat, mors et vita conveniant. Si enim duo sunt anima et spiritus, dividi possunt, ut divisione eorum alterius discedentis, alterius manentis, mortis et vitae concursus eveniat. Sed nullo modo eveniet; ergo duo non erunt, quae dividi non possunt, quae dividi possent, si fuissent. Sed licet et duo esse concreta. Sed non erunt[2]) concreta, si aliud est vivere, aliud spirare. Distinguunt substantias opera. Et quanto nunc firmius est, ut unum credas, cum distantiam non das, ut ipsa sit anima spiritus, dum ipsius est spirare, cuius et vivere? Quid enim, si diem aliud haberi velis, aliud lucem, quae accidat diei, cum dies ipsa lux sit? Plane erunt et alia genera lucis, ut ex ignium ministerio. Erunt enim et aliae spiritus species, ut ex deo, ut ex diabolo. Ita cum de anima et spiritu agitur, ipsa erit anima spiritus, sicut ipsa dies lux. Ipsum est enim quid, per quod est quid.

11. Sed ut animam spiritum dicam, praesentis quaestionis ratio compellit, quia spirare alii substantiae adscribitur. Hoc dum animae vindicamus, quam uniformem et simplicem agnoscimus, spiritum necesse est certa conditione dicamus, non status nomine, sed actus, nec substantiae titulo, sed operae, quia spirat, non quia spiritus proprie est, nam et flare spirare est. Ita et animam, quam flatum ex proprietate defendimus, spiritum nunc ex necessitate pronuntiamus. Ceterum adversus Hermogenem, qui eam ex materia, non ex dei flatu contendit, flatum proprie tuemur. Ille enim adversus ipsius scripturae fidem flatum in spiritum vertit, ut, dum incredibile est spiritum dei in delictum et mox in iudicium devenire, ex materia potius anima credatur quam ex dei spiritu. Idcirco nos et illic flatum eam defendimus, non spiritum, secundum scripturam et secundum

---

1) Ita cod. Wouw. et Rig.; ceteri: separas spiritum, naturam separa etc. 2) Ita ed. Rig.; in ceteris edd. vv. quae dividi possent — non erunt desiderantur.

spiritus distinctionem, et hic spiritum ingratis pronuntiamus secundum spirandi et flandi conditionem, illic de substantia quaestio est, spirare enim substantiae actus est. Nec diutius de isto, nisi propter haereticos, qui nescio quod spiritale semen infulciunt animae de Sophiae matris occulta liberalitate collatum ignorante factore; quum scriptura factoris magis dei sui conscia nihil amplius promulgaverit, quam deum flantem in faciem hominis flatum vitae et hominem factum in animam vivam, per quam exinde et vivat et spiret, satis declarans differentias spiritus et animae in sequentibus instrumentis, ipso deo pronuntiante: spiritus ex me prodivit, et flatum omnem ego feci.[1]) Et anima enim flatus factus ex spiritu. Et rursus: qui dedit flatum populo super terram et spiritum calcantibus eam.[2]) Primo enim anima, id est flatus, populo in terra incedenti, id est in carne carnaliter agenti, postea spiritus eis, qui terram calcant, id est opera carnis subigunt, quia et apostolus non primum quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale. Nam etsi Adam statim prophetavit magnum illud sacramentum in Christum et ecclesiam: hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea; propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adglutinabit se uxori suae, et erunt duo in unam carnem:[3]) accidentiam spiritus passus est; cecidit enim exstasis super illum, sancti spiritus vis operatrix prophetiae. Nam et malus spiritus accidens res est. Denique Saulem tam dei spiritus postea vertit in alium virum, id est in propheten, cum dictum est: quid hoc filio Cis? an et Saul in prophetis?[4]) quam et malus spiritus postea evertit in alium virum, in apostatam scilicet. Iudam quoque aliquamdiu cum electis deputatum usque ad loculorum officium, etsi iam fraudatorem, traditorem tamen nondum, postea diabolus intravit. Igitur si neque dei neque diaboli spiritus ex nativitate conseritur animae, solam eam constat ante eventum spiritus utriusque; si solam, et simplicem et uniformem substantiae nomine, atque ita non aliunde spirantem quam ex substantiae suae sorte.

12.[5]) Proinde et animum, sive mens est, *νοῦς* apud Graecos, non aliud quid intelligimus, quam suggestum ani-

---

1) Ies. 57, 16. 2) Ies. 42, 5. 3) Eph. 5, 31 sq. Gen. 2, 24 sq. 4) 1 Sam. 10, 12. 5) Cap. 12. 13. et 14. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: Non separari animam et animum.

mae ingenitum et insitum et nativitus proprium, quo agit, quo sapit, quem secum habens ex semet ipsa se commoveat in semet ipsa, atque ita moveri videatur ab illo tanquam substantia alia, ut volunt, qui etiam universitatis motatorem animum decernunt, illum deum Socratis, illum Valentini Monogenem ex patre βύθῳ et matre σιγῇ,[1]) quamvis Anaxagorae turbata sententia est. Initium enim omnium commentatus animum, ut universitatis oscillum de illius axe suspendens, purumque eum affirmans et simplicem et incommiscibilem, hoc vel maxime titulo segregat ab animae commistione, et tamen eundem alibi animam edicit. Hoc etiam Aristoteles denotavit, nescio an sua paratior implere, quam aliena inanire. Denique et ipse definitionem animi quum differret, interim alterum animi genus pronuntiavit, illum divinum, quem rursus et impassibilem subostendens, abstulit et ipse eum a consortio animae. Cum enim animam passibilem constet eorum, quae sortita est pati, aut per animum et cum animo patietur, (si concreta est animo, non potest animus impassibilis induci,) aut si non per animum, nec cum animo patietur anima, non erit concreta illi, cum quo nihil et qui nihil patitur. Porro si nihil per illum et cum illo anima patietur, iam nec sentiet nec sapiet nec movebitur per illum, ut volunt. Nam et sensus passiones facit Aristoteles. Quidni? et sentire enim pati est, quia pati sentire est, proinde et sapere sentire est, et moveri sentire est, ita totum pati est. Videmus autem nihil istorum animam experiri, ut non et animo deputetur, quia per illum et cum illo transigitur. Iam ergo et commiscibilis est animus adversus Anaxagoram, et passibilis adversus Aristotelem. Ceterum si discretio admittitur, ut substantia duae res sint, animus atque anima, alterius erit et passio et sensus et sapor omnis et actus et motus, alterius autem otium et quies et stupor et nulla iam caussa, et aut animus vacabit aut anima. Quodsi constat ambobus haec omnia reputari, ergo unum erunt utrumque, et Democritus obtinebit differentiam tollens, et quaeretur, quomodo unum utrumque, ex duarum substantiarum confusione, an ex unius dispositione. Nos

---

1) Gel. εἰρήνῃ, ed. Fran. ἐννοίᾳ, Iunius coni. ἠρεμίᾳ; sed cod. Wouw. σιγῇ, Rig. Sige.

autem animum ita dicimus animae concretum, non ut substantia alium, sed ut substantiae officium.

13. Ad hoc dispicere superest, principalitas ubi sit, id est, quid[1]) cui praeest, ut cuius principalitas apparuerit, illa sit substantiae massa, id autem, cui massa substantiae praeerit, in officium naturale substantiae deputetur. Enimvero quis non animae dabit summam omnem, cuius nomine totius hominis mentio titulata est? Quantas animas pasco, ait dives, non animos, et animas salvas optat gubernator, non animos, et rusticus in opere, et in proelio miles animam se, non animum, ponere affirmat. Cuius nominatiora pericula aut vota sunt, animi an animae? Quid autem agere dicuntur moribundi, animum an animam? Ipsi postremo philosophi ipsique medici, quamvis de animo quoque disputarent, faciem tamen operis frontemque materiae de anima unusquisque proscripsit. Ut autem et a deo discas, animam deus semper alloquitur, animam compellat atque advocat, ut animum sibi advertat. Illam salvam venit facere Christus, illam perdere in gehennam comminatur, illam pluris fieri vetat, illam et ipse bonus pastor pro pecudibus suis ponit. Habes animae principalitatem, habes in illa et substantiae unionem, cuius intelligam instrumentum esse animum, non patrocinium.

14. Singularis alioquin et simplex et de suo tota est non magis instructilis aliunde quam divisibilis ex se, quia nec dissolubilis. Si enim structilis et dissolubilis, iam non immortalis. Itaque quia iam non mortalis, neque dissolubilis neque divisibilis. Nam et dividi dissolvi est, et dissolvi mori est. Dividitur autem in partes, nunc in duas a Platone, nunc in tres a Zenone, nunc in quinque et in sex a Panaetio, et in septem a Sorano, etiam in octo penes Chrysippum, etiam in novem penes Apollophanem, sed et in decem apud quosdam Stoicorum, et in duas amplius apud Posidonium, qui a duobus exorsus titulis, principali, quod aiunt *ἡγεμονικὸν*, et a rationali, quod aiunt *λογικὸν*, in duodecim[2]) exinde prosecuit; ita in alias ex aliis species dividunt animam. Huiusmodi autem non tam partes animae habebuntur, quam vires et efficaciae et operae, sicut de

1) Rig. quid; ceteri: qui. 2) Gel. in decem et septem; Pam. coni. in duodecim, Iunius: in decem.

quibusdam et Aristoteles iudicavit. Non enim membra sunt substantiae animalis, sed ingenia, ut motorium, ut actorium, ut cogitatorium, et si qua in hunc modum distinguunt, ut et ipsi illi quinque notissimi sensus, visus, auditus, gustus, tactus, odoratus. Quibus omnibus etsi certa singulis domicilia in corpore determinaverunt, non idcirco haec quoque distributio animae ad animae sectiones pertinebit, quando ne ipsum quidem corpus ita dividatur in membra, ut isti volunt animam. Atquin ex multitudine membrorum unum corpus efficitur, ut concretio sit potius ipsa divisio. Specta portentosissimam Archimedis munificentiam, organum hydraulicum dico, tot membra, tot partes, tot compagines, tot itinera vocum, tot compendia sonorum, tot commercia modorum, tot acies tibiarum, et una moles erunt omnia. Sic et spiritus, qui illic de tormento aquae anhelat, non ideo separabitur in partes, quia per partes administratur, substantia quidem solidus, opera vero divisus. Non longe hoc exemplum est a Stratone et Aenesidemo et Heraclito; nam et ipsi unitatem animae tuentur, quae in totum corpus diffusa, et ubique ipsa velut flatus in calamo per cavernas, ita per sensualia variis modis emicet, non tam concisa quam dispensata. Haec omnia quibus titulis nuncupentur, et quibus ex se divisionibus deriventur, et quibus in corpore metationibus sequestrentur, medici potius, tum philosophi considerabunt, nobis pauca convenient.

15.[1]) In primis an sit aliquis summus in anima gradus vitalis et sapientialis, quod ἡγεμονικὸν[2]) appellant, id est principale, quia[3]) si negetur, totus animae status periclitatur. Denique qui negant principale, ipsam prius animam nihil censuerunt. Messenius aliquis Dicaearchus, ex medicis autem Andreas et Asclepiades ita abstulerunt principale, dum in animo ipso volunt esse sensus, quorum vindicatur principale. Asclepiades etiam illa argumentatione vectatur, quod pleraque animalia ademptis eis partibus corporis, in quibus plurimum existimatur principale consistere, et insuper vivant aliquatenus et sapiant nihilominus, ut muscae et vespae et locustae, si capita decideris, ut caprae et testudines et

---

1) Cap. 15. et 16. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: De hegemonico, an sit et ubi sit. 2) Cf. Plut. de plac. phil. 4, 5. 3) In ed. Rig. deest v. quia; sed aliud verbum in eo videtur latere.

anguillae, si corda detraxeris; itaque principale non esse, quod, si fuisset amissus cum suis sedibus vigor animae, non perseveraret. Sed plures et philosophi adversus Dicaearchum Plato, Strato, Epicurus, Democritus, Empedocles, Socrates, Aristoteles, et medici adversus Andream et Asclepiadem Herophilus, Erasistratus, Diocles, Hippocrates, et ipse Soranus, iamque omnibus plures Christiani, qui apud deum de utroque ducimur, et esse principale in anima et certo in corporis recessu consecratum. Si enim scrutatorem et dispectorem cordis deum legimus [1]) si etiam prophetes eius occulta cordis traducendo probatur, [2]) si deus ipse recogitatus cordis in populo praevenit: quid cogitatis in cordibus vestris nequam? [3]) si et David: cor mundum conde in me deus, [4]) et Paulus corde ait credi in iustitiam, [5]) et Ioannes corde ait suo unumquemque reprehendi, [6]) si postremo: qui viderit feminam ad concupiscendum, iam adulteravit in corde: [7]) simul utrumque dilucet, et esse principale in anima, quod intentio divina conveniat, id est vim sapientialem atque vitalem, (quod enim sapit, vividum est,) et in eo thesauro corporis haberi, ad quem deus respicit, ut neque extrinsecus agitari putes principale istud secundum Heraclitum, neque per totum corpus ventilari secundum Muschionem, neque in capite concludi secundum Platonem, neque in vertice potius praesidere secundum Xenocratem, neque in cerebro cubare secundum Hippocratem, sed nec circa cerebri fundamentum, ut Herophilus, nec in membranulis, ut Strato et Erasistratus, nec in superciliorum meditullio, ut Strato Physicus, nec in tota lorica pectoris, ut Epicurus, sed quod et Aegyptii renuntiaverunt ii, qui divinarum commentatores videbantur, et ille versus Orphei vel Empedoclis: namque hominis sanguis circumcordialis est sensus. [8]) Etiam Protagoras, etiam Appollodorus et Chrysippus haec sapiunt, ut vel ab istis retusus Asclepiades capras suas quaerat sine corde balantes et muscas suas abigat sine capite volitantes; et omnes iam sciant se potius sine corde et cerebro vivere, qui dispositionem animae humanae de conditione bestiarum praeiudicarint.

---

1) Sap. Sal. 1, 6. 2) Prov. 24, 12. Ps. 139, 23. 3) Matth. 9, 4. 4) Ps. 51, 12. 5) Rom. 10, 10. 6) 1 Io. 3, 17. 7) Matth. 5, 28. 8) *Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα.* Stobaei ecl. 1, p. 1026.

16. Est et illud ad fidem pertinens, quod Plato[1]) bifariam partitur animam, per rationalem et irrationalem. Cui definitioni et nos quidem applaudimus, sed non ut naturae deputetur utrumque. Naturale enim rationale credendum est, quod animae a primordio sit ingenitum, a rationali videlicet auctore. Quid enim non rationale, quod deus iussu quoque ediderit, nedum id, quod proprie afflatu suo emiserit? Irrationale autem posterius intelligendum est, ut quod acciderit ex serpentis instinctu, ipsum illud transgressionis admissum, atque exinde inoleverit et coadoleverit in anima ad instar iam naturalitatis, quia statim in naturae primordio accidit. Ceterum quum idem Plato solum rationale dicat, ut in anima dei ipsius, si nos etiam irrationale naturae adscripserimus, quam a deo anima nostra sortita est, aeque irrationale de deo erit, utpote naturale, quia naturae deus auctor est. Sed enim a diabolo immissio delicti, irrationale autem omne delictum, igitur a diabolo irrationale, a quo et delictum, extraneum a deo, a quo est irrationale alienum. Proinde diversitas horum ex distantia auctorum. Proinde cum Plato soli deo segregans rationale, duo genera subdividit ex irrationali, indignativum, quod appellant θυμικὸν, et concupiscentivum, quod vocant ἐπιθυμητικὸν, ut illud quidem commune sit nobis et leonibus, istud vero cum muscis, rationale porro cum deo. Video et de hoc mihi esse retractandum propter ea, quae in Christo deprehenduntur. Ecce enim tota haec trinitas et in domino, et rationale, quo docet, quo disserit, quo salutis vias sternit, et indignativum, quo invehitur in scribas et pharisaeos, et concupiscentivum, quo pascha cum discipulis suis edere concupiscit. Igitur apud nos non semper ex irrationali censenda sunt indignativum et concupiscentivum, quae certi sumus in domino rationaliter decucurrisse. Indignabitur deus rationaliter, quibus scilicet debet, et concupiscet deus rationaliter, quae digna sunt ipso. Nam et malo indignabitur, et bono concupiscet salutem. Dat et apostolus nobis concupiscentiam. Si quis episcopatum concupiscit, bonum opus concupiscit.[2]) Sed bonum opus dicens, rationalem concupiscentiam ostendit. Concedit et indignationem. Quidni, quam et ipse suscepit? Utinam et praecidantur, inquit, qui

---

1) Plat. de rep. l. 4. p. 436—441. l. 9. p. 580. D. 2) 1 Tim. 3, 1.

vos subvertunt.[1]) Rationalis est indignatio, quae ex affectu disciplinae est. At quum dicit: fuimus aliquando natura filii irae,[2]) irrationale indignativum suggillat, quod non sit ex ea natura, quae a deo est, sed ex illa, quam diabolus induxit. Dominus et ipse dictus sui ordinis: non potestis duobus dominis servire;[3]) pater et ipse cognominatus: vos ex diabolo patre estis.[4]) Ne timeas et illi proprietatem naturae alterius adscribere posterioris et adulterae, quem legis avenarum superseminatorem et frumentariae segetis nocturnum interpolatorem.[5])

17.[6]) Contingit nos illorum etiam quinque sensuum quaestio, quos in primis literis discimus, quoniam et hinc aliquid haereticis procuratur. Visus est et auditus et odoratus et gustus et tactus. Horum fidem Academici durius damnant, secundum quosdam et Heraclitus et Diocles et Empedocles. Certe Plato in Timaeo[7]) irrationalem pronuntiat sensualitatem et opinioni complicitam. Itaque mendacium visui obiicitur, quod remos in aqua inflexos vel infractos adseverat adversus conscientiam integritatis, quod turrem quadrangulatam de longinquo rotundam persuadeat, quod aequalissimam porticum angustiorem in ultimo infamet, quod coelum tanta sublimitate suspensum mari iungat. Perinde auditus fallaciae reus, ut cum coeleste murmur putamus, et plaustrum est, vel tonitru meditante pro certo de plaustro credimus sonitum. Sic et odoratus et gustus arguuntur, siquidem eadem unguenta eademque vina posteriore quoque usu depretiantur. Sic et tactus reprehenditur, siquidem eadem pavimenta manibus asperiora, pedibus leviora creduntur, et in lavacris idem calidus lacus ferventissimus primo, dehinc temperatissimus renuntiatur. Adeo, inquiunt, sic quoque fallimur sensibus, dum sententias vertimus. Moderantius Stoici non omnem sensum nec semper de mendacio onerant. Epicurei constantius parem omnibus atque perpetuam defendunt veritatem, sed alia via. Non enim sensum mentiri, sed opinionem. Sensum enim pati, non opinari; animam enim opinari. Absciderunt et opinionem a sensu et sensum ab anima. Et unde opinio, si non

---

1) Gal. 5, 12. 2) Eph. 2, 3. 3) Matth. 6, 24. 4) Io. 8, 44. 5) Matth. 13, 25. 6) Hoc caput in Rhen. et Gel. edd. inscribitur: De quinque sensibus. 7) Plat. Tim. p. 27 sq.

a sensu? Denique nisi visus rotundam senserit turrem, nulla opinio rotunditatis. Et unde sensus, si non ab anima? Denique carens anima corpus carebit et sensu. Ita et sensus ex anima est, et opinio ex sensu, et anima totum. Ceterum optime proponetur esse utique aliquid, quod efficiat aliter quid a sensibus renuntiari, quam sit in rebus. Porro si potest id renuntiari, quod non sit in rebus, cur non perinde possit per id renuntiari, quod non sit in sensibus, sed in his rationibus, quae interveniant suo nomine? Atque adeo licebit eas recognosci. Nam ut in aqua remus inflexus vel infractus appareat, aqua in caussa est; denique extra aquam integer visui remus. Teneritas autem substantiae illius, qua speculum ex lumine efficitur, prout icta seu mota est, ita et imaginem vibrans evertit lineam recti. Item ut turris habitus eludat, intervalli conditio compellit in aperto; aequalitas enim circumfusi aëris pari luce vestiens angulos obliterat lineas. Sic et uniformitas porticus acuitur in fine, dum acies in concluso stipata illic tenuatur, quo et extenditur. Sic et coelum mari unitur, ubi visio absumitur, quae quamdiu viget, tamdiu dividit. Auditum vero quid aliud decipiet, quam sonorum similitudo? Et si postea minus spirat unguentum, et minus sapit vinum, et minus lacus fervet, in omnibus ferme prima vis tota est. Ceterum de scabro ac laevi merito manus ac pedes tenera scilicet et callosa membra dissentiunt. Igitur hoc modo nulla sensuum frustratio caussa carebit. Quodsi caussae fallunt sensus et per sensus opiniones, iam nec in sensibus constituenda fallacia est, qui caussas sequuntur, nec in opinionibus, quae a sensibus diriguntur sequentibus caussas. Qui insaniunt, alios in aliis vident, ut Orestes matrem in sorore, et Aiax Ulyssem in armento, ut Athamas et Agave in filiis bestias. Oculisne hoc mendacium exprobrabis, an furiis? Qui redundantia fellis auruginant, amara sunt omnia. Num ergo gustui praevaricationem exprobrabis, an valetudinem? Omnes itaque sensus evertuntur vel circumveniuntur ad tempus, ut proprietate fallaciae careant. Imo iam ne ipsis quidem caussis adscribendum est fallaciae elogium. Si enim ratione haec accidunt, ratio fallacia perhiberi non meretur. Quod sic fieri oportet, mendacium non est. Itaque si et ipsae caussae infamia liberantur, quanto magis sensus, quibus iam et caussae libere praeeunt, cum hinc potissimum et veritas et fides

et integritas sensibus vindicanda sit, quod non aliter renuntient, quam quod illa ratio mandavit, quae efficiat aliter quid a sensibus renuntiari, quam sit in rebus. Quid agis, Academice procacissime?[1]) Totum vitae statum evertis, omnem naturae ordinem turbas, ipsius dei providentiam excaecas, qui cunctis operibus suis intelligendis, incolendis, dispensandis fruendisque fallaces et mendaces dominos praefecerit sensus. An non istis universa conditio subministratur? An non per istos secunda quoque mundo instructio accessit, tot artes, tot ingenia, tot studia, negotia, officia, commercia, remedia, consilia, solatia, victus, cultus ornatusque? Omnia totum vitae saporem condierunt, dum per hos sensus solus omnium homo animal rationale dignoscitur intelligentiae et scientiae capax, et ipsius Academiae. Sed enim Plato, ne quod testimonium sensibus signet, propterea et in Phaedro[2]) ex Socratis persona negat se cognoscere posse semet ipsum, ut monet Delphica inscriptio, et in Theaeteto[3]) adimit sibi scire atque sentire, et in Phaedro[4]) post mortem differt sententiam veritatis, postumam scilicet, et tamen nondum mortuus philosophabatur. Non licet nobis in dubium sensus istos revocare, ne et in Christo de fide eorum deliberetur, ne forte dicatur, quod falso satanam prospectarit de coelo praecipitatum,[5]) aut falso vocem patris audierit de ipso testificatam,[6]) aut deceptus sit, cum Petri socrum tetigit,[7]) aut alium postea unguenti senserit spiritum, quod in sepulturam suam acceptavit,[8]) alium postea vini saporem, quod in sanguinis sui memoriam consecravit.[9]) Sic enim et Marcion phantasma eum maluit credere, totius corporis in illo dedignatus veritatem. Atquin ne in apostolis quidem eius ludificata natura est; fidelis fuit et visus et auditus in monte,[10]) fidelis et gustus vini illius, licet aquae ante, in nuptiis Galilaeae,[11]) fidelis et tactus, exinde creduli Thomae.[12]) Recita Ioannis testationem: quod vidimus, inquit, quod audivimus, oculis nostris vidimus, et manus nostrae contrectaverunt, de sermone vitae.[13]) Falsa uti-

---

1) Rig. Academia procacissima? 2) Plat. Phaedr. c. 4. p. 229 sq. 3) Plat. Theaet. p. 152 sqq. 4) Plat. Phaedr. c. 26 sqq. p. 247 sqq. 5) Luc. 10, 18. 6) Matth. 3, 17. 7) Matth. 8, 15. 8) Matth. 26, 7—12. 9) Luc. 22, 19 sq. Matth. 26, 27 sq. 1 Cor. 11, 25. 10) Matth. 17, 3 sqq. 11) Io. 2, 1 sqq. 12) Io. 20, 27. 13) 1 Io. 1, 1.

que testatio, si oculorum et aurium et manuum sensus natura mentitur.

18.[1]) Convertor ad intellectualium partem, quemadmodum illam Plato a corporalibus separatam haereticis commendaverit, agnitionem ante mortem consecutus. Ait enim in Phaedone:[2]) quid tum erga ipsam prudentiae possessionem? Utrumne impedimentum erit corpus, an non, si quis illud socium adsumpserit in quaestionem? Tale quid dico, habetne veritatem aliquam visio et auditio hominibus, an non? An non etiam poëtae haec nobis semper obmussant, quod neque audiamus certum, neque videamus? Meminerat scilicet et Epicharmi Comici: animus cernit, animus audit, reliqua surda et caeca sunt. Itaque rursus illum ergo ait supersapere, qui mente maxime sapiat, neque visionem proponens neque ullum eiusmodi sensum attrahens animo, sed ipsa mente sincera utens in recogitando ad capiendum sincerum quodque rerum, segressus potissimum ab oculis et auribus et, quod dicendum sit, a toto corpore ut turbante et non permittente animae possidere veritatem atque prudentiam, quando communicat. Videmus igitur adversus sensus corporales aliam portendi paraturam ut multo idoniorem, vires scilicet animae, intellectum operantes eius veritatis, cuius res non sint coram nec subiaceant corporalibus sensibus, sed absint longe a communi conscientia in arcano et in superioribus et apud ipsum deum. Vult enim Plato esse quasdam substantias invisibiles, incorporales, supermundiales, divinas et aeternas, quas appellat ideas, id est formas, exempla[3]) et caussas naturalium istorum manifestorum et subiacentium corporalibus sensibus, et illas quidem esse veritates, haec autem imagines earum. Relucentne iam haeretica semina Gnosticorum et Valentinianorum? Hinc enim arripiunt differentiam corporalium sensuum et intellectualium virium, quam etiam parabolae decem virginum[4]) attemperant, ut quinque stultae sensus corporales figuraverint, stultos videlicet, quia deceptui faciles, sapientes autem intellectualium virium notam expresserint, sapientium

---

1) Hoc caput in Rhen. et Gel. edd. inscriptum est: Quod philosophi et haeretici distinguant inter sensualia et intellectualia. 2) Gelenius: in Phaedro. Cf. Plat. Phaed. p. 65 sq. 3) Praeter Rig. edd. omnes: formas exemplares. 4) Matth. 25, 1 sqq.

scilicet, quia contingentium veritatem illam arcanam et supernam et apud pleroma constitutam, haereticarum idearum sacramenta; hoc enim sunt *αἰῶνες* et genealogiae illorum. Itaque et sensum dividunt, et intellectualibus quidem a spiritali suo semine, sensualibus vero ab animali, quia spiritalia nullo modo capiat et illius quidem esse invisibilia, huius vero visibilia et humilia et temporalia, quae sensu conveniantur in imaginibus constituta. Ob haec ergo praestruximus neque animum aliud quid esse, quam animae suggestum et structum, neque spiritum extraneum quid, quam quod et ipsa per flatum. Ceterum accessioni deputandum, quod aut deus postea aut diabolus adspiraret. Et nunc ad differentiam sensualium et intellectualium non aliud admittimus, quam rerum diversitates, corporalium et spiritalium, visibilium et invisibilium, publicatarum et arcanarum, quod illae sensui, istae intellectui attribuantur, apud animam tamen et istis et illis obsequio deputatis, quae perinde per corpus corporalia sentiat, quemadmodum per animum incorporalia intelligat, salvo eo, ut etiam sentiat, dum intelligit. Non enim et sentire intelligere est, et intelligere sentire est?[1]) Aut quid erit sensus, nisi eius rei, quae sentitur intellectus? Quid erit intellectus, nisi eius rei, quae intelligitur sensus? Unde ista tormenta cruciandae simplicitatis et suspendendae veritatis? Quis mihi exhibebit sensum non intelligentem quod sentit, aut intellectum non sentientem quod intelligit, ut probet alterum sine altero[2]) posse? Si corporalia quidem sentiuntur, incorporalia vero intelliguntur, rerum genera diversa sunt, non domicilia sensus et intellectus, id est, non anima et animus. Denique a quo sentiuntur corporalia? si ab anima, ergo iam et sensualis est animus, non tantum intellectualis, nam dum intelligit, sentit, quia si non sentit, nec intelligit, si vero ab anima corporalia sentiuntur, iam ergo et intellectus est vis animae, non tantum sensualis, nam dum sentit, intelligit, quia si non intelligit, nec sentit. Proinde a quo intelliguntur incorporalia? si ab animo, ubi erit anima? si ab anima, ubi erit animus? Quae enim distant, abesse invicem debent, cum suis muneribus operantur. Putabis quidem abesse animum ab anima, si quando animo

---

1) Cod. Wouw.: et intelligere non sentire est. 2) Cod. Agob.: alterum ex altero.

ita afficimur, ut nesciamus nos vidisse quid vel audisse,[1]) quia alibi fuerit animus; adeo contendam, imo ipsam animam nec vidisse nec audisse, quia alibi fuerit cum sua vi, id est animo. Nam et quum dementit homo, dementit anima, non peregrinante, sed compatiente tunc animo. Ceterum animae principaliter casus est. Hoc unde firmatur? quod anima digressa nec animus in homine inveniatur; ita illam ubique sequitur, a qua nec in fine subremanet. Quum vero sequitur et addicitur, perinde intellectus animae addicitur, quam sequitur animus, cui addicitur intellectus. Sit nunc et potior sensu intellectus, et potior cognitor sacramentorum, dummodo et ipse propria vis animae, quod et sensus. Nihil mea interest, nisi cum idcirco praefertur sensui intellectus, ut ex hoc quoque separatior habeatur, quo potior affirmatur. Tunc mihi post differentiam etiam praelatio retundenda est, perventura quoque usque[2]) ad potioris dei persuasionem. Sed de deo suo quoque campo experiemur cum haereticis. Nunc de anima titulus et intellectu non insidiose praeferendo locus. Nam etsi potiora sunt, quae intellectu attinguntur ut spiritalia, quam quae sensu ut corporalia, rerum erit praelatio, sublimiorum scilicet adversus humiliores, non intellectus adversus sensum. Quomodo enim praeferatur sensui intellectus, a quo informatur ad cognitionem veritatum? Si enim veritates per imagines apprehenduntur, id est, invisibilia per visibilia noscuntur, quia et apostolus nobis scribit: invisibilia enim eius a conditione mundi de factitamentis intellecta visuntur,[3]) et Plato haereticis:[4]) facies occultorum ea quae apparent, et necesse esse omnino hunc mundum imaginem quandam esse alterius alicuius; videtur[5]) intellectus duce uti sensu et auctore et principali fundamento, nec sine illo veritates posse contingi. Quomodo ergo potior erit eo, per quem est, quo eget, cui debet totum quod attingit? Ita utrumque concluditur, neque praeferendum sensui intellectum, per quem enim quid constat, inferius ipso est, neque separandum a sensu, per quod enim quid est, cum ipso est.

---

1) Ita locum e ms. emend. Wouw. Antea: si quando. Nam ita efficiunt, ut nesc. n. v. q. vel audisse nec non audisse etc. 2) Rig. perventuro usque. 3) Rom. 1, 20. 4) Plat. Tim. p. 29 sq. p. 37 D. sq. 5) Ita Rig. et Seml. Gel. et ed. Fran. alt. alicuius, et quod sibi videtur etc.

19.[1]) Sed ne illi quidem praetereundi, qui vel modico temporis viduant animam intellectu. Proinde enim viam sternunt postea inducendi eius, sicut et animi, a quo scilicet proveniat intellectus.[2]) Volunt infantiam sola anima contineri, qua tantummodo vivat, non ut pariter sapiat, quia nec omnia sapiant, quae vivant. Denique arbores vivere, nec tamen sapere, secundum Aristotelem, et si quis alius substantiam animalem in universa communicat, quae apud nos in homine privata res est, non modo ut dei opus, quod et cetera, sed ut dei flatus, quod haec sola, quam dicimus cum omni instructu suo nasci. Et si ad arbores provocamur, amplectemur exemplum, siquidem et illis necdum arbusculis, sed stipitibus adhuc et surculis etiamnunc, simul de scrobibus oriuntur, inest propria vis animae. Verum pro temporis ratione remoratur coalescens et coadulescens robori suo, donec aetas impleat habitum, quo natura fungatur. Aut unde mox illis et frutices inoculantur et folia formantur et germina inflantur et flosculi inornantur et succi condiuntur, si non in ipsis omnis paratura generis quiescit, et partibus promota grandescit? Inde igitur et sapiunt, unde vivunt, tam vivendi quam sapiendi proprietate, et quidem ab infantia et ipsae sua. Video enim et vitem adhuc teneram et impuberem, intelligentem tamen iam opera sua et volentem alicui adhaerere, cui innixa et innexa proficiat. Denique non exspectata rustica disciplina, sine arundine, sine cervo, si quid attigerit, ultro amabit, et quidem viriosius amplexabitur de suo ingenio, quam de tuo arbitrio properat esse secura. Video et hederas, quantum velis premas, statim ad superna conari et nullo praeeunte suspendi, quod malint parietibus invehi textili silva, quam humi teri voluntaria iniuria. Contra quibus de aedificio male est, ut crescendo recedunt, ut refugiunt? Sentias ramos aliorsum destinatos, et animationem arboris de divortio parietis intelligas, contentae sua parvitate, quam ex primordio providentissimi fruticis edidicit, timens etiam ruinam. Has ego sapientias et scientias arborum cur non contendam? Vivant, ut philosophi volunt, sapiant, ut philosophi nolunt, intelligat et

---

1) Hoc caput in Rhen et Gel. edd. inscriptum est: **Intellectum semper animae inesse.** 2) Gel. et ed. Fran. **sicut in anima scilicet proveniat intellectus.**

infantia ligni, quo magis hominis, cuius anima velut surculus quidam ex matrice Adam in propaginem deducta et genitalibus feminae foveis commendata cum omni sua paratura pullulabit tam intellectu quam et sensu? Mentior, si non statim infans, ut vitam vagitu salutavit, hoc ipsum se testatur sensisse atque intellexisse, quod natus est, omnes simul ibidem dedicans sensus, et luce visum et sono auditum et humore gustum et aëre odoratum et terra tactum. Ita prima illa vox de primis sensuum vocibus et de primis intellectuum pulsibus cogitur. Plus est, quod de prospectu lacrimabilis vitae quidam augurem incommodorum vocem illam flebilem interpretantur, quo etiam praesciens habenda sit ab ingressu nativitatis, nedum intelligens. Exinde et matrem spiritu probat, et nutricem spiritu examinat, et gerulam spiritu agnoscit, fugiens extranea ubera, et recusans ignota cubilia, et neminem appetens nisi ex usu. Unde illi iudicium novitatis et moris, si non sapit? unde illi et offendi et demulceri, si non intelligit? Mirum satis, ut infantia naturaliter animosa sit non habens animum, et naturaliter affectiosa sit non habens intellectum. At enim Christus ex ore lactentium et parvulorum expediendo laudem nec pueritiam nec infantiam hebetes pronuntiavit, quarum altera cum suffragio occurrens testimonium ei potuit offerre, altera pro ipso trucidata utique vim sensit.

20.[1]) Et hic itaque concludimus, omnia naturalia animae ut substantiva eius ipsi inesse et cum ipsa procedere atque proficere, ex quo ipsa censetur. Sicut et Seneca saepe noster: insita sunt nobis omnium artium et aetatum semina, magisterque ex occulto deus producit ingenia,[2]) ex seminibus scilicet insitis et occultis per infantiam, quae sunt et intellectus. Ex his enim producuntur ingenia. Porro ut frugum seminibus una generis cuiusque forma est, processus tamen varii, alia integro statu evadunt, alia etiam meliora respondent, alia degenerant pro conditione coeli et soli, pro ratione operis et curae, pro temporum eventu, pro licentia casuum; ita et animam licebit[3]) semine uniformem, fetu multiformem. Nam et hic etiam de locis inter-

---

1) Cap. 20. 21. et 22. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: De ceteris naturalibus animae. 2) Seneca de benef. 4, 6. 3) Fortasse excidit v. esse.

est. Thebis hebetes et brutos nasci relatum est; Athenis sapiendi dicendique acutissimos, ubi penes Colytum pueri mense citius eloquuntur praecoce lingua, siquidem et Plato in Timaeo[1]) Minervam affirmat, cum urbem illam moliretur, nihil aliud quam regionis naturam prospexisse talia ingenia pollicitam, unde et ipse in Legibus Megillo et Cliniae praecipit, condendae civitati locum procurarent.[2]) Sed Empedocles caussam argutae indolis et obtusae in sanguinis qualitate constituit, perfectum ac profectum de doctrina disciplinaque deducit. Tamen vulgata iam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt, Sallustius vanos Mauros et feroces Dalmatas pulsat, mendaces Cretas etiam apostolus[3]) inurit. Fortasse an et de corpore et de valetudine aliquid accedat. Opimitas sapientiam impedit, exilitas expedit, paralysis mentem prodigit, phthisis servat. Quanto magis de accidentibus habebuntur, quae circa corpulentiam et valentiam vel acuunt vel obtundunt. Acuunt doctrinae, disciplinae, artes et experientia, negotia, studia; obtundunt inscitiae, ignavia, desidiae, libidines, inexperientiae, otia, vitia. Super haec si et alia quae praesunt potestates; enimvero praesunt, secundum nos quidem dominus deus et diabolus aemulus, secundum communem autem opinionem et providentia et fatum et necessitas et fortuna et arbitrii libertas. Nam haec et philosophi distinguunt, et nos secundum fidem disserenda suo iam novimus titulo. Apparet, quanta sint, quae unam animae naturam varie collocarint, ut vulgo naturae deputentur, quando non species sint, sed sortes naturae et substantiae unius, illius scilicet, quam deus in Adam contulit et matricem omnium fecit; atque adeo sortes erunt, non species substantiae unius, id est, varietas ista moralis, quanta nunc est, tanta non fuerit in ipso principe generis Adam. Debuerant enim fuisse haec omnia in illo, ut in fonte naturae, atque inde cum tota varietate manasse, si varietas naturae fuisset.

21. Quodsi uniformis natura animae ab initio in Adam ante tot ingenia, ergo non multiformis [quia uniformis] per tot ingenia; iam nec triformis, ut adhuc trinitas Valentiniana caedatur, quae nec ipsa in Adam recognoscitur. Quid enim spiritale in illo? Si quia prophetavit magnum illud sacra-

---

1) Plat. Tim. p. 24 D. 2) Plat. de legg. lib. 4 in. 3) Tit. 1, 12.

mentum in Christum et ecclesiam: hoc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea, vocabitur mulier; propterea relinquet homo patrem et matrem, et agglutinabitur mulieri suae, et erunt duo in carnem unam; [1]) hoc postea obvenit, quum in illum deus amentiam immisit, spiritalem vim, qua constat prophetia. Si et malum in eo apparuit transgressionis admissum, nec hoc naturale deputandum est, quod instinctu serpentis operatus est, tam non naturale, quam nec materiale, quia et materiae fidem iam exclusimus. Quodsi nec spiritale nec quod dicitur materiale proprium in illo fuit, (nam si ex materia, fuisset mali semen,) superest, ut solum in illo et unicum fuerit naturale, quod censetur animale, quod statu simplex, et uniforme defendimus. De hoc plane relinquitur quaeri, an demutabile debeat credi, quod naturale dicatur. Iidem enim convertibilem negant naturam, ut trinitatem suam in singulis proprietatibus figant, quia arbor bona malos non ferat fructus nec mala bonos, et nemo de spinis metat ficus et de tribulis uvas. Ergo si ita est, neque de lapidibus filios Abrahae suscitare poterit deus, nec genimina viperarum facere poenitentiae fructus. [2]) Et erravit apostolus scribens: eratis et vos aliquando tenebrae, et fuimus et nos aliquando natura filii irae, et in his vos quoque fuistis, sed abluti estis. [3]) Sed nunquam discordabunt sententiae sanctae. Non dabit enim arbor mala bonos fructus, si non inseratur, et bona malos dabit, si non colatur. Et lapides filii Abrahae fient, si in fidem Abrahae formentur. Et genimina viperarum fructum poenitentiae facient, si venena malignitatis exspuerint. Haec erit vis divinae gratiae, potentior utique natura, habens in nobis subiacentem sibi liberam arbitrii potestatem, quod *αὐτεξούσιον* dicitur, quae cum sit et ipsa naturalis atque mutabilis, quoquo vertitur, natura convertitur. Inesse autem nobis *τὸ αὐτεξούσιον* naturaliter, iam et Marcioni ostendimus et Hermogeni. Quid nunc, si naturae conditio sic erit definienda, ut duplex determinetur, natorum et innatorum, factorum et infectorum? Atque ita quod natum factumque constiterit, eius natura capiet demutationem; et renasci enim poterit et refici. Innatum autem et infectum immobile

---

1) Gen. 2, 23 sq. 2) Matth. 3, 7 sqq. 3) Eph. 5, 8. 2, 3. 1 Cor. 6, 11.

stabit. Quod cum soli deo competat, ut soli innato et infecto et idcirco immortali et inconvertibili, absolutum est, ceterorum omnium natorum atque factorum convertibilem et demutabilem esse naturam, ut, etsi trinitas animae adscribenda esset, ex mutatione accidentiae, non ex institutione naturae deputaretur.

22. Cetera animae naturalia iam a nobis audiit Hermogenes cum ipsorum defensione et probatione, per quae dei potius quam materiae propinqua cognoscitur. Hic solummodo nominabuntur, ne praeterita videantur. Dedimus enim illi et libertatem arbitrii, ut supra scripsimus, et dominationem rerum et divinationem interdum, seposita quae per dei gratiam obvenit ex prophetia. Itaque iam ab isto dispositionis retractatu recedam, ut ordinem eius expungam. Definimus animam dei flatu natam, immortalem, corporalem, effigiatam, substantia simplicem, de suo patientem, [1]) varie procedentem, liberam arbitrii, accidentiis obnoxiam, per ingenia mutabilem, rationalem, dominatricem, divinatricem, ex una redundantem. Sequitur nunc, ut quomodo ex una redundet, consideremus, id est, unde et quando et qua ratione sumatur.

23. [2]) Quidam de coelis devenisse se credunt, tanta persuasione, quanta illuc indubitate regressuros repromittunt, ut Saturnius Menandri Simoniani discipulus induxit, hominem affirmans ab angelis factum primoque opus futile et invalidum et instabile in terra vermis instar palpitasse, quod consistendi vires deessent, dehinc ex misericordia summae potestatis, ad cuius effigiem nec tamen plene perspectam temere structus fuisset, scintillulam vitae consecutum, quae illum exsuscitarit et erexerit et constantius animarit et post decessum vitae ad matricem relatura sit. Sed et Carpocrates tantundem sibi de superioribus vindicat, ut discipuli eius animas suas iam et Christo, nedum apostolis, et peraequent et cum volunt praeferant, quas proinde de sublimi virtute conceperint despectrice mundi potentium principatuum. Apelles sollicitatas refert animas terrenis escis de supercoelestibus sedibus ab igneo angelo deo Israelis et

---

1) Rig. sapientem. 2) Hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscribitur: Unde anima, adversus haereticos, qui eam de coelis deferunt.

nostro, qui exinde illis peccatricem circumfinxerit carnem. Examen Valentini semen Sophiae infulsit animae, per quod historias atque milesias aeonum suorum ex imaginibus visibilium recognoscunt. Doleo bona fide, Platonem omnium haereticorum condimentarium factum. Illius est enim et in Phaedone,[1]) quod animae hinc euntes sint illuc, et inde huc; item in Timaeo,[2]) quod germina[3]) dei delegata sibi mortalium genitura, accepto initio animae immortali, mortale ei circumgelaverint corpus; tum quod mundus hic imago sit alterius alicuius, quae omnia ut fidei commendet, et animam retro in superioribus cum deo egisse in commercio idearum, et inde huc transvenire, et hic quae retro norit de exemplaribus recensere, novum elaboravit argumentum, *μαθήσεις ἀναμνήσεις*,[4]) id est discentias reminiscentias esse; venientes enim huc inde animas oblivisci eorum, in quibus prius fuerint, dehinc ex his visibilibus recordari edoctas. Cum igitur huiusmodi argumento illa insinuentur a Platone, quae haeretici mutuantur, satis haereticos repercutiam, si argumentum Platonis elidam.

24.[5]) Primo quidem oblivionis capacem animam non cedam, quia tantam illi concessit divinitatem, ut deo adaequetur. Innatam eam facit, quod et solum armare potuissem ad testimonium plenae divinitatis; adiicit immortalem, incorruptibilem, incorporalem, quia hoc et deum credidit, invisibilem, ineffigiabilem, uniformem, principalem, rationalem, intellectualem. Quid amplius proscriberet animam, si eam deum nuncuparet? Nos autem, qui nihil deo appendimus, hoc ipso animam longe infra deum expendimus, quod natam eam agnoscimus, ac per hoc dilutioris divinitatis, exilioris felicitatis, ut flatum, non ut spiritum; et si immortalem, ut hoc sit divinitatis, tamen passibilem, ut hoc sit nativitatis, ideoque et a primordio exorbitationis capacem, et inde etiam oblivionis affinem. Satis de isto cum Hermogene. Ceterum quae, ut haberi merito possit ex peraequatione omnium proprietatum deus, nulli passioni subiacebit, ita nec oblivioni, quum tanta sit iniuria oblivio, quanta est gloria

---

1) Plat. Phaed. p. 70 C. 2) Plat. Tim. p. 43 sqq. p. 29 sq. 3) Rig. genimina. 4) Plat. Phaed. p. 73 B. 5) Hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscribitur: Adversus Platonis argumentum, quod discentias reminiscentias dicat. 6) Gel. et ed. Fran. quae ut deus etc.

eius, cuius iniuria est, memoria scilicet, quam et ipse Plato [1]) sensuum et intellectuum salutem, et Cicero [2]) thesaurum omnium studiorum praedicavit. Nec hoc iam in dubium deducetur, an tam divina anima memoriam potuerit amittere, sed an quam amiserit recuperare denuo possit. Quae enim non debuit oblivisci, si oblita sit, nescio an valeat recordari. Ita utrumque meae animae non Platonicae congruet. Secundo gradu opponam: natura compotem animam facis idearum illarum, an non? imo natura, inquis. Nemo ergo concedet naturalem scientiam naturalium excidere artium; excidet studiorum, excidet doctrinarum, disciplinarum, excident fortasse et ingeniorum et affectuum, quae naturae videntur, non tamen sunt, quia, ut praemisimus, et pro locis et pro institutionibus et pro corpulentiis ac valetudinibus et pro potestatibus dominatricibus et pro libertatibus arbitrii ex accidentibus constant. Naturalium vero scientia ne in bestiis quidem deficit. Plane obliviscetur feritatis leo, mansuetudinis eruditione praeventus, et cum toto suggestu iubarum delicium fiet Berenices alicuius reginae, lingua genas eius emaculans; mores bestiam relinquent, scientia naturalium permanebit. Non obliviscetur idem naturalium pabulorum, naturalium remediorum, naturalium terrorum; et si de piscibus, et si de placentis regina ei obtulerit, carnem desiderabit; et si languenti theriacam composuerit, simiam leo requiret; et si nullum illi venabulum obfirmabit, gallum tamen formidabit. Perinde et homini omnium forsitan obliviosissimo inobliterata perseverabit sola scientia naturalium, ut sola scilicet naturalis, memor semper manducandi in esurie et bibendi in siti, et oculis videndum et auribus audiendum et naribus odorandum et ore gustandum et manu contrectandum. Hi sunt certe sensus, quos philosophia depretiat intellectualium praelatione. Igitur si naturalis scientia sensualium permanet, quomodo intellectualium, quae potior habetur, intercidit? Unde nunc ipsa vis oblivionis antecedentis recordationem? ex multitudine, ait, temporis. Satis improspecte. Quantitas enim temporis non pertinebit ad eam rem, quae innata dicatur, ac per hoc potissimum aeterna credatur. Quod enim aeternum est, eo quia et innatum est, neque initium neque finem temporis

---

1) Plat. Phaed. p. 72 E. sq. 2) Cic. de orat. 1, 5.

admittendo, nullum modum temporis patitur; cui temporis modus nullus est, nec ulla demutatione tempori subest, nec eadem in multitudine temporis vis est.[1] Si tempus in caussa est oblivionis, cur, ex quo anima corpori inducitur, memoria delabitur, quasi exinde tempus anima sustineat, quae sine dubio prior corpore, non fuit utique sine tempore? Ingressa vero corpus, statimne obliviscitur, an aliquanto post? Si statim, et quae erit temporis nondum supputandi multitudo? infantia scilicet. Si aliquanto post, ergo illo in spatio ante tempora oblivionis memor adhuc aget anima? Et quale est, ut postea obliviscatur, et rursus postea recordetur? Quoquo autem tempore illam oblivio irruerit, quantus hic etiam habebitur modus temporis? tota, opinor, vitae decursio satis non erit ad evertendam memoriam tanti ante corpus aevi. Sed rursus Plato[2] caussam demutat in corpus, quasi et hoc fide dignum, ut nata substantia innatae vim exstinguat. Magnae autem et multae differentiae corporum pro gentilitate, pro magnitudine, pro habitudine, pro aetate, pro valetudine. Num ergo et oblivionum differentiae aestimabuntur? Sed uniformis oblivio est; ergo non erit corporalitas multiformis in caussa exitus uniformis. Multa item documenta, teste ipso Platone,[3] divinationem animae probaverunt, quae proposuimus iam Hermogeni. Sed nec quisquam hominum non et ipse aliquando praesagam animam suam sentit, aut ominis aut periculi aut gaudii augurem. Si divinationi non obstrepit corpus, nec memoriae opinor officiet. In eodem certe corpore et obliviscuntur animae et recordantur. Si qua corporis ratio incutit oblivionem, quomodo contrariam eius admittet recordationem? quia et ipsa post oblivionem recordatio memoria recidiva est. Quod primae memoriae adversatur, cur non et secundae refragetur? Postremo, qui magis reminiscerentur, quam pueruli, ut recentiores animae, ut nondum immersae domesticis ac publicis curis, ut ipsis solis deditae studiis, quorum discentiae reminiscentiae fiunt? Imo cur non ex aequo omnes recordamur, cum ex aequo omnes obliviscamur? Sed tantummodo phi-

---

1) Ita emend. locum Lat.; Gel. et ed. Fran. nec ulla demutatione temporis (Rig. tempori) subest, nec eadem mult. temporis (Rigalt. nec ea de mult. tempori) vis est. 2) Plat. Phaed. p. 65. 3) Plat. Phaedr. c. 20 sqq. p. 242 sqq. Tim. p. 71 sq

losophi; ne ni quidem omnes. Plato scilicet solus in tanta gentium silva, in tanto sapientium prato, idearum et oblitus et recordatus est. Igitur si nullo modo consistit argumentatio ista praecipua, totum illud pariter eversum est, cui accommodata est, ut animae et innatae et in coelestibus conversatae et consciae divinorum illic et inde delatae et hic recordatae crederentur ad occasiones plane haereticis subministrandas.

25. [1]) Iam nunc regrediar ad caussam huius excessus, ut reddam, quomodo animae ex una redundent, quando et ubi et ex qua ratione sumantur, de qua specie nihil refert, a philosopho, an ab haeretico, an a vulgo quaestio occurrat. Nulla interest professoribus veritatis de adversariis eius, maxime tam audacibus, quam sunt primo isti, qui praesumunt, non in utero concipi animam, nec cum carnis figulatione compingi atque produci, sed effuso iam partu nondum vivo infanti extrinsecus imprimi. Ceterum semen ex concubitu muliebribus locis sequestratum motuque naturali vegetatum compinguescere in solam substantiam carnis, eam editam, et de uteri fornace fumantem et calore solutam, ut ferrum ignitum et ibidem frigidae immersum, ita aëris rigore percussam et vim animalem rapere et vocalem sonum reddere. Hoc Stoici cum Aenesidemo, et ipse interdum Plato, [2]) quum dicit perinde animam extraneam alias et extorrem uteri prima aspiratione nascentis infantis adduci, sicut exspiratione novissima educi. Videbimus, an sententiam finxerit. Ne ex medicis quidem defuit Hicesius, et naturae et artis suae praevaricator. Puduit, opinor, illos hoc statuere, quod feminae agnoscerent. At quanto roboratior exitus, a feminis revinci, quam probari? In ista namque specie nemo tam idoneus magister, arbiter, testis, quam sexus ipsius. Respondete, matres, vosque praegnantes, vosque puerperae, steriles et masculi taceant, vestrae naturae veritas quaeritur, vestrae passionis fides convenitur, an aliquam in fetu sentiatis vivacitatem alienam de vestro, de quo palpitent ilia, micent latera, tota ventris ambitio pulsetur, ubique ponderis regio mutetur; an hi motus gaudia vestra sint, et certa se-

---

1) Cap. 25. 26. et 27. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: **De conceptu animae adversus eos, qui post partum corpori eam inducunt** 2) Plat. Phaed. p. 76

curitas, quod ita infantem et vivere confidatis et ludere; an si desierit inquies eius, illi prius pertimescatis; an et audiat iam in vobis, quum ad novum sonum excutitur; an et ciborum vanitates illi desideretis, illi etiam fastidiatis; an et valetudinibus invicem communicetis; ille quidem usque[1]) contusionibus vestris, quibus et ipse intus per eadem membra signatur, rapiens sibi iniurias matris. Si livor ac rubor sanguinis passio est, sine anima non erit sanguis; si valetudo animae[2]) accessio est, sine anima non erit valetudo; si alimonia, inedia, crementa, decrementa, pavor, motus, tractatio est animae, his qui fungitur, vivet. Denique desinit vivere, qui desinit fungi. Denique et mortui eduntur, quomodo, nisi et vivi? qui autem et mortui, nisi qui prius vivi? Atquin et in ipso adhuc utero infans trucidatur necessaria crudelitate, quum in exitu obliquatus denegat partum; matricida, ni moriturus. Itaque et inter arma medicorum et organon[3]) est, quo prius patescere secreta coguntur tortili temperamento, cum annulo cultrato,[4]) quo intus membra caeduntur anxio arbitrio, cum hebete unco, quo totum facinus extrahitur[5]) violento puerperio. Est etiam aeneum spiculum, quo iugulatio ipsa dirigitur caeco latrocinio; *ἐμβρυοσφάκτην*[6]) appellant de infanticidii officio, utique viventis infantis peremptorium. Hoc et Hippocrates habuit et Asclepiades et Erasistratus et maiorum quoque prosector Herophilus et mitior ipse Soranus, certi animal esse conceptum, atque ita miserti infelicissimae huiusmodi infantiae, ut prius occidatur, ne viva lanietur. De qua sceleris necessitate nec dubitabat, credo, Hicesius, iam natis animam superducens ex aëris frigidi pulsu, quia et ipsum vocabulum animae penes Graecos de refrigeratione respondeat. Num ergo barbarae Romanaeque gentes aliter animantur, quia animam aliud quid, quam *ψυχὴν* cognominaverunt? Quantae vero nationes sub ferventissimo axe censentur, colorem quoque excoctae? Unde illis anima, quibus

---

1) Gel.: usque et cont.; Rig. usque eo, de contusionibus etc. 2) Sic emend. Wouw. et Rig.; alii: valetudo omnis accessio est. 3) Gel. et Pam.: organa; cod. Wouw., Rig. et Seml. organon. 4) Rig. anulocultro. 5) Sic Rig. e cod. Agob.; Gel. et Pam. totum pecus attrahitur. 6) Sic Rig. Wouw., Seml. e cod. Ursini; cod. Agob.: *ἐμβρυοσέκτην*, Gel. et Pam.: *ἐμβρυορέκτην*, ed. Pam. in margine: *ἐμβρυοπάκτην*.

aëris rigor nullus? Taceo cubiculares aestus et omnem illic caloris paraturam enitentibus necessariam, quae afflari vel maxime periculum est. In ipsis paene balneis fetus elabitur, et statim vagitus auditur. Ceterum si aëris rigor thesaurus est animae, extra Germanias et Scythas et Alpes et Argaeos nemo debuit nasci. Atquin et populi frequentiores apud orientalem et meridialem temperaturam et ingenia expeditiora omnibus Sarmatis etiam mente torpentibus. Et animi enim de rigoribus scitiores provenirent, si animae de frigusculis evenirent; cum substantia enim et vis. His ita praestructis, possumus illos quoque recogitare, qui exsecto matris utero vivi aërem hauserunt, Liberi aliqui et Scipiones. Quodsi qui, ut Plato, perinde non putat duas animas in unum convenire, sicut nec corpora, ego illi non modo duas animas in unum congestas ostendissem, sicut et corpora in fetibus, verum et alia multa cum anima conserta, daemonis scilicet, nec unius, ut in Socrate ipso, verum et septenarii spiritus, ut in Magdalena,[1]) et legionarii numeri, ut in Geraseno,[2]) quo facilius anima cum anima conseretur ex societate substantiae, quam spiritus nequam ex diversitate naturae. At idem in sexto Legum, monens cavere, ne vitiatio seminis ex aliqua vilitate concubitus labem corpori et animae supparet, nescio de pristina magis, an de ista sententia sibi exciderit. Ostendit enim animam de semine induci, quod curari monet, non de prima adspiratione nascentis. Unde, ore te, similitudine animae quoque parentibus de ingeniis respondemus secundum Cleanthis testimonium, si non et ex animae semine educimur? Cur autem et veteres astrologi genituram hominis ab initio conceptus digerebant, si non exinde et anima est, ad quam aeque pertinet, si quid est flatus?[3])

26. Sed omnis inaequalitas sententiae humanae usque ad dei terminos. In nostras iam lineas gradum colligam, ut quod philosophis medicisque respondi, Christiano probem. De tuo, frater, fundamento fidem aedifica; aspice viventes uteros sanctissimarum feminarum, nec modo spirantes iam illic infantes, verum etiam prophetantes. Ecce viscera Rebeccae [4]) inquietantur, et longe adhuc partus et aëris nullus

---

1) Marc. 16, 9. 2) Marc. 5, 1 sqq. 3) Wouw. et Rig. e cod. Ursini: status? 4) Gen. 25, 22 sq.

impulsus. Ecce duplex fetus in locis matris tumultuantur, et nusquam adhuc populi duo. Portentosa forsitan petulantia infantiae ante certantis quam viventis, ante animosae quam animatae, si tantummodo matrem subsultando turbasset. At cum partus aperitur et numerus inspicitur et auguratus recognoscitur, puto, iam non animae solummodo probantur infantium, sed et pugnae. Detinebatur, qui praevenerat nasci a praevento necdum plenius edito, tantum manu nato. Et si ipse animam de prima spiratione potabat Platonico more aut de aëris rigore carpebat Stoica forma, quid ille, qui exspectabatur, qui adhuc intus detinebatur et foris iam detinebat? Nondum, opinor, spirans plantam fratris invaserat, etiamnunc calens matre se priorem prodisse cupiebat. O infantem et aemulum et validum et olim contentiosum, credo, quia vivum. Aspice etiam singulares conceptus et quidem monstrosiores sterilis et virginis, quae vel hoc ipso imperfectos edere potuissent pro eversione naturae, ut altera semini stupida, altera intacta. Decebat, si forte, sine anima nasci, qui fuerant non rite concepti, sed et illi vivunt in suo quisque utero. Exsultat Elizabeth, Ioannes intus impulerat; glorificat dominum Maria, Christus intus instinxerat.[1]) Agnoscunt matres suos invicem fetus, agnitae mutuo ab ipsis utique viventibus, qui non tantum animae erant, verum et spiritus. Sic et ad Hieremiam legis dei vocem: priusquam te in utero fingerem, novi te.[2]) Si fingit deus in utero, et afflat ex primordii forma: et finxit deus hominem, et flavit in eum flatum vitae.[3]) Nec nosset autem hominem deus in utero, nisi totum: et priusquam exires de vulva, sanctificavi te.[4]) Et mortuum adhuc corpus? utique nequaquam; deus enim vivorum, non mortuorum.[5])

27. Quomodo igitur animal conceptum? simulne conflata utriusque substantia corporis animaeque, an altera earum praecedente? imo simul ambas et concipi et confici et perfici dicimus, sicut et promi, nec ullum intervenire momentum in conceptu, quo locus ordinetur. Recogita enim de novissimis prima: si mors non aliud determinatur, quam disiunctio corporis animaeque,[6]) contrarium morti vita non aliud definietur, quam coniunctio corporis animaeque; si

---

1) Luc. 1, 36. 46. 2) Ier. 1, 5. 3) Gen. 1, 27. 3, 7. 4) Ier. 1, 5. 5) Matth. 22, 30. 6) Plat. Phaed. p. 64 C.

disiunctio simul utrique substantiae accidit per mortem, hoc debet coniunctionis forma mandasse pariter obvenientis per vitam utrique substantiae. Porro vitam a conceptu agnoscimus, quia animam a conceptu vindicamus; exinde enim vita, quo anima. Pariter ergo in vitam compinguntur, quae pariter in mortem separantur. Tunc si alteri primatum damus, alteri secundatum, seminis quoque discernenda sunt tempora pro statu ordinis. Et quando collocabitur corporis semen, quando animae? imo si tempora seminum dividentur, et materiae diversae habebuntur ex distantia temporum. Nam etsi duas species confitebimur seminis, corporalem et animalem, indiscretas tamen vindicamus, et hoc modo contemporales eiusdemque momenti. Ne itaque pudeat necessariae interpretationis. Natura veneranda est, non erubescenda. Concubitum libido, non conditio foedavit; excessus, non status est impudicus, siquidem benedictus status apud deum: crescite et in multitudinem proficite.[1]) Excessus vero maledictus, adulteria et stupra et lupanaria. In hoc itaque sollemni sexuum officio, quod marem ac feminam miscet, in concubitu dico communi, scimus et animam et carnem simul fungi, animam concupiscentia, carnem opera, animam instinctu, carnem actu. Unico igitur impetu utriusque, toto homine concusso despumatur semen totius hominis, habens ex corporali substantia humorem, ex animali calorem. Et si frigidum nomen est anima Graecorum, quare corpus exempta ea friget? Denique ut adhuc verecundia magis pericliter quam probatione, in illo ipso voluptatis ultimo aestu, quo genitale virus expellitur, nonne aliquid de anima quoque sentimus exire? atque adeo marcescimus et devigescimus cum lucis detrimento? Hoc erit semen animale protinus ex animae destillatione, sicut et virus illud corporale semen ex carnis defaecatione. Fidelissima primordii exempla; de limo caro in Adam. Quid aliud limus, quam liquor opimus? Inde erit genitale virus, ex afflatu dei anima. Quid aliud afflatus dei, quam vapor spiritus? Inde erit quod per virus illud efflamus. Quum igitur in primordio duo diversa atque divisa, limus et flatus, unum hominem coëgissent, confusae substantiae ambae iam in uno semina quoque sua miscuerunt, atque exinde generi propagando formam tradiderunt, ut et

---

1) Gen. 1, 27.

nunc duo, licet diversa, etiam unita pariter effluant, pariterque insinuata sulco et arvo suo pariter hominem ex utraque substantia effruticent, in quo rursus semen suum insit secundum genus, sicut omni conditioni genitali praestitutum est. Igitur ex uno homine tota haec animarum redundantia agitur, observante scilicet natura dei edictum: crescite et in multitudinem proficite.[1] Nam et in ipsa praefatione operis unius: faciamus hominem, universa posteritas pluraliter praedicata est: et praesint piscibus maris.[2] Nihil mirum; repromissio segetis in semine.

28.[3] Quis ille nunc vetus sermo apud memoriam Platonis de animarum reciproco discursu, quod hinc abeuntes eant illuc, et rursus huc veniant et vivant, et dehinc e vita abeant, rursus ex mortuis effici vivos?[4] Pythagoricus, ut volunt, quin et divinus, ut Albinus existimat,[5] aut Mercurii forsitan Aegyptii. Sed nullus sermo divinus nisi dei unius, quo prophetae, quo apostoli, quo ipse Christus intonuit. Multo antiquior Moyses etiam Saturno nongentis circiter annis, nedum pronepotibus eius,[6] certe divinior multo, qui decursus generis humani ab exordio mundi quoque per singulas nativitates nominatim temporatimque digessit, satis probans divinitatem operis ex divinatione vocis. Si vero Samius sophista Platoni auctor est animarum de recidivatu revolubili semper ex alterna mortuorum atque viventium suffectione, certe ille Pythagoras, etsi bonus cetera, tamen ut hanc sententiam exstrueret, non turpi modo, verum etiam temerario mendacio incubuit. Cognosce, qui nescis, et crede nobiscum. Mortem simulat, subterraneo latitat, septenni se illic patientia damnat, interea quae de posteris defunctis ad fidem rerum esset relaturus, ab unica conscia et ministra matre cognoscit, ut satis sibi visus est corpulentiam interpolasse ad omnem mortui veteris horrorem, de adytis fallaciae emergit, ut ab inferis redditus. Quis non crederet revixisse, quem crediderat obisse, audiens praesertim ab eo, quae de posteris mortuis nisi apud inferos non videretur cognoscere potuisse? Sic ex mortuis vivos effici senior

---

1) Gen. 1, 27. 2) Gen. 1, 26. 3) Cap. 28. 29. 30. 31. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: Adversus Platonem, non ex mortuis fieri vivos. 4) Plat. Phaed. p. 70 C. sqq. 5) Sic cod. Wouw. et Rig.; ceteri: Pyth., ut volunt quidam, divinus, Albini, ut existimo, etc. 6) Cf. Apolog. c. 19.

sermo est. Quid enim, si et iunior? Neque veritas desiderat vetustatem, neque mendacium devitat novellitatem. Teneo plane falsum antiquitate generosum; quidni falsum, cuius testimonium quoque ex falso est? Quomodo credam non mentiri Pythagoram, qui mentitur, ut credam? quomodo mihi persuadebit Aethalidem [1]) et Euphorbum [2]) et Pyrrhum piscatorem et Hermotimum [3]) se retro ante Pythagoram fuisse, ut persuadeat vivos ex mortuis effici, qui iterum se Pythagoram peieravit? Quanto enim credibilius, ipse ex semet ipso semel redisset in vitam, quam totiens alius atque alius? tanto et in durioribus fefellit, qui molliora mentitus est. Sed clypeum Euphorbi olim Delphis consecratum recognovit, et suum dixit, et de signis vulgo ignotis probavit. [4]) Respice ad Hypogeum eius, et si capit, crede. Nam qui talem commentus est stropham, cum iniuria bonae valetudinis, cum fraude vitae septennio excruciatae infra terram inedia, ignavia, umbra, cui tanti fuit fastidium coeli, quam non accesserit temeritatem, quam non tentaverit curiositatem, ut ad notam clypei illius perveniret? Quid autem, si in historiis aliquibus occultioribus reperit? Quid si defectae iam traditionis superstites aliquas famae aurulas hausit? Quid si ab aedituo redempta clam inspectione cognovit? Scimus etiam magos elicere explorandis occultis per catabolicos et paredros et pythonicos spiritus. Non enim et Pherecydes, Pythagorae magister, his forsan artibus divinabat, ne dicam somniabat? Quid si idem daemon in illo fuit, qui et in Euphorbo res sanguinis gessit? Denique qui se Euphorbum ex argumento clypei probarat, cur neminem Troianorum commilitonum aeque recognovit? Nam et illi iam revixissent, si vivi ex mortuis fierent.

29. Mortuos quidem ex vivis effici constat, non ideo tamen et ex mortuis vivos. Ab initio enim vivi priores, unde ab initio aeque mortui posteriores; non aliunde quam ex vivis illi habuerant, unde proficiscerentur, dum ne ex mortuis isti non habuerint, unde magis deducerentur. Igitur si ab initio vivi non ex mortuis, cur postea ex mortuis? Defecerat ille, quicunque est, originis fons? an formae poenituit? et quomodo in mortuis salva est? Non quia ab initio

---

1) Gel.: Ephalidem. 2) Cf. lib. de resurr. carnis c. 1. 3) Gel.: Hermippum. 4) Cf. Ovid. met. 15, 160 sqq. Diog. Laert. lib. 8.

mortui ex vivis, idcirco semper ex vivis? Aut enim in utraque parte forma initii perseverasset, aut in utraque mutasset, ut si vivos ex mortuis postea fieri oportuerat, perinde oporteret etiam non ex vivis effici mortuos. Si non peraequare deberet fides institutionis, non usquequaque contraria ex contrariis reformari alternant. Et nos enim opponemus contrarietates nati et innati, visualitatis et caecitatis, iuventae et senectae, sapientiae et insipientiae; nec tamen ideo innatum de nato provenire, quia contrarium ex contrario fiat, nec visualitatem iterum ex caecitate, quia de visualitate caecitas accidat, nec iuventam rursus de senecta reviviscere, quia ex iuventa senecta marcescat, nec insipientiam ex sapientia denuo obtendi, quia ex insipientia sapientia acuatur. Haec et Albinus Platoni suo veritus subtiliter quaerit contrarietatum genera distinguere, quasi non et haec tam absolute in contrarietatibus posita sint, quam et illa, quae ad sententiam magistri sui interpretantur, vitam dico et mortem. Nec tamen ex morte vita reddatur, quia ex vita mors deferatur.

30. Quid autem ad cetera respondebimus? Primo enim si ex mortuis vivi, sicut mortui ex vivis, unus omnino et idem numerus semper haesisset omnium hominum, ille scilicet numerus, qui primus vitam introisset. Priores enim ex mortuis vivi, dehinc mortui ex vivis, et rursus ex mortuis vivi. Et dum hoc semper ex iisdem, ita totidem semper, qui ex iisdem. Nam neque plures aut pauciores exissent, quam redirent. Invenimus autem apud commentarios etiam humanarum antiquitatum paulatim humanum genus exuberasse, dum aborigines vel vagi vel extorres vel gloriosi quique occupant terras, ut Scythae Parthicas,[1]) ut Temenidae[2]) Peloponnesum, ut Athenienses Asiam, ut Phryges Italiam, ut Phoenices Africam, dum sollemnes etiam migrationes, quas *μετοικίας*[3]) appellant, consilio exonerandae popularitatis, in alios fines examina gentis eructant. Nam et aborigines[4]) nunc in suis sedibus permanent, et alibi amplius gentilitatem foeneraverunt. Certe quidem ipse orbis in promtu est cultior de die et instructior

---

1) Cod. Agob. et edd omnes: Parthicas; cod. Urs. Parthiam, Wouw. Parthicam. 2) Ita h. l. emend. Iunius et Salmasius ad lib. de pallio c. 2.; cod. Urs. et Rig. Amyclae; Gel. et Pam.: ut Menidae Pelop., quae tria vv. in cod. Agob. desiderantur. 3) Rig. *ἀποικίας*. 4) Praeter Wouw. et Rig. edd. omnes: origines.

pristino. Omnia iam pervia, omnia nota, omnia negotiosa, solitudines famosas retro fundi amoenissimi obliteraverunt, silvas arva domuerunt, feras pecora fugaverunt, arenae seruntur, saxa panguntur, paludes eliquantur, tantae iam urbes, quantae non casae quondam. Iam nec insulae horrent, nec scopuli terrent; ubique domus, ubique populus, ubique respublica, ubique vita. Summum testimonium frequentiae humanae. Onerosi sumus mundo, vix nobis elementa sufficiunt, et necessitates arctiores, et querelae apud omnes, dum iam nos natura non sustinet. Revera lues et fames et bella et voragines civitatum pro remedio deputanda, tanquam tonsura insolescentis generis humani; et tamen, quum eiusmodi secures maximam mortalium vim semel caedant, nunquam restitutionem eius vivos ex mortuis reducentem post mille annos semel orbis expavit. 1) Et hoc enim sensibile fecisset aequa vis amissionis et restitutionis, si vivi ex mortuis fierent. Cur autem mille annis post, et non statim ex mortuis vivi, quum, si non statim supparetur, quod erogatur, in totum absumi periclitetur praeveniente restitutionem defectione, quia nec pariasset commeatus hic vitae milliario tempori longe scilicet brevior et idcirco facilior ante exstingui quam redaccendi? Igitur quae hoc modo intercidisset, si vivi ex mortuis fierent, quando non intercidit, non erit credendum vivos ex mortuis fieri.

31. Iam vero si ex mortuis vivi, utique singuli ex singulis. Singulorum ergo corporum anima, ut singulas in singula corpora reverti oportuerat. Porro si et binae et trinae et quinae usque uno utero resumuntur, non erunt ex mortuis vivi, quia non singuli ex singulis. Et hoc autem modo primordii forma signatur, 2) quum et nunc plures animae de una proferuntur. Item quum varia aetate decedant animae, cur una revertuntur? Omnes enim ab infantia imbuuntur, qua infans revertatur; 3) quale est autem, ut senex defunctus infans revertatur? si decrescit foris anima retrograda aetate, quanto magis erat, ut progressior reverteretur mille post annis? Certe vel coaetanea suae mortis, ut aevum, quod reliquisset, iterum recepisset. Sed etsi

1) Cf. Plat. Phaedr. c. 29. p. 248 E sq. 2) Rig. e cod. Agob.: singulatur. 3) Vv. qua infans revertatur non sunt in ed. Rig.

eaedem semper revolverentur, licet non corporum quoque formas easdem, tamen vel ingeniorum et studiorum et affectionum pristinas proprietates secum referre deberent, quoniam temere eaedem haberentur, carentes iis, per quae eaedem probarentur.[1] Unde scias, inquis, an ita quidem fiat occulte, sed conditio milliarii aevi interimat facultatem recensendi, qua ignorata et ibi revertuntur. Atquin scio non ita fieri, quum Pythagoram, Euphorbum mihi opponis.[2] Ecce enim Euphorbum militarem et bellicam animam satis constat vel de ipsa gloria clypeorum consecratorum, Pythagoram vero tam residem et imbellem, ut proelia tunc Graeciae vitans, Italiae maluerit quietem geometriae et astrologiae et musicae devotus, alienus studio et affectu Euphorbi. Sed et Pyrrhus ille fallendis piscibus agebat, Pythagoras contra nec edendis ut animalibus abstinens. Aethalides[3] autem et Hermotimus fabam quoque in pabulis communibus irruerat, Pythagoras vero ne per fabalia quidem transeundum discipulis suis tradidit. Quomodo ergo eaedem animae recuperantur, quae nec ingeniis nec institutis iam nec victibus eaedem probabuntur? Iam nunc de tanto Graeciae censu quatuor solae animae recensentur. Sed et quid utique de solo Graeciae censu, ut non ex omni gente, ex omni aetate ac dignitate, ex omni denique sexu, et *μετεμψύχωσις* et *μετενσωμάτωσις* quotidie existant, cur solus Pythagoras alium atque alium se recognoscat, non et ego? aut si privilegium philosophorum est, et utique Graecorum, quasi non et Scythae et Indi philosophentur, cur neminem et retro meminit Epicurus, neminem Chrysippus, neminem Zeno, ne ipse quidem Plato, quem forsitan Nestorem credidissemus ob mella facundiae?

32.[4] Sed enim Empedocles, qui se deum delirarat, idcirco, opinor, dedignatus aliquem se heroum recordari: thamnus et piscis fui, inquit.[5] Cur non magis et pepo tam

---

1) Praeter Rig. edd. omnes: licet non corp. qu. f. easdem, licet non flatorum; tamen quoque fortes casam vel ingeniorum et stud. et adiectionum — carentes his per quae eadem probarentur. 2) Adduntur in edd. Gel. et Pam. vv.: Ecce enim Euphorbum mihi opponis. Quae prorsus supervacua recte delerunt Iunius et Rig. 3) Gel.: Ephalides. 4) Cap. 32. et 33. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: Adversus Pythagorae et Empedoclis opiniones de metempsychosi et metensomatosi. 5) Diog. Laert. 8, 77.

insulsus, et chamaeleon tam inflatus? Plane ut piscis, ne aliqua sepulturae conditio reputesceret,[1]) assum se maluit in Aetnam praecipitando. Atque exinde in illo finita sit μετενσωμάτωσις, ut aestiva coena post assum. Perinde igitur et hic dimicemus necesse est adversus portentosiorem praesumptionem, bestias ex hominibus et homines ex bestiis revolventem. Viderint thamni, licebit et lapathi,[2]) ne plus ridere quam docere cogamur. Dicimus animam humanam nullo modo in bestias posse transferri, etiamsi secundum philosophos ex elementitiis substantiis censeretur. Sive enim ignis anima, sive aqua, sive sanguis, sive spiritus, sive aër, sive lumen, recogitare debemus contraria quaeque singulis speciebus animalia: igni quidem ea, quae rigent, colubros, stelliones, salamandras; etiam quaecunque de aemulo producentur elemento, de aqua scilicet, perinde contraria, utique illa, quae arida et exsuccida, denique siccitatibus gaudent locustae, papiliunculi, chamaeleontes; item contraria sanguini, quae carent purpura eius, cochleas, vermiculos et maiorem piscium censum; spiritui vero contraria, quae spirare non videntur, carentia pulmonibus et arteriis, culices, formicas, tineas et hoc genus minutalia; item aëri contraria, quae semper subterraneum et subaquaneum viventia carent haustu eius; (res magis quam nomina noveris;) item contraria lumini, quae caeca in totum, vel solis tenebris habent oculos, talpas, vesperugines, noctuas. Haec ut ex apparentibus et manifestis substantiis doceam. Ceterum si et atomos Epicuri tenerem, et numeros Pythagorae viderem, et ideas Platonis offenderem, et entelechias Aristotelis occuparem, invenirem fors his quoque speciebus animalia, quae nomine contrarietatis opponerem. Contendo enim, ex quacunque substantia supra dicta constitisset humana anima, non potuisse eam in tam contraria unicuique substantiae animalia reformari et censum eis de sua translatione conferre, a quibus excludi ac respui magis haberet, quam admitti et capi nomine huius primae contrarietatis, quae substantivi status diversitatem committit, tunc et reliquae per

---

1) Wouw.: ne aliqua sepultura conditiore patesceret (Rigalt. putesceret). — Cf. Diog. Laert. 8, 67 sqq. 2) Gel. et cod. Agob.: lapti; Wouw., ed. Fran. et Seml.: lapathi; Rig. licebit et raptim.

consequentem ordinem cuiusque naturae. Nam et sedes alias humana anima sortita est et victus et instructus et sensus et affectus et concubitus et fetus, item ingenia, tum opera, gaudia, taedia, vitia, cupidines, voluptates, valetudines, medicinas, suos postremo et vitae modos et exitus mortis. Quomodo igitur illa anima, quae terris inhaerebat, nullius sublimitatis, nullius profunditatis intrepida, ascensu etiam scalarum fatigabilis, submersu etiam piscinarum strangulabilis, aëri postea insultabit in aquila aut mari postea desultabit in anguilla? Quomodo item pabulis liberalibus et delicatis atque curatis educata, non dico paleas, sed spinas et agrestes amaritudines frondium et bestias sterquiliniorum, vermium etiam venena ruminabit, si in capram transierit, vel in coturnicem, imo et cadaverinam, imo et humanam, sui utique memor in urso et leone? Sic et cetera ad incongruentiam redige, ne singulis perorandis immoremur. Ipsius animae humanae quisquis modus, quaecunque mensura, quid faciet in amplioribus longe vel minutioribus animalibus? Necesse est enim et corpus omne anima compleri, et animam omnem corpore obduci. Quomodo ergo anima hominis complebit elephantum? quomodo item obducetur in culice? si tantum extendetur aut contrahetur, profecto periclitabitur. Et ideo adiicio, quod nulla ratione capax est huiusmodi translationis in animalia nec modulis corporum nec ceteris naturae suae legibus adaequantia. Numquid ergo demutabitur secundum qualitates generum et vitam eorum contrariam humanae vitae, facta et ipsa contraria humanae per demutationem? Enimvero si demutationem capit amittens quod fuit, non erit quae fuit; et si quae fuit, non erit; soluta est *μετενσωμάτωσις*, non adscribenda scilicet ei animae, quae, si demutabitur, non erit. Illius enim *μετενσωμάτωσις* dicetur, quaecunque eam in suo statu permanendo pateretur. Igitur si nec mutari potest, ne non sit ipsa, nec permanere in statu, quia contraria non capit, quaero adhuc caussam aliquam fide dignam huiusmodi translationis. Nam etsi quidam homines bestiis adaequantur pro qualitatibus morum et ingeniorum et affectuum, quia et deus: adsimilatus est, inquit, homo irrationabilibus iumentis: [1]) non ideo milvi ex rapacibus fient et canes ex spurcis et pantherae ex acerbis, aut oves

1) Ps. 49, 21.

ex probis et hirundines ex garrulis et columbae ex pudicis, quasi eadem substantia animae ubique naturam suam in animalium proprietatibus repetat. Aliud est autem substantia, aliud natura substantiae, siquidem substantia propria est rei cuiusque, natura vero potest esse communis. Suspice exemplum. Substantia est lapis, ferrum; duritia lapidis et ferri natura substantiae est. Duritia communicat, substantia discordat. Mollitia lanae, mollitia plumae pariant naturalia earum, substantiva non pariant. Sic et si saeva bestia vel proba vocetur homo, sed non eadem anima. Nam et tunc naturae similitudo notatur, cum substantiae dissimilitudo conspicitur. Ipsum enim quod hominem similem bestiae iudicas, confiteris animam non eandem, similem dicendo, non ipsam. Sic et divina pronuntiatio sapit, pecudibus adaequans hominem natura, non substantia. Ceterum nec deus hominem hoc modo notasset, si pecudem de substantia nosset.

33. Etiam quum iudicii nomine vindicatur hoc dogma, quod animae humanae pro vita et meritis genera animalium sortiantur, iugulandae quaeque in occisoriis, et subigendae quaeque in famulatoriis, et fatigandae in operariis, et foedandae in immundis, proinde honorandae et diligendae et curandae et appetendae in speciosissimis et probissimis et utilissimis et delicatissimis: et hic dicam: si demutantur, non ipsae dispungentur, quae merebuntur. Et evacuabitur ratio iudicii, si meritorum deerit sensus; deerit autem sensus meritorum, si status verterit animarum; vertit autem status animarum, si non eaedem perseveraverint. Aeque si perseveraverint[1]) in iudicium. Quod et Mercurius Aegyptius novit, dicens animam digressam a corpore non refundi in animam universi, sed manere determinatam, uti rationem, inquit, patri reddat eorum, quae in corpore gesserit. Volo iudicii utique divini iustitiam, gravitatem, maiestatem, dignitatem recensere, si non sublimiore fastigio praesidet humana censura, plenior utriusque sententiae honore poenarum et gratiarum, severior in ulciscendo et liberalior in largiendo. Quid putas futuram animam homicidae? aliquod, credo, pecus lanienae et macello destinatum, ut perinde iuguletur, quia et ipsa iugulaverit, perinde decorietur, quia et ipsa

---

1) Cod. Wouw. si non persev.

despoliaverit, perinde in pabulum proponatur, quia et ipsa bestiis obiecerit eos, quos in silvis et arvis trucidaverit. Si ita iudicabitur, nonne illa anima plus solatii quam supplicii relatura est, quod funus inter cocos pretiosissimos invenit, quod condimentis Apicianis et Lurconianis humatur, quod mensis Ciceronianis infertur, quod lancibus splendidissimis Syllanis effertur, quod exsequias convivium patitur, quod a coaequalibus devoratur potius quam a milvis et lupis, ut in hominis corpore tumulata et in suum genus regressa resurrexisse videatur, exsultans adversus humana iudicia, si ea experta est? Namque illa sicarium variis et exquisitis et iam praeter naturam eruditis feris dissipant, et quidem viventem, imo nec facile morientem, curata mora finis ad plenitudinem poenae. Sed etsi anima praefugerit ultimo gladio, ne corpus quoque evaserit ferrum, nihilominus iugulo utroque confosso [1]) costisque transfixis compensatio proprii facinoris exigitur. Inde in ignem datur, ut et sepultura puniatur. Aliter denique non licet. Nec tamen tanta est rogi cura, ut reliquias aliae bestiae inveniant; certe nec ossibus parcitur, nec cineribus indulgetur nuditate plectendis. Tanta est apud homines homicidii vindicta, quanta ipsa, quae vindicatur natura. Quis non praeferat seculi iustitiam, quam et apostolus [2]) non frustra gladio armatam contestatur, quae pro homine saeviendo religiosa est? Si ceterorum quoque scelerum mercedem cogitemus, patibula, vivicomburia, culeos et uncos et scopulos, cui non expediat apud Pythagoram et Empedoclem sententiam pati? Nam et qui laboribus atque servitiis puniendi, in asinos utique et mulos recorporabuntur, quantum sibi de pistrinis et aquilegis rotis gratulabuntur, si metallorum et ergastulorum et operum publicorum ipsorumque carcerum, licet otiosorum, recordentur. Perinde qui integre morati commendaverint iudici vitam, quaero praemia, sed potius invenio supplicia. Nimirum magna merces bonis in animalia quaecunque restitui. Pavum se meminit Homerus Ennio somniante; sed poëtis nec vigilantibus credam. Etsi pulcherrimus pavus et quo velit colore cultissimus; sed tacent pennae, sed displicet vox. Et poëtae nihil aliud quam cantare malunt. Damnatus est igitur Ho-

---

1) Sic Cod. Urs.; Lat. et Rig. iugulo ventreque confossis. Cet. iug. utroque confossis. 2) Rom. 13, 4.

merus in pavum, non honoratus.[1]) Plus de seculi remuneratione gaudebit, pater habitus liberalium disciplinarum, ut malit famae suae ornamenta, quam caudae.[2]) Age nunc, ut poëtae in pavos vel in cycnos transeant, si vel cycnis decora vox est, quod animal indues viro iusto Aeaco?[3]) quam bestiam integrae feminae Didoni? quam volucrem patientia, quam pecudem sanctimonia, quem piscem innocentia sortientur? Omnia famula sunt hominis, omnia subiecta, omnia mancipata. Si quid horum futurus est, deminoratur illic ille, cui ob merita vitae imagines, statuae et tituli, honores publici, privilegia rependuntur, cui curia, cui populus suffragiis immolat. O iudicia divina post mortem humanis mendiciora,[4]) contemptibilia de poenis, fastidibilia de gratiis, quae nec pessimi metuant nec optimi cupiant, ad quae magis scelesti, quam sancti quique properabunt, illi, ut iustitiam seculi citius evadant, isti, ut tardius eam capiant. Bene philosophi docetis, utiliter suadetis, leviora post mortem supplicia vel praemia, cum, si quod iudicium animas manet, gravius debeat credi in dispunctione vitae, quam in administratione, quia nihil plenius, quam quod extremius, nihil autem plenius, quam quod divinius. Deus itaque iudicabit plenius, quia extremius per sententiam aeternam tam supplicii quam refrigerii, nec in bestias, sed in sua corpora revertentibus animabus. Et hoc semel et in eum diem, quem solus pater novit, ut pendula exspectatione sollicitudo fidei probetur, semper diem observans, dum semper ignorat, quotidie timens, quod quotidie sperat.

34.[5]) Nulla quidem ad hodiernum dementiae huiusmodi sententia erupit sub nomine haeretico, quae humanas animas refingat in bestias. Sed necessarie hanc quoque speciem intulimus et exclusimus ut superioribus cohaerentem, quo perinde in pavo tunderetur Homerus, sicut in Pythagora Euphorbus, atque ita hac etiam *μετεμψυχώσει* sive *μετεν-*

---

1) Cf. lib. de resurr. carnis c. 1. 2) Gel. et Pam.: quam gaudeat; cod. Urs.: quam gaudia; cod. Agob.: quam gaude; Lat., Ciac. et Rig. quam caudae. 3) Ita scriptum est in cod. Urs.; cod. Agob.: de loco; ed. Gelen. Deloco; ed. Fran. Deiocae. (Cf. Herod. 1, 96.) 4) Pam. et Seml.: mendiciora; ceteri: mendaciora. 5) In Rhen. et Gel. edd. hoc caput inscribitur: Adversus opinionem Simonis haeretici.

σωματώσει repercussa, illa rursus caederetur, quae aliquid haereticis subministravit. Nam et Simon Samarites in actis apostolorum [1]) redemptor spiritus sancti, posteaquam damnatus ab ipso cum pecunia sua interitum frustra flevit, conversus ad veritatis expugnationem quasi pro solatio ultionis, fultus etiam artis suae viribus, ad praestigias virtutis alicuius Helenam quandam Tyriam de loco libidinis publicae eadem pecunia redemit, dignam sibi mercedem pro spiritu sancto; et se quidem finxit [2]) summum patrem, illam vero iniectionem suam primam, qua iniecerat angelos et archangelos condere, huius eam propositi compotem exsilisse de patre et in inferiora desultasse, atque illic praevento patris proposito angelicas potestates genuisse ignaras patris artificis mundi huius, ab his vero per invidiam retentam, [3]) ne digressa ea alterius genimina viderentur, et idcirco omni contumeliae addictam, ut nusquam discedere depretiatam liberet, humanae quoque formae succidisse velut vinculis carnis coërcendam; ita multis aevis per alios atque alios habitus femininos volutatam etiam illam Helenam fuisse exitiosissimam Priamo et Stesichori postea oculis, quem et excaecasset ob convitium carminis, dehinc reluminasset ob satisfactionem laudis; proinde migrantem eam de corporibus in corpora, postrema dedecoratione sub titulo prostitisse Helenam viliorem. Hanc igitur esse ovém perditam, ad quam descenderit pater summus, Simon scilicet, et primum recuperata ea et revecta, nescio humeris an feminibus, exinde ad hominum respexerit salutem quasi per vindictam liberandorum ex illis angelicis potestatibus, quibus fallendis et ipse configuratus aeque hominibus et hominem ementitus, in Iudaea quidem filium, in Samaria vero patrem gesserit. O Helenam inter poëtas et haereticos laborantem, tunc adulterio, nunc stupro infamem, nisi quod de Troia gloriosius eruitur quam de lupanari, mille navibus de Troia, nec mille denariis forsitan de lupanari. Erubesce, Simon, tardior in requirendo, inconstantior in retrahendo. At Menelaus statim insequitur amissam, statim repetit ereptam, de-

---

1) Act. App. 8, 18 sqq. 2) Lat. et Rig. finxit; ceteri: fingit.
3) Locum corruptum sic correxerunt Lat. et Rig. Cf. Irenaei lib. 1, c. 23. Gel. ab his non (alii: vero, alii non omittunt) perinde animo retentam.

cenni proelio extorquet, non latens, non fallens, non cavillabundus. Vereor, ne ille magis pater fuerit, qui circa Helenae recuperationem et vigilantius et audentius et diutius laboraverit.

35.[1]) Sed non tibi soli μετεμψύχωσις hanc fabulam instruxit, inde etiam Carpocrates utitur pariter magus, pariter fornicarius, etsi Helena minus. Quidni? cum propter omnimodam divinae et humanae disciplinae eversionem constituendam recorporari animas adseveraverit; nulli enim vitam istam rato fieri, nisi universis, quae arguunt eam, expunctis, quia non natura quid malum habeatur, sed opinione. Itaque μετεμψύχωσιν necessarie imminere, si non in primo quoque vitae huius commeatu omnibus illicitis satisfiat. Scilicet facinora tributa sunt vitae. Ceterum totiens animam revocari habere, quotiens minus quid intulerit, reliquatricem delictorum, donec exsolvat novissimum quadrantem,[2]) detrusa identidem in carcerem corporis. Huc enim temperat totam illam allegoriam domini certis interpretationibus relucentem, et primo quidem simpliciter intelligendam. Nam et ethnicus homo adversarius noster est, incedens in eadem via vitae communis. Ceterum oportebat nos de mundo exire,[3]) si cum illis conversari non liceret. Huic ergo bonum animi praestes, iubet.[4]) Diligite enim inimicos vestros, inquit, et orate pro maledicentibus vos,[5]) ne aliquo commercio negotiorum iniuria provocatus abstrahat te ad suum iudicem, et in custodiam delegatus ad exsolutionem totius debiti arcteris. Tum si in diabolum transfertur adversarii mentio ex observatione comitante, cum illo quoque moneris eam inire concordiam, quae deputetur ex fidei conventione; pactus es enim renuntiare ipsi et pompae et angelis eius. Convenit inter vos de isto. Haec erit amicitia observatio sponsionis, ne quid eius postea resumas ex his, quae ei eierasti, quae illi reddidisti, ne te ut fraudatorem, ut pacti transgressorem iudici deo obiiciat, sicuti eum legimus alibi sanctorum criminatorem[6]) et de ipso etiam nomine diaboli delatorem, et iudex te tradat angelo exsecutionis, et ille te in carcerem mandet infernum,

---

1) Hoc cap. in Rhen. et Gelenii edd. inscriptum est: Adversus Carpocratis opinionem. 2) Matth. 5, 26. 3) 1 Cor. 5, 10. 4) Luc. 6, 45. 5) Luc. 6, 27. 12, 58. Matth. 5, 25. 6) Apoc. 12, 10.

unde non dimittaris,[1]) nisi modico quoque delicto mora resurrectionis expenso. Quid his sensibus aptius? quid his interpretationibus verius? Ceterum apud Carpocratem, si omnium facinorum debitrix anima est, quis erit inimicus et adversarius eius intelligendus? credo, mens melior, quae illam in aliquid innocentiae impegerit adigendam rursus ac rursus in corpus, donec in nullo rea deprehendatur bonae vitae. Hoc est ex malis fructibus bonam arborem intelligi, id est, ex pessimis praeceptis doctrinam veritatis agnosci. Spero huiusmodi haereticos Heliae quoque invadere exemplum tanquam in Ioanne sic repraesentati, ut μετεμψυχώσει patrocinetur pronuntiatio domini: Helias iam venit, et non cognoverunt eum,[2]) et alibi: et si vultis audire, hic est Helias, qui venturus est.[3]) Numquid ergo et Iudaei ex opinione Pythagorica consulebant Ioannem: tu es Helias?[4]) et non ex praedicatione divina: et ecce mittam vobis Heliam Thesbiten?[5]) Sed enim μετεμψύχωσις illorum revocatio est animae iam pridem morte functae et in aliud corpus iteratae. Helias autem non ex decessione vitae, sed ex translatione[6]) venturus est, nec corpori restituendus, de quo non est exemptus, sed mundo reddendus, de quo est translatus, non ex postliminio vitae, sed ex supplemento prophetiae, idem et ipse et sui nominis et sui hominis. Sed quomodo Helias Ioannes? Habes angeli vocem: et ipse, inquit, praecedet coram populo in virtute et in spiritu Heliae,[7]) non in anima eius nec in carne. Hae enim substantiae sui cuiusque sunt hominis; spiritus vero et virtus extrinsecus conferuntur ex dei gratia, ita et transferri in alterum possunt ex dei voluntate, ut factum est retro de Mosis spiritu.[8])

36.[9]) In has quaestiones inde, opinor, excessimus, quo nunc revertendum est. Constitueramus animam in ipso et ex ipso seri homine, et unum esse a primordio semen, sicut et carnis in totum generis examen, propter aemulas scilicet opiniones philosophorum et haereticorum, et illum sermonem Platonis veternosum. Nunc ordinem sequentium

---

1) Matth. 5, 25. 2) Matth. 17, 12. 3) Matth. 11, 14. 4) Io. 1, 21. 5) Malach. 4, 5. 6) 2 Reg. 2, 11. 7) Luc. 1, 17. 8) Num. 12, 2 sqq. 9) Hoc caput in Rhen. et Gel. edd. inscribitur: De sexu animae et carnis, quod simul in utero fomentur.

exinde tractatuum teximus. Anima in utero seminata pariter cum carne, pariter cum ipsa sortitur et sexum, ita pariter, ut in caussa sexus neutra substantia teneatur. Si enim in seminibus utriusque substantiae aliquam intercapedinem eorum conceptus admitteret, ut aut caro aut anima prior seminaretur, esset etiam sexus proprietatem alteri substantiae adscribere per temporalem intercapedinem seminum, ut aut caro animae, aut anima carni insculperet sexum, quoniam et Apelles, non pictor, sed haereticus, ante corpora constituens animas viriles ac muliebres, sicut a Philumena didicit, utique carnem ut posteriorem ab anima facit accipere sexum. Et qui animam post partum carni superducunt, utique ante formatae marem aut feminam de carne sexum praeiudicant animae. Utriusque autem substantiae indiscreta semina et unita suffusio eorum communem subeunt generis eventum, qua lineas duxerit, quaecunque illa est ratio naturae. Certe et hic se primordiorum forma testatur, quum masculus temporius effingitur; prior enim Adam, femina aliquanto serius, posterior enim Eva. Ita diu caro informis est, qualis ex Adae latere decerpta est, animal tamen et ipsa iam, quia et illam tunc Adae portionem animatam[1]) agnoscam. Ceterum et ipsam dei afflatus animasset, si non ut carnis, ita et animae ex Adam tradux fuisset in femina.

37.[2]) Omnem autem hominis in utero serendi, struendi, fingendi paraturam aliqua utique potestas divinae voluntatis ministra modulatur, quamcunque illa rationem agitare sortita. Haec aestimando etiam superstitio Romana deam finxit Alemonam alendi in utero fetus, et Nonam et Decimam a sollicitioribus mensibus, et Partulam, quae partum gubernet, et Lucinam, quae producat in lucem. Nos officia divina angelos credimus. Ex eo igitur fetus in utero homo, a quo forma completa est. Nam et Moysis lex[3]) tunc aborsus reum talionibus iudicat, quum iam hominis est caussa, quum iam illi vitae et mortis status deputatur, quum et fato iam inscribitur, etsi adhuc in matre vivendo cum matre plurimum communicat sortem. Dicam aliquid et de temporibus animae nascentis, ut ordinem decurram. Legitima

---

1) Sic cod. Urs., Wouw. et Rig.; cod. Agob.: animam; edd. ceteri: animal. 2) In edd. Rhen. et Gel. hoc cap. inscriptum est: De aetate carnis et animae. 3) Exod. 21, 22.

nativitas ferme decimi mensis ingressus est. Qui numeros ratiocinantur, et decurialem numerum ut exinde reliquorum parentem colunt, denique perfectorem nativitatis humanae. Ego ad deum potius argumentabor hunc modum temporis, ut decem menses decalogo magis inaugurent hominem, ut tanto temporis numero nascamur, quanto disciplinae numero renascimur. Sed et cum septimo mense nativitas plena est, facilius quam octavo, honorem sabbati agnoscam, ut quo die dedicata dei conditio, eo mense interdum producatur dei imago. Concessum est properare nativitati, et tamen idonee occurrere in hebdomadem, in auspicia resurrectionis et requietis et regni. Ideo ogdoas nos non creat; tunc enim nuptiae non erunt.[1]) Societatem carnis atque animae iamdudum commendavimus a concretione seminum ipsorum usque ad figmenti perfectionem; proinde nunc et a nativitate defendimus, inprimis quod simul crescunt, sed diversa ratione pro generum conditione, caro modulo, anima ingenio, caro habitu, anima sensu. Ceterum animam substantia crescere negandum est, ne etiam decrescere substantia dicatur, atque ita et defectura credatur; sed vis eius, in qua naturalia peculia consita retinentur, salvo substantiae modulo, quo a primordio inflata est, paulatim cum carne producitur. Constitue certum pondus auri vel argenti, rudem adhuc massam, collectus habitus est illi, et futuro interim minor, tamen continens intra lineam moduli totum quod natura est auri vel argenti. Dehinc cum in laminam massa laxatur, maior efficitur initio suo per dilatationem ponderis certi, non per adiectionem, dum extenditur, non dum augetur; etsi sic quoque augetur, dum extenditur; licet enim habitu augeri, cum statu non licet. Tunc et splendor ipse provehitur auri vel argenti, qui fuerat quidem et in massa, sed obscurior, non tamen nullus. Tunc et alii atque alii habitus accedunt pro facilitate materiae, qua duxerit eam, qui agit, nihil conferens modulo, nisi effigiem. Ita et animae crementa reputanda, non substantiva, sed provocativa.

38. [2]) Quamquam autem et retro praestruxerimus,

---

1) Matth. 22, 30. 2) Hoc cap. cum parte sequentis in Rhen. et Gel. edd. inscriptum est: De cibis, quomodo ad animam pertinere videantur.

omnia naturalia animae ipsi substantiae inesse pertinentia ad sensum et intellectum et ex ingenito animae censu, sed paulatim per aetatis spatia procedere et varie per accidentia evadere pro artibus, pro institutis, pro locis, pro dominatricibus potestatibus; quod tamen faciat ad carnis animaeque propositam nunc societatem, pubertatem quoque animalem cum carnali dicimus convenire, pariterque et illam suggestu sensuum, et istam processu membrorum exsurgere a quarto decimo fere anno, non quia Asclepiades inde sapientiam supputat, nec quia iura civilia abhinc agendis rebus attemperant, sed quod et haec de primordio ratio est. Si enim Adam et Eva ex agnitione boni et mali pudenda tegere senserunt, ex quo id ipsum sentimus, agnitionem boni et mali profitemur. Ab his autem annis et suffusior et vestitior sexus est, et concupiscentia oculis arbitris utitur, et communicat placitum, et intelligit quae sint, et fines suos ad instar ficulneae contagionis prurigine accingit, et hominem de paradiso integritatis educit, exinde scabida etiam in ceteras culpas et delinquendi non naturales, cum iam non ex instituto naturae, sed ex vitio. Ceterum proprie naturalis concupiscentia unica est alimentorum solummodo, quam deus et in primordio contulit: ex omni ligno, inquit, edetis,[1]) et secundae post diluvium geniturae supermensus est: ecce dedi vobis omnia in escam tanquam olera foeni,[2]) prospectans non tam animae quam carni, etsi propter animam. Auferenda est enim argumentatoris occasio, qui quod anima desiderare videatur alimenta, hinc quoque mortalem eam intelligi cupit, quae cibis sustineatur, denique derogatis eis evigescat, postremo subtractis intercidat. Porro non solum proponendum est, quisnam ea desideret, sed et cui; et si propter se, sed et cur et quando et quonam usque; tum quod aliud natura desideret,[3]) aliud necessitate, aliud secundum proprietatem, aliud in caussam. Desiderabit igitur cibos anima, sibi quidem ex caussa necessitatis, carni vero ex natura proprietatis. Certe enim domus animae caro est, et inquilinus carnis anima. Desiderabit itaque inquilinus ex caussa et necessitate huius nominis profutura domui toto inquilinatus sui tempore, non ut ipse substruendus nec ut

---

1) Gen. 2, 16. 2) Gen. 9, 3 sq. 3) Ed. Fran. aliud est natura desiderare, etc.

ipse loricandus[1]) nec ut ipse tibicinandus, sed tantummodo continendus, quia non aliter contineri possit quam domo fulta. Alioquin licebit animae dilapsa domo ex destitutione propriorum subsidiorum incolumi abire, habenti sua firmamenta et propriae conditionis alimenta, immortalitatem, rationalitatem, sensualitatem, intellectualitatem, arbitrii libertatem.

39. Quae omnia nativitus animae collata idem, qui in primordio invidit, nunc quoque obumbrat atque depravat, quominus aut ultro prospiciantur aut qua oportet administrentur. [2]) Cui enim hominum non adhaerebit spiritus nequam, ab ipsa etiam ianua nativitatis animas aucupabundus, vel qua invitatus, tota illa puerperii superstitione? Ita omnes idololatria obstetrice nascuntur, dum ipsi adhuc uteri infulis apud idola confectis redimiti genimina sua daemoniorum candidata profitentur, dum in partu Lucinae et Dianae eiulatur, dum per totam hebdomadam Iunoni mensa proponitur, dum ultima die fata scribunda advocantur, dum prima etiam constitutio infantis super terram Statinae deae sacrum est. Quis non exinde aut totum filii caput reatu vovet, aut aliquem excipit crinem, aut tota novacula prosecat, aut sacrificio obligat, aut sacro obsignat, pro gentica, pro avita, pro publica, aut privata devotione. Sic igitur et Socratem puerum adhuc spiritus daemonicus invenit; sic et omnibus genii deputantur, quod daemonum nomen est; adeo nulla ferme nativitas munda est, utique ethnicorum. Hinc enim et apostolus ex sanctificato alterutro sexu sanctos procreari ait, tam ex seminis praerogativa, quam ex institutionis disciplina. Ceterum, inquit, immundi nascerentur, quasi designatos tamen sanctitati ac per hoc etiam saluti intelligi volens fidelium filios, ut huius spei pignora matrimoniis, quae retinenda censuerat, patrocinarentur. Alioquin meminerat dominicae definitionis: nisi quis nascatur ex aqua et spiritu, non introibit in regnum dei,[3]) id est, non erit sanctus.

40.[4]) Ita omnis anima eo usque in Adam censetur, donec in Christo recenseatur;[5]) tamdiu immunda, quamdiu

---

1) Sic Latin., Rig., Seml.; ceteri: gloriandus. 2) Quae sequuntur in hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: Nullam paene animam sine daemonio esse. 3) Io. 3, 5. 4) Hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscriptum est: Quomodo caro peccatrix dicatur. 5) Rom. 5, 14. 21.

recenseatur; peccatrix autem, quia immunda recipiens ignominiam ex carnis societate. Nam etsi caro peccatrix, secundum quam incedere prohibemur, cuius opera damnantur concupiscentis adversus spiritum, ob quam carnales notantur infamia, non tamen suo nomine caro infamis. Neque enim de proprio sapit quid aut sentit ad suadendam vel imperandam peccatelam. Quidni, quae ministerium est? et ministerium, non quale servus vel minor amicus animalis nomine,[1]) sed quale calix vel quid aliud eiusmodi corpus, non anima. Nam et calix ministerium sitientis est; nisi tamen qui sitit, calicem sibi accommodarit, nihil calix ministrabit. Adeo nulla proprietas hominis in choico, nec ita caro homo tanquam alia vis animae et alia persona, sed res est alterius plane substantiae et alterius conditionis, addicta tamen animae ut suppellex, ut instrumentum in officia vitae. Caro igitur increpatur in scripturis, quia nihil anima sine carne in operatione libidinis, gulae, vinolentiae, saevitiae, idololatriae ceterisque carnalibus non sensibus, sed effectibus. Denique sensus delictorum etiam sine effectibus imputari solent animae. Qui viderit mulierem ad concupiscentiam, iam adulteravit in corde.[2]) Ceterum quid caro sine anima perinde in operatione probitatis, iustitiae, tolerantiae, pudicitiae? Porro quale est, ut cui nec bona documenta propria subscribas, ei crimina adpingas? Sed ea, per quam delinquitur, convenitur, ut illa, a qua delinquitur, oneretur, etiam in ministerii accusationem. Gravior invidia est in praesidem, cum officia pulsantur; plus caeditur, qui iubet, quando nec qui obsequitur, excusatur.

41.[3]) Malum igitur animae, praeter quod ex obventu spiritus nequam superstruitur, ex originis vitio antecedit, naturale quodammodo. Nam, ut diximus, naturae corruptio alia natura est, habens suum deum et patrem, ipsum scilicet corruptionis auctorem, ut tamen insit et bonum animae illud principale, illud divinum atque germanum, et proprie naturale. Quod enim a deo est, non tam exstinguitur, quam obumbratur. Potest enim obumbrari, quia non est deus, exstingui non potest, quia a deo est. Itaque sicut lumen aliquo obstaculo impeditum manet, sed non comparet, si tanta den-

---

1) Rig. animalia nomina. 2) Matth. 5, 28. 3) Hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscribitur: De malo et bono animae.

sitas obstaculi fuerit, ita et bonum in anima a malo oppressum pro qualitate eius aut in totum vacat occulta salute [1]) aut qua datur radiat inventa libertate. Sic pessimi et optimi quidam, et nihilominus unum omnes animae genus; sic et in pessimis aliquid boni, et in optimis nonnihil pessimi. Solus enim deus sine peccato, et solus homo sine peccato Christus, quia et deus Christus. Sic et divinitas animae in praesagia [2]) erumpit ex bono priore, et conscientia dei in testimonium prodit: deus bonus est, deus videt, et deo commendo. Propterea nulla anima sine crimine, quia nulla sine boni semine. Proinde cum ad fidem pervenit reformata per secundam nativitatem ex aqua et superna virtute, detracto corruptionis pristinae aulaeo, totam lucem suam conspicit. Excipitur etiam a spiritu sancto, sicut in pristina nativitate a spiritu profano. Sequitur animam nubentem spiritui caro, ut dotale mancipium, et iam non animae famula, sed spiritus. O beatum connubium, si non admiserit adulterium.

42. [3]) De morte iam superest, ut illic materia ponat, ubi ipsa anima consummat; quamquam Epicurus [4]) vulgari satis opinione negarit mortem ad nos pertinere. Quod enim dissolvitur, inquit, sensu caret, et quod sensu caret, nihil ad nos. Dissolvitur autem et caret sensu, non ipsa mors, sed homo, qui eam patitur. At ille ei dedit passionem, cuius est actio. Quodsi hominis est pati mortem dissolutricem corporis et peremptricem sensus, quam ineptum, ut tanta vis ad hominem non pertinere dicatur. Multo coactius Seneca: post mortem, ait, omnia finiuntur, etiam ipsa. [5]) Hoc si ita est, iam et mors ad semet ipsam pertinebit, si et ipsa finitur; eo magis ad hominem, in quo inter omnia finiendo et ipsa finitur. Mors nihil ad nos, ergo et vita nihil ad nos. Si enim quo dissolvimur, praeter nos, etiam quo compingimur, extra nos. Si ademptio sensus nihil ad nos, nec adeptio sensus quicquam ad nos. Sed mortem quoque interimat, qui et animam. A nobis, ut de postuma vita et de alia provincia animae, [6]) ita de morte tractabitur,

---

1) Rig. et Seml. occultata luce. 2) Rig. in praesentia. 3) In Rhen. et Gel. edd. hoc cap. inscribitur: De morte. 4) Diog. Laert. 10, 124 sqq. Gellii Noct. Att. 2, 8. 5) Cf. lib. de resurr. carnis c. 1. 6) Sic emend. Rig. quae scripta sunt in cod. Agob.: qui et animam. A nobis, ut depositum avita et de alia

ad quam vel ipsi pertinemus, si ad nos illa non pertinet.[1]) Denique nec speculum eius somnus, aliena materia est.

43.[2]) De somno prius disputemus; post, mortem qualiter anima decurrat. Non utique extranaturale est somnus, ut quibusdam philosophis[3]) placet, cum ex his eum deputant caussis, quae praeter naturam haberi videntur. Stoici somnum resolutionem sensualis vigoris affirmant, Epicurei deminutionem spiritus animalis, Anaxagoras cum Xenophane defetiscentiam, Empedocles et Parmenides refrigerationem, Strato segregationem consati spiritus, Democritus indigentiam spiritus, Aristoteles marcorem circumcordialis caloris. Ego me nunquam ita dormisse praesumo, ut ex his aliquid agnoscam. Neque enim credendum est, defetiscentiam esse somnum, contrarium potius defetiscentiae, quam scilicet tollit, siquidem homo somno magis reficitur quam fatigatur. Porro nec semper ex fatigatione concipitur somnus, et tamen cum ex illa est, illa iam non est. Sed nec refrigescentiam admittam, aut marcorem aliquem caloris, cum adeo corpora somno concalescant, ut dispensatio ciborum per somnum non facile procederet calore properabili et rigore tardabili, si somno refrigeraremur. Plus est, quod etiam sudor digestionis aestuantis est index. Denique concoquere dicimur, quod caloris, non frigoris operatio est. Proinde deminutionem animalis spiritus aut indigentiam spiritus aut segregationem consati spiritus immortalis anima non sinit credi. Perit anima, si minoratur. Superest, si forte cum Stoicis resolutionem sensualis vigoris somnum determinemus, quia corporis solius quietem procuret, non et animae. Animam enim ut semper mobilem et semper exercitam nunquam succedere quieti, alienae scilicet a statu immortalitatis; nihil enim immortale finem operis sui admittit, somnus autem finis est operis. Denique corpori, cui mortalitas competit, ei soli quies finem operis adulatur. Qui ergo de somni naturalitate dubitabit, habet quidem dialecticos in dubium deducentes totam naturalium et extranaturalium discretionem, ut quae putaverit citra naturam esse, naturae vindicari sciat

---

prov. animae etc. Edd. ceteri: quia et anima in nobis ut depositum habitat et ut de alia prov. animae etc. 1) Vv. non pertinet eiecit Rigalt. 2) Hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscriptum est: De somno pertinente ad tractatum mortis. 3) Cf. Plut. de plac. phil. 5, 24 sq.

posse, a qua ita esse sortita sunt, ut citra eam haberi videantur, et utique aut natura omnia aut nulla natura. Apud nos autem id poterit audiri, quod dei contemplatio suggerit, auctoris omnium, de quibus quaeritur. Credimus enim, si quid est natura, rationale aliquod opus dei esse. Porro somnum ratio praeit, tam aptum, tam utilem, tam necessarium, ut absque illo nulla anima sufficiat; recreatorem corporum, redintegratorem virium, probatorem valetudinum, pacatorem operum, medicum laborum, cui legitime fruendo dies cedit, nox legem facit, auferens rerum etiam colorem. Quodsi vitale, salutare, auxiliare somnus, nihil eiusmodi non rationale, nihil non naturale. Sic et medici omne contrarium vitali, salutari, auxiliari extra naturae cardines relegant. Nam et aemulas somno valetudines, phreneticam atque cardiacam, praeter naturam iudicando naturalem somnum praeiudicaverunt; etiam in lethargo non naturalem notantes testimonio naturali respondent, cum in suo temperamento est. Omnis enim natura aut defraudatione aut enormitate rescinditur, proprietate mensurae conservatur. Ita naturale erit statu, quod non naturale effici potest decessu vel excessu. Quid, si esum et potum de naturae sortibus eximas? nam et in his plurima somni praeparatura est. Certe his a primordio naturae suae homo imbutus est. Si apud deum [1]) discas, ille fons generis, Adam, ante ebibit soporem, quam sitiit quietem, ante dormiit, quam laboravit, imo quam et edit, imo quam et profatus est, ut videant naturalem indicem somnum omnibus naturalibus principaliorem. Inde deducimur etiam imaginem mortis iam tunc eum recensere. Si enim Adam de Christo figuram dabat, [2]) somnus Adae mors erat Christi dormituri in mortem, ut de iniuria perinde lateris eius vera mater viventium figuraretûr ecclesia. [3]) Ideo et somnus tam salutaris, tam rationalis etiam in publicae et communis iam mortis effingitur exemplar. Voluit enim deus, et alias nihil sine exemplaribus in sua dispositione molitus, paradigmate Platonico plenius humani vel maxime initii ac finis lineas quotidie agere nobiscum, manum porrigens fidei facilius adiuvandae per imagines et parabolas, sicut sermonum, ita et rerum. Proponit igitur tibi corpus amica vi soporis elisum, blanda quietis necessitate prostratum, immo-

---

1) Genes. 2, 21. 2) Ita Rigalt.; alii: figurabat. 3) Io. 19, 34.

bile situ, quale ante vitam iacuit, et quale post vitam iacebit, ut testationem plasticae et sepulturae exspectans animam quasi nondum collatam et quasi iam ereptam. Sed et illa sic patitur, ut alibi agere videatur, dissimulatione praesentiae futuram absentiam ediscens. Et tamen interim somniat, nec quiescit, nec ignavescit omnino, nec naturam immortalitatis servam sopori addicit. Probat se mobilem semper; terra, mari peregrinatur, negotiatur, agitatur, laborat, ludit, dolet, gaudet, licita atque illicita persequitur, ostendit, quod sine corpore etiam plurimum possit, quod et suis instructa sit membris, sed nihilominus necessitatem habeat rursus corporis agitandi. Ita cum evigilaverit corpus, redditum officiis eius, resurrectionem mortuorum tibi affirmat. Haec erit somni et ratio naturalis et natura rationalis. Etiam per imaginem mortis fidem initiaris, spem meditaris, discis mori et vivere, discis vigilare, dum dormis.

44.[1]) Ceterum de Hermotimo. Anima, ut aiunt,[2]) in somno carebat, quasi per occasionem vagaturi hominis proficiscente de corpore. Uxor hoc prodidit. Inimici dormientem nacti pro defuncto cremaverunt. Regressa anima tardius, credo, homicidium sibi imputavit. Cives Clazomenii Hermotimum templo consolantur. Mulier non adit ob notam uxoris. Quorsum istud? ut, quia non facile est vulgo existimare secessionem animae esse somnium, hoc quoque Hermotimi argumento credulitas subornetur. Genus fuerat gravioris aliquanto soporis, ut de incubone praesumptio est, vel de ea valetudinis labe,[3]) quam Soranus opponit, excludens incubonem, aut tale quid vitii, quod etiam Epimenidem in fabulam impegit quinquaginta paene annos somniculosum.[4]) Sed et Neronem Suetonius[5]) et Thrasimedem Theopompus negant unquam somniasse, nisi vix Neronem in ultimo exitu post pavores suos. Quid, si et Hermotimus ita fuit, ut otium animae nihil operantis in somnis divortium crederetur? Omnia magis coniectes, quam istam licentiam animae sine morte fugitivae, et quidem ex forma continuam. Si enim tale quid semel accidere dicatur, ut deliquium solis aut lunae, ita et animae, sane persuaderer divinitus factum; congruere enim,

---

1) Hoc cap. in edd. Rhen. et. Gel. inscribitur: De Hermotimi anima. 2) Plinii hist. nat. 7, 52. 3) Rig. vel valetudinis, quam etc. 4) Plin. hist. nat. 7, 52. 5) Suet. Ner. 46.

hominem seu moneri seu terreri a deo, velut fulgure rapido, momentaneae mortis ictu; si non magis in proximo esset, somnium credi, quod vigilanti potius accidere deberet, si non somnium magis credi oporteret.

45.[1]) Tenemur hic de somniis quoque Christianam sententiam expromere, ut de accidentibus somni, sed non modicis iactationibus animae, quam ediximus negotiosam et exercitam semper ex perpetuitate motationis, quod divinitatis et immortalitatis est ratio. Igitur cum quies corporibus evenit, quorum solatium proprium est, vacans illa a solatio alieno, non quiescit, et si caret opera membrorum corporalium, suis utitur. Concipe gladiatorem sine armis vel aurigam sine curriculis, gesticulantes omnem habitum artis suae atque conatum, pugnatur, certatur, sed vacua iactatio est, nihilominus tamen fieri videntur, quae fieri tamen non videntur; actu enim fiunt, effectu vero non fiunt. Hanc vim ecstasin dicimus, excessum sensus et amentiae instar. Sic et in primordio somnus cum ecstasi dedicatus: et misit deus ecstasin in Adam, et obdormivit.[2]) Somnus enim corpori provenit in quietem, ecstasis animae accessit adversus quietem, et inde iam forma somnum ecstasi miscens et natura de forma. Denique et oblectamur et contristamur et conterremur in somniis, quam affecte et anxie et passibiliter, cum in nullo permoveremur a vacuis scilicet imaginibus, si compotes somniaremus. Denique et bona facta gratuita sunt in somnis et delicta secura; non magis enim ob stupri visionem damnabimur, quam ob martyrii coronabimur. Et quomodo, inquis, memor est somniorum anima, scilicet quam compotem esse non licet? Hoc erit proprietas amentiae huius, quia non fit ex corruptela bonae valetudinis, sed ex ratione naturae; nec enim exterminat, sed avocat mentem. Aliud est concutere, aliud movere, aliud evertere, aliud agitare. Igitur quod memoria suppetit, sanitas mentis est, quod sanitas mentis, salva memoria stupet, amentiae genus est. Ideo non dicimur furere, sed somniare, ideo et prudentes, si quando sumus; sapere enim nostrum licet obumbretur, non támen exstinguitur, nisi quod et ipsum potest

---

1) Cap. 45—49. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: De somniis, quomodo ea patiatur anima, et unde eveniant.
2) Gen. 2, 21.

videri vacare tunc, ecstasin autem hoc quoque operari de suo proprio, ut sic nobis sapientiae imagines inferat, quemadmodum et erroris.

46. Ecce rursus urgemur etiam de ipsorum somniorum retractatu, quibus anima iactatur, exprimere. Et quando perveniemus ad mortem? Et hic dixerim: cum deus dederit; nullae longae morae eius, quod eveniet. Vana in totum somnia Epicurus iudicavit, liberans a negotiis divinitatem et dissolvens ordinem rerum et in passivitate omnia spargens ut eventui exposita et fortuita. Porro si ita est, ergo erit aliquis et veritatis eventus, quia non capit solam eam eventui omnibus debito eximi. Homerus [1]) duas portas divisit somniis, corneam veritatis, fallaciae eburneam; respicere est enim, inquiunt, per cornu, ebur autem caecum est. Aristoteles [2]) maiore sententiam mendacio recitans, agnoscit et verum. Telmessenses [3]) nulla somnia evacuant, imbecillitatem coniectationis incusant. Quis autem tam extraneus humanitatis, ut non aliquam aliquando visionem fidelem senserit? Pauca de insignioribus perstringens Epicuro pudorem imperabo. Astyages Medorum regnator quod filiae Mandanae adhuc virginis vesicam in diluvionem Asiae fluxisse somnio viderit, Herodotus [4]) refert; item anno post nuptias eius ex iisdem locis vitem exortam toti Asiae incubasse. Hoc etiam Charon Lampsacenus Herodoto prior tradit, qui filium eius tanto operi interpretati sunt, non fefellerunt; siquidem Asiam Cyrus et mersit et pressit. Philippus Macedo, nondum pater, Olympiadis uxoris naturam obsignasse viderat annulo; leo erat signum; crediderat praeclusam genituram, opinor, quia leo semel pater est. Aristodemus vel Aristophon coniectans, imo nihil vacuum obsignari, filium et quidem maximi impetus portendi. [5]) Alexandrum qui sciunt, leonem annuli recognoscunt. Ephorus scribit. Sed et Dionysii Siciliae tyrannidem Himeraea quaedam somniavit. Heraclides prodidit. Et Seleuco regnum Asiae Laodice mater nondum eum enixa praevidit. Euphorion provulgavit. Mithridatem quoque ex somnio Ponti potitum a Strabone cognosco, et Balaridem [6])

---

1) Hom. Odyss. 19, 562 sqq. 2) Aristot. de div. per somn. 3) Herod. 1, 78. Cic. de div. 1, 42. 4) Herod. 1, 107 sq. 5) Plut. Alex. 2. 6) Rig. e cod. Agob.: Baralirem.

Illyricum a Molossis usque Macedoniam ex somnio dominatum de Callisthene disco Noverunt et Romani veritatis huiusmodi somnia. Reformatorem imperii, puerulum adhuc et privatum loci, et Iulium Octavium tantum, et sibi ignotum Marcus Tullius iam et Augustum et civilium turbinum sepultorem de somnio norat. In Vitellii commentariis conditum est. Nec haec sola species erit summarum praedicatrix potestatum, sed et periculorum et exitiorum: ut quum Caesar in proelio perduellium Bruti et Cassii Philippis aeger, alias maiestatem, alias discrimen ab hostibus relaturus, [1]) Artorii visione destituto tabernaculo evadit; [2]) ut quum Polycrati Samio filia crucem prospicit de solis unguine et lavacro Iovis. [3]) Revelantur et honores et ingenia per quietem, praestantur et medelae, produntur et furta, conferuntur et thesauri. Ciceronis denique dignitatem, parvuli etiamnunc, gerula iam sua inspexerat. [4]) Cycnus de sinu Socratis demulcens homines discipulus Plato est. [5]) Cleonymus pyctes ab Achille curatur in somniis. Coronam auream quum ex arce Athenae perdidissent, Sophocles tragicus somniando redinvenit. Neoptolemus tragoedus apud Rheteum [6]) Troiae sepulcrum Aiacis, monitus in somnis, ab ipsa ruina liberatur, [7]) et quum lapidum senia deponit, dives inde auro redit. Quanti autem commentatores et affirmatores in hanc rem? Artemon, Antiphon, Strato, Philochorus, Epicharmus, Serapion, Cratippus et Dionysius Rhodius, Hermippus, tota seculi literatura. Solum, si forte, ridebo, qui se existimavit persuasurum, quod prior omnibus Saturnus somniarit; nisi si et prior omnibus vixit Aristoteles, ignosce ridenti. Ceterum Epicharmus etiam summum apicem inter divinationes somniis extulit cum Philochoro Atheniensi. Nam et oraculis hoc genus stipatus est orbis, ut Amphiarai apud Oropum, Amphilochi apud Mallum, Sarpedonis in Troade, Trophonii in Boeotia, Mopsi in Cilicia, Hermoniae in Macedonia, Pasiphaae in Laconica. Cetera cum suis et originibus et ritibus et relationibus, cum omni deinceps historia somniorum Hermippus Berytensis [8]) quinione volumi-

---

1) Rig. aeger, maius tamen alias discrimen, Art. etc. 2) Suet. Octav. 91. Plut. Anton. 22. Brut. 41. Dio Cass. 47, 41. 3) Herod. 3, 124. 4) Plut. Cic. 2. 5) Diog. Laert. 3, 1. 6) Gel. Erithreum. 7) Rig. liberat. 8) Cod. Agob.: Berytensis, cod. Urs.: Beryensis.

num satiatissime exhibebit. Sed et Stoici deum malunt, providentissimum humanae institutioni inter cetera praesidia divinatricum artium et disciplinarum, omnia quoque nobis indidisse, peculiare solatium naturalis oraculi. Haec quantum ad fidem somniorum a nobis quoque consignandam et taliter interpretandam. Nam de oraculis etiam ceteris, apud quae nemo dormitat, quid aliud pronuntiabimus, quam daemoniacam esse rationem eorum spirituum, qui iam tunc in ipsis hominibus habitaverint, vel memorias eorum affectaverint ad omnem malitiae suae scenam, in ista aeque specie divinitatem mentientes, eademque industria etiam per beneficia fallentes medicinarum et admonitionum et praenuntiationum, quae magis laedant iuvando, dum per ea, quae iuvant, ab inquisitione verae divinitatis abducunt ex insinuatione falsae? Et utique non clausa vis est nec sacrariorum circumscribitur terminis; vaga et pervolatica et interim libera est; quo nemo dubitaverit domus quoque daemoniis patere, nec tantum in adytis, sed in cubiculis homines imaginibus circumvenire.

47. Definimus enim a daemoniis plurimum incuti somnia, etsi interdum vera et gratiosa, sed de qua industria diximus, affectantia atque captantia, quanto magis vana et frustratoria et turbida et ludibriosa et immunda. Nec mirum, si eorum sunt imagines, quorum et res. A deo autem, pollicito scilicet et gratiam spiritus sancti in omnem carnem, et sicut prophetaturos, ita et somniaturos servos suos et ancillas suas,[1]) ea deputabuntur, quae ipsi gratiae comparabuntur, si qua honesta, sancta, prophetica, revelatoria, aedificatoria, vocatoria, quorum liberalitas soleat et in profanos destillare, imbres etiam et soles suos peraequante deo iustis et iniustis,[2]) siquidem et Nabuchodonosor[3]) divinitus somniat, et maior paene vis hominum ex visionibus deum discunt. Sicut ergo dignatio dei et in ethnicos, ita et tentatio mali in sanctos, a quibus nec interdiu absistit, ut vel dormientibus obrepat, qua potest, si vigilantibus non potest. Tertia species erunt somnia, quae sibimet ipsa anima videtur inducere ex intentione circumstantiarum. Porro quoniam non est ex arbitrio somniare, (nam et Epicharmus ita sentit,) quomodo ipsa erit sibi caussa alicuius visionis? Num ergo

---

1) Ioel. 3, 1. 2) Matth. 5, 45 3) Dan. 2, 1 sqq.

haec species naturali formae relinquenda est, servans animae etiam in ecstasi res suas perpeti? Ea autem, quae neque a deo neque a daemonio neque ab anima videbuntur accidere, et praeter opinionem et praeter interpretationem et praeter enarrationem facultatis ipsi proprie ecstasi et rationi eius separabuntur.

48. Certiora et colatiora somniari affirmant sub extimis noctibus, quasi iam emergente animarum vigore, producto sopore. Ex temporibus autem anni verno magis quieta, quod aestas dissolvat animas et hiems quodammodo obduret, et autumnus, tentator alias valetudinum, succis pomorum vinosissimis diluat. Item ex ipsius quietis situ, si neque resupina neque dextero latere decumbat, neque conresupinatis internis, quasi refusis loculis, statio sensuum fluitet aut compressu iecoris angina sit mentis. Sed haec ingeniose aestimari potius quam constanter probari putem, etsi Plato est, qui ea aestimavit, et fortasse an casu procedant. Alioquin ex arbitrio erunt somnia, si dirigi poterunt. Nam quod et de cibis distinguendis vel derogandis nunc praesumptio nunc superstitio disciplinam somniis praescribit, examinandum est: superstitio, ut cum apud oracula incubaturis ieiunium indicitur, ut castimoniam inducat, praesumptio, ut cum Pythagorici ob hanc quoque speciem fabam respuunt onerosum et inflatum pabulum. Atquin trina illa cum Daniele [1]) fraternitas legumine solo contenti, ne regiis ferculis contaminarentur, praeter sapientiam reliquam somniorum praecipue gratiam a deo redemerunt et impetrandorum et disserendorum. Ieiuniis autem nescio an ego solus plurimum ita somniem, ut me somniasse non sentiam. Nihil ergo sobrietas, inquis, ad hanc partem? imo tanto magis ad hanc, quantum et ad omnem, si et ad superstitionem, multo amplius ad religionem. Sic enim et daemonia expostulant eam a suis somniatoribus, ad lenocinium scilicet divinitatis, quia familiarem dei norunt, quia et Daniel [2]) rursus trium hebdomadum statione aruit victu, sed ut deum illiceret humiliationis officiis, non ut animae somniaturae sensum et sapientiam strueret, quasi non in ecstasi acturae. Ita non ad ecstasin submovendam sobrietas proficiet, sed ad ipsam ecstasin commendandam, ut in deo fiat

---

1) Dan. 2, 16 sqq 2) ib. 10, 2 sq.

49. Infantes, qui non putant somniare, cum omnia animae pro modo aetatis expungantur in vita, animadvertant succussus[1]) et nutus et renidentias eorum per quietem, ut ex re comprehendant motus animae somniantis facile per carnis teneritatem erumpere in superficiem. Sed et quod Libyca gens Atlantes[2]) caeco somno noctem transigere dicuntur, animae utique natura taxatur. Porro aut Herodoto fama mentita est, nonnunquam in barbaros calumniosa, aut magna vis eiusmodi daemonum in illo climate dominatur. Si enim et Aristoteles heroem quendam Sardiniae notat incubatores fani sui visionibus privantem, erit et hoc in daemonum libidinibus tam auferre somnia quam inferre, ut Neronis quoque seri somniatoris et Thrasimedis insigne inde processerit. Sed et a deo deducimus somnia. Quid ergo nec a deo Atlantes somniarent, vel quia nulla iam gens dei extranea est, in omnem terram et in terminos orbis evangelio coruscante? Num ergo aut fama mentita est Aristoteli, aut daemonum adhuc ratio est, dum ne[3]) aliqua natura credatur immunis somniorum?

50.[4]) Satis de speculo mortis, id est de somno, tum etiam de negotiis somni, id est de somniis; nunc ad originem huius excessus, id est ad ordinem mortis, quia nec ipsam sine quaestionibus, licet finem omnium quaestionum. Publica totius generis humani sententia mortem naturae debitum pronuntiamus. Hoc stipulata est dei vox,[5]) hoc spopondit omne quod nascitur, ut iam hinc non Epicuri stupor suffundatur, negantis debitum istud ad nos pertinere, sed haeretici magis[6]) Menandri Samaritani furor conspuatur, dicentis mortem ad suos non modo non pertinere, verum nec pervenire. In hoc scilicet se a superna et arcana potestate legatum, ut immortales et incorruptibiles et statim resurrectionis compotes fiant, qui baptisma eius induerint. Legimus quidem pleraque aquarum genera miranda. Sed aut ebriosos reddit Lyncestarum vena vinosa, aut lymphaticos efficit Colophonis scaturigo daemonica, aut Alexandro accidit Nonacris Arcadiae venenata. Fuit et Iudaeae lacus

---

1) Rig. s e c e s s u s. 2) Plinii hist. nat. 5, 8. Herod. 4, 184. 3) Rig. d u m n e a n i m a e al. n a t. 4) Hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscribitur: D e m o r t i s v i e t d e M e n a n d r o h a e r e t i c o. 5) Gen. 2, 17. 6) Ita cod. Wouw. et Rig.; ceteri: m a g i.

medicus ante Christum. Plane Stygias paludes poëta tradidit mortem diluentes. Sed et Thetis filium planxit. Quamquam si et Menander in Stygem mergit, moriendum erit nihilominus, ut ad Stygem venias; apud inferos enim dicitur. Quaenam et ubinam ista felicitas aquarum, quas nec Ioannes baptizator praeministravit nec Christus ipse discipulis demonstravit? Quod hoc Menandri balneum? magicum credo.[1]) Sed cur tam infrequens, tam occultum, quo paucissimi lavant? Suspectam enim faciam tantam raritatem securissimi atque tutissimi sacramenti, apud quod nec pro deo ipso mori lex est, cum contra omnes iam nationes ascendant in montem domini et in aedem dei Iacob, mortem per martyrium quoque flagitantis, quam de Christo etiam suo exegit? Nec magiae tantum dabit quisquam, ut eximat mortem, aut repastinet vitis modo vitam aetate renovata. Hoc enim ne Medeae quidem licuit in hominem, etsi licuit in vervecem. Translatus est Enoch et Helias,[2]) nec mors eorum reperta est, dilata scilicet. Ceterum morituri reservantur, ut antichristum sanguine suo exstinguant.[3]) Obiit et Ioannes, quem in adventum domini remansurum frustra fuerat spes.[4]) Fere enim haereses ad nostra exempla prosiliunt, inde sumentes praesidia, quo pugnant. Postremo compendium est; ubi sunt illi quos Menander ipse perfudit, quos in stygem suam mersit? Apostoli perennes veniant, adsistant; videat illos meus Thomas, audiat, contrectet, et credat.

51.[5]) Opus autem mortis in medio est, discretio corporis animaeque. Sed quidam ad immortalitatem animae, quam quidem non a deo edocti infirme tuentur, ita argumentationes emendicant, ut velint credi etiam post mortem quasdam animas adhaerere corporibus. Ad hoc enim et Plato, etsi quas vult animas ad coelum statim expedit, in Politia tamen cuiusdam insepulti cadaver opponit longo tempore sine ulla labe prae animae scilicet individuitate servatum.[6]) Ad hoc et Democritus crementa unguium et comarum in sepulturis aliquanti temporis denotat. Porro et aëris qualitas corpori illi potuit tutela fuisse; quid enim, si

1) Sic cod. Wouw. et Rig.; ceteri: comicum credo. 2) Gen. 5, 24. Hebr. 10, 5. 2 Reg. 2, 11. 3) Apoc. 11, 3. 4) Io. 21, 23. 5) Cap. 51. et 52. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: Nihil animae in corpore subremanere post mortem. 6) Plat. de rep. 10, p. 614 B. sqq. Val. Max. 1, 8. ext. 1.

aridior aër et solum salsius? quid, si et ipsius corporis substantia exsuccior? quid, si et genus mortis ante iam corruptrices materias erogarat? Ungues autem cum exordia [1]) nervorum sint, merito nervis resolutione porrectis provectiores, et quotidie deficiente carne expelli videntur. Comae quoque alimenta de cerebro, quod aliquamdiu durare praestat secreta munitio. Denique in viventibus etiam pro cerebri ubertate vel affluit capillago vel deserit. Habes medicos. Sed nec modicum quid animae subsidere in corpore est, decessurum quandoque et ipsum, cum totam corporis scenam tempus aboleverit. Et hoc enim in opinione quorundam est; propterea nec ignibus funerandum aiunt, parcentes superfluo animae. Alia est autem ratio pietatis istius, non reliquiis animae adulatrix, sed crudelitatis etiam corporis nomine aversatrix, quod et ipsum homo non utique mereatur, poenali exitu impendi. Ceterum anima indivisibilis ut immortalis etiam mortem indivisibilem exigit credi, non quasi immortali, sed quasi indivisibili animae indivisibiliter accidentem. Dividetur autem et mors, si et anima, superfluo scilicet animae quandoque morituro; ita portio mortis cum animae portione remanebit. Nec ignoro aliquod esse vestigium opinionis istius. De meo didici. Scio feminam quandam vernaculam ecclesiae, forma et aetate integra functam, post unicum et breve matrimonium, cum in pace dormisset et morante adhuc sepultura interim oratione presbyteri componeretur, ad primum halitum [2]) orationis manus a lateribus dimotas in habitum supplicem conformasse rursumque condita pace situi suo reddidisse. Est et alia relatio apud nostros, in coemeterio corpus corpori iuxta collocando spatium recessu communicasse. Si et apud ethnicos tale quid traditur, utique deus potestatis suae signa proponit, suis in solatium, extraneis in testimonium. Magis enim credam in testimonium ex deo factum, quam ex ullis animae reliquiis, quae si inessent, alia quoque membra movissent, etsi manus tantum, sed non in caussam orationis. Corpus etiam illud non modo fratri cessisset, verum et alias mutatione situs sibimet ipsi refrigerasset. Certe unde sunt ista, signis potius et ostentis deputanda, naturam facere non possunt. Mors, si

---

1) Fr. Iunius: exodia. 2) Sic Rig. e cod. Agob.; cod. Wouw.: aditum; Gel. aliique: habitum.

non semel tota est, non est; si quid animae remanserit, vita est; non magis vitae miscebitur mors, quam diei nox.

52. Hoc igitur opus mortis, separationem carnis atque animae, seposita quaestione fatorum et fortuitorum, bifariam distinxit humanus affectus, in ordinariam et extraordinariam formam, ordinariam quidem naturae deputans, placidae cuiusque mortis, extraordinariam vero praeter naturam iudicans, violenti cuiusque finis. Qui autem primordia hominis novimus, audenter determinamus mortem non ex natura secutam hominem, sed ex culpa, ne ipsa quidem naturali; facile autem usurpari naturae nomen in ea, quae videntur a nativitate ex accidentia adhaesisse. Nam si homo in mortem directo institutus fuisset, tunc demum mors naturae adscriberetur. Porro non in mortem institutum eum probat ipsa lex, conditionali comminatione suspendens, et arbitrio hominis addicens mortis eventum. Denique si non deliquisset, nequaquam obiisset. Ita non erat natura, quod ex oblationis potestate accidit per voluntatem, non ex instituti auctoritate per necessitatem. Proinde etsi varii exitus mortis, ut est multimoda conditio caussarum, nullum ita dicimus lenem, ut non vi agatur. Ipsa illa ratio operatrix mortis, simplex licet, vis est; quid enim? quae tantam animae et carnis societatem, tantam a conceptu concretionem sororum substantiarum divellit ac dirimit. Nam etsi prae gaudio quis spiritum exhalet, ut Chilon Spartanus, dum victorem Olympiae filium amplectitur, etsi prae gloria, ut Clidemus Atheniensis, dum ab histrionibus ob praestantiam auro coronatur, etsi per somnium, ut Plato, etsi per risum, ut P. Crassus: multo violentior mors, quae per aliena grassatur, quae animam per commoda expellit, quae tunc mori affert, cum iucundius vivere est in exsultatione, in honore, in requie, in voluptate. Vis est et illa navigiis, cum longe a Caphareis saxis, nullis depugnata turbinibus, nullis quassata decumanis, adulante flatu, labente cursu, laetante comitatu, intestino repente perculsu, cum tota securitate desidunt. Non secus naufragia sunt vitae, etiam tranquillae mortis eventus. Nihilo refert integram abire corporis navem, an dissipatam, dum animae navigatio evertatur.

53.[1]) Sed quo deinde anima nuda et explosa devertet?

---

1) Hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscriptum est: De animarum excessu.

Sine dubio prosequemur ex ordine; prius tamen quod est loci huius explebimus, ne, quia varios exitus mortis ediximus, exspectet quis a nobis rationes singulorum, medicis potius relinquendas, propriis arbitris omnium letalium rerum sive caussarum et ipsarum corporalium conditionum. Plane ad immortalitatem animae hic quoque protegendam in mentione mortis aliquid de eiusmodi exitu interstruam, in quo paulatim ac minutatim anima dilabitur; habitum enim sustinens defectionis, abducitur, dum absumi videtur, et coniecturam praestat interitus de excessus temperatura. Tota autem in corpore et ex corpore est ratio. Nam quisquis ille exitus mortis, sine dubio aut materiarum aut regionum aut viarum vitalium eversio est: materiarum, ut fellis, ut sanguinis; regionum, ut cordis, ut iecoris; viarum, ut venarum, ut arteriarum. Dum igitur haec ex propria quaque iniuriae caussa vastantur in corpore, ad usque ultimam eversionem et rescissionem vitalium, id est, naturalium finium, situum, officiorum, necessario et anima, dilabentibus paulatim instrumentis et domiciliis et spatiis suis, paulatim et ipsa migrare compulsa deducitur in deminutionis effigiem, non alio modo quam quo et aurigam ipsum quoque defecisse praesumitur, cum vires equorum defatigatio denegavit, quantum de dispositione destituti hominis, non de passionis veritate. Perinde auriga corporis spiritus animalis, deficientis vectaculi nomine, non suo deficit, opere decedens, non vigore, actu elanguens, non statu, constantiam, non substantiam decoquens, quia comparere cessat, non quia esse. Sic et rapida quaeque mors, ut cervicum messis, semel tantam ianuam pandens, ut ruinae vis semel omnia vitalia elidens, ut apoplexis, interior ruina, nullam animae moram praestat nec discessum eius in momenta discruciat. At ubi longa mors, prout deseritur anima, ita et deserit; non tamen conciditur hac facie, sed extrahitur, et dum extrahitur, postremitatem suam partem videri facit. Non omnis autem pars statim et abscissa est, quia postera est, nec quia exigua est, statim et ipsa peritura est. Sequitur seriem suus finis, et mediocritas trahitur ad summa, et reliquiae universitati cohaerentes exspectantur ab illa, non derelinquuntur. Atque ita ausim dicere, totius ultimum totum est, quia, licet minus atque posterius sit, ipsius est. Hinc denique evenit, saepe animam in ipso divortio potentius agitari sollicitiore obtutu,

extraordinaria loquacitate, dum ex maiori suggestu iam in libero constituta per superfluum, quod adhuc cunctatur in corpore, enuntiat quae videt, quae audit, quae incipit nosse. Si enim corpus istud Platonica sententia carcer, ceterum apostolica dei templum, cum in Christo est; sed interim animam consepto suo obstruit et obscurat et concretione carnis infaecat; unde illi, velut per corneum specular, obsoletior lux rerum est. Procul dubio cum vi mortis exprimitur de concretione carnis et ipsa expressione colatur, certe de oppanso corporis erumpit in apertum ad meram et puram et suam lucem, statim semet ipsam in expeditione substantiae recognoscit et in divinitatem ipsa libertate resipiscit, ut de somno emergens ab imaginibus ad veritates. Tunc et enuntiat quae videt, tunc exsultat aut trepidat, prout paraturam deversorii sui sentit, de ipsius statim angeli facie, evocatoris animarum, Mercurii poëtarum.

54.[1]) Quo igitur deducetur anima, iam hinc reddimus. Omnes ferme philosophi, qui immortalitatem animae, qualiter volunt, tantum vindicant, ut Pythagoras, ut Empedocles, ut Plato, quique aliquod illi tempus indulgent, ab excessu usque in conflagrationem universitatis, ut Stoici, suas solas, id est sapientum, animas in supernis mansionibus collocant. Plato quidem non temere philosophorum animabus hoc praestat, sed eorum, qui philosophiam scilicet exornaverint amore puerorum. Adeo etiam inter philosophos magnum habet privilegium impuritas. Itaque apud illum in aetherem sublimantur animae sapientes, apud Arium in äërem, apud Stoicos sub lunam. Quos quidem miror, quod imprudentes animas circa terram prosternant, cum illas a sapientibus multo superioribus erudiri affirment. Ubi erit scholae regio in tanta distantia deversoriorum? qua ratione discipulae ad magistras conventabunt, tanto discrimine invicem absentes? quis autem illis postumae eruditionis usus ac fructus, iamiam conflagratione perituris? Reliquas animas ad inferos deiiciunt. Hos Plato velut gremium terrae describit in Phaedone, quo omnes labes mundialium sordium confluendo, et ibi desidendo exhalent, et quasi coeno immunditiarum suarum crassiorem haustum et privatum illic aërem stipent.

---

1) Hoc cap. cum parte sequentis in edd. Rhen. et Gel. inscriptum est: De receptu.

55. Nobis inferi non nuda cavositas nec subdivalis aliqua mundi sentina creduntur, sed in fossa terrae et in alto vastitas et in ipsis visceribus eius abstrusa profunditas, siquidem Christum in corde terrae triduum mortis legimus expunctum, id est in recessu intimo et interno et in ipsa terra operto et intra ipsam cavato et inferioribus adhuc abyssis superstructo.[1]) Quodsi Christus deus, quia et homo mortuus secundum scripturas et sepultus secundum easdem, hic quoque legi satisfecit forma humanae mortis apud inferos functus, nec ante ascendit in sublimiora coelorum, quam descendit in inferiora terrarum, ut illic patriarchas et prophetas compotes sui faceret. Habes[2]) et regionem inferum subterraneam credere, et illos cubito pellere, qui satis superbe non putent animas fidelium inferis dignas. Servi super dominum, et discipuli super magistrum, aspernati si forte in Abrahae sinu exspectandae resurrectionis solatium capere. Sed in hoc, inquiunt, Christus inferos adiit, ne nos adiremus. Ceterum quod discrimen ethnicorum et Christianorum, si carcer mortuis idem? Quomodo ergo anima exhalabit in coelum, Christo illic adhuc sedente ad dexteram patris, nondum dei iussu per tubam archangeli audito, nondum illis, quos domini adventus in seculo invenerit, obviam ei raptis in aërem, cum his qui mortui in Christo primi resurgent? Nulli patet coelum, terra adhuc salva, ne dixerim clausa. Cum transactione enim mundi reserabuntur regna coelorum. Sed in aethere dormitio nostra cum pueris Platonis, aut in aëre cum Ario, aut circa lunam cum Endymionibus Stoicorum; imo, inquis, in paradiso, quo iam tunc et patriarchae et prophetae appendices dominicae resurrectionis ab inferis migraverint. Et quomodo Ioanni[3]) in spiritu paradisi regio revelata, quae subiicitur altari, nullas alias animas apud se praeter martyrum ostendit? Quomodo Perpetua, fortissima martyr, sub die passionis in revelatione paradisi solos illic commartyres suos vidit, nisi quia nullis romphaea paradisi ianitrix cedit, nisi qui in Christo decesserint, non in Adam? Nova mors pro deo et extraordinaria pro Christo alio et privato excipitur hospitio. Agnosce itaque differentiam ethnici et fidelis in morte, si

1) Quae sequuntur in hoc cap. inscripta sunt in edd. Rhen. et Gel.: De inferis, et an illuc omnes animae compellantur.
2) Rig. faceret, habens etc. 3) Apoc. 6, 9.

pro deo occumbas, ut paracletus monet, non in mollibus febribus et in lectulis, sed in martyriis, si crucem tuam tollas, et sequaris dominum, ut ipse praecepit. Tota paradisi clavis tuus sanguis est. Habes etiam de paradiso a nobis libellum,[1]) quo constituimus omnem animam apud inferos sequestrari in diem domini.

56.[2]) Occurrit disceptatio, an hoc ab excessu statim fiat, an quasdam animas aliqua ratio detineat hic interim, an etiam receptas liceat postea ab inferis ex arbitrio vel ex imperio intervenire. Nec harum enim opinionum suasoriae desunt. Creditum est, insepultos non ante ad inferos redigi, quam iusta perceperint, secundum Homericum Patroclum funus in somnis de Achille flagitantem, quod non alias adire portas inferum posset, arcentibus eum longe animabus sepultorum.[3]) Novimus autem praeter poëtica iura pietatis quoque Homericae industriam. Tanto magis enim curam sepulturae collocavit, quanto etiam moram eius iniuriosam animabus incusavit, simul et ne quis defunctum domi detinens ipse amplius cum illo maceretur enormitate solatii dolore nutriti. Ita querelas animae insepultae ad utrumque confinxit, ut instantia funeris et honor corporum servetur et memoria[4]) affectuum temperetur. Ceterum quam vanum, ut anima corporis iusta sustineat, quasi aliquid ex illis ad inferos avehat? Multo vanius, si iniuria deputabitur animae cessatio sepulturae, quam pro gratia deberet amplecti. Utique enim tardius ad inferos abstrahi malet, quae nec mori voluit. Amabit impium haeredem, per quem adhuc pascitur luce. Aut si qua pro certo iniuria est, tardius sub terram detrudi, titulus autem iniuriae cessatio est sepulturae, perquam iniquum, eam iniuria affici, cui non imputabitur cessatio sepulturae ad proximos scilicet pertinens. Aiunt et immatura morte praeventas eo usque vagari isthic, donec reliquatio compleatur aetatum, quas tum pervixissent, si non intempestive obiissent. Porro aut constituta sunt tempora unicuique, et constituta praeripi posse non credam, aut si constituta sunt quidem, dei tamen voluntate vel aliqua potestate mutilantur; frustra mutilantur,

---

1) Cf. adv. Marc. 5, 12. 2) Cap. 56. et 57. in edd. Rhen. et Gel. inscripta sunt: An commorentur hic animae post mortem vel ab inferis commeent. 3) Hom. Il. 23, 72 sqq. 4) Ita cod. Agob., Rig., Seml.; ceteri: moeror.

si iam impleri sustinent. Aut si non sunt constituta, nulla erit reliquatio temporum non constitutorum. Adhuc addam: ecce obiit verbi gratia infans sub uberum fontibus, puta, nunc puer investis, puta, vesticeps, qui tamen octoginta annos victurus fuisset, hos praereptos, ut anima eius hic post mortem transigat, quale est? Aetatem enim non potest capere sine corpore, quia per corpora operantur aetates. Nostri autem illud quoque recogitent, corpora eadem recepturas in resurrectione animas, in quibus decesserunt. Iidem ergo sperabuntur et corporum modi et eaedem aetates, quae corporum modos faciunt. Quo ergo pacto potest infantis anima hic transigere praerepta tempora, ut octogenaria resurgat in corpore mensis unius? Aut si hic necesse erit ea tempora impleri, quae fuerant destinata, num et ordinem vitae, quem sortita sunt tempora pariter cum illis hic destinatum, pariter hic anima decurret, ut et studeat ab infantia pueritiae delegata, et militet ab adolescentia iuventa excitata, et censeat a iuventa senectae ponderata, et foenus exprimat, et agrum urgeat, naviget, litiget, nubat, laboret, aegritudines obeat, et quaecunque illam cum temporibus manebant tristia ac laeta? Sed haec sine corpore quomodo transigentur? vita sine vita? Sed vacua erunt tempora solo decursu adimplenda. Quid ergo prohibet apud inferos ea impleri, ubi perinde nullus est usus illorum? Ita dicimus omnem animam, quaqua aetate decesserit, in ea stare ad eum diem, usque quo perfectum illud repromittitur ad angelicae plenitudinis mensuram temperatum. Proinde nec extorres inferum habebuntur, quas vi ereptas arbitrantur, praecipue per atrocitates suppliciorum, crucis dico et securis et gladii et ferae; nec isti porro exitus violenti, quos iustitia, decernit violentiae vindex. Et ideo, inquies, scelestae quaeque animae inferis exulant. Alterum ergo constituas, compello, aut bonos inferos aut malos: si malos, placet, et iam praecipitari illuc animae pessimae debent; si bonos, cur idem animas immaturas et innuptas et pro conditione aetatis puras et innocuas interim dignas inferis non iudicas?

57. Aut optimum est hic retineri secundum ἀώρους, aut pessimum secundum βιαιοθανάτους,[1]) ut ipsis iam vo-

1) Hic et paulo post in edd. omn. haec duo nomina perperam latinis literis scripta sunt.

cabulis utar, quibus auctrix opinionum istarum magia sonat, Hostanes[1]) et Typhon et Dardanus et Damigeron et Nectabis et Berenice. Publica iam literatura est, quae animas etiam iusta aetate sopitas, etiam proba morte disiunctas, etiam prompta humatione dispunctas, evocaturam se ab inferum incolatu pollicetur. Quid ergo dicemus magiam? quod omnes paene, fallaciam. Sed ratio fallaciae solos non fugit Christianos, qui spiritalia nequitiae, non quidem socia conscientia, sed inimica scientia novimus, nec invitatoria operatione, sed expugnatoria dominatione tractamus multiformem luem mentis humanae, totius erroris artificem, salutis pariter animaeque vastatricem scientiam magiae, secundae scilicet idololatriae, in qua se daemones perinde mortuos fingunt, quemadmodum in illa deos; quidni? cum et dii mortui. Itaque invocantur quidem *ἄωροι* et *βιαιοθάνατοι* sub illo fidei argumento, quod credibile videatur, eas potissimum animas ad vim et iniuriam facere, quas per vim et iniuriam saevus et immaturus finis extorsit quasi ad vicem offensae. Sed daemones operantur sub obtentu earum, et hi vel maxime, qui in ipsis tunc fuerunt, cum adviverent, quique illas in huiusmodi impegerant exitus. Nam et suggessimus, nullum paene hominem carere daemonio, et pluribus notum est, daemoniorum quoque opera et immaturas et atroces effici mortes, quas incursibus deputant. Hanc quoque fallaciam spiritus nequam sub personis defunctorum delitescentis, nisi fallor, etiam rebus probamus, quum in exorcismis interdum aliquem se ex parentibus hominem suis affirmat, interdum gladiatorem vel bestiarium, sicut et alibi deum, nihil magis curans, quam hoc ipsum excludere, quod praedicamus, ne facile credamus animas universas ad inferos redigi, ut et iudicii et resurrectionis fidem turbent. Et tamen ille daemon, postquam circumstantes circumvenire tentavit, instantia divinae gratiae victus, id quod in vero est invitus confitetur. Sic et in illa alia specie magiae, quae iam quiescentes animas evellere ab inferis creditur et conspectui exhibere, non alia fallaciae vis est operatior, plane quia et phantasma praestatur, quia et corpus affingitur; nec magnum, illi exteriores oculos circumscribere, cui interiorem mentis aciem excaecare perfacile est. Corpora

1) Gel.: Ostanes. Cf. Plinii hist. nat. 30, 1. 2.

denique videbantur Pharaoni et Aegyptiis magicarum virgarum dracones; sed Mosis veritas mendacium devoravit.[1]) Multa utique et adversus apostolos Simon dedit et Elymas magi;[2]) sed plaga caecitatis de praestigiis non fuit. Quid novi, aemulatio veritatis a spiritu immundo? Ecce hodie eiusdem Simonis haereticos tanta praesumptio artis extollit, ut etiam prophetarum animas ab inferis movere se spondeant. Et credo, quia mendacio possunt; nec enim pythonico tunc spiritui minus licuit animam Samuelis effingere, post deum mortuos consulente Saule.[3]) Absit alioquin, ut animam cuiuslibet sancti, nedum prophetae, a daemonio credamus extractam, edocti, quod ipse satanas transfiguretur in angelum lucis,[4]) nedum in hominem lucis, etiam deum se adseveraturus,[5]) signaque[6]) portentosiora editurus ad evertendos, si fieri possit, electos.[7]) Dubitavit, si forte, tunc prophetam se dei adseverare, et utique Sauli, in quo iam ipse morabatur. Ne putes alium fuisse, qui phantasma administrabat, alium, qui commendabat, sed eundem spiritum et in pseudoprophetide et in apostata facile mentiri, quod fecerat credi, per quem Saulis thesaurus illic erat, ubi et cor ipsius, ubi scilicet deus non erat. Et ideo, per quem visurum se credidit, vidit, quia per quem vidit, et credidit. Si et de nocturnis imaginibus opponitur, saepe non frustra mortuos visos, (nam et Nasamones[8]) propria oracula apud parentum sepulcra mansitando captare, ut Heraclides scribit vel Nymphodorus vel Herodotus,[9]) et Celtas apud virorum fortium busta eadem de caussa abnoctare, ut Nicander affirmat,) non magis mortuos vere patimur in somnis quam vivos, sed eadem ratione mortuos, qua et vivos, et omnia quae videntur. Non enim quia videntur, vera sunt, sed quia adimplentur. Fides somniorum de effectu, non de conspectu renuntiatur. Nulli autem animae omnino inferos patere, satis dominus[10]) in argumento illo pauperis requiescentis et divitis ingemiscentis ex persona Abrahae sanxit, non posse relegari renuntiatorem dispositionis infernae, quod vel tunc licere potuisset, ut Mosi et prophetis crederetur. Sed etsi

---

1) Exod. 7, 12. 2) Act. Apost. 8, 9 sqq. 13, 8 sqq. 3) 1 Sam. 28, 6 sqq. 4) 2 Cor. 11, 14. 5) 2 Thess. 2, 4. 6) Sic Gel. et Pam.; codd. Wouw.: in fine; Rig. adsev. in fine, signaque etc. 7) Matth. 24, 24. 8) Edd. omnes: Nasammonas. 9) Herod. 4, 172. 10) Luc. 16, 26.

quasdam revocavit in corpora dei virtus, in documenta iuris sui, non idcirco communicabitur fidei et audaciae magorum et fallaciae somniorum et licentiae poëtarum. Atquin in resurrectionis exemplis, cum dei virtus sive per prophetas sive per Christum sive per apostolos in corpora animas repraesentat, solida et contrectabili et satiata veritate praeiudicatum est, hanc esse formam veritatis, ut omnem mortuorum exhibitionem incorporalem praestigias iudices.

58.[1]) Omnes ergo animae penes inferos? inquis. Velis ac nolis et supplicia iam illic et refrigeria, habes pauperem et divitem.[2]) Et quia distuli nescio quid ad hanc partem, iam opportune in clausulam reddam. Cur enim non putes animam et puniri et foveri in inferis interim sub exspectatione utriusque iudicii in quadam usurpatione et candida eius? quia salvum debet esse, inquis, in iudicio divino negotium suum sine ulla praelibatione sententiae; tum quia et carnis operienda est restitutio ut consortis operarum atque mercedum. Quid ergo fiet in tempore isto? dormiemus? At enim animae nec in viventibus dormiunt; corporum enim est somnus, quorum et ipsa mors cum speculo suo somno. Aut nihil vis agi illic, quo universa humanitas trahitur, quo spes omnis sequestratur? Delibari putas iudicium, an incipi? praecipitari, an praeministrari? Iam vero quam iniquissimum etiam apud inferos, si et nocentibus adhuc illic bene est, et innocentibus nondum? Quid, ampliationem vis esse post mortem, confusa spe et incerta exspectatione ludentem, an vitae recensum iam et ordinationem iudicii inhorrentem? Semper autem exspectat anima corpus, ut doleat aut gaudeat? Nonne et de suo sufficit sibi ad utrumque titulum passionis? Quotiens illaeso corpore anima sola torquetur bile, ira, taedio plerumque nec sibi noto? Quotiens item corpore afflicto furtivum sibi anima gaudium exquirit, et a corporis importuna tunc societate secedit? Mentior, si non de ipsis cruciatibus corporis et gloriari et gaudere sola consuevit. Respice ad Mutii animam, cum dexteram suam ignibus solvit; respice ad Zenonis, cum illam Dionysii tormenta praetereunt. Morsus ferarum ornamenta sunt iuventutis, ut in Cyro ursi cicatrices. Adeo novit et

---

1) Hoc cap. in edd. Rhen. et Gel. inscribitur: An aliquid interim patiantur apud inferos animae. 2) Luc. 16, 19 sqq.

apud inferos anima et dolere et gaudere sine carne, quia et in carne illaesa si velit dolet et laesa si velit gaudet. Hoc si ex arbitrio suo in vita, quanto magis ex iudicio dei post mortem? Sed nec omnia opera cum carnis ministerio anima partitur; nam et solos cogitatus et nudas voluntates censura divina persequitur. Qui viderit ad concupiscendum, iam adulteravit in corde. [1]) Ergo vel propter hoc congruentissimum est, animam, licet non exspectata carne, puniri, quod non sociata carne commisit. Sic et ob cogitatus pios et benevolos, in quibus carne non eguit, sine carne recreabitur. Quid nunc, si et in carnalibus prior est, quae concipit, quae disponit, quae mandat, quae impellit? Et si quando invita, prior tamen tractat, quod per corpus actura est; nunquam denique conscientia posterior erit facto; ita huic quoque ordini competit etiam [2]) priorem pensare mercedes, cui priori debeantur. In summa, quum carcerem illum, quem evangelium demonstrat, [3]) inferos intelligamus, et novissimum quadrantem modicum quoque delictum mora resurrectionis illic luendum interpretemur, nemo dubitabit animam aliquid pensare penes inferos salva resurrectionis plenitudine per carnem quoque. Hoc etiam paracletus frequentissime commendavit, si quis sermones eius ex agnitione promissorum charismatum admiserit. Ad omnem, ut arbitror, humanam super anima opinionem ex doctrina fidei congressi, iustae dumtaxat ac necessariae curiositati satisfecerimus; [4]) enormi autem et otiosae tantum deerit discere, quantum libuerit inquirere.

ADVERSUS PRAXEAN.

1. Varie diabolus aemulatus est veritatem. Affectavit illam aliquando defendendo concutere. Unicum dominum vindicat, omnipotentem mundi conditorem, ut et de unico haeresim faciat. Ipsum dicit patrem descendisse in virginem,

---

1) Matth. 5, 28. 2) Rig. eam. 3) Matth. 5, 25 sq. 4) Sic Wouw.; Gel. et Pam.: satisfaciemus; Rig. et Seml.: satisfecimus.

ipsum ex ea natum, ipsum passum, denique ipsum esse Iesum Christum. Excidit sibi coluber, quia Iesum Christum post baptisma Ioannis tentans ut filium dei aggressus est, certus filium deum habere vel ex ipsis scripturis, de quibus tunc tentationem struebat. Si tu es filius dei, dic, ut lapides isti panes fiant. Item: si tu es filius dei, deiice te hinc; scriptum est enim, quod mandavit angelis suis super te, utique pater, ut de manibus suis tollant, necubi ad lapidem pedem tuum offendas.[1]) Aut numquid mendacium evangeliis exprobravit, dicens: viderit Matthaeus et Lucas; ceterum ego ad ipsum deum accessi, ipsum omnipotentem cominus tentavi; ideo et accessi, ideo et tentavi. Ceterum si filius dei esset, nunquam illum fortasse dignarer.[2]) Sed enim ipse potius a primordio mendax est,[3]) et si quem hominem de suo subornaverit, ut Praxean. Nam iste primus ex Asia hoc genus perversitatis intulit Romae, homo et alias inquietus, insuper de iactatione martyrii inflatus ob solum et simplex et breve carceris taedium, quando, etsi corpus suum tradidisset exurendum, nihil profecisset, dilectionem dei non habens,[4]) cuius charismata quoque expugnavit. Nam idem tunc episcopum Romanum, agnoscentem iam prophetias Montani, Priscae, Maximillae, et ex ea agnitione pacem ecclesiis Asiae et Phrygiae inferentem, falsa de ipsis prophetis et ecclesiis eorum adseverando et praecessorum eius auctoritates defendendo coëgit et literas pacis revocare iam emissas et a proposito recipiendorum charismatum concessare. Ita duo negotia diaboli Praxeas Romae procuravit, prophetiam expulit et haeresim intulit, paracletum fugavit et patrem crucifixit. Fructificaverant avenae Praxeanae hic quoque superseminatae, dormientibus[5]) multis in simplicitate doctrinae; traductae dehinc, per quem deus voluit, etiam evulsae videbantur. Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua, et manet chirographum apud psychicos, apud quos tunc gesta res est; exinde silentium. Et nos quidem postea agnitio paracleti atque defensio disiunxit a psychicis. Avenae vero illae ubique[6]) tunc semen excusserant. Ita aliquamdiu per hypocrisin subdola vivacitate latitavit, et nunc denuo erupit.

---

1) Matth. 4, 3. 6. Ps. 91, 11. 2) Wouw.: nunquam illum tentasse dignarer. 3) 1 Cor. 13, 19. 4) 1 Cor. 13, 3. 5) Matth. 13, 26. 6) Cod. Wouw. et Rig. utique.

Sed et denuo eradicabitur, si voluerit dominus, in isto commeatu; sin minus, die suo, quo [1]) colligentur omnes adulterae fruges, [2]) et cum ceteris scandalis igni inexstinguibili cremabuntur.

2. Itaque post tempus pater natus, et pater passus, ipse deus, dominus omnipotens, Iesus Christus praedicatur. Nos vero et semper, et nunc magis, ut instructiores per paracletum, deductorem scilicet omnis veritatis, unicum quidem deum credimus, sub hac tamen dispensatione, quam *οἰκονομίαν* dicimus, ut unici dei sit et filius sermo ipsius, qui ex ipso processerit, per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil. [3]) Hunc missum a patre in virginem, et ex ea natum, hominem et deum, filium hominis et filium dei, et cognominatum Iesum Christum; hunc passum, hunc mortuum et sepultum, secundum scripturas, et resuscitatum a patre, et in coelo resumptum, sedere ad dexteram patris, venturum iudicare vivos et mortuos; qui exinde miserit, secundum promissionem suam, a patre spiritum sanctum paracletum, sanctificatorem fidei eorum, qui credunt in patrem et filium et spiritum sanctum. Hanc regulam ab initio evangelii decucurrisse, etiam ante priores quosque haereticos, nedum ante Praxean hesternum, probabit tam ipsa posteritas omnium haereticorum, quam ipsa novellitas Praxeae hesterni. Quo peraeque adversus universas haereses iam hinc praeiudicatum sit, id esse verum, quodcunque primum, id esse adulterum, quodcunque posterius. Sed salva ista praescriptione, ubique tamen propter instructionem et munitionem quorundam dandus est etiam retractatibus locus, vel ne videatur unaquaeque perversitas, non examinata, sed praeiudicata, damnari, maxime haec, quae se existimat meram veritatem possidere, dum unicum deum non alias putat credendum, quam si ipsum eundemque et patrem et filium et spiritum sanctum dicat, quasi non sic quoque unus sit omnia, dum ex uno omnia, per substantiae scilicet unitatem, et nihilominus custodiatur *οἰκονομίας* sacramentum, quae unitatem in trinitatem disponit, tres dirigens, patrem et filium et spiritum sanctum, tres autem, non statu, sed gradu, nec substantia, sed forma, nec potestate, sed specie, unius autem

---

1) Transposuimus verba. Edd. omnes: si quo minus die suo coll. 2) Matth. 13, 30. 3) Io. 1, 3.

substantiae et unius status et unius potestatis, quia unus deus, ex quo et gradus isti et formae et species in nomine patris et filii et spiritus sancti deputantur. Quomodo autem numerum sine divisione patiuntur, procedentes tractatus demonstrabunt.

3. Simplices enim quique, ne dixerim imprudentes et idiotae, quae maior semper credentium pars est, quoniam et ipsa regula fidei a pluribus diis seculi ad unicum et verum deum transfert, non intelligentes unicum quidem, sed cum sua *οἰκονομίᾳ* esse credendum, expavescunt ad *οἰκονομίαν*. Numerum et dispositionem trinitatis divisionem praesumunt unitatis, quando unitas ex semet ipsa derivans trinitatem non destruatur ab illa, sed administretur. Itaque duos et tres iam iactitant a nobis praedicari, se vero unius dei cultores praesumunt, quasi non et unitas irrationaliter collecta haeresim faciat, et trinitas rationaliter expensa veritatem constituat. Monarchiam, inquiunt, tenemus. Et ita solium ipsum vocaliter exprimunt etiam Latini, et tam opifice,[1]) ut putes illos tam bene intelligere monarchiam quam enuntiant. Sed monarchiam sonare student Latini, *οἰκονομίαν* intelligere nolunt etiam Graeci. At ego, si quid utriusque linguae praecerpsi, monarchiam nihil aliud significare scio, quam singulare et unicum imperium; non tamen praescribere monarchiam ideo, quia unius sit, eum, cuius sit, aut filium non habere, aut ipsum se sibi filium fecisse, aut monarchiam suam non per quos velit administrare. Atquin nullam dico dominationem ita unius sui esse, ita singularem, ita monarchiam, ut non etiam per alias proximas personas administretur, quas ipsa prospexerit officiales sibi. Si vero et filius fuerit ei, cuius monarchia sit, non statim dividi eam, et monarchiam esse desinere, si particeps eius adsumatur et filius, sed proinde illius esse principaliter, a quo communicatur in filium, et dum illius est, proinde monarchiam esse, quae a duobus tam unicis continetur. Igitur si et monarchia divina per tot legiones et exercitus angelorum administratur, sicut scriptum est: milies centies cen-

---

1) Rhen. scripsit: Et ita sonum ipsum voc. expr. etiam Latini, etiam opici, quam coniecturam ceteri edd. receperunt. Sed Rig., in cuius cod. leg. Et ita sonum — Lat., etiam opificis, coniecit: opifices.

tena milia adsistebant ei, et milies centena milia apparebant ei,[1]) nec ideo unius esse desiit, ut desinat monarchia esse, quia per tanta milia virtutum procuratur: quale est, ut deus divisionem et dispersionem pati videatur in filio et in spiritu sancto, secundum et tertium sortitis locum, tam consortibus substantiae patris, quas non patitur in tot angelorum numero, et quidem tam a substantia alienis?[2]) Membra et pignora et instrumenta et ipsam vim ac totum censum monarchiae eversionem deputas eius? Non recte. Malo, te ad sensum rei, quam ad sonum vocabuli exerceas. Eversio enim monarchiae illa est tibi intelligenda, cum alia dominatio suae conditionis et proprii status ac per hoc aemula superducitur, cum alius deus infertur adversus creatorem. Tunc male, cum plures, secundum Valentinos et Prodicos;[3]) tunc in monarchiae eversionem, cum in creatoris destructionem.

4. Ceterum qui filium non aliunde deduco, sed de substantia patris, nihil facientem sine patris voluntate, omnem a patre consecutum potestatem: quomodo possum de fide destruere monarchiam, quam a patre filio traditam in filio servo? Hoc mihi et in tertium gradum dictum sit, quia spiritum non aliunde puto, quam a patre per filium. Vide ergo, ne tu potius monarchiam destruas, qui dispositionem et dispensationem eius evertis in tot nominibus constitutam, in quot deus voluit. Adeo autem manet in suo statu, licet trinitas inferatur, ut etiam restitui habeat patri a filio, siquidem apostolus scribit de ultimo fine: cum tradiderit regnum deo et patri.[4]) Oportet enim eum regnare, usque dum ponat inimicos eius deus sub pedes ipsius, scilicet secundum psalmum: sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.[5]) Cum autem subiecta erunt illi omnia, (utique absque eo, qui ei subiecit omnia,) tunc et ipse subiicietur illi, qui ei subiecit omnia, ut sit deus omnia in omnibus.[6]) Videmus igitur, non obesse monarchiae filium, etsi hodie apud filium est, quia et in suo statu est apud filium, et cum suo statu restituetur patri a filio. Ita eam nemo hoc nomine destruet, si filium

---

1) Dan. 7, 10. 2) Sic cod. Wouw. et Rig.; Rhen. et qu. tam a substantia patris; Gel. et ed. Fran. et qu. tam alienarum a subst. patris. 3) Rhen. in ed. I. prodigos, deinde ed. Proclos. Rectius ed. Fran., Rig. Prodicos. 4) 1 Cor. 15, 24. 5) Ps 110, 1. 6) 1 Cor. 15, 28.

admittat, cui et traditam eam a patre, et a quo quandoque restituendam patri constat. Hoc uno capitulo epistolae apostolicae potuimus iam et patrem et filium ostendisse duos esse, praeterquam ex nominibus patris et filii; etiam ex eo, quod qui tradidit regnum, et cui tradidit, item qui subiecit, et cui subiecit, duo sint necesse est.

5. Sed quia duos unum volunt esse, ut idem pater et filius habeatur, oportet et totum de filio examinari, an sit, et qui sit, et quomodo sit, et ita res ipsa formam suam scripturis et interpretationibus earum patrocinantibus vindicabit. Aiunt quidem et Genesim in Hebraico ita incipere: In principio deus fecit sibi filium. Hoc ut firmum non sit, alia me argumenta deducunt ab ipsa dei dispositione, qua fuit ante mundi constitutionem, ad usque filii generationem. Ante omnia enim deus erat solus, ipse sibi et mundus et locus et omnia. Solus autem, quia nihil extrinsecus praeter illum. Ceterum ne tunc quidem solus; habebat enim secum, quam habebat in semet ipso, rationem suam scilicet. Rationalis enim deus, et ratio in ipso prius, et ita ab ipso omnia, quae ratio sensus ipsius est. Hanc Graeci λόγον dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus. Ideoque iam in usu est nostrorum per simplicitatem interpretationis sermonem dicere in primordio apud deum fuisse,[1]) cum magis rationem competat antiquiorem haberi, quia non sermonalis a principio, sed rationalis deus, etiam ante principium, et quia ipse quoque sermo, ratione consistens, priorem eam ut substantiam suam ostendat. Tamen et sic nihil interest. Nam etsi deus nondum sermonem suum miserat, proinde eum cum ipsa et in ipsa ratione intra semet ipsum habebat tacite cogitando et disponendo secum, quae per sermonem mox erat dicturus. Cum ratione enim sua cogitans atque disponens sermonem eam efficiebat, quam sermone tractabat. Idque quo facilius intelligas, ex te ipso ante recognosce, ut ex imagine et similitudine dei,[2]) quam habeas et tu in temet ipso rationem, qui es animal rationale, a rationali scilicet artifice non tantum factus, sed etiam ex substantia ipsius animatus. Vide, cum tacitus tecum ipse congrederis ratione, hoc ipsum agi intra te, occurrente ea tibi cum sermone ad omnem cogitatus tui motum, ad omnem sensus

---

1) Io. 1, 1. 2) Gen. 1, 26.

tui pulsum. Quodcunque cogitaveris, sermo est; quodcunque senseris, ratio est. Loquaris illud in animo, necesse est, et dum loqueris, collocutorem pateris sermonem, in quo inest haec ipsa ratio, qua cum eo cogitans loquaris, per quem loquens cogitas. Ita secundus quodammodo in te est sermo, per quem loqueris cogitando, et per quem cogitas loquendo, ipse sermo alius est. Quanto ergo plenius hoc agitur in deo, cuius tu quoque imago et similitudo censeris, quod habeat in se etiam tacendo rationem, et in ratione sermonem? Possum itaque non temere praestruxisse, et tunc deum ante universitatis constitutionem solum non fuisse, habentem in semet ipso proinde rationem et in ratione sermonem, quem secundum a se faceret agitando intra se.

6. Haec vis et haec divini sensus dispositio apud scripturas etiam in Sophiae nomine ostenditur. Quid enim sapientius ratione dei sive sermone? Itaque Sophiam quoque exaudi, ut secundam personam conditam. Primo dominus creavit me initium viarum in opera sua, priusquam terram faceret, priusquam montes collocarentur; ante omnes autem colles generavit me,[1]) in sensu suo scilicet condens et generans. Dehinc adsistentem eam ipsa separatione cognosce. Cum pararet, inquit, coelum, aderam illi simul; et quum fortia faciebat super ventos, quae sursum nubila, et quum tutos ponebat fontes eius, quae sub coelo, ego eram cum illo compingens, ego eram, ad quam gaudebat; quotidie autem oblectabar in persona ipsius.[2]) Nam ut primum deus voluit ea, quae cum Sophiae ratione et sermone disposuerat intra se, in substantias et species suas edere, ipsum primum protulit sermonem habentem in se individuas suas rationem et Sophiam, ut per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata atque disposita, imo et facta iam, quantum in dei sensu. Hoc enim eis deerat, ut coram quoque in suis speciebus atque substantiis cognoscerentur et tenerentur.

7. Tunc igitur etiam ipse sermo speciem et ornatum suum sumit, sonum et vocem, cum dicit deus: fiat lux.[3]) Haec est nativitas perfecta sermonis, dum ex deo procedit; conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiae: dominus condidit me initium viarum;[4]) dehinc generatus

---

1) Prov. 8, 22 sq. 2) ib. v. 27 sqq. 3) Gen. 1, 3. 4) Prov. 8, 22.

ad effectum: cum pararet coelum, aderam illi.[1] Exinde eum parem sibi faciens, de quo procedendo filius factus est primogenitus, ut ante omnia genitus, et unigenitus, ut solus ex deo genitus;[2] proprie de vulva cordis ipsius, secundum quod et pater ipse testatur: eructavit cor meum sermonem optimum.[3] Ad quem deinceps gaudens proinde gaudentem in persona illius: filius meus es tu, ego hodie genui te, et ante luciferum genui te.[4] Sic et filius ex sua persona profitetur patrem in nomine Sophiae: dominus condidit me initium viarum in opera sua; ante omnes autem colles generavit me.[5] Nam si hic quidem Sophia videtur dicere conditam se a domino in opera et vias eius, alibi autem per sermonem ostenditur, omnia facta esse et sine illo nihil factum,[6] sicut et rursum: sermone eius coeli confirmati sunt et spiritu eius omnes vires eorum,[7] utique eo spiritu, qui sermoni inerat: apparet, unam eandemque vim esse nunc in nomine Sophiae nunc in appellatione sermonis, quae initium accepit viarum in dei opera, et quae coelum confirmavit, per quam omnia facta sunt, et sine qua nihil factum est.[8] Nec diutius de isto, quasi non ipse sit sermo et in Sophiae et in rationis et in omnis divini animi et spiritus nomine, qui filius factus est dei, de quo prodeundo generatus est. Ergo, inquis, das aliquam substantiam esse sermonem, spiritu et Sophiae traditione constructam? Plane. Non vis enim eum substantivum habere in re per substantiae proprietatem, ut res et persona quaedam videri possit, et ita capiat secundus a deo constitutus duos efficere, patrem et filium, deum et sermonem. Quid est enim, dices, sermo, nisi vox et sonus oris, et sicut grammatici tradunt, aër offensus, intelligibilis auditu, ceterum vacuum nescio quid et inane et incorporale? At ego nihil dico de deo inane et vacuum prodire potuisse, ut non de inani et vacuo prolatum; nec carere substantia, quod de tanta substantia processit, et tantas substantias fecit; fecit enim et ipse, quae facta sunt per illum. Quale est, ut nihil sit ipse, sine quo nihil factum est, ut inanis solida et vacuus plena et incorporalis corporalia sit operatus? Nam etsi potest ali-

1) Prov. 8, 27. 2) Col. 1, 15 sqq. 3) Ps. 45, 1. 4) Ps. 2, 7. 5) Prov. 8, 22. 6) Io. 1, 3. 7) Ps. 33, 6. 8) Prov. 8, 22. Ps. 33, 6. Io. 1, 3.

quando quid fieri diversum eius, per quod fit, nihil tamen potest fieri per id, quod vacuum et inane est. Vacua et inanis res est sermo dei, qui filius dictus est, qui ipse deus cognominatus est? Et sermo erat apud deum, et deus erat sermo.[1]) Scriptum est: non sumes nomen dei in vanum.[2]) Hic certe est, qui in effigie dei constitutus non rapinam existimavit esse se aequalem deo.[3]) In qua effigie dei? utique in alia, non tamen in nulla. Quis enim negabit deum corpus esse, etsi deus spiritus est? Spiritus enim corpus sui generis in sua effigie. Sed si[4]) invisibilia illa, quaecunque sunt, habent apud deum et suum corpus et suam formam, per quae soli deo visibilia sunt: quanto magis, quod ex ipsius substantia emissum[5]) est, sine substantia non erit?[6]) Quaecunque ergo substantia sermonis fuit, illam dico personam, et illi nomen filii vindico, et dum filium agnosco, secundum a patre defendo.

8. Hoc si qui putaverit me προβολὴν aliquam introducere, id est prolationem rei alterius ex altera, quod facit Valentinus, alium atque alium aeonem de aeone producens; primo quidem dicam tibi: non ideo non utatur et veritas vocabulo isto et re ac censu eius, quia et haeresis utitur; imo haeresis potius ex veritate accepit, quod ad mendacium suum strueret. Prolatus est sermo dei an non? Hic mecum gradum fige. Si prolatus est, cognosce προβολὴν veritatis, et viderit haeresis, si quid de veritate imitata est. Iam nunc quaeritur, quis quomodo utatur aliqua re, et vocabulo eius? Valentinus προβολὰς suas discernit et separat ab auctore, et ita longe ab eo ponit, ut aeon patrem nesciat; denique desiderat nosse, nec potest, imo et paene devoratur et dissolvitur in reliquam substantiam. Apud nos autem solus filius patrem novit,[7]) et sinum patris ipse exposuit,[8]) et omnia apud patrem audivit et vidit, et quae mandatus est a patre, ea et loquitur;[9]) nec suam, sed patris perfecit voluntatem,[10]) quam de proximo, imo de initio noverat. Quis enim scit, quae sint in deo, nisi spiritus qui in ipso est?[11]) Sermo autem spiritu structus est, et ut ita dixerim,

---

1) Io. 1, 1. 2) Exod. 20, 7. 3) Phil. 2, 6. 4) Rhen. Sed et si etc. Ed. Fran., Rig. Sed et invisib. 5) Rhen. ed. I. substantiae missum. 6) Cf. lib. de carne Chr. c. 11. 7) Matth. 11, 27. 8) Io. 1, 18. 9) Io. 8, 26. 10) Io. 6, 38. 11) 1 Cor. 2, 11.

sermonis corpus est spiritus. Sermo ergo et in patre semper, sicut dicit: ego in patre,[1]) et apud deum semper, sicut scriptum est: et sermo erat apud deum,[2]) et nunquam separatus a patre, aut alius a patre, quia: ego et pater unum sumus.[3]) Haec erit προβολὴ veritatis, custos unitatis, qua prolatum dicimus filium a patre, sed non separatum. Protulit enim deus sermonem, quemadmodum etiam paracletus docet, sicut radix fruticem et fons fluvium et sol radium. Nam et istae species προβολαὶ sunt earum substantiarum, ex quibus prodeunt. Nec dubitaverim filium dicere et radicis fruticem, et fontis fluvium, et solis radium, quia omnis origo parens est, et omne, quod ex origine profertur, progenies est, multo magis sermo dei, qui etiam proprie nomen filii accepit; nec frutex tamen a radice, nec fluvius a fonte, nec radius a sole discernitur, sicut nec a deo sermo. Igitur secundum horum exemplorum formam profiteor me duos dicere, deum et sermonem eius, patrem et filium ipsius. Nam et radix et frutex duae res sunt, sed coniunctae; et fons et flumen duae species sunt, sed indivisae; et sol et radius duae formae sunt, sed cohaerentes. Omne, quod prodit ex aliquo, secundum sit eius necesse est, de quo prodit, non ideo tamen est separatum. Secundus autem ubi est, duo sunt; et tertius ubi est, tres sunt. Tertius enim est spiritus a deo et filio, sicut tertius a radice fructus ex frutice, et tertius a fonte rivus ex flumine, et tertius a sole apex ex radio. Nihil tamen a matrice alienatur, a qua proprietates suas ducit. Ita trinitas per consertos et connexos gradus a patre decurrens, et monarchiae nihil obstrepit, et οἰκονομίας statum protegit.

9. Hanc me regulam professum, qua inseparatos ab alterutro patrem et filium et spiritum testor, tene ubique, et ita, quid quomodo dicatur, agnosces. Ecce enim dico, alium esse patrem, et alium filium, et alium spiritum. Male accepit idiotes quisque aut perversus hoc dictum, quasi diversitatem sonet et ex diversitate separationem protendat,[4]) patris et filii et spiritus. Necessitate autem hoc dico, cum eundem patrem et filium et spiritum contendunt, adversus οἰκονομίαν monarchiae adulantes, non tamen diversitate alium

---

1) Io. 14, 11. 2) Io. 1, 1. 3) Io. 10, 30. 4) Fr. Iun. coni. portendat.

filium a patre, sed distributione, nec divisione alium, sed distinctione, quia non sit idem pater et filius, vel modulo alius ab alio. Pater enim tota substantia est, filius vero derivatio totius et portio, sicut ipse profitetur: quia pater maior me est.[1]) A quo et minoratus canitur in psalmo, modicum[2]) quid citra angelos.[3]) Sic et pater alius a filio, dum filio maior, dum alius qui generat, alius qui generatur. dum alius qui mittit, alius qui mittitur, dum alius qui facit, alius per quem fit. Bene, quod et dominus usus hoc verbo in persona paracleti non divisionem significavit, sed dispositionem. Rogabo enim, inquit, patrem, et alium advocatum mittet vobis, spiritum veritatis.[4]) Sic alium a se paracletum, quomodo et nos a patre alium filium, ut tertium gradum ostenderet in paracleto, sicut nos secundum in filio, propter *οἰκονομίας* observationem. Ipsum, quod pater et filius dicuntur, nonne aliud ab alio est? Utique enim omnia quod vocantur, hoc erunt, et quod erunt, hoc vocabuntur, et permiscere se diversitas vocabulorum non potest omnino, quia nec rerum, quarum erunt vocabula. Est, est, non, non; nam quod amplius est, hoc a malo est.[5])

10. Ita aut pater aut filius est, et neque dies eadem et nox, neque pater idem et filius, ut sint ambo unus et utrumque alter, quod vanissimi isti Monarchiani volunt. Ipse se, inquiunt, filium sibi fecit. Atquin pater filium facit, et patrem filius. Et qui ex alterutro fiunt, a semet ipsis sibi fieri nullo modo possunt, ut pater se sibi filium faciat, et filius se sibi patrem praestet. Quae instituit deus, etiam ipse custodit. Habeat necesse est pater filium, ut pater sit, et filius patrem, ut filius sit. Aliud est autem habere, aliud esse. Verbi gratia, ut maritus sim, habeam oportet uxorem, non ipse mihi ero uxor. Sic etiam, ut pater sim, filium habeo, non ipse mihi ero filius, et ut filius sim, patrem habeo, non ipse mihi ero pater. Quae enim me faciunt, si habuero; tunc ero pater, si filium habeam, filius ero, si patrem. Porro si ipse ero quid eorum, iam non habeo, quod ipse ero, nec patrem, quia ipse ero pater, nec filium, quia ipse ero filius. In quantum autem alterum ex his habere me oportet, alterum esse, in tantum, si utrumque fuero, alterum

1) Io. 14, 28. 2) Sic emend. Rhen.; ed. I. minor natu canitur in ps.: Modico quid etc. 3) Ps. 8, 6. 4) Io. 14, 16. 5) Matth. 5, 37.

non ero, dum alterum non habeo. Si enim ipse ero filius, qui et pater, iam non habeo filium, sed ipse sum filius. Non habendo autem filium, dum ipse sum filius, quomodo pater ero? Habere enim filium debeo, ut pater sim. Non sum ergo filius, quia patrem non habeo, qui facit filium. Aeque si ipse sum pater, qui et filius, iam non habeo patrem, sed ipse sum pater. Non habendo autem patrem, dum ipse sum pater, quomodo filius ero? Habere enim patrem debeo, ut filius sim. Non ergo ero pater, quia filium non habeo, qui facit patrem. Hoc erit totum ingenium diaboli, alterum ex altero excludere, dum utrumque in unum sub monarchiae favore concludens neutrum haberi facit, ut et pater non sit, qui scilicet filium non habet, et filius non sit, qui aeque patrem non habet; dum enim pater est, filius non erit. Sic monarchiam tenent, qui nec patrem nec filium continent. Sed nihil deo difficile. Quis hoc nesciat? Et impossibilia apud seculum possibilia apud deum [1]) quis ignoret? Et stulta mundi elegit deus, ut confundat sapientia. [2]) Legimus omnia. Ergo, inquiunt, difficile non fuit deo, ipsum se et patrem et filium facere adversus traditam formam rebus humanis. Nam et sterilem parere contra naturam, difficile deo non fuit, sicut nec virginem. Plane nihil deo difficile. Sed si tam abrupte in praesumptionibus nostris hac sententia utamur, quidvis de deo confingere poterimus, quasi fecerit, quia facere potuerit. Non autem, quia omnia potest facere, ideoque credendum est illum fecisse, etiam quod non fecerit; sed an fecerit, requirendum. Potuit, ita salvus sim, deus [3]) pennis hominem ad volandum instruxisse, quod et milvis praestitit; non tamen, quia potuit, statim et fecit. Potuit et Praxean et omnes pariter haereticos statim exstinxisse; non tamen, quia potuit, exstinxit. Oportebat enim et milvos esse et haereticos, oportebat et patrem crucifigi. Hac ratione erit aliquid et difficile deo, id scilicet, quodcunque non fecerit, non quia non potuerit, sed quia noluerit. Dei enim posse velle est, et non posse nolle, quod autem voluit, et potuit et ostendit. Ergo quia, si voluit semet ipsum sibi filium facere, potuit, et quia, si potuit, fecit, tunc probabis illum et potuisse et voluisse, si probaveris illum fecisse.

---

1) Matth. 19, 26. 2) 1 Cor. 2, 27. 3) Cod. Hirsaug., ed. Fran. Potuit, si voluisset, ita salvus sim, deus etc.

11. Probare autem tam aperte debebis ex scripturis, quam nos probamus illum sibi filium fecisse sermonem suum. Si enim filium nominat, filius autem non alius erit, quam qui ex ipso prodiit, sermo autem prodiit ex ipso, hic erit filius, non ipse, de quo prodiit; non enim ipse prodiit ex semet ipso. Porro qui eundem patrem dicis et filium, eundem et protulisse ex semet ipso facis et prodisse, quod deus est, si potuit fecisse; quod tamen non fecit. Aut exhibe probationem, quam expostulo meae similem, id est, sic scripturas eundem filium et patrem ostendere, quemadmodum apud nos distincte pater et filius demonstrantur; distincte, inquam, non divise, sicut ego profero dictum a deo: eructavit cor meum sermonem optimum.[1] Sic tu[2] contra opponas alicubi dixisse deum: eructavit cor meum sermonem optimum, ut ipse sit, qui et eructavit, et quod eructavit, et ipse, qui protulerit, et qui prolatus sit, si ipse est et sermo et deus. Ecce ego propono patrem filio dixisse: filius meus es tu, ego hodie generavi te.[3] Si velis, ut credam, ipsum esse patrem et filium, ostende sic pronuntiatum alibi: dominus dixit ad se, filius meus sum ego, ego hodie generavi me; proinde et ante luciferum generavi me;[4]) et dominus condidi me initium viarum in opera mea, ante omnes autem colles generavi me,[5] et si qua alia in hunc modum sunt. Quem autem verebatur deus dominus universitatis ita pronuntiare, si ita res erat? An verebatur, ne non crederetur, si simpliciter se et patrem et filium pronuntiasset? Unum tamen veritus est, mentiri. Veritus autem semet ipsum et suam veritatem. Et ideo veracem deum credens, scio illum non aliter, quam disposuit, pronuntiasse, nec aliter disposuisse, quam pronuntiavit. Tu porro eum mendacem efficias, et fallacem et deceptorem fidei huius, si, cum ipse esset sibi filius, alii dabat filii personam, quando scripturae omnes et demonstrationem et distinctionem trinitatis ostendant, a quibus et praescriptio nostra deducitur, non posse unum atque eundem videri, qui loquitur, et de quo loquitur, et ad quem loquitur, quia neque perversitas neque fallacia deo congruat, ut, cum ipse esset, ad quem loquebatur, ad alium potius et non ad semet ipsum loqueretur.[6] Accipe igitur

1) Ps. 45, 1. 2) Ita cod. Wouw. et Rig. Ceteri: Haec tu etc. 3) Ps. 2, 7. 4) Ps. 110, 3. 5) Prov. 8, 22. 6) Rhen. et cet. edd. loquatur; ed. I. loquebatur; Fr. Iun. loqueretur.

et alias voces patris de filio per Esaiam. Ecce filius meus, quem elegi, dilectus meus, in quem bene sensi; ponam spiritum meum super ipsum, et iudicium nationibus adnuntiabit.[1]) Accipe et ad ipsum: magnum tibi est, ut voceris filius meus ad statuendas tribus Iacob et ad convertendam dispersionem Israelis; posui te in lucem nationum, ut sis salus in extremum terrae.[2]) Accipe nunc et filii voces de patre: spiritus domini super me, quapropter unxit me ad evangelizandum hominibus.[3]) Item in psalmo ad patrem de eodem: ne dereliqueris me, donec adnuntiem brachium tuum nativitati universae venturae.[4]) Item in alio: domine, quid multiplicati sunt, qui comprimunt me.[5]) Sed et omnes paene psalmi Christi personam sustinent, filium ad patrem, id est Christum ad deum verba facientem repraesentant. Animadverte etiam spiritum loquentem ex tertia persona de patre et filio: dixit dominus domino meo, sede ad dextram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Item per Esaiam: haec dicit dominus domino meo Christo.[6]) Item per eundem ad patrem de filio: domine, quis credidit auditui nostro, et brachium domini cui revelatum est? Adnuntiavimus de illo, sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, et non erat forma eius, nec gloria.[7]) Haec pauca de multis. Nec enim affectamus universas scripturas evolvere, cum et in singulis capitulis plenam maiestatem et auctoritatem contestantes maiorem congressum in retractatibus habeamus. His itaque paucis tam manifeste distinctio trinitatis exponitur. Est enim ipse, qui pronuntiat, spiritus, et pater, ad quem pronuntiat, et filius, de quo pronuntiat. Sic et cetera, quae nunc ad patrem de filio vel ad filium, nunc ad filium de patre vel ad patrem, nunc ad spiritum pronuntiantur; unamquamque personam in sua proprietate constituunt.

12. Si te adhuc numerus scandalizat trinitatis quasi non connexae in unitate simplici, interrogo: quomodo unicus et singularis pluraliter loquitur: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram,[8]) cum debuerit dixisse: faciam hominem ad imaginem et similitudinem meam, utpote unicus et singularis? Sed et in sequentibus: ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis.[9]) Fallit aut ludit, ut,

---

1) Ies. 42, 1. 2) Ies. 49, 6. 3) Ies. 61, 1. 4) Ps. 71, 18. 5) Ps. 3, 2. 6) Ies. 45, 1. 7) Ies. 53, 1 sq. 8) Gen. 1, 26. 9) Gen. 3, 22.

cum unus et solus et singularis esset, numerose loqueretur. Aut numquid angelis loquebatur, ut Iudaei interpretantur, quia nec ipsi filium agnoscunt? An quia ipse erat pater, filius, spiritus, ideo pluralem se praestans[1]) pluraliter sibi loquebatur? Imo quia iam adhaerebat illi filius, secunda persona, sermo ipsius, et tertia, spiritus in sermone, ideo pluraliter pronuntiavit: faciamus, et nostram, et nobis. Cum quibus enim faciebat hominem, et quibus faciebat similem? Cum filio quidem, qui erat induturus hominem, spiritu vero, qui erat sanctificaturus hominem, quasi cum ministris et arbitris ex unitate trinitatis loquebatur. Denique sequens scriptura distinguit inter personas: et fecit deus hominem, ad imaginem dei fecit illum.[2]) Cur non suam, si unus, qui faciebat, et non erat, ad cuius faciebat? Erat autem, ad cuius imaginem faciebat, ad filii scilicet, qui homo futurus, certior et verior imaginem suam fecerat dici hominem, qui tunc de limo formari habebat, imago veri[3]) et similitudo. Sed et in antecedentibus operibus mundi quomodo scriptum est? Primum quidem, nondum filio apparente: et dixit deus: fiat lux, et facta est.[4]) Ipse statim sermo lux vera, quae illuminat hominem venientem in hunc mundum, et per illum mundialis quoque lux. Exinde autem in sermone, Christo adsistente et administrante, deus voluit fieri, et deus fecit. Et dixit deus: fiat firmamentum, et fecit deus firmamentum; et dixit deus: fiant luminaria, et fecit deus luminare maius et minus.[5]) Sed et cetera utique idem fecit, qui et priora, id est sermo dei, per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil.[6]) Qui si ipse deus est, secundum Ioannem: deus erat sermo,[7]) habes duos, alium dicentem, ut fiat, alium facientem. Alium autem quomodo accipere debeas, iam professus sum, personae, non substantiae, nomine, ad distinctionem, non ad divisionem. Ceterum etsi ubique teneo unam substantiam in tribus cohaerentibus, tamen alium dicam oportet ex necessitate sensus, eum, qui iubet, et eum, qui facit. Nam nec iuberet, si ipse faceret, dum iuberet fieri per eum. Tamen iubebat, haud sibi iussurus, si unus esset, aut sine iussu facturus, quia non exspectasset, ut sibi iuberet.

---

1) Cod. Wouw. praeferens. 2) Gen. 1, 27. 3) Ita cod. Wouw. et Rig. Ceteri: vero. 4) Gen. 1, 3. 5) Gen. 1, 6. 16. 6) Io. 1, 3. 7) Io. 1, 1.

13. Ergo, inquis, si deus dixit, et deus fecit, si alius deus dixit, et alius fecit: duo dii praedicantur. Si tam durus es, puta interim; et ut adhuc amplius hoc putes, accipe et in psalmo duos deos dictos: thronus tuus deus in aevum, virga regni tui; dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te deus, deus tuus.[1]) Si ad deum loquitur, et unctum deum a deo affirmat, sed hic duos deos proponit.[2]) Inde et Esaias ad personam Christi, et Seboim, inquit, viri elati ad te transibunt, et post te sequentur vincti manibus, et te adorabunt, quia in te deus est; tu enim es deus noster, et nesciebamus, deus Israelis.[3]) Et hic enim dicendo: deus in te et tu deus, duos proponit, qui erat, et in quo erat, Christum et spiritum ipsum.[4]) Plus est, quod in evangelio totidem invenies: in principio erat sermo, et sermo erat apud deum, et deus erat sermo.[5]) Unus, qui erat, et alius, penes quem erat. Sed et nomen domini in duobus lego. Dixit dominus domino meo: sede ad dexteram meam.[6]) Et Esaias haec dicit: domine, quis credidit auditui nostro, et brachium domini cui revelatum est?[7]) Brachium enim tuum, non domini, dixisset,[8]) si non dominum patrem et dominum filium intelligi vellet. Etiam adhuc antiquior Genesis: et pluit dominus super Sodomam et Gomorram sulphur et ignem de coelo a domino.[9]) Haec aut nega scripta, aut quis es, ut non putes accipienda, quemadmodum scripta sunt, maxime quae non in allegoriis et parabolis, sed in definitionibus certis et simplicibus habent sensum? Quodsi ex illis es, qui tunc dominum non sustinebant dei se filium ostendentem, ne eum dominum crederent, recordare tu cum illis, scriptum esse: ego dixi: vos dii estis, et filii altissimi;[10]) et stetit deus in ecclesia deorum,[11]) ut, si homines per fidem filios dei factos deos scriptura pronuntiare non timuit, scias illam multo magis vero et unico dei filio domini nomen iure contulisse. Ergo, inquis, provocabo te, ut hodie quoque ex auctoritate istarum scripturarum constanter duos deos et duos dominos praedices. Absit. Nos enim, qui et tem-

---

1) Ps. 45, 7 sq. 2) Ita cod. Wouw. et Rig.; Rhen. deos pro virga regni tui. Inde etc. 3) Ies. 45, 14. 4) Sic cod. Wouw. et Rig.; Rhen. proponit, qui erant in Chr. et spiritum Ipsum plus etc. 5) Io. 1, 1. 6) Ps. 110, 1. 7) Ies. 53, 1. 8) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: Br. enim suum non dixisset. 9) Gen. 19, 24. 10) Ps. 82, 6. 11) Ps. 82, 1.

pora et caussas scripturarum per dei gratiam inspicimus, maxime paracleti, non hominum disciPuli, duos quidem definimus, patrem et filium, et iam tres cum spiritu sancto, secundum rationem oeconomiae, quae facit numerum, ne, ut vestra perversitas infert, pater ipse credatur natus et passus, quod non licet credi, quoniam non ita traditum est. Duos tamen deos et duos dominos nunquam ex ore nostro proferimus; non quasi non et pater deus, et filius deus, et spiritus deus, et deus unusquisque, sed, quoniam retro et duo dii et duo domini praedicabantur, ut, ubi venisset Christus, et deus agnosceretur, et dominus vocaretur, quia filius dei et domini. Si enim una persona et dei et domini in scripturis inveniretur, merito Christus non esset admissus ad nomen dei et domini. Nemo enim alius, praeter unus deus et unus dominus praedicabatur, et futurum erat, ut ipse pater descendisse videretur, quia unus deus et unus dominus legebatur, et tota oeconomia eius obumbraretur, quae in materiam fidei prospecta atque dispensata est. At ubi venit Christus, et cognitus est a nobis, quod ipse sit, qui numerum retro fecerat, factus secundus a patre, et cum spiritu tertius, et iam pater per ipsum plenius manifestatus: redactum est iam nomen dei et domini in unionem, ut, quia nationes a multitudine idolorum transirent ad unicum deum, et differentia constitueretur inter cultores unius et plurimae divinitatis. Nam et lucere in mundo Christianos oportebat, ut filios lucis, lumen mundi unum et deum et dominum colentes et nominantes. Ceterum si ex conscientia, qua scimus dei nomen et domini et patri et filio et spiritui convenire, deos et dominos nominaremus, exstinxissemus faces nostras etiam ad martyria timidiores, quibus evadendi quaque pateret occasio, iurantibus statim per deos et dominos, ut quidam haeretici, quorum dii plures. Itaque deos omnino non dicam nec dominos, sed apostolum sequar, ut, si pariter nominandi fuerint pater et filius, deum patrem appellem et Iesum Christum dominum [1]) nominem. Solum autem Christum potero deum dicere, sicut idem apostolus: ex quibus Christus, qui est, inquit, deus super omnia benedictus in aevum omne. [2]) Nam et radium solis seorsum solem vocabo; solem autem nominans, cuius est radius, non statim

1) Rom. 1, 7. 2) Rom. 9, 5.

et radium solem appellabo. Nam etsi soles duos non faciam, tamen et solem et radium eius tam duas res et duas species unius et indivisae substantiae numerabo, quam deum et sermonem eius, quam patrem et filium.

14. Adhuc et illa nobis regula adsistit duos vindicantibus, patrem et filium, quae invisibilem deum determinavit. Cum enim Moyses in Aegypto desiderasset domini conspectum, dicens: si ergo inveni gratiam coram te, manifesta mihi te, ut cognoscenter videam te: non potes videre, inquit, faciem meam; non enim videbit homo faciem meam et vivet, id est morietur qui viderit.[1]) Invenimus enim et a multis deum visum, et neminem tamen eorum, qui eum viderant, mortuum; visum quidem deum, secundum hominum capacitates, non secundum plenitudinem divinitatis. Nam patriarchae deum vidisse referuntur, ut Abraham et Iacob, et prophetae, ut Esaias, ut Ezechiel, et tamen mortui non sunt. Igitur aut mori debuerant, si eum viderant; deum enim nemo videbit et vivet: aut si deum viderunt, et mortui non sunt, scriptura mentitur deum dixisse: faciem meam homo si viderit, non vivet: aut scriptura mentitur, cum invisum, aut cum visum profert. Iam ergo alius erit, qui videbatur, quia non potest idem invisibilis definiri, qui videbatur, et consequens erit, ut invisibilem patrem intelligamus pro plenitudine maiestatis, visibilem vero filium agnoscamus pro modulo derivationis, sicut nec solem nobis contemplari licet, quantum ad ipsam substantiae summam, quae est in coelis, radium autem eius toleramus oculis pro temperatura portionis, quae in terram inde porrigitur. Hic ex diverso volet aliquis etiam filium invisibilem contendere, ut sermonem, ut spiritum, et dum unam conditionem patris et filii vindicat, unum potius atque eundem confirmare patrem et filium. Sed diximus, scripturam differentiae patrocinari per visibilis et invisibilis distinctionem. Nam et illud adiiciunt ad argumentationem. Quodsi filius tunc ad Moysen loquebatur, ipse faciem suam nemini visibilem pronuntiaret, quia scilicet ipse invisibilis pater fuerit in filii nomine. Ac per hoc sic eundem volunt accipi et visibilem et invisibilem, quomodo eundem patrem et filium, quoniam et paulo supra, antequam faciem Moysi negasset, scriptum sit, dominum ad

---

1) Exod. 33, 13. 18. 20.

Moysen locutum coram, velut si quis loquatur ad amicum suum, non minus quam et Iacob: ego vidi, inquit, dominum facie ad faciem.[1]) Ergo visibilis et invisibilis idem. Et quia idem utrumque, ideo et ipse, qua pater, invisibilis, et qua[2]) filius, visibilis, quasi non expositio scripturae, quae fit a nobis, filio competat, patre seposito in sua invisibilitate.[3]) Dicimus enim et filium suo nomine eatenus invisibilem, qua sermo et spiritus dei ex substantiae conditione iam nunc, et qua deus et sermo et spiritus dei,[4]) visibilem autem fuisse ante carnem eo modo, quo dicit ad Aaron et Mariam: etsi fuerit prophetes in vobis, in visione cognoscar illi, et in somnio loquar illi, non quomodo Moysi, os ad os loquar illi in specie,[5]) id est in veritate, et non in aenigmate, id est non in imagine; sicut et apostolus: nunc videmus tanquam per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem.[6]) Igitur cum Moysi servat conspectum suum et colloquium facie ad faciem in futurum, (nam hoc postea adimpletum est in montis secessu, sicut legimus in evangelio, visum cum illo Moysen colloquentem,) apparet, retro semper in speculo et aenigmate et visione et somnio deum, id est filium dei, visum, tam prophetis et patriarchis, quam et ipsi adhuc Moysi. Et ipse quidem dominus si forte coram ad faciem loquebatur, non tamen ut est, homo faciem eius videret, ni forte in speculo et in aenigmate. Denique si sic Moysi locutus est dominus, ut et Moyses faciem eius cominus sciret, quomodo statim atque ibidem desiderat faciem eius videre, quam si videret, non desideraret? Quomodo aeque et dominus negat videri faciem suam posse, quam ostenderat? Si tamen ostenderat, aut quae est facies dei, cuius conspectus negatur, si erat, quae visa est? Vidi, inquit Iacob, deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea.[7]) Alia debet esse facies, quae, si videatur, occidit. Aut numquid filius quidem videbatur? et sic facies, sed ipsum hoc in visione et somno et speculo et aenigmate, quia sermo et spiritus nisi imaginaria forma videri non potest. Faciem autem suam dicit invisibilem patrem. Quis enim pater?

---

1) Gen. 32, 30. 2) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: ideo et ipse pater invisibilis, quia et filius visibilis. 3) Rhen. visibilitate. 4) Gel., ed. Fran., Rig. omiserunt v. dei. 5) Num. 12, 6 sqq. 6) 1 Cor. 13, 12. 7) Gen. 32, 30.

Non[1]) facies erit filii nomine auctoritatis, quam genitus a patre consequitur? Non enim et de aliqua maiore persona congruit dicere: facies mea est ille homo, et faciem mihi praestat. Pater, inquit, maior me est.[2]) Ergo facies erit filii pater. Nam et scriptura quid dicit? Spiritus personae eius Christus dominus.[3]) Ergo si Christus personae paternae spiritus est, merito, cuius spiritus persona erat, id est patris, eum faciem suam ex unitate scilicet pronuntiavit. Mira res plane.[4]) An facies filii pater accipi possit, qui est caput eius? Caput enim Christi deus.[5])

15. Si hunc articulum quaestionibus scripturae veteris non expediam, de novo testamento sumam confirmationem nostrae interpretationis, ne, quodcunque in filium reputo, in patrem proinde defendas. Ecce enim et in evangeliis et in apostolis visibilem et invisibilem deum deprehendo sub manifesta et personali distinctione conditionis utriusque. Exclamat quodammodo Ioannes: deum nemo vidit unquam,[6]) utique nec retro. Ademit enim temporis quaestionem dicendo dominum[7]) nunquam visum. Confirmat et apostolus de deo: quem nemo vidit hominum, sed nec videre potest,[8]) scilicet quia morietur, qui viderit.[9]) Iidem ipsi apostoli et vidisse se Christum et contrectasse testantur.[10]) Porro si ipse est Christus pater et filius, quomodo visus est et invisus? Ad hanc diversitatem visi et invisi in unum conferendam, quis ex diverso non argumentabitur, recte utrumque dictum, visibilem quidem in carne, invisibilem vero ante carnem, ut idem sit pater invisibilis ante carnem, qui et filius visibilis in carne? Atquin si idem ante carnem invisibilis, quomodo visus etiam retro invenitur ante carnem? Aeque si idem post carnem visibilis, quomodo et nunc invisibilis pronuntiatur ab apostolis, nisi quia alius, quem et retro visum[11]) in aenigmate plenius visibilem caro effecit, sermo scilicet, qui et caro factus est, alius, quem nunquam quisquam vidit, nisi pater, scilicet cuius est sermo? Denique

---

1) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: Num. 2) Io. 14, 28. 3) Thren. 4, 20. 4) Sic cod. Wouw. s. Ursini. Rhen. merito spiritus, cuius persona erat, i. e. patris, eius fac. s. ex u. sc. pr. Mirarer plane, an etc. 5) 1 Cor. 11, 3. 6) Io. 1, 18. 7) Ed. Fran. et Rig. deum. 8) 1 Tim. 6, 16. 9) Rhen. videri potest — qui videbit. 10) 1 Io. 1, 1. 11) Ita cod. Wouweri. Rhen. qui et retro visus etc.

inspiciamus, quem apostoli viderint. Quod vidimus, inquit Ioannes, quod audivimus, oculis nostris vidimus, et manus nostrae contrectaverunt de sermone vitae.[1]) Sermo enim vitae caro factus, et auditus et visus et contrectatus, quia caro, qui ante carnem sermo tantum in primordio apud deum patrem, non pater apud sermonem. Nam etsi deus sermo, sed apud deum, quia ex deo deus, quia cum patre apud patrem. Et vidimus gloriam eius, tanquam unigeniti a patre,[2]) utique filii, scilicet visibilis, glorificati a patre invisibili. Et ideo, quoniam sermonem dei deum dixerat, ne adiuvaret adversariorum praesumptionem, quasi patrem ipsum vidisset, ad distinguendum inter invisibilem patrem et filium visibilem, superdicit ex abundanti: deum nemo vidit unquam.[3]) Quem deum? sermonem? Atquin vidimus et audivimus et contrectavimus de sermone vitae praedictum est. Sed quem deum? scilicet patrem, apud quem deum erat sermo, unigenitus scilicet filius,[4]) qui est in sinu patris, ipse disseruit.[5]) Ipse et auditus et visus, et ne phantasma crederetur, etiam contrectatus. Hunc et Paulus conspexit; nec tamen patrem vidit. Nonne, inquit, vidi Iesum?[6]) Christum autem et ipse[7]) dominum[8]) cognominavit, quorum patres et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia deus benedictus in aevum.[9]) Ostendit et ipse visibilem domini filium, id est sermonem dei, quia, qui caro factus est, Christus dictus est. De patre autem ad Timotheum: quem nemo vidit hominum, sed nec videre potest; exaggerans amplius: qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem;[10]) de quo et supra dixerat: regi autem seculorum, immortali, invisibili, soli deo,[11]) ut et contraria ipsi filio adscriberemus, mortalitatem, accessibilitatem, quem mortuum contestatur secundum scripturas,[12]) ut a se novissime visum per accessibilem utique lucem, quamquam et illam neque ipse sine periculo luminis expertus est, neque Petrus et Ioannes et Iacobus sine ratione et amentia,[13]) qui, si non passuri filii

---

1) 1 Io. 1, 1. 2) Io. 1, 14. 3) 1 Io. 4, 12. 4) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: deus e. s., unig. filius. 5) Io. 1, 18. 6) 1 Cor. 9, 1. 7) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: ipsum. 8) Ed. Fran. et Rig. deum. 9) Rom. 9, 5. 10) 1 Tim. 6, 16. 11) 1 Tim. 1, 17. 12) 1 Cor. 15, 3. 13) Sic cod. Pith. et Rhen. ed. I — Cod. Urs. s. Wouw.

gloriam, sed patrem vidissent, credo, morituri ibidem; deum enim nemo videbit et vivet.[1]) Si haec ita sunt, constat eum semper visum ab initio, qui visus fuerit in fine, et eum nec in fine visum, qui nec ab initio fuit visus, et ita duos esse, visum et invisum. Filius ergo visus est semper, et filius conversatus est semper, et filius operatus est semper, ex auctoritate patris et voluntate, quia filius nihil a semet ipso potest facere, nisi viderit patrem facientem,[2]) in sensu scilicet facientem. Pater enim sensu agit, filius vero, quod in patris sensu est, videns, perficit. Sic omnia per filium facta sunt, et sine illo factum est nihil.[3])

16. Nec putes sola opera mundi per filium facta, sed et quae a deo exinde gesta sunt. Pater enim, qui diligit filium et omnia tradidit in manu[4]) eius,[5]) utique a primordio diligit et a primordio tradidit. Ex quo, a primordio sermo erat apud deum, et deus erat sermo,[6]) cui data est omnis potestas a patre in coelis et in terra.[7]) Non iudicat pater quemquam, sed omne iudicium tradidit filio,[8]) a primordio tamen. Omnem enim dicens potestatem, et omne iudicium, et omnia per eum facta, et omnia tradita in manu eius, nullam exceptionem temporis permittit, quia omnia non erunt, si non omnis temporis fuerint. Filius itaque est, qui ab initio iudicavit, turrem superbissimam elidens, linguasque dispertiens, orbem totum aquarum violentia puniens, pluens super Sodomam et Gomorram, ignem et sulphurem, deus a deo.[9]) Ipse enim et ad humana semper colloquia descendit, ab Adam usque ad patriarchas et prophetas, in visione, in somnio, in speculo, in aenigmate, ordinem suum praestruens ab initio semper, quem erat persecuturus in finem. Ita[10]) semper ediscebat et deus in terris cum hominibus conversari, non alius, quam sermo, qui caro erat futurus. Ediscebat autem, ut nobis fidem sterneret, ut facilius crederemus, filium dei descendisse in seculum, si et retro tale quid gestum cognosceremus. Propter nos enim, sicut scripta sunt, ita et gesta sunt, in

---

sine rationis examentia: quid si — vidissent? Latin. et Rig. sine rationis (sc. periculo) et amentia. 1) Exod. 33, 20. 2) Io. 5, 19. 3) Io. 1, 3. 4) Rhen. in sinu. 5) Io. 3, 35. 6) Io. 1, 1. 7) Matth. 28, 18. 8) Io. 5, 22. 9) Ed. Fran. et Rig. dominus a domino. 10) Sic cod Wouw. et Rig. Ceteri: Quae erat persecuturus infinita semper etc.

quos aevorum fines decucurrerunt. Sic etiam affectus humanos sciebat iam tunc, suscepturus etiam ipsas substantias hominis, carnem et animam, interrogans Adam, quasi nesciens: ubi es, Adam?[1]) poenitens, quod hominem fecisset,[2]) quasi non praesciens, tentans Abraham, quasi ignorans, quid sit in homine,[3]) offensus, reconciliatus eisdem, et si qua haeretici apprehendunt quasi deo indigna ad destructionem creatoris, ignorantes, haec in filium competisse, qui etiam passiones humanas et sitim et esuriem et lacrimas et ipsam nativitatem ipsamque mortem erat subiturus, propter hoc minoratus a patre modicum quid citra angelos.[4]) Sed haeretici quidem nec filio dei deputabunt convenire, quae tu ipsi patri inducis, quasi ipse se deminoraverit propter nos, cum scriptura alium dicat ab alio minoratum, non ipsum a semet ipso. Quid si et alius, qui coronabatur gloria et honore, alius qui coronabat, utique filium pater? Ceterum quale est, ut deus omnipotens ille, invisibilis, quem nemo vidit hominum nec videre potest, ille qui inaccessibilem lucem habitat,[5]) ille qui non habitat in manu factis,[6]) a cuius conspectu terra contremiscit,[7]) montes liquescunt ut cera,[8]) qui totum orbem manu apprehendit velut nidum,[9]) cui coelum thronus et terra scabellum,[10]) in quo omnis locus, non ipse in loco, qui universitatis extrema linea est, ille altissimus, in paradiso ad vesperam deambulaverit, quaerens Adam, et arcam post introitum Noë clauserit, et apud Abraham sub quercu refrigeraverit, et Moysen de rubo ardenti vocarit, et in fornace Babylonii regis quartus apparuerit, quamquam filius hominis est dictus, ni haec in imagine et speculo et aenigmate fuissent?[11]) Scilicet et haec nec de filio dei credenda fuisse, si scripta non essent, fortasse non credenda de patre, licet scripta, quem isti in vulvam Mariae deducunt, et in Pilati tribunal imponunt, et in monumentis Ioseph reconcludunt. Hinc igitur apparet error illorum. Ignorantes enim a primordio omnem ordinem divinae dispositionis per filium decucurrisse, ipsum credunt patrem et visum et congressum et operatum

---

1) Gen. 3, 9. 2) Gen. 6, 6. 3) Io. 2, 25. 4) Ps. 8, 6. 5) 1 Tim. 6, 16. 6) Act. App. 17, 24. 7) Ioel. 2, 10. 8) Ps. 97, 5. 9) Ies. 10, 14. 10) Ies. 66, 1. 11) Hanc Rhen. emendationem omnes praeter Fr. Iunium et Semlerum probarunt edd. — Ed. I. et in imagine et sp. et aenigmate. Scilicet etc.

et sitim et esuriem passum, (adversus prophetam dicentem: deus aeternus non sitiet nec esuriet[1]) omnino; quanto magis nec morietur, nec sepelietur?) et ita unum deum semper egisse, id est patrem, quae per filium gesta sunt.

17. Facilius existimaverunt patrem in filii nomine egisse, quam filium in patris, dicente ipso domino: ego veni in patris mei nomine;[2]) item ad ipsum patrem: nomen tuum manifestavi hominibus;[3]) condicente etiam scriptura: benedictus, qui venit in nomine domini,[4]) utique filius in patris nomine. Sed et nomina patris:[5]) deus omnipotens, altissimus, dominus virtutum, rex Israelis, qui est. Quatenus ita scripturae docent, haec dicimus et in filium competisse, et in his filium venisse, et in his semper egisse, et sic ea in se hominibus manifestasse. Omnia, inquit, patris, mea sunt.[6]) Cur non et nomina? Cum ergo legis deum omnipotentem, et altissimum, et deum virtutum, et regem Israelis, et qui est: vide, ne per haec filius etiam demonstretur suo iure deus omnipotens, qua sermo dei omnipotentis, quaque omnium accepit potestatem, altissimus, qua dextera dei exaltatus, sicut Petrus in Actis concionatur: dominus virtutum,[7]) quia omnia subiecta sunt illi a patre, rex Israelis, quia illi proprie excidit sors gentis istius, item qui est, quoniam multi filii dicuntur, et non sunt. Si autem volunt et Christi nomen patris esse, audiunt suo loco. Interim hic mihi promotum sit responsum adversus id, quod et de Apocalypsi Ioannis proferunt: ego dominus qui est, et qui fuit, et venit, omnipotens;[8]) et sicubi alibi dei omnipotentis appellationem non putant etiam filio convenire, quasi qui venturus est, non sit omnipotens, cum et filius omnipotentis tam omnipotens sit, quam deus dei filius.

18. Sed hanc societatem nominum paternorum in filio ne facile perspiciant, perturbat illos scriptura, si quando unicum deum statuit, quasi non eadem et deos et dominos duos proposuerit, ut supra ostendimus. Ergo quia duos et unum, inquiunt, invenimus, ideo ambo unus atque idem, et filius et pater. Porro non periclitatur scriptura, ut illi de tua argumentatione succurras, ne sibi contraria videatur.

---

1) Ies. 40, 28. 2) Io. 5, 43. 3) Io. 17, 6. 4) Ps. 118, 26. 5) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: et nomen patris. 6) Io. 16, 15. 7) Act. App. 2, 22. 8) Apoc. 1, 8.

Habet rationem, et cum unicum deum statuit, et cum duos, patrem et filium, ostendit, et sufficit sibi. Filium nominari ab ea constat. Salvo enim filio recte unicum deum potest determinasse, cuius est filius. Non enim desinit esse, qui habet filium, ipse unicus, suo scilicet nomine, quotiens sine filio nominatur. Sine filio autem nominatur, cum principaliter determinatur ut prima persona, quae ante filii nomen erat proponenda, quia pater ante cognoscitur, et post patrem filius nominatur. Igitur unus deus pater, et absque eo alius non est. [1]) Quod ipse inferens non filium negat, sed alium deum. Ceterum alius a patre filius non est. Denique inspice sequentia huiusmodi pronuntiationum, et invenies fere ad idolorum factitatores atque cultores definitionem earum pertinere, ut multitudinem falsorum deorum unio divinitatis expellat, habens tamen filium, quanto individuum et inseparatum a patre, tanto in patre reputandum, etsi non nominatum. Atquin si nominasset illum, separasset, ita dicens: alius praeter me non est, nisi filius meus. Alium enim etiam filium fecisset, quem de aliis excepisset. Puta solem dicere: ego sol, et alius praeter me non est, nisi radius meus; nonne denotasset vanitatem, quasi non et radius in sole deputetur? Itaque praeter semet ipsum non esse alium deum, hoc propter idololatriam tam nationum quam Israelis; etiam propter haereticos, qui, sicut nationes manibus, ita et ipsi verbis idola fabricantur, id est alium deum et alium Christum. Igitur et cum se unum pronuntiabat, filio pater procurabat, ne ab alio deo Christus venisse credatur, sed ab illo, qui praedixerat: ego deus et alius absque me non est, [2]) qui se unicum, sed cum filio ostendit, cum quo coelum solus extendit. [3])

19. Quin et hoc dictum eius in argumentum singularitatis arripient: extendi, inquit, coelum solus. [4]) Quantum ad ceteras virtutes, solus praestruens adversus coniecturas haereticorum, qui mundum ab angelis et potestatibus diversis volunt structum, qui et ipsum creatorem aut angelum faciunt, aut ad alia, quae extrinsecus, ut opera mundi, ignorantem quoque subornatum. Aut si sic solus coelum extendit, quomodo isti praesumunt in perversum haeretici, quasi singularis non admittatur Sophia illa dicens: cum

---

1) Ies. 45, 5. 2) Ies. 45, 5. 18. 44, 6. 3) Ies. 44, 24. 4) ib.

pararet coelum, ego aderam illi?[1]) Et si dixit apostolus: quis cognovit sensum domini, et quis illi consilio fuit?[2]) utique praeter Sophiam ait,[3]) quae illi aderat. In ipso tamen et cum illo universa compingebat,[4]) non ignorante quid faceret. Praeter Sophiam autem, praeter filium dicit, qui est Christus, Sophia et virtus dei, secundum apostolum, solus sciens sensum patris. Quis enim scit, quae sunt in deo, nisi spiritus, qui in ipso est?[5]) non qui extra ipsum. Erat ergo, qui non solum deum faceret, nisi a ceteris solum. Sed et evangelium recusetur, quod dicat, omnia per sermonem a deo facta esse, et sine eo nihil factum.[6]) Nisi enim fallor et alibi scriptum est: sermone eius coeli firmati sunt, et spiritu oris eius omnis virtus[7]) eorum.[8]) Et sermo autem, virtus et Sophia ipse erit dei filius. Ita si per filium omnia, coelum quoque per filium extendens, non solus extendit, nisi illa ratione qua a ceteris solus. Atque adeo statim de filio loquitur. Quis alius deiecit signa ventriloquorum et divinationes a corde, avertens sapientes retrorsum et consilium eorum infatuans?[9]) sistens verba filii sui, dicendo scilicet: hic est filius meus dilectus, hunc audite.[10]) Ita filium subiungens, ipse interpretator est, quomodo coelum solus extenderit, scilicet cum filio solus, sicut cum filio unum. Proinde et filii erit vox: extendi coelum solus,[11]) quia sermone coeli confirmati sunt.[12]) Quia Sophia, id est sermone, adsistente paratum est coelum, et omnia per sermonem sunt facta, competit et filium solum extendisse coelum, quia solus operationi patris ministravit. Idem erit dicens: ego primus, et insuper ventura ego sum.[13]) Primum scilicet omnium sermo. In principio erat sermo,[14]) in quo principio prolatus a patre est. Ceterum pater non habens initium, ut a nullo prolatus, ut innatus, non potest videri; qui solus fuit semper, ordinem habere non potuit. Igitur si propterea eundem et patrem et filium credendum putaverunt, ut unum deum vindicent, salva est unio eius, qui cum sit unus, habet et filium, aeque et ipsum eisdem scripturis comprehensum. Si filium nolunt secundum a patre

---

1) Prov. 8, 27. 2) Rom. 11, 34. 3) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: fuit. 4) Prov. 8, 30. 5) 1 Cor. 2, 11. 6) Io. 1, 3. 7) Ed. Fran. et Rig. omnes virtutes. 8) Ps. 33, 6. 9) Ies. 44, 25. 10) Matth. 3, 17. 11) Ies. 44, 24. 12) Ps. 33, 6. 13) Ies. 41, 4. LXX. 14) Io. 1, 1.

reputari, ne secundus duos faciat deos dici, ostendimus, etiam duos deos in scriptura relatos et duos dominos; et tamen ne de isto scandalizentur, rationem reddimus, qua dei non duo dicantur nec domini, sed qua pater et filius duo, et hoc non ex separatione substantiae, sed ex dispositione, cum individuum et inseparatum filium a patre pronuntiamus, nec statu, sed gradu alium, qui etsi deus dicatur, quando nominatur singularis, non ideo duos deos faciat, sed unum, hoc ipso, quod et deus ex unitate patris vocari habeat.

20. Sed argumentationibus eorum adhuc retundendis opera praebenda est, si quid de scripturis ad sententiam suam excerpent, cetera nolentes intueri, quae et ipsa regulam servant, et quidem salva unione divinitatis et monarchiae sonitu. Nam sicut in veteribus nihil aliud tenent, quam: ego deus et alius praeter me non est,[1]) ita in evangelio responsionem domini ad Philippum tuentur: ego et pater unum sumus, et qui me viderit, vidit et patrem, et ego in patre et pater in me.[2]) His tribus capitulis totum instrumentum utriusque testamenti volunt cedere, cum oporteat secundum plura intelligi pauciora. Sed proprium hoc est omnium haereticorum. Nam quia pauca sunt, quae in silva inveniri possunt, pauca adversus plura defendunt, et posteriora adversus priora suscipiunt. Regula autem omni rei ab initio constituta ex prioribus et ex pluribus in posteriora praescribit, utique et in pauciora.[3])

21. Aspice itaque, quanta praescribant tibi etiam in evangelio ante Philippi consultationem et ante omnem argumentationem tuam. Et in primis ipsa statim praefatio Ioannis evangelizatoris demonstrat, quid retro fuerit, qui caro fieri habebat. In principio erat sermo, et sermo erat apud deum, et deus erat sermo; hic erat in principio apud deum; omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.[4]) Nam si haec non aliter accipi licet, quam quomodo scripta sunt, indubitanter alius ostenditur, qui fuerit a principio, alius apud quem fuit; alium sermonem esse, alium deum,[5])

---

1) Ies. 45, 5. 2) Io. 14, 9 sq. 3) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: constituta in prioribus et in posteriora praescribit, utique et in paucioribus. 4) Io. 1, 1 sqq. 5) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: alium sermonem dei, alium dominum.

licet et deus sermo, sed qua dei filius, non qua pater; alium, per quem omnia, alium, a quo omnia. Alium autem quomodo dicamus, saepe iam edidimus; quo alium dicamus necesse est, non eundem; alium autem, non quasi separatum, sed dispositione alium, non divisione. Hic ergo factus est caro, non ipse, cuius erat sermo, huius gloria visa est tanquam unici a patre, non tanquam patris.[1]) Hic unius[2]) sinum patris disseruit, non sinum suum pater. Praecedit enim: deum nemo vidit unquam.[3]) Idem et[4]) agnus dei[5]) ab Ioanne designatur, non ipse, cuius est dilectus. Certe filius dei semper, sed non ipse, cuius est filius. Hoc enim[6]) Nathanael statim sensit, sicut et alibi Petrus: tu es filius dei.[7]) Hoc et ipse recte sensisse illos confirmat, Nathanaeli quidem respondens: quia dixi, vidi te sub ficu, ideo credis.[8]) Petrum vero beatum affirmans, cui non caro neque sanguis revelasset, quod et patrem senserat, sed pater qui in coelis est.[9]) Quo dicto utriusque personae constituit distinctionem, et filii in terris, quem Petrus agnoverat dei filium, et patris, qui in coelis, qui Petro revelaverat, quod Petrus agnoverat dei filium Christum. Cum in templum introiit, aedem patris appellat,[10]) ut filius. Cum ad Nicodemum dicit: ita, inquit, dilexit deus mundum, ut filium suum unicum dederit, in quem omnis qui crediderit non pereat, sed habeat vitam sempiternam. Et rursus: non enim misit deus filium suum in mundum, ut iudicet mundum, sed ut salvus sit mundus per eum; qui crediderit in illum, non iudicatur; qui non crediderit in illum, iam iudicatus est, quia non credidit in nomine unici filii dei.[11]) Ioannes autem cum interrogaretur, quid Iesu contingeret, pater, inquit, dilexit filium, et omnia tradidit in manu eius; qui credidit in filium, habet vitam aeternam; qui non credidit in filio dei, non videbit deum, sed ira dei manebit super eum.[12]) Quem vero Samaritidi ostendit? Si Messiam, qui dicitur Christus, filium utique se, non patrem, demonstravit,[13]) qui et alibi Christus, dei filius, non pater, dictus est. Exinde discipulis: meum est, inquit, ut faciam voluntatem eius, qui

---

1) Io. 1, 14. 2) Ed. Fran., Rig. unus. 3) Io. 1, 18. 4) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: Inde etsi agnus dei etc. 5) Io. 1, 29. 6) Sic Rhen. e cod. Gorz. Ceteri: Hoc eum Nath. 7) Matth. 16, 16. 8) Io. 1, 50. 9) Matth. 16, 17. 10) Io. 2, 16. 11) Io. 3, 16 sqq. 12) Io. 3, 35 sq. 13) Io. 4, 25 sq.

me misit, ut consummem opus eius.[1]) Et ad Iudaeos de paralytici sanitate: pater meus usque modo operatur, et ego operor.[2]) Pater et ego, filius dicit. Denique propter hoc magis Iudaei illum interficere volebant, non tantum quod solveret sabbatum, sed quod patrem suum deum diceret, aequans se deo. Tunc ergo dicebat ad eos: nihil filius facere potest a semet ipso, nisi videat patrem facientem; quae enim ille facit, eadem et filius facit. Pater enim diligit filium, et omnia demonstravit illi, quae ille fecit, et maiora istis opera demonstravit illi, ut vos miremini. Quomodo enim suscitat mortuos et vivificat, ita et filius, quos vult, vivificat. Neque enim pater iudicat, sed omne iudicium dedit filio, uti omnes honorent filium, sicut honorant patrem. Qui non honorat filium, non honorat patrem, qui filium misit. Amen, amen dico vobis, quod qui audit sermones meos et credit ei, qui me misit, habet vitam aeternam, et in iudicium non venit, sed transit de morte in vitam. Amen dico vobis, quod veniet hora, qua mortui audient vocem filii dei, et cum audierint, vivent. Sicut enim pater habet vitam aeternam a semet ipso, ita et filio dedit vitam aeternam habere in semet ipso, et iudicium dedit illi facere in potestate, quia filius hominis est,[3]) per carnem scilicet, sicut et filius dei per spiritum eius. Adhuc adiicit: ego autem habeo maius, quam Ioannis testimonium; opera enim, quae pater mihi dedit consummare, illa ipsa de me testimonium perhibent, quod me pater miserit; et qui me misit pater, ipse testimonium dixit de me.[4]) Subiungens autem: neque vocem eius audistis unquam, neque formam eius vidistis,[5]) confirmat retro non patrem, sed filium fuisse, qui videbatur et audiebatur. Denique dicit: ego veni in patris mei nomine, et non me recepistis.[6]) Adeo semper filius erat in dei et regis et domini omnipotentis et altissimi nomine. Interrogantibus autem, quid facere debeant, respondit: ut credatis in eum, quem deus misit.[7]) Panem quoque se affirmat, quem pater praestaret de coelo;[8]) ergo omne, quod ei daret pater, ad se venire, nec reiecturum se, quia de coelo descendisset, non ut suam, sed ut patris faceret voluntatem; voluntatem autem patris esse, uti, qui

---

1) Io. 4, 34. 2) Io. 5, 17. 3) Io. 5, 19 — 27. 4) Io. 5, 36 sq. 5) Io. 5, 37. 6) Io. 5, 43. 7) Io. 6, 29. 8) Io. 6, 32.

viderit filium et crediderit in eum, vitam et resurrectionem consequatur; neminem porro ad se venire posse, nisi quem pater adducat; omnem, qui a patre audisset et didicisset, venire ad se, non quasi patrem aliquis viderit, adiiciens et hic, ut ostenderet patris esse sermonem, per quem docti fiant.[1] At cum discedunt ab eo multi, et apostolis suis offert, si velint discedere et ipsi, quid respondit Simon Petrus? quo discedimus? verba vitae habes, et nos credimus, quod tu sis Christus.[2] Patrem illum esse, an patris Christum?

22. Cuius autem doctrinam dicit, ad quam mirabantur, suam an patris? aeque ambigentibus inter se, ne ipse esset Christus, utique non pater, sed filius. Neque me scitis, inquit, unde sim, et non veni a me ipso, sed est verus, qui me misit, quem vos non nostis; ego novi illum, quia apud illum sum.[3] Non dixit, quia ipse sum, et ipse me misi, sed ille me misit. Item cum misissent ad invadendum eum pharisaei: modicum adhuc temporis, ait, vobiscum sum, et vado ad eum, qui me misit.[4] At ubi se negat esse solum, sed ego, inquit, et qui me misit pater,[5] nonne duos demonstrat, tam duos quam inseparatos? Imo totum erat hoc, quod docebat, inseparatos duos esse; siquidem et legem proponens, duorum hominum testimonium confirmantem, subiungit: ego testimonium dico de me, et testimonium dicit de me, qui me misit, pater.[6] Quodsi unus esset, dum idem est et filius et pater, non uteretur legis patrocinio fidem imponentis non unius testimonio, sed duorum. Item interrogatus, ubi esset pater, neque se neque patrem notum esse illis[7] respondens, duos dixit ignotos. Quodsi ipsum nossent, patrem nossent,[8] non quidem quasi ipse esset pater et filius, sed quia per individuitatem neque agnosci neque ignorari alter sine altero potest. Qui me, ait, misit, verax est, et ego, quae ab eo audivi, ea et loquor in mundum,[9] interpretante extrinsecus scriptura, non cognovisse illos, quod de patre dixisset,[10] cum scilicet cognoscere debuissent sermones patris in filio esse, legendo apud Hie-

---

1) Io. 6, 37 sqq. 44 sqq. 2) Io. 6, 66 sqq. 3) Ed. Fran. et Rig. qui ab illo sum, et ille me misit. — Io. 7, 28 sq. 4) Io. 7, 33. 5) Io. 8, 16. 6) Io. 8, 18. 7) Io. 8, 19. 8) ib. 9) Io. 8, 26. 10) ib. v. 27.

remiam: et dixit mihi dominus: ecce dedi sermones meos in os tuum;[1]) et apud Esaiam: dominus dat mihi linguam disciplinae ad cognoscendum, quando oporteat dicere sermonem;[2]) sicut ipse rursus: tunc, inquit, cognoscetis, quod ego sim, et a memet ipso nihil loquar; sed sicut me docuit, ita et loquor, quia et qui me misit, mecum est.[3]) Et hoc ad testimonium individuorum duorum. Item in altercatione Iudaeorum exprobrans, quod occidere eum vellent: ego, inquit, quae vidi penes patrem meum, loquor, et vos, quod vidistis penes patrem vestrum, id facitis; et nunc vultis occidere hominem veritatem vobis locutum, quam audivit a deo; et, si deus esset pater vester, dilexissetis me; ego enim ex deo exivi et veni; (et tamen non separantur, licet exisse dixerit, ut quidam arripiunt huius dicti occasionem; exivit autem a patre, ut radius ex sole, ut rivus ex fonte, ut frutex ex semine;) ego daemonium non habeo, sed honoro patrem meum; et, si ego me ipse glorificem, nihil est gloria mea; est qui me glorificet, pater, quem vos dicitis deum esse vestrum, nec nostis illum, at ego novi eum; et si dicam: non novi, ero similis vestri, mendax; sed novi illum, et sermonem eius servo.[4]) At cum subiungit: Abraham diem meum vidit, et laetatus est,[5]) nempe demonstrat filium Abrahae retro visum, non patrem. Item super caecum illum patris opera dicit se facere oportere, cui post restitutionem luminum: tu, inquit, credis in filium dei?[6]) et interroganti, quis esset iste, ipse se demonstrans, utique filium demonstravit, quem credendum esse dixerat.[7]) Dehinc cognosci se profitetur a patre, et patrem a se, et ideo se diligi a patre, quod animam suam ponat, quia hoc praeceptum accepisset a patre.[8]) Et interrogatus a Iudaeis, si ipse esset Christus, (utique dei, nam usque in hodiernum Iudaei Christum dei, non ipsum patrem sperant, quia nunquam Christus pater scriptus est venturus,) loquor, inquit, vobis, et non creditis; opera, quae ego facio in nomine patris, ipsa de me testimonium dicunt.[9]) Quod testimonium? ipsum scilicet esse, de quo interrogabant, id est Christum dei. De ovibus etiam suis, quod nemo illas de manu eius eriperet:

---

1) Ier. 1, 9. 2) Ies. 50, 4. 3) Io. 8, 28 sq. 4) Io. 8, 38. 40. 42. 49 sq. 54 sq. 5) Io. 8, 56. 6) Io. 9, 35. 7) Io. 9, 36 sq. 8) Io. 10, 15. 17 sq. 9) Io. 10, 24 sq.

pater enim, quod mihi dedit, maius est omnibus; et ego et pater unum sumus.[1]) Hic ergo iam gradum volunt figere stulti, imo caeci, qui non videant: primo, ego et pater, duorum esse significationem; dehinc in novissimo, sumus, non ex unius esse persona, quod pluraliter dictum est; tum, quod unum sumus, non unus sumus; si enim dixisset, quod unus sumus, potuisset adiuvare sententiam illorum; unus enim singularis numeri significatio videtur; adhuc cum duo masculini generis, unum dicit neutrali verbo, quod non pertinet ad singularitatem, sed ad unitatem, ad similitudinem, ad coniunctionem, ad dilectionem patris, qui filium diligit, et ad obsequium filii, qui voluntati patris obsequitur. Unum sumus, dicens, ego et pater, ostendit duos esse, quos aequat et iungit. Adeo addit etiam, multa se opera a patre ostendisse, quorum nihil lapidari mereretur.[2]) Et ne putarent, ideo se illum lapidare debere, quasi se deum ipsum, id est, patrem voluisset intelligi,[3]) quia dixerat: ego et pater unum sumus, qua filium dei deum ostendens, non qua ipsum deum: si in lege, inquit, scriptum est: ego dixi, vos dii estis, et non potest solvi scriptura; quem pater sanctificavit et misit in mundum, vos eum blasphemare dicitis, quia dixerat: filius dei sum? si non facio opera patris mei, nolite credere; si vero facio et mihi credere non vultis, vel propter opera credite; et scitote, quod ego in patre sim, et pater in me.[4]) Per opera ergo erit pater in filio, et filius in patre; et ita per opera intelligimus, unum esse patrem et filium. Adeo totum hoc perseverabat inducere, ut duo tamen crederentur in una virtute, quia aliter filius credi non posset, nisi duo crederentur.

23. Post haec autem Martha filium dei eum confessa,[5]) non magis erravit, quam Petrus et Nathanael;[6]) quamquam, etsi errasset, statim didicisset. Ecce enim ad suscitandum fratrem eius a mortuis ad coelum et ad patrem dominus suspiciens, pater, inquit, utique filius, gratias ago tibi, quod me semper exaudias; propter istas turbas circumstantes dixi, ut credant, quod tu me miseris.[7]) Sed et in conturbatione animae: et quid dicam? pater, salvum me fac de ista hora; atquin propter hoc veni in istam horam; verum

---

1) Io. 10, 28 sqq. 2) Io. 10, 32. 3) Io. 10, 33. 4) Io. 10, 34 sqq. 5) Io. 11, 27. 6) Matth. 16, 16. 7) Io. 11, 41 sq.

pater glorifica nomen tuum,[1]) in quo erat filius. Ego, inquit, veni in patris mei nomine.[2]) Inde scilicet suffecerat filii ad patrem vox. Ecce ex abundantia respondet de coelo, pater filio contestatur: hic est filius meus dilectus, in quo bene sensi, audite illum.[3]) Ita et isto: glorificavi, et glorificabo rursus.[4]) Quot personae tibi videntur, perversissime Praxea, nisi quot et voces? Habes filium in terris, habes patrem in coelis. Non est separatio ista, sed dispositio divina. Ceterum scimus deum etiam intra abyssos esse, et ubique consistere, sed vi et potestate, filium quoque, ut individuum cum ipso ubique. Tamen in ipsa *οἰκονομίᾳ* pater voluit filium in terris haberi, se vero in coelis. Quo et ipse filius suspiciens, et orabat et postulabat a patre; quo et nos erectos docebat orare: pater noster, qui es in coelis;[5]) cum sit et ubique, hanc sedem suam voluit pater. Minoravit filium modico citra angelos[6]) ad terram dimittendo, gloria tamen et honore coronaturus illum in coelos resumendo. Haec iam praestabat illi, dicens: et glorificavi, et glorificabo. Postulat filius de terris, pater promittit a coelis. Quid mendacem facis et patrem et filium? Si aut pater de coelis loquebatur ad filium, cum ipse esset filius apud terras, aut filius ad patrem precabatur, cum ipse esset filius apud coelos: quale est, ut filius item postularet a semet ipso, postulando a patre, si filius erat pater? aut iterum pater sibi ipse promitteret, promittendo filio, si pater erat? Ut sic duos divisos diceremus, quomodo iactitatis, tolerabilius erat duos divisos, quam unum deum versipellem praedicare. Itaque ad istos tunc dominus pronuntiavit: non propter me ista vox venit, sed propter vos,[7]) ut credant et hi, et patrem et filium in suis quemque nominibus et personis et locis. Sed adhuc exclamat Iesus et dicit: qui credit in me, non in me credit, sed in eum credit, qui me misit,[8]) quia per filium in patrem creditur, et auctoritas credendi filio pater est. Et qui conspicit me, conspicit eum, qui me misit.[9]) Quomodo? quoniam scilicet a memet ipso non sum locutus, sed, qui me misit pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam, et quid loquar.[10]) Dominus enim dat mihi linguam disciplinae ad

---

1) Io. 12, 27 sq. 2) Io. 5, 43. 3) Matth. 17, 5. 4) Io. 12, 28. 5) Matth. 6, 9. 6) Ps. 8, 6. 7) Io. 12, 30. 8) Io. 12, 44. 9) Io. 12, 45. 10) Io. 12, 49.

cognoscendum, quando oporteat dicere sermonem, quem ego loquor.[1]) Sicut mihi pater dixit, ita et loquor.[2]) Haec quomodo dicta sint, evangelizator et utique tam carus discipulus Ioannes magis quam Praxeas noverat, ideoque ipse de suo sensu: ante autem sollemnitatem paschae, inquit, sciens Iesus omnia sibi tradita a patre esse, et se ex deo exisse, et ad deum vadere.[3]) Sed Praxeas ipsum vult patrem de semet ipso exisse, et ad semet ipsum abisse, ut diabolus in cor Iudae non filii traditionem, sed patris ipsius immiserit. Nec diabolo bene, nec haeretico, quia nec in filio bono suo diabolus operatus est traditionem. Filius enim traditus est dei, qui erat in filio hominis, sicut scriptura subiungit: nunc glorificatus est filius hominis, et deus glorificatus est in illo.[4]) Quis deus? utique non pater, sed sermo patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua et glorificatus iam; virtute vero et sermone, et ante Iesum: et deus, inquit, glorificavit illum in semet ipso, id est, pater filium in semet ipso habens, etsi porrectum ad terram, mox per resurrectionem glorificavit morte devicta.[5])

24. Erant plane, qui et tunc non intelligerent, quoniam et Thomas aliquamdiu incredulus. Domine enim, inquit, non scimus, quo eas, et quomodo viam novimus?[6]) Et Iesus: ego sum via, veritas et vita; nemo venit ad patrem, nisi per me; si cognovissetis me, cognovissetis et patrem; sed abhinc nostis illum, et vidistis illum.[7]) Et pervenimus iam ad Philippum, qui spe excitatus videndi patris, nec intelligens, quomodo visum patrem audisset: ostende, inquit, nobis patrem, et sufficit nobis. Et dominus: Philippe, tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me?[8]) Quem dicit cognosci ab illis debuisse, (hoc enim solum discuti oportet,) quasi patrem, an quasi filium? Si quasi patrem, doceat Praxeas tanto tempore Christum cum eis conversatum, patrem aliquando non dico intelligi, verum vel aestimari potuisse. Nobis omnes scripturae et veteres Christum dei et novae filium dei praefiniunt. Hoc et retro praedicabatur, hoc et ab ipso Christo pronuntiabatur, imo iam et ab ipso patre

---

1) Ies. 50, 4. 2) Io. 12, 50. 3) Io. 13, 1. 3. 4) Io. 13, 31. 5) Sic cod. Wouw. et Rig.; Rhen. ed. I. pater filium, quem in semet ipso habens — mox per resurrectionem morte devicta. 6) Io. 14, 5. 7) Io. 14, 6 sq. 8) Io. 14, 8 sq.

coram de coelis filium profitente et filium glorificante: hic est filius meus;[1] et glorificavi, et glorificabo.[2] Hoc et a discipulis credebatur, hoc et a Iudaeis non credebatur, hoc se volens credi ab illis, omni hora patrem nominabat, et patrem praeferebat, et patrem honorabat. Si ita est, ergo non patrem tanto tempore secum conversatum ignoraverant, sed filium, et dominus eum se ignorari exprobrans, quem ignoraverant, eum utique agnosci volebat, quem tanto non agnosci tempore exprobraverat, id est filium. Et apparere iam potest, quomodo dictum sit: qui me videt, videt et patrem,[3] scilicet quo et supra: ego et pater unum sumus.[4] Quare? quia ego ex deo exivi et veni;[5] et ego sum via;[6] nemo ad patrem venit, nisi per me;[7] et nemo ad me venit, nisi pater eum adduxerit;[8] et omnia mihi pater tradidit;[9] et sicut pater vivificat, ita et filius;[10] et si me cognovistis, et patrem cognovistis.[11] Secundum haec enim vicarium se patris ostenderat, per quem pater et videretur in verbis et cognosceretur in filio facta et verba patris administrante, quia invisibilis pater, quod et Philippus didicerat in lege et meminisse debuerat: deum nemo videbit, et vivet.[12] Et ideo suggillatur patrem videre desiderans, quasi visibilem, et instruitur visibilem eum in filio fieri ex virtutibus, non ex personae repraesentatione. Denique si patrem eundem filium vellet intelligi dicendo: qui me videt, patrem videt, quomodo subiicit: non credis, quia ego in patre, et pater in me?[13] Debuerat enim subiunxisse: non credis, quia ego sum pater? Aut quo exaggeravit, si non illud manifestavit, quod voluerat intelligi, se scilicet filium esse? Porro dicendo: non credis, quia ego in patre, et pater in me, propterea potius exaggeravit, ne, quia dixerat: qui me vidit, et patrem vidit, pater existimaretur, quod nunquam existimari se voluit, qui semper se filium et a patre venisse profitebatur. Igitur et manifestam fecit duarum personarum coniunctionem, ne pater seorsum quasi visibilis in conspectu desideraretur, et ut filius repraesentator patris haberetur. Et nihilominus hoc quoque interpretatus est,

---

1) Matth. 17, 5. 2) Io. 12, 28. 3) Io. 14, 9. 4) Io. 10, 30. 5) Io. 16, 27 sq. 6) Io. 14, 6. 7) ibid. 8) Io. 6, 44. 9) Matth. 11, 27. 10) Io. 5, 21. 11) Io. 14, 7. 12) Exod. 33, 20. 13) Io. 14, 10.

quomodo pater esset in filio, et filius in patre. Verba, inquit, quae ego loquor vobis, non sunt mea, utique quia patris; pater autem manens in me, facit opera.[1]) Per opera ergo virtutum et verba doctrinae manens in filio pater, per ea videtur, per quae manet, et per eum, in quo manet, ex hoc ipso apparente proprietate utriusque personae, dum dicit: ego sum in patre, et pater in me.[2]) Atque adeo credite ait.[3]) Quid? me patrem esse? Non puto scriptum esse; sed: quia ego in patre, et pater in me; si quo minus, vel propter opera credite,[4]) ea utique opera, per quae pater in filio, non visu, sed sensu videbatur.

25. Post Philippum et totam substantiam quaestionis istius, quae in finem evangelii perseverat[5]) in eodem genere sermonis, quo pater et filius in sua proprietate distinguuntur, paracletum quoque a patre se postulaturum, cum ascendisset ad patrem, et missurum repromittit, et quidem alium.[6]) Sed iam praemisimus, quomodo alium. Ceterum, de meo sumet,[7]) inquit, sicut ipse de patris. Ita connexus patris in filio et filii in paracleto tres efficit cohaerentes, alterum ex altero. Qui tres unum sunt, non unus, quomodo dictum est: ego et pater unum sumus,[8]) ad substantiae unitatem, non ad numeri singularitatem. Percurre adhuc, et invenies, quem patrem credis, vice patris dictum; et patrem agricolam, uti quem[9]) in terra tu putas fuisse, hunc rursus in coelis a filio agnosci, cum illuc respiciens discipulos suos patri tradit. Sed etsi in isto evangelio non esset revelatum: deus meus, ad quid me dereliquisti?[10]) et: pater, in tuis manibus depono spiritum meum;[11]) tamen post resurrectionem et devictae gloriam mortis, exposita necessitate omnis humilitatis, cum iam patrem se posset ostendere tam fideli feminae ex dilectione, non ex curiositate, nec ex incredulitate Thomae, tangere eum aggressae: ne, inquit, contigeris me, nondum ascendi ad patrem meum, vade autem ad fratres meos, (quin et in hoc se filium ostendit, filios enim appellasset illos, si pater fuisset,) et dices eis: ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, deum meum et deum

---

1) Io. 14, 10. 2) ibid. 3) ib. v. 11. 4) ibid. 5) Ita corr. Latinius. Ceteri: perseverant. 6) Io. 14, 16. 7) Io. 16, 14 sq. 8) Io. 10, 30. 9) Edd. omnes: utique. 10) Matth. 27, 46. 11) Luc. 23, 46.

vestrum.[1]) Pater ad patrem, et deus ad deum? an filius ad patrem, et sermo ad deum? Ipsa quoque clausula evangelii propter quid consignat haec scripta: nisi ut credatis, inquit, Iesum Christum filium dei?[2]) Igitur quaecunque ex his putaveris ad demonstrationem eiusdem patris et filii proficere tibi posse, adversus definitivam evangelii sententiam niteris. Non ideo enim scripta sunt, ut patrem credas Iesum Christum, sed ut filium.

26. Propter unum Philippi sermonem et domini responsionem ad eum videmur Ioannis evangelium decucurrisse, ne tot manifeste pronuntiata et ante et postea unus sermo subvertat, secundum omnia potius, quam adversus omnia, etiam adversus suos sensus interpretandus. Ceterum ut alia evangelia non interponam, quae nativitate dominica idem[3]) confirmant; sufficit, eum, qui nasci habebat ex virgine, ab ipso adnuntiari angelo filium dei determinatum. Spiritus dei superveniet in te, et virtus altissimi obumbrabit te; propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius dei.[4]) Volent quidem et hic argumentari, sed veritas praevalebit. Nempe, inquiunt, filius dei deus est, et virtus altissimi altissimus est. Nec pudet illos iniicere, quod, si esset, scriptum fuisset. Quem enim verebatur, ut non aperte pronuntiaret: deus superveniet, et altissimus obumbrabit te? Dicens autem: spiritus dei, etsi spiritus dei deus, tamen non directo deum nominans, portionem totius intelligi voluit, quae cessura erat in filii nomen. Hic spiritus dei idem erit sermo. Sicut enim Ioanne dicente: sermo caro factus est,[5]) spiritum quoque intelligimus in mentione sermonis, ita et hic sermonem quoque agnoscimus in nomine spiritus. Nam et spiritus substantia est sermonis, et sermo operatio spiritus, et duo unum sunt. Ceterum alium Ioannes profitebitur carnem factum, alium angelus carnem futurum, si non et spiritus sermo est, et sermo spiritus. Sicut ergo sermo dei non est ipse, cuius est, ita nec spiritus, et si deus dictus est, non tamen ipse est, cuius est dictus. Nulla res alicuius ipsa est, cuius est. Plane cum quid ex ipso est, et sic eius est, dum ex ipso sit, potest tale quid esse, quale et ipse, ex quo est, et cuius est. Et ideo spiritus dei deus, et sermo

---

1) Io. 20, 17. 2) ib. v. 31. 3) Sic cod. Wouw. et Rig.; ceteri: fidem. 4) Luc. 1, 35. 5) Io. 1, 14.

dei deus, quia ex deo, non tamen ipse, ex quo est. Quodsi deus dei, tanquam substantiva res, non erit ipse deus, sed hactenus deus, quia ex ipsius dei substantia, qua et substantiva res est, et ut portio aliqua totius. Multo magis virtus altissimi non erit ipse altissimus, quia nec substantiva res est, quod est spiritus, sicut nec sapientia, nec providentia; et haec enim substantiae non sunt, sed accidentia uniuscuiusque substantiae. Virtus spiritui accidit, nec ipsa erit spiritus. His itaque rebus, quodcunque sunt, spiritu dei et sermone et virtute, collatis in virginem, quod de ea nascitur, filius dei est. Hoc se et in istis evangeliis ipse testatur statim a puero. Non scitis, inquit, quod in patris mei me esse oportet?[1]) Hoc et satanas eum in tentationibus novit: si filius dei es.[2]) Hoc et exinde daemonia confitentur: scimus, qui sis, filius dei.[3]) Patrem et ipse adorat.[4]) Christum se dei a Petro agnitum non negat.[5]) Insultans in spiritu ad patrem: confiteor, inquit, tibi pater, quod absconderis haec a sapientibus.[6]) Hic quoque patrem nemini notum, nisi filio, affirmat, et patris filium confessurum confessores et negaturum negatores suos apud patrem,[7]) inducens parabolam filii, non patris, in vineam missi post aliquot servos et occisi a malis rusticis et a patre defensi,[8]) ignorans et ipse diem et horam ultimam soli patri notam,[9]) disponens regnum discipulis, quo modo et sibi dispositum dicit a patre,[10]) habens potestatem legiones angelorum postulandi ad auxilium a patre, si vellet,[11]) exclamans, quod se deus reliquisset,[12]) in patris manibus spiritum ponens,[13]) et post resurrectionem spondens missurum se discipulis promissionem patris,[14]) et novissime mandans, ut tinguerent in patrem et filium et spiritum sanctum,[15]) non in unum. Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tinguimur.

27. Et quid ego in tam manifestis moror, cum ea aggredi debeam, de quibus manifesta obumbrare quaerunt? Undique enim obducti distinctione patris et filii, quam manente coniunctione disponimus, ut solis et radii et fontis et

---

1) Luc. 2, 49. 2) Matth. 4, 3. 6. 3) Marc. 1, 24. Matth. 8, 29. 4) Matth. 6, 6 sqq. 5) Matth. 16, 17. 6) Matth. 11, 25. 7) Matth. 10, 32. 8) Matth. 21, 37 sqq. 9) Matth. 24, 36. 10) Luc. 22, 29. 11) Matth. 26, 53. 12) Matth. 27, 46. 13) Luc. 23, 46. 14) Luc. 24, 49. 15) Matth. 28, 19

fluvii, per individuum tamen numerum duorum et trium, aliter eam ad suam nihilominus sententiam interpretari conantur, ut aeque in una persona utrumque distinguant, patrem et filium, dicentes filium carnem esse, id est hominem, id est Iesum, patrem autem spiritum, id est deum, id est Christum. Et qui unum eundemque contendunt patrem et filium, iam incipiunt dividere illos potius, quam unare. Si enim alius est Iesus, alius Christus, alius erit filius, alius pater, quia filius Iesus, et pater Christus. Talem monarchiam apud Valentinum fortasse didicerunt, duos facere, Iesum et Christum. Sed et haec iniectio eorum ex retractatis [1]) iam retusa est, quod sermo dei vel spiritus dei et virtus altissimi dictus sit, quem patrem faciunt. Non enim ipsae sunt, cuius dicuntur, sed ex ipso et ipsius. Et aliter tamen in isto capitulo revincentur. Ecce, inquiunt, ab angelo praedicatum est: propterea quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei. [2]) Caro itaque nata est, caro utique erit filius dei. Imo de spiritu dei dictum est. Certe enim de spiritu sancto virgo concepit, et quod concepit, id peperit; id ergo nasci habebat, quod erat conceptum et pariundum, id est spiritus, cuius et vocabitur nomen Emmanuel, quod est interpretatum: nobiscum deus. [3]) Caro autem deus non est, ut de illa dictum sit: quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei, sed ille, qui in ea natus est, deus, de quo et psalmus: quoniam deus homo natus est in illa, et aedificavit eam voluntate patris. [4]) Quis deus in ea natus? sermo et spiritus, qui cum sermone de patris voluntate natus est. Igitur sermo in carne, dum et de hoc quaerendum, quomodo sermo caro sit factus; utrumne quasi transfiguratus in carne, an indutus carnem? imo indutus. Ceterum deum immutabilem et informabilem credi necesse est, ut aeternum. Transfiguratio autem interemptio est pristini. Omne enim, quodcunque transfiguratur in aliud, desinit esse, quod fuerat, et incipit esse, quod non erat. Deus autem neque desinit esse, neque aliud potest esse. Sermo autem deus, et sermo domini manet in aevum, perseverando scilicet in sua forma. Quem si non capit transfigurari, consequens est, ut sic caro factus intelligatur, dum fit in carne, et manifestatur et videtur et contrectatur

---

1) Rig. praetractatis. 2) Luc. 1, 35. 3) Matth. 1, 23
4) Ps. 87, 5.

per carnem, quia et cetera sic accipi exigunt. Si enim sermo ex transfiguratione et demutatione substantiae caro factus est, una iam erit substantia Iesus ex duabus, ex carne et spiritu, mixtura quaedam, ut electrum ex auro et argento, et incipit nec aurum esse, id est spiritus, neque argentum, id est caro, dum alterum altero mutatur, et tertium quid efficitur.[1]) Neque ergo deus erit Iesus, sermo enim desiit esse, qui caro factus est; neque caro, id est homo, caro enim non proprie est, qui sermo fuit. Ita ex utroque neutrum est; aliud longe, tertium est, quam utrumque. Sed enim invenimus illum directo et deum et hominem expositum, ipso hoc psalmo suggerente: quoniam deus homo natus est in illa, et aedificavit eam voluntate patris;[2]) certe usquequaque filium dei et filium hominis, cum deum et hominem, sine dubio secundum utramque substantiam in sua proprietate distantem, quia neque sermo aliud, quam deus, neque caro aliud, quam homo. Sic et apostolus de utraque eius substantia docet. Qui factus est, inquit, ex semine David.[3]) Hic erit homo et filius hominis, qui definitus est filius dei secundum spiritum.[4]) Hic erit deus et sermo, dei filius. Videmus duplicem statum, non confusum, sed coniunctum in una persona, deum et hominem Iesum. De Christo autem dissero. Et adeo salva est utriusque proprietas substantiae, ut et spiritus res suas egerit in illo, id est virtutes et opera et signa, et caro passiones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum, anxia usque ad mortem, denique et mortua est. Quodsi tertium quid esset, ex utroque confusum, ut electrum, non tam distincta documenta parerent utriusque substantiae. Sed et spiritus carnalia, et caro spiritalia egisset ex translatione, aut neque carnalia neque spiritalia, sed tertiae alicuius formae ex confusione; imo aut sermo mortuus esset, aut caro mortua non esset, si sermo conversus esset in carnem; aut caro enim immortalis fuisset, aut sermo mortalis. Sed quia substantiae ambae in statu suo quaeque distincte agebant, ideo illis et operae et exitus sui occurrerunt. Disce igitur cum Nicodemo: quia quod in carne natum est, caro est, et quod de spiritu, spiritus est.[5]) Neque caro spiritus fit, neque

---

1) Cf. adv. Hermog. c. 25. 2) Ps. 87, 5. 3) Rom. 1, 3.
4) ib. v. 4. 5) Io. 3, 6.

spiritus caro, in uno plane esse possunt. Ex his Iesus constitit, ex carne homo, ex spiritu deus, quem tunc angelus [1]) ex ea parte, qua spiritus erat, dei filium pronuntiavit, servans carni filium hominis dici. Sic et apostolus etiam dei et hominum appellans sequestrem, [2]) utriusque substantiae confirmavit. Novissime qui filium dei carnem interpretaris, exhibe, qui sit filius hominis. Aut numquid spiritus erit? Sed spiritum patrem ipsum vis haberi, quia deus spiritus, quasi non et dei spiritus, sicut et sermo deus, et dei sermo.

28. Itaque Christum facis patrem, stultissime, qui nec ipsam vim inspicias nominis huius, si tamen nomen est Christus, et non appellatio potius; unctus enim significatur. Unctus autem non magis nomen est, quam vestitus, quam calceatus, accidens nomini res. An tu, si ex aliquo argumento vestitus quoque vocaretur Iesus, quomodo Christus ab unctionis sacramento, aeque Iesum filium dei diceres, vestitum vero patrem crederes? Nunc de Christo. Si pater Christus est, pater unctus est, et utique ab alio. Aut si a semet ipso, proba. Sed non ita docent Acta Apostolorum in illa exclamatione [3]) ad deum: convenerunt enim universi in ista civitate adversus sanctum filium tuum, [4]) quem unxisti, Herodes et Pilatus cum nationibus. [5]) Ita et filium dei Iesum contestati sunt et filium a patre unctum. Ergo dominus [6]) idem erit Christus, qui a patre unctus est, non pater, qui filium unxit. Sic et Petrus: firmissime itaque cognoscat omnis domus Israel, quod et dominum et Christum, id est unctum, fecerit eum deus, hunc Iesum, quem vos crucifixistis. [7]) Ioannes autem etiam mendacem notat eum, qui negaverit Iesum esse Christum, contra de deo natum omnem, qui crediderit Iesum esse Christum. [8]) Propter quod et hortatur, ut credamus nomini filii eius Iesu Christi, ut scilicet communio sit nobis cum patre et filio eius Iesu Christo. [9]) Sic et Paulus ubique deum patrem ponit et dominum nostrum Iesum Christum. Cum ad Romanos scribit, gratias agit deo per dominum nostrum Iesum Christum; [10]) cum ad Galatas, non

---

1) Luc. 1, 35. 2) 1 Tim. 2, 5. 3) Ed. Fran. et Rig. excl. ecclesiae. 4) Ed. Fran. et Rig. filium tuum Iesum. 5) Act. App. 4, 27. 6) Ed. Fran. et Rig. Ergo Iesus idem etc. 7) Act. App. 2, 36. 8) 1 Io. 2, 22. 4, 2 sq. 5, 1. 9) 1 Io. 1, 7. 10) Rom. 1, 8.

ab hominibus se apostolum praefert, nec per hominem, sed per Iesum Christum et deum patrem.[1]) Et habes tota instrumenta eius, quae in hunc modum pronuntiant, et duos proponunt, deum et patrem, et dominum nostrum Iesum Christum, filium patris, et Iesum ipsum esse Christum, in altero quoque nomine dei filium. Nam exinde eo iure, quo utrumque nomen unius est, id est dei filius,[2]) etiam alterum sine altero eiusdem est. Et sive Iesus tantummodo positum est, intelligitur et Christus, quia Iesus unctus est, sive solummodo Christus, idem est et Iesus, quia unctus est Iesus. Quorum nominum alterum est proprium, quod ab angelo impositum est, alterum accidens, quod ab unctione convenit, dum tamen Christus filius sit, non pater. Postremo quam caecus est, qui nec in Christi nomine intelligit alium deum portendi, si Christi nomen patri adscribat. Si enim Christus pater deus est, qui dicit: ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, et deum meum et deum vestrum,[3]) utique alium patrem super se et deum ostendit. Si item pater Christus est, alius est, qui solidat tonitruum et condit spiritum, et adnuntiat in homines Christum suum.[4]) Et si adstiterunt reges terrae, et archontes congregati sunt in unum adversus Christum ipsius,[5]) alius erit dominus, contra cuius Christum congregati sunt reges et archontes. Et si: haec dicit dominus domino meo Christo,[6]) alius erit dominus, qui loquitur ad patrem Christi. Et cum apostolus scribit: uti deus domini nostri Iesu Christi det vobis spiritum sapientiae et agnitionis,[7]) alius erit deus Christi Iesu, charismatum spiritalium largitor. Certe ne per omnia evagemur, si, qui suscitavit Christum, suscitaturus est et mortalia corpora nostra,[8]) utique alius erit suscitator, quam pater mortuus, et pater suscitatus, si Christus, qui est mortuus, pater est.

29. Obmutescat, obmutescat ista blasphemia. Sufficiat Christum filium dei mortuum dici, et hoc, quia ita scriptum est. Nam et apostolus non sine onere pronuntians Christum mortuum, adiecit: secundum scripturas,[9]) ut duritiam pronuntiationis scripturarum auctoritate molliret, et scan-

---

1) Gal. 1, 1. 2) Cod. Wouw. et Rig. dei filii. 3) Io. 20, 17.
4) Amos 4, 13. LXX. 5) Ps. 2, 2. 6) Ies. 45, 1. 7) Eph. 1, 17
8) Rom. 8, 11. 9) 1 Cor. 15, 3.

dalum auditori everteret; quamquam cum duae substantiae censeantur in Christo Iesu, divina et humana, constet autem immortalem esse divinam, sicut mortalem, quae humana sit, apparet, quatenus eum mortuum dicat, id est, qua carnem et hominem et filium hominis, non qua spiritum et sermonem et dei filium. Dicendo denique: Christus mortuus est, id est unctus, id quod unctum est, mortuum ostendit, id est carnem. Ergo, inquis, et nos eadem ratione patrem mortuum dicentes, qua vos filium, non blasphemamus in dominum deum; non enim ex divina, sed ex humana substantia mortuum dicimus. Atquin blasphematis, non tantum quia mortuum dicitis patrem, sed et quia crucifixum. Maledictione enim crucifixi, quae ex lege in filium competit, (quia Christus pro nobis maledictio factus est,[1]) non pater,) Christum in patrem convertentes, in patrem blasphematis. Nos autem dicentes Christum crucifixum, non maledicimus illum, sed maledictum legis[2]) referimus, quia nec apostolus hoc dicens blasphemavit. Sicut autem, de quo quid capit dici, sine blasphemia dicitur, ita quod non capit, blasphemia est, si dicatur. Ergo nec compassus est pater filio. Sic enim directam blasphemiam in patrem veriti, diminui eam hoc modo sperant, concedentes iam patrem et filium duos esse, si filius quidem patitur, pater vero compatitur. Stulti et in hoc. Quid est enim compati, quam cum alio pati? Porro si impassibilis pater, utique et incompassibilis; aut si compassibilis, utique passibilis. Nihil ei vel hoc timore tuo[3]) praestas. Times dicere passibilem, quem dicis compassibilem. Tam autem incompassibilis pater est, quam impassibilis etiam filius ex ea conditione, qua deus est. Sed quomodo filius passus est, si non compassus est et pater? Separatur[4]) a filio, non a deo. Nam et fluvius, si aliqua turbulentia contaminatur, quamquam una substantia de fonte decurrat nec secernatur a fonte, tamen fluvii iniuria non pertinebit ad fontem; et licet aqua fontis sit, quae patiatur in fluvio, dum non in fonte patitur, sed in fluvio, non fons patitur, sed fluvius, qui ex fonte est. Ita etsi spiritus dei

---

1) Gal. 3, 13. 2) Deut. 21, 23. 3) Sic cod. Wouw. et Rig.; Rhen. ei veluti mortuo; ed. Fran. ei veluti morituro. 4) Cod. Wouweri: Sed quando filius — pater, separatur etc. Rig.: Separabatur.

quid pati posset in filio, quia tamen[1]) non in patre pateretur, sed in filio, pater passus non videretur. Sed sufficit, nihil spiritum dei passum suo nomine, quia, si quid passus est, in filio quidem passus est, in quo erat et pater, cum filius pateretur in carne;[2]) quia hoc retractatum[3]) nec quisquam negabit, quando et nos pati pro deo possumus, si[4]) spiritus dei sit in nobis, qui et loquitur de nobis, quae sunt confessionis, non ipse tamen patiens, sed pati posse praestans.

30. Alioquin si ultra pergas, potero tibi durius respondere, et te cum ipsius domini pronuntiatione committere, uti dicam: quid de isto quaeris? Habes ipsum exclamantem in passione: deus meus, deus meus, ut quid me dereliquisti?[5]) Ergo aut filius patiebatur, a patre derelictus, et pater passus non est, qui filium dereliquit; aut si pater erat, qui patiebatur, ad quem deum exclamabat? Sed haec vox carnis et animae, id est hominis, non sermonis, nec spiritus, id est non dei, propterea emissa est, ut impassibilem deum ostenderet, qui sic filium dereliquit, dum hominem eius tradidit in mortem. Hoc et apostolus sensit, scribens: si pater filio non pepercit.[6]) Hoc et Esaias prior pronuntiavit: et dominus eum tradidit pro delictis nostris.[7]) Sic reliquit, dum non parcet, sic reliquit, dum tradit. Ceterum non reliquit pater filium, in cuius manibus filius spiritum suum posuit.[8]) Denique posuit, et statim obiit; spiritu enim manente in carne, caro omnino mori non potest. Ita relinqui a patre mori fuit filio. Filius igitur et moritur et resuscitatur a patre secundum scripturas.[9]) Filius ascendit in superiora coelorum,[10]) qui et descendit in interiora terrae.[11]) Hic sedet ad dexteram patris;[12]) non pater ad suam. Hunc videt Stephanus, cum lapidatur, adhuc stantem ad dexteram dei,[13]) ut exinde

1) Sic cod. Wouw. et Rig.; Rhen. in ed. I. Ita et spiritus dei pati possit in filio, quia non in patre pateretur; deinde e cod. Gorz.: Ita et qui possit in filio, quia non etc. Ed. Fran. Ita et spiritus dei qui pati possit, quia non etc. 2) Ita cod. Wouw. et Rig. Ceteri: quia si quid passus est, in filio quidem erat, ut pater cum filio pateretur in carne. 3) Rhen. sic e cod. Gorz.; ed. I. quia hoc retractatus. Nec quisquam negavit etc. 4) Rhen. cum ceteris edd. corr. non possumus, nisi etc. 5) Matth. 27, 46. 6) Rom. 8, 32. 7) Ies. 53, 6. 8) Luc. 23, 46. 9) 1 Cor. 15, 3. 10) Io. 3, 13. 11) Eph. 4, 9. 12) Marc. 16, 19. 13) Act. App. 7, 55.

sessurum, donec ponat illi pater omnes inimicos sub pedibus suis.[1]) Hic et venturus est rursus super nubes coeli, talis, qualis et ascendit.[2]) Hic interim acceptum a patre munus effudit, spiritum sanctum, tertium nomen divinitatis,[3]) unius praedicatorem monarchiae, sed et *οἰκονομίας* interpretatorem, si quis sermones novae prophetiae eius admiserit, et deductorem omnis veritatis, quae est in patre et filio et spiritu sancto secundum Christianum sacramentum.

31. Ceterum Iudaicae fidei ista res, sic unum deum credere, ut filium adnumerare ei nolis et post filium spiritum. Quid enim erit inter nos et illos, nisi differentia ista? quod opus evangelii? quae est substantia novi testamenti, statuens legem et prophetas usque ad Ioannem, si non exinde pater et filius et spiritus, tres crediti, unum deum sistunt? Sic deus voluit novare sacramentum, ut nove unus crederetur per filium et spiritum, ut coram iam deus in suis propriis nominibus et personis cognosceretur, qui et retro per filium et spiritum praedicatus non intelligebatur. Viderint igitur antichristi, qui negant patrem et filium. Negant enim patrem, dum eundem filium dicunt, et negant filium, dum eundem patrem credunt, dando illis, quae non sunt, auferendo, quae sunt. Qui vero confessus fuerit Christum filium dei, non patrem, deus in illo manet, et ipse in deo.[4]) Nos credimus testimonium dei, quo testatus est de filio suo. Qui filium non habet, nec vitam habet.[5]) Non habet autem filium, qui eum alium, quam filium credit.

ADVERSUS IUDAEOS.

1. Proxime accidit, disputatio habita est Christiano et proselyto Iudaeo; alternis vicibus contentioso fune uterque diem in vesperam traxerunt; obstrepentibus etiam quibusdam spectantibus ex partibus singulorum nubilo quodam

1) Ps. 110, 1. 2) Act. App. 1, 11. Luc. 21, 27. 3) Ita Rhen. in ed I., deinde ed. tertium numen divinitatis et tertium nomen maiestatis. Rig. tertium nomen divinitatis et tertium gradum maiestatis. 4) 1 Io. 4, 15. 5) 1 Io. 5, 9. 12.

veritas obumbrabatur. Placuit ergo, quod per concentum disputationis minus plene potuit dilucidari, inspici curiosius et lectionis stilo quaestiones retractatas terminare. Nam occasio quidem defendendi etiam gentibus sibi divinam gratiam habuit hinc praerogativam, quod sibi vindicare dei legem instituerit homo ex gentibus, nec de prosapia Israelitum Iudaeus. Hoc enim sat est, posse gentes admitti ad dei legem, ne Israel adhuc superbiat, quod gentes velut stillicidium situlae aut pulvis ex area[1]) deputentur; quamquam habeamus ipsum deum idoneum pollicitatorem et fidelem sponsorem, qui Abrahae promiserat, quod in semine eius benedicerentur omnes nationes terrae,[2]) et quod ex utero Rebeccae duo populi et duae gentes essent processurae[3]) utique Iudaeorum, id est Israelis, et gentium, id est noster. Uterque ergo et populus et gens est appellatus, ne de nominis appellatione privilegium gratiae sibi quis audeat defendere. Duos etenim populos et duas gentes processuras ex unius feminae utero deus destinavit, nec discrevit gratiam in nominis appellatione, sed in partus editione, ut, qui prior esset de utero processurus, minori subiiceretur, id est posteriori. Sic namque ad Rebeccam deus locutus est: duae gentes in utero tuo sunt, et duo populi de ventre tuo dividentur, et populus populum superabit, et maior serviet minori.[4]) Itaque cum populus seu gens Iudaeorum anterior sit tempore et maior per gratiam primae dignationis in lege, noster vero minor aetate temporum intelligatur, utpote[5]) in ultimo seculi spatio adeptus notitiam divinae miserationis; procul dubio secundum edictum divinae elocutionis prior et maior populus, id est Iudaicus, serviat necesse est minori, et minor populus, id est Christianus, superet maiorem. Nam et secundum divinarum scripturarum memorias populus Iudaeorum maior, id est antiquior, derelicto deo idolis servivit et divinitate abrelicta simulacris fuit deditus, dicente populo ad Aaron: fac nobis deos, qui nos antecedant.[6]) Quod cum ex monilibus feminarum et anulis virorum aurum fuisset igne conflatum et processisset eis bubulum caput, huic figmento universus Israel relicto deo

---

1) Ies. 40, 15. 2) Gen. 22, 18. 3) Gen. 25, 23. 4) ib. 5) Sic ed. Rig.; celeri: temporum de Rebecca, de duobus populis intelligitur, id posse in ult. etc. 6) Exod. 32, 23.

honorem dederunt, dicentes: hi sunt dii, qui nos eiecerunt de terra Aegypti. 1) Sic namque posterioribus temporibus, quibus reges eis imperabant, et cum Hieroboam vaccas aureas et lucos colebant et Bahali se mancipabant. 2) Unde probatur, eos semper idololatriae crimine reos designatos ex instrumento divinarum scripturarum. Noster vero populus minor, id est posterior, relictis idolis, quibus ante deserviebat, ad eundem deum conversus est, a quo Israel, ut supra memoravimus, abscesserat. Sic namque populus minor, id est posterior, populum maiorem superavit, dum gratiam divinae dignationis consequitur, a qua Israel est repudiatus.

2. Igitur gradum conferamus, et summam quaestionis ipsius certis lineis determinemus. Cur etenim deus, universitatis conditor, mundi totius gubernator, hominis plasmator, universarum gentium sator, legem per Moysen uni populo dedisse credatur, et non omnibus gentibus attribuisse dicatur? Nisi enim omnibus eam dedisset, nullo pacto ad eam etiam proselytos ex gentibus accessum habere permitteret. Sed ut congruit bonitati dei et aequitati ipsius, utpote plasmatoris generis humani, omnibus gentibus eandem legem dedit, quam certis et statutis temporibus observari praecepit, quando voluit, et per quos voluit, et sicut voluit. Namque in principio mundi ipsi Adae et Evae legem dedit, ne de fructu arboris plantatae in medio paradisi ederent, quod si contra fecissent, morte morerentur. 3) Quae lex eis sufficeret, si esset custodita. In hac enim lege Adae data omnia paecepta condita recognoscimus, quae postea pullulaverunt data per Moysen, id est: diliges dominum deum tuum de toto corde tuo et ex tota anima tua, 4) et diliges proximum tibi tanquam te. 5) Et non occides, non moechaberis, non fraudaveris, falsum testimonium non dices; honora patrem tuum et matrem, et alienum non concupisces. 6) Primordialis enim lex est data Adae et Evae in paradiso, quasi matrix omnium praeceptorum dei. Denique, si dominum deum suum dilexissent, contra praeceptum eius non fecissent; si proximum diligerent, id est semet ipsos, persuasioni serpentis non credidissent, atque ita in semet

---

1) Exod. 32, 4. 8. 1 Reg. 12, 28. 2) 1 Reg. 12, 28. 16, 31 sq. 3) Gen. 2, 17. 4) Deut. 6, 5. 5) Lev. 19, 18. 6) Exod. 20, 12—16.

ipsos homicidium non commisissent, excidendo de immortalitate, faciendo contra dei praeceptum; a furto quoque abstinuissent, si de fructu arboris clam non degustassent, nec a conspectu domini dei sui sub arbore delitescere gestissent, nec falsum adseveranti diabolo participes efficerentur, credendo ei, quod similes dei essent futuri, atque ita nec deum offendissent, ut patrem, qui eos de limo terrae quasi ex utero matris figuraverat; si alienum non concupissent, de fructu illicito non gustassent. Igitur in hac generali et primordiali dei lege, quam in arboris fructu observari deus sanxerat, omnia praecepta legis posterioris specialiter indita fuisse cognoscimus, quae suis temporibus edita germinaverunt. Eiusdem est enim postea docere legem, qui ante praemiserat praeceptum, quoniam et ipsius est erudire postea, qui ante iustos formare instituerat. Quid enim mirum, si is auget disciplinam, qui instituit, si is proficit, qui coepit? Denique ante legem Moysi scriptam in tabulis lapideis legem fuisse contendo non scriptam, quae naturaliter intelligebatur et a patribus custodiebatur. Nam unde Noë iustus inventus,[1] si non illum naturalis legis iustitia praecedebat? unde Abraham amicus dei deputatus, si non de aequitate et iustitia legis naturalis?[2] unde Melchisedech sacerdos dei summi nuncupatus,[3] si non ante Leviticae legis sacerdotium Levitae fuerunt, qui sacrificia deo offerebant? Sic enim post supra scriptos patriarchas data lex est Moysi, eo tempore, postea quam ab Aegypto excesserunt, post intervallum multorum temporum et spatia. Denique post quadringentos et triginta annos Abrahae data est lex. Unde intelligimus dei legem etiam ante Moysen, nec in Choreb tantum aut in Sina et in eremo primum, sed antiquiorem, primum in paradiso, post patriarchis, atque ita et Iudaeis certis temporibus reformatam, ut non iam ad Moysi legem ita attendamus, quasi ad principalem legem, sed ad subsequentem, quam certo tempore deus et gentibus exhibuit et repromissam per prophetas in melius reformavit, et praemonuit futuram, ut sicuti certo tempore data est lex per Moysen, ita temporaliter observata et custodita credatur. Nec adimamus hanc dei potestatem pro temporum conditione legis praecepta reformantem in hominis salutem. Denique qui

---

1) Gen. 6, 8. 2) Iac. 2, 23. 3) Gen. 14, 18.

contendit et sabbatum adhuc observandum quasi salutis medelam et circumcisionem octavi diei propter mortis comminationem, doceat, in praeteritum iustos sabbatizasse aut circumcidisse, et sic amicos dei effectos. Nam si circumcisio purgat hominem, deus Adam incircumcisum cum faceret, cur eum non circumcidit, vel postea quam deliquit, si purgat circumcisio? Certe in paradiso constituens eum incircumcisum, colonum paradisi praefecit. Igitur cum neque circumcisum neque sabbatizantem deus Adam instituerit, consequenter quoque sobolem eius, Abel, offerentem sibi sacrificia, incircumcisum nec sabbatizantem laudavit, accepto ferens, quae offerebat in simplicitate cordis, et reprobans sacrificium fratris Cain, qui quod offerebat, non recte dividebat. Noe quoque incircumcisum deus, sed et non sabbatizantem, de diluvio liberavit. Nam et Enoch iustissimum, non circumcisum nec sabbatizantem, de hoc mundo transtulit, qui necdum mortem gustavit, ut aeternitatis candidatus iam nobis ostenderet, nos quoque sine legis onere Moysis deo posse placere. Melchisedech quoque, summi dei sacerdos, incircumcisus et non sabbatizans ad sacerdotium dei allectus est. Et probatus Loth, frater Abrahae, quod pro meritis iustitiae sine legis observatione de Sodomitarum incendio sit liberatus.

3. Sed Abraham, inquis, circumcisus est.[1]) Sed ante deo placuit, quam circumcideretur, nec tamen sabbatizavit. Acceperat enim circumcisionem, sed quae esset in signum temporis illius, non in salutis praerogativam. Denique sequentes patriarchae incircumcisi fuerunt, ut Melchisedech, qui ipsi Abrahae iam circumciso, revertenti de proelio, panem et vinum obtulit[2]) incircumcisus. Sed et filius, inquit, Moysi tum ab angelo praefocatus fuisset, si non Seffora mater eius calculo praeputium infantis circumcidisset.[3]) Unde, inquit, maximum periculum est, si praeputium carnis quis non circumciderit. Et ideo, si salutem circumcisio omnimodo afferret, etiam ipse Moyses in filio suo non intermisisset, quo minus octava die circumcideret eum, quando constet Sefforam, coactam ab angelo, id fecisse in itinere. Consideremus itaque, quod non potuerit unius infantis coacta circumcisio omni populo praescribere et quasi legem huius

---

1) Gen. 17, 24. 2) Gen. 14, 18. 3) Exod. 4, 24 sq.

praecepti condere [in salutem.] Nam providens deus, quod hanc circumcisionem in signum, non in salutem, esset daturus populo Israel, idcirco filium Moysi, ducis futuri, instigat circumcidi, ut, cum coepisset per eum populo dare praeceptum circumcisionis, non aspernaretur populus, videns exemplum istud in ducis filio iam celebratum. Dari enim habebat circumcisio, sed in signum, unde Israel in novissimo tempore dignosci haberet, quando secundum sua merita in sanctam civitatem ingredi prohiberetur, secundum verba prophetarum dicentium: terra vestra deserta, civitates vestrae igni exustae, regionem vestram in conspectu vestro alieni comedent, et deserta et subversa a populis extraneis; derelinquetur filia Sion, sicut casa in vinea, et sicut custodiarium in cucumerario, et quasi civitas, quae expugnatur.[1]) Et ideo subsequens sermo prophetae exprobrat eis, dicens: filios generavi et exaltavi, ipsi autem spreverunt me.[2]) Et iterum: etsi extenderitis manus, avertam faciem meam a vobis; etsi multiplicaveritis preces, non exaudiam vos; manus enim vestrae sanguine plenae sunt.[3]) Et iterum: vae gens peccatrix, populus plenus peccatis, filii scelerati, dereliquistis deum, et in indignationem misistis sanctum Israel.[4]) Haec igitur dei providentia fuit dandi circumcisionem Israel in signum, unde dignosci posset, cum adveniret tempus, quod meritis suis supradictis in Hierusalem admitti prohiberetur, quod et quia futurum erat nuntiabatur, et quia factum videmus, recognoscimus. Sicut ergo circumcisio carnalis, quae temporalis erat, tributa est in signum populo contumaci, ita spiritalis data est in salutem populo obaudienti, dicente propheta Hieremia: innovate vobis novitatem, et nolite seminare in spinis;[5]) circumcidimini deo, et circumcidite praeputium cordis vestri.[6]) Et alio loco dicit: ecce enim dies veniunt, dicit dominus, et disponam domui Iudae et domui Iacob testamentum novum, non tale, quale iam dedi patribus eorum in die, quo eos eduxi de terra Aegypti.[7]) Unde intelligimus, et priorem circumcisionem tunc datam cessaturam, et novam legem non talem, qualem iam dederat patribus, processuram adnuntiari, sicut Esaias praedicavit

1) Ies. 1, 7 sq. 2) ib. v. 2. 3) ib. v. 15. 4) ib. v. 4. 5) Cod. Fuld.: innovate vobis, et ne seminaveritis in spinis. 6) Ier. 4, 3 sq. 7) Ier. 31, 31 sq.

dicens: quod in novissimis diebus manifestus futurus esset mons domini et domus dei super vertices montium, et exaltabitur, inquit, super colles, et venient super illum omnes gentes, et ambulabunt multi et dicent: venite, ascendamus in montem domini et in domum dei Iacob,[1]) non in Esau prioris filii, sed in Iacob sequentis, id est populi nostri, cuius mons Christus est, sine manibus concidentium praecisus, implens omnem terram, apud Danielem[2]) ostensus. Denique ex hac domo dei Iacob etiam legem novam processuram sequentibus verbis adnuntiat Esaias, dicens: de Sion enim exiet lex et verbum domini ex Hierusalem, et iudicabit inter gentes, (id est inter nos, qui ex gentibus sumus vocati,) et concident, inquit, gladios suos in aratra et lanceas suas in falces, et non accipiet gens super gentem gladium, et iam non discent proeliari.[3]) Igitur intelliguntur alii, quam nos, qui nova lege edocti ista observamus, obliterata veteri lege, cuius abolitionem futuram actus ipse demonstrat? Nam vetus lex ultione gladii se vindicabat, et oculum pro oculo eruebat, et vindictam iniuriae retribuebat; nova autem clementiam designabat, et pristinam ferocitatem gladiorum et lancearum ad tranquillitatem convertebat, et belli pristinam in aemulos legis et hostes exsecutionem in pacificos actus arandae et colendae terrae reformabat. Igitur, sicut supra ostendimus, quod vetus lex et circumcisio carnalis cessatura pronuntiata est, ita et novae legis et spiritalis circumcisionis observantia in pacis obsequia eluxit. Populus enim, inquit, quem non noveram, servivit mihi, in auditu auris obedivit mihi.[4]) Prophetae adnuntiaverunt. Quis autem populus, qui deum ignorabat, nisi noster, qui retro deum nesciebamus? et quis in auditu auris obedivit ei, nisi nos, qui relictis idolis ad deum conversi sumus? Nam Israel, qui deo fuerat cognitus, quique ab eo in Aegypto exaltatus fuerat, et per Erythraeum pelagum transvectus est, quique in eremo manna cibatus quadraginta annis, ad instar aeternitatis redactus, nec humanis passionibus contaminatus, aut seculi huius cibis pastus, sed angelorum panibus, manna cibatus,[5]) satisque beneficiis deo obligatus, domini et dei sui oblitus est, dicens ad Aaron:

---

1) Ies. 2, 2 sq. 2) Dan. 2, 35. 3) Ies. 2, 3 sq. 4) Ps. 18, 44 sq. 5) Ps. 78, 24.

fac nobis deos, qui nos praecedant; Moyses enim ille, qui nos eiecit de terra Aegypti, dereliquit nos, et quid illi acciderit, nescimus.[1]) Et ideo nos, qui non populus dei retro, facti sumus populus eius accipiendo novam legem supra dictam et novam circumcisionem ante praedictam.

4. Sequitur itaque, ut, quatenus circumcisionis carnalis et legis veteris abolitio expuncta suis temporibus demonstratur, ita sabbati quoque observatio temporalis fuisse demonstretur. Dicunt enim Iudaei, quod a primordio sanctificaverit deus diem septimum requiescendo in eo ab omnibus operibus suis, quae fecit, et inde etiam Moyseu dixisse ad populum: mementote diem sabbatorum, sanctificare eum; omne opus servile non facietis in eo,[2]) praeterquam quod ad animam pertinet. Unde nos intelligimus magis, sabbatizare nos ab omni opere servili semper debere, et non tantum septimo quoque die, sed per omne tempus. Ac per hoc quaerendum nobis, quod sabbatum nos deus vellet custodire? Nam sabbatum aeternum, et sabbatum temporale scripturae designant. Dicit enim Esaias propheta: sabbata vestra odit anima mea;[3]) et alio loco dicit: sabbata mea profanastis.[4]) Unde dignoscimus sabbatum temporale esse humanum, et sabbatum aeternum censeri divinum, de quo per Esaiam praedicat: et erit, inquit, mensis ex mense et dies de die et sabbatum de sabbato, et veniet omnis caro adorare in Hierusalem, dicit dominus.[5]) Quod intelligimus adimpletum temporibus Christi, quando omnis caro, id est omnis gens, adorare in Hierusalem venit, deum patrem, per Iesum Christum filium eius, sicut per prophetam praedictum est: ecce proselyti per me ad te ibunt.[6]) Sic igitur ante hoc sabbatum temporale erat et sabbatum aeternum praeostensum et praedictum, quomodo et ante circumcisionem carnalem fuit et spiritalis circumcisio praeostensa. Denique doceant, sicuti iam praelocuti sumus, Adam sabbatizasse, aut Abel hostiam deo sanctam offerentem sabbati religione placuisse, aut Enoch translatum sabbati cultorem fuisse, aut Noe, arcae fabricatorem, propter diluvium immensum sabbatum observasse, aut Abraham in observatione sabbati Isaac filium suum obtulisse, aut Melchisedech in suo

---

1) Exod. 32, 1. 2) Exod. 20, 8 sqq. 3) Ies. 1, 14. 4) Ezech. 22, 8. 5) Ies. 66, 23. 6) Ies. 49. (?)

sacerdotio legem sabbati accepisse. Sed dicturi sunt Iudaei, ex quo hoc praeceptum datum est per Moysen, exinde observandum fuisse. Manifestum est itaque, non aeternum nec spiritale, sed temporale fuisse praeceptum, quod quandoque cessaret. Denique adeo non in vacatione sabbati, id est diei septimi, haec sollemnitas celebranda est, ut Iesus Nave eo tempore, quo Hiericho civitatem debellabat, praeceptum sibi a deo diceret, uti populo mandaret, ut sacerdotes arcam testamenti dei septem diebus circumferrent in circuitu civitatis, atque ita septimi diei circuitu peracto, sponte ruerunt muri civitatis.[1]) Quod ita factum est, ut finito spatio diei septimi, sicut praedictum erat, ruerent muri civitatis. Ex quo manifeste ostenditur, in numero istorum dierum septem incurrisse diem sabbati. Septem enim dies, undecunque initium acceperint, sabbati diem secum concludant necesse est, quo die non tantum sacerdotes sint operati, sed et in ore gladii praeda facta sit civitas ab omni populo Israel. Nec dubium est opus servile eos operatos, cum praedas belli agerent ex dei praecepto. Nam et temporibus Machabaeorum[2]) sabbatis pugnando fortiter fecerunt, et hostes allophylos expugnaverunt, legemque paternam ad pristinum vitae statum pugnando sabbatis revocaverunt. Nec putem aliam legem eos defendisse, nisi in qua de die sabbatorum meminerant esse praescriptum. Unde manifestum est, ad tempus et praesentis caussae necessitatem huiusmodi praecepta valuisse, et non ad perpetui temporis observationem huiusmodi legem eis deum ante dedisse.[3])

5. Sic et sacrificia terrenarum oblationum et spiritalium sacrificiorum praedicata ostendimus, et quidem a primordio maioris filii, id est Israel, terrena fuisse in Cain praeostensa sacrificia, et minoris filii Abel, id est populi nostri, sacrificia diversa demonstrata. Namque maior natu Cain de fructu terrae obtulit munera deo, minor vero filius Abel de fructu ovium suarum. Respexit deus in Abel et in munera eius, in Cain autem et in munera eius non respexit. Et dixit deus ad Cain: quare concidit vultus tuus? quoniam[4]) si recte quidem offeras, non recte autem dividas,

---

1) Ios. 6, 4 sq. 2) 1 Macc. 2, 41 sqq. 3) Praeter Rigaltium edd. omnes: necessitatem convaluisse, ut non — eis deus ante dedisset. 4) Cod. Fuld. et Rig. nonne si etc.

peccasti; quiesce. Ad te enim conversio eius, et tu dominaberis eius.[1]) Et tunc dixit Cain ad Abel fratrem suum: eamus in campum, et abiit cum eo illic, et interfecit eum. Et tunc dixit deus ad Cain: ubi est frater tuus? Et dixit: nescio; numquid custos sum ego fratris mei? Et dixit ei deus: vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Propter quod maledicta terra, quae aperuit os suum ad excipiendum sanguinem fratris tui. Gemens et tremens eris super terram,[2]) et omnis qui te invenerit occidet.[3]) Ex hoc igitur duplicia duorum populorum sacrificia praeostensa iam tunc a primordio animadvertimus. Denique cum per Moysen in Levitico lex sacerdotalis conscriberetur, invenimus praescriptum populo Israeli,[4]) ut sacrificia nullo alio in loco offerrentur deo, quam in terra promissionis, quam dominus deus daturus esset populo Israeli et fratribus eorum, et introducto Israel, illic celebrarentur sacrificia et holocausta tam pro peccatis quam pro animabus, et nusquam alibi nisi in terra sancta. Cur itaque postea per prophetas praedicat spiritus, futurum, ut in omni terra aut in omni loco offerantur sacrificia deo, sicuti ipse per Malachiam angelum, unum ex duodecim prophetis, dicit: non recipiam sacrificium de manibus vestris, quoniam ab oriente sole usque ad occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit dominus omnipotens; et in omni loco offeruntur sacrificia munda nomini meo.[5]) Item in psalmis David dicit: afferte deo patriae gentium, (indubitate, quod in omnem terram exire habebat praedicatio apostolorum,) afferte deo claritatem et honorem, afferte deo sacrificia nominis eius; tollite hostias et introite in atria eius.[6]) Namque quod non terrenis sacrificiis, sed spiritalibus deo litandum sit, ita legimus, ut scriptum est: cor contribulatum[7]) hostia est dei.[8]) Et alibi: sacrifica deo sacrificium laudis, et redde altissimo vota tua.[9]) Sic itaque sacrificia spiritalia

---

1) Iidem: Ad te enim conv. tua, et ipse tui dominabitur. 2) Pamel. et Rig. terram. Et dixit Cain ad dominum: maius delictum meum, quam ut remittatur mihi, et eiicies me hodie a facie terrae, et a facie tua abscondar, et ero gemens et tremens super terram, et omnis qui me invenerit occidet. 3) Gen. 4, 3 sqq. 4) Deut. 12, 1. 5 sq. cf. Lev. 17, 3 sqq. 5) Mal. 1, 10 sq. 6) Ps. 96, 7 sq. 7) Cod. Fuld. et Rig. contrib. et humiliatum. 8) Ps. 51, 19. 9) Ps. 50, 14.

laudis designantur, et cor contribulatum acceptabile sacrificium deo demonstratur. Itaque quomodo carnalia sacrificia reprobata intelliguntur, de quibus et Esaias loquitur, dicens: quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? dicit dominus,[1]) ita sacrificia spiritalia accepta praedicantur, ut prophetae adnuntiant: quoniam etsi attuleritis, inquit, mihi similam, vanum est; incensum abominatio est mihi.[2]) Et alibi dicit: holocaustomata et sacrificia vestra et adipem hircorum et sanguinem taurorum nolo; nec si veniatis videri mihi, quis enim exquisivit haec de manibus vestris?[3]) [Spiritalia vero sacrificia, de quibus praedictum est, et sicut supra dicit: non est mihi voluntas in vobis, dicit dominus. Sacrificia non accipiam de manibus vestris, quoniam ab oriente sole usque in occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit dominus.][4]) De spiritalibus vero sacrificiis addit dicens: et in omni loco sacrificia munda offerentur nomini meo, dicit dominus.[5])

DE SABBATO ET CIRCUMCISIONE ET LEGIS ET VETERIS ET NOVAE OBSERVATIONE.[6])

6. Igitur cum manifestum sit, et sabbatum temporale ostensum et sabbatum aeternum praedictum, circumcisionem carnalem praedictam et circumcisionem spiritalem praeindicatam, legem quoque temporalem et legem aeternalem denuntiatam, sacrificia carnalia et sacrificia spiritalia praeostensa, sequitur, ut praecedenti tempore datis omnibus istis praeceptis carnaliter populo Israel superveniret tempus, quo legis antiquae et ceremoniarum veterum praecepta cessarent, et novae legis promissio et spiritalium sacrificiorum agnitio et novi testamenti pollicitatio superveniret, fulgente nobis lumine ex alto, qui sedebamus in tenebris et in umbra mortis detinebamur.[7]) Itaque necessitas nobis incumbit, ut, quoniam praedicatam novam legem a prophetis praediximus, et non talem, qualis iam data esset patribus eorum

---

1) Ies. 1, 11. 2) ib. v. 13. — Cod. Fuld. et Rig. vanum supplicamentum execramentum mihi est. Et adhuc dicit: holocaustomata etc. 3) ib. v. 11 sq. 4) Verba uncis inclusa delevit Rig., nec sunt in cod. Fuld. vv. Spiritalia — manibus vestris. 5) Mal. 1, 11. 6) Has inscriptiones et hic et deinde Rigalt. delevit. 7) Luc. 1, 78 sq. — Rhen. add. oriretur lumen, quae vv. e Matth. 4, 16. male petita Pamel. et Rig. eiecerunt.

eo tempore, quo eos de terra Aegypti produxit, ostendere et probare debeamus, tam legem illam veterem cessasse, quam legem novam promissam nunc operari. Et quidem inprimis quaerendum, an exspectetur novae legis lator et novi testamenti haeres et novorum sacrificiorum sacerdos et novae circumcisionis purgator et aeterni sabbati cultor, qui legem veterem compescat, et novum[1]) testamentum statuat, et nova sacrificia offerat, et ceremonias antiquas reprimat, et circumcisionem veterem cum suo sibi sabbato compescat, et novum regnum, quod non corrumpatur, adnuntiet.

DE NATIVITATE CHRISTI. ADVENTUS PRIMUS.

Hic, inquam, novae legis lator, sabbati spiritalis cultor, sacrificiorum aeternorum antistes, regni aeterni aeternus dominator, quaerendum, an iam venerit, nec ne. Et si iam venit, serviendum est illi, si necdum venit, sustinendus est, dummodo manifestum sit, adventu eius comprimi legis veteris praecepta, et operari debere novae legis exordia. Et in primis definiendum est, non potuisse cessare legem antiquam et prophetas, nisi venisset is, qui per eandem legem et per eosdem prophetas venturus adnuntiabatur.

7. Igitur in isto gradum conferamus, an, qui venturus Christus adnuntiabatur, iam venerit, an venturus adhuc speretur. Quod ipsum ut probari possit, etiam tempora sunt nobis requirenda, quando venturum Christum prophetae adnuntiaverunt, ut, si intra ista tempora recognoverimus venisse eum, sine dubio ipsum esse credamus, quem venturum prophetae canebant, in quem nos, gentes scilicet, credituri adnuntiabamur, et cum constiterit venisse, indubitate etiam legem novam ab ipso datam esse credamus, et testamentum novum in ipso et per ipsum nobis dispositum non diffiteamur. Venturum enim Christum, nec Iudaeos refutare scimus, utpote qui in adventum eius spem suam porrigant. Nec de isto pluribus quaerendum, cum retro omnes prophetae de eo praecinuerint, ut Esaias dicit: sic dicit dominus deus Christo meo domino, cuius tenui dextram, ut exaudiant illum gentes; fortitudines regum disrumpam, aperiam ante illum portas, et civitates non claudentur illi.[2]) Quod ipsum

1) Rhen. vetus. 2) Ies. 45, 1.

adimpletum videmus. Cui enim dexteram tenet pater deus, nisi Christo, filio suo? quem exaudierunt omnes gentes, id est, cui omnes gentes crediderunt, cuius et praedicatores apostoli in psalmis David ostenduntur: in universa, inquit, terra exiit sonus eorum, et usque ad terminos terrae verba eorum. [1]) In quem enim alium universae gentes crediderunt, nisi in Christum, qui iam venit? Cui enim et aliae gentes crediderunt, Parthi, Medi, Elamitae, et qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, et incolentes Pontum et Asiam et Pamphyliam, immorantes Aegyptum, et regionem Africae, quae est trans Cyrenen, inhabitantes, Romani et incolae tunc, et in Hierusalem Iudaei, [2]) et ceterae gentes, etiam Getulorum varietates, et Maurorum multi fines, Hispaniarum omnes termini, et Galliarum diversae nationes, et Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, et Sarmatarum et Dacorum et Germanorum et Scytharum et abditarum multarum gentium et provinciarum et insularum multarum nobis ignotarum, et quae enumerare minus possumus? In quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit, regnat, utpote ante quem omnium civitatum portae sunt apertae, et cui nullae sunt clausae, ante quem serae ferreae sunt comminutae, et valvae aereae apertae. [3]) Quamquam et ista spiritaliter sint intelligenda, quae praecordia singulorum variis modis a diabolo obsessa fide Christi sint reserata; attamen perspicue sunt adimpleta, utpote in quibus omnibus locis populus nominis Christi inhabitet. Quis enim omnibus gentibus regnare potuisset, nisi Christus, dei filius, qui omnibus in aeternum regnaturus nuntiabatur?

DE REGNO CHRISTI AETERNO.

Nam si Salomon regnavit, sed in finibus Iudae tantum, a Bersabeae usque Dan termini regni eius signantur. Si vero Babyloniis et Parthis regnavit Darius, [non habuit potestatem ulterius, ultra fines regni sui,] [4]) non habuit in omnibus gentibus potestatem; si Aegyptiis Pharao, vel quisquis ei in haereditate regni successit, illic tantum potitus est regni sui dominium; si Nabuchodonosor cum suis regulis, ab India usque Aethiopiam habuit regni sui terminos; si

---

1) Ps. 19, 5. 2) Act. App. 2, 9 sqq. 3) Ies. 45, 1 sq. 4) Verba uncis inclusa desunt apud Rig.

Alexander Macedo, nunquam Asiam universam et ceteras regiones, posteaquam devicerat, tenuit; si Germani, adhuc usque limites suos transgredi non sinuntur. Britanni intra oceani sui ambitum clausi [1]) sunt, Maurorum gentes et Getulorum barbaries a Romanis obsidentur, ne regionum [2]) suarum fines excedant. Quid de ipsis Romanis [3]) dicam, qui de legionum suarum praesidiis imperium suum muniunt, nec trans istas gentes porrigere vires regni sui possunt? Christi autem regnum et nomen ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus supra enumeratis colitur, ubique regnat, ubique adoratur; omnibus ubique tribuitur aequaliter; non regis apud illum maior gratia, non barbari alicuius inferior [4]) laetitia, non dignitatum aut natalium cuiusquam discreta merita; omnibus aequalis, omnibus rex, omnibus iudex, omnibus deus et dominus est. Nec dubites credere, quod adseveramus, [5]) cum videamus fieri.

8. Itaque requirenda tempora praedictae et futurae nativitatis Christi et passionis eius et exterminii civitatis Hierusalem, id est vastationis eius.

DE PASSIONE CHRISTI ET VASTATIONE HIERUSALEM.

Dicit enim Daniel, et civitatem sanctam et sanctum exterminari cum duce venturo, et destrui pinnaculum usque ad interitum. [6]) Venturi itaque Christi ducis sunt tempora requirenda, quae investigabimus in Daniele, quibus computatis probabimus, venisse eum etiam ex temporibus praescriptis et ex signis competentibus et ex operationibus eius. Quae probamus ex consequentibus, quae post adventum eius futura adnuntiabantur, ut tam adimpleta omnia quam prospecta credamus. [7]) Sic igitur de eo Daniel praedicavit, ut, et quando et quo in tempore gentes esset liberaturus, ostenderet, et quoniam post passionem Christi ista civitas exterminari haberet. Dicit enim sic: In primo anno sub Dario, filio Assveri, ex semine Medorum, qui regnavit super

---

1) Sic cod. Fuld.; Rhen. Britanniae i. o. amb. conclusae sunt. 2) Rhen. in ed. I. barbariae — religionum, quae vv. deinde ipse in barbaries et regionum mutavit. 3) Sic cod. Fuld. Ceteri: de Rom. 4) Sic cod. Fuld. et Rig.; ceteri: imperiosi. 5) Ita cod. Fuld. et Rig.; ceteri: adseveras vel adseveres. 6) Dan. 9, 26. 7) Cod. Fuld.: ut iam adimpleta omnes praecepta credamus.

regnum Chaldaeorum, ego Daniel intellexi in libris numerum annorum. Et adhuc me loquente in oratione, ecce vir Gabriel, quem vidi in visione in principio, volans, et tetigit me, quasi hora sacrificii vespertini, et intelligere fecit me, et locutus est mecum, et dixit: Daniel, nunc exivi imbuere te intelligentia, in principio obsecrationis tuae exivit sermo. Et ego veni, ut adnuntiem tibi, quia vir desideriorum tu es, et cogita in verbo et intellige in visione. LXX hebdomadae breviatae sunt super plebem tuam et super civitatem sanctam, quoad usque inveteretur delictum, et signentur peccata, et exorentur iustitiae, et inducatur iustitia aeterna, et ut signetur visio et prophetes, et ut ungatur sanctus sanctorum. Et scies et perspicies et intelliges a profectione sermonis integrando et reaedificando Hierusalem usque ad Christum ducem hebdomadas septem et dimidiam et LXII et dimidiam;[1]) et convertet et aedificabitur in laetitiam et convallationem, et innovabuntur tempora; et post hebdomadas has LXXII,[2]) et exterminabitur unctio, et non erit; et civitatem et sanctum[3]) exterminabit cum duce adveniente, et concidentur, quomodo in cataclysmo usque ad finem belli, quod concidetur usque ad interitum; et confirmabit testamentum in multis. Hebdomada una et dimidia hebdomadis auferetur meum sacrificium et libatio, et in sancto exsecratio vastationis, et usque ad finem temporis consummatio dabitur super hac vastatione.[4]) Animadvertamus igitur terminum, quomodo in vero praedixit[5]) LXX hebdomadas futuras, in quibus si receperint eum, aedificabitur in latitudinem et in longitudinem, et innovabuntur tempora. Providens autem deus, quid esset futurum, quoniam non tantum non recipient eum, verum et insequentur et tradent eum morti, et recapitulavit et dixit, in LXXII hebdomadibus nasci illum et ungi sanctum sanctorum, hebdomades autem VII et dimidia cum implerentur, pati habere, et civitatem exterminari post unam et dimidiam hebdomadam, quo scilicet tempore septem et dimidia hebdomadae completae sunt. Dicit enim sic: et civitatem et sanctum exterminari cum duce venturo, et concidentur sicut in cataclysmo,

---

1) Rigaltianam scripturam hic et in iis, quae sequuntur, probavimus. Rhen. hebdomades LXII. et dimidiam. 2) Rhen. LXII. 3) Rhen. et civitatem sanctam. 4) Dan. 9, 1 sq. 21—27. 5) Rhen. quomodo in verbo quas dixit.

et destruet pinnaculum usque ad interitum.[1]) Unde igitur ostendimus, quoniam venit Christus intra LXII et dimidiam hebdomadas? Numerabimus autem a primo anno Darii, quomodo in ipso tempore ostenditur Danieli visio ipsa. Dicit enim: et intellige et coniice a profectione sermonis, respondere[2]) me tibi haec. Unde a primo anno Darii debemus computare, quando hanc visionem vidit Daniel. Videamus igitur anni quomodo impleantur usque ad adventum Christi. Darius enim regnavit annis XIX. Artaxerxes regnavit annis XL. Deinde rex Ochus, qui et Cyrus, regnavit annis XXIV. Argus anno uno. Alius Darius, qui et Melas nominatus est, annis XXII. Alexander Macedo annis XII.[3]) Deinde post Alexandrum, qui et Medis et Persis regnarat, quos revicerat et in Alexandria regnum suum firmaverat, quando et nomine suo eam appellavit, regnavit[4]) illic in Alexandria Soter annis XXXV, cui succedens Philadelphus regnavit annis XXXVIII.[5]) Huic succedit Euergetes, annis XXV. Deinde Philopator annis XVII. Post hunc Epiphanes, annis XXIV. Item alius Euergetes, annis XXIX.[6]) Soter annis XXXIV.[7]) Ptolemaeus annis XXXVIII.[8]) Cleopatra annis XX. mensibus VI.[9]) Item adhuc Cleopatra conregnavit Augusto annis XIII. Post Cleopatram Augustus aliis annis XLIII;[10]) nam omnes anni imperii Augusti fuerunt anni LVI. Videmus autem, quoniam quadragesimo et primo anno imperii Augusti, quo post mortem Cleopatrae imperavit, nascitur Christus. Et supervixit idem Augustus, ex quo nascitur Christus, annis XV, et erunt reliqua tempora annorum, in diem nativitatis Christi, anni XLI. Efficiuntur autem anni CCCCXXXVII, menses VI.[11]) Unde adimplentur LXII hebdomadae et dimidia, quae efficiunt annos CCCCXXXVII,

---

1) Dan. 9, 26. 2) Rig. e cod. Fuld.: ad perfectionem sermonis respondente etc. Cod. Divion.: a prophetatione sermonis huius unde a primo etc. Rhen. ed. I.: a profectione; in margine: a prophetatione. 3) Rhen. ed. I. annis X., sed in margine: annis XII. 4) Rhen. postea regnavit. 5) Ita ed. Fran. et Rig., nisi quod in iis scriptum est: annis triginta novem. Rhen. cui succedit Phil. et regnavit annis XXXVIII. 6) Sic ed. Fran., Rig., Rhen. ed. I. in margine; edd. ceteri: annis XXVII. 7) Ed. Franeker., Rigalt. annis XXXVIII. 8) Ita ed. Fran., Rig., Rhen. ed. I. in margine; cet. annis XXXVII. 9) Rhen. mensibus V. 10) Rhen. annis XLVIII. 11) Cod. Fuld.: in diem nativ. Christi annum XLI., post mortem Cleopa-

menses VI, in diem nativitatis Christi. Et manifestata est iustitia aeterna, et unctus est sanctus sanctorum, id est Christus, et signata est visio et prophetia, et dimissa sunt peccata, quae per fidem nominis Christi omnibus in eum credentibus remittuntur. Quid est autem, quod dicit signari visum et prophetiam? quoniam omnes prophetae nuntiabant de illo, quod esset venturus et pati haberet. Igitur quoniam adimpleta est prophetia per adventum eius, propterea signari visionem et prophetiam dicebat, quoniam ipse est signaculum omnium prophetarum, adimplens omnia, quae retro de eo prophetae nuntiaverant. Post adventum enim Christi et passionem ipsius iam non visio neque prophetes est, qui Christum nuntiet venturum. Denique hoc si non ita est, exhibeant Iudaei prophetarum post Christum aliqua volumina, angelorum aliquorum visibilia miracula, quae retro patriarchae viderunt usque ad adventum Christi, qui iam venit, ex quo signata est visio et prophetia, id est statuta. Et merito evangelista: lex et prophetae usque ad Ioannem baptizatorem.[1]) Baptizato enim Christo, id est sanctificante aquas in suo baptismate, omnis plenitudo spiritalium retro charismatum in Christo cesserunt, signante visionem et prophetias omnes, quas adventu suo adimplevit. Unde firmissime dicit, adventum eius signare visum et prophetas. Itaque ostendentes et numerum annorum et tempus LX duarum et dimidiae hebdomadarum adimpletarum, tunc venisse Christum, id est natum; videamus, aliae VII et dimidiae hebdomades, quae sunt subdivisae in abscissione priorum hebdomadarum, in quo actu sint adimpletae. Post enim Augustum, qui supervixit post nativitatem Christi, anni XV efficiuntur; cui successit Tiberius Caesar, et imperium habuit annis XXII, mensibus VII, diebus XX.[2]) Huius quintodecimo anno imperii passus est Christus, annos habens quasi XXX, cum pateretur. Item Caius Caesar, qui et Caligula, annis III, mensibus VIII, diebus XIII. Tiberius Claudius annis XIII, mensibus VII, diebus XX.[3]) Nero Caesar annis

---

trae XX. et VIII. Augusto, efficiuntur anni CCCCXXX. et VII. menses V. in die nativitatis. Rig.: anni CCCCXXXVII, menses VI. Rhen.: menses V. 1) Matth. 11, 13. 2) Rhen. ed. I. in margine: diebus XXVIII. Cod. Fuld.: annis XX. mens. VII. diebus XXVIII. 3) Verba Tiberius — diebus XX. desunt apud Rig.

XI,[1]) mensibus IX, diebus XIII. Galba mensibus VII, diebus VI. Otho mensibus III, diebus V. Vitellius mensibus VIII, diebus X. Vespasianus anno primo imperii sui debellavit Iudaeos, et fiunt anni LII,[2]) menses VI. Nam imperavit annis XI,[3]) atque ita in diem expugnationis suae[4]) Iudaei impleverunt hebdomadas LXX praedictas a Daniele. Igitur expletis his quoque temporibus et debellatis Iudaeis, postea cessaverunt illic libamina et sacrificia, quae exinde illic celebrari non potuerunt; nam et unctio illic exterminata est post passionem Christi. Erat enim praedictum, exterminari illic unctionem, sicut est in psalmis prophetatum: exterminaverunt manus meas et pedes.[5]) Quae passio huius exterminii intra tempora LXX hebdomadarum perfecta est sub Tiberio Caesare, coss. Rubellio Gemio et Rufio Gemino,[6]) mense Martio, temporibus paschae, die VIII Calendarum Aprilium, die prima azymorum, quo agnum ut occiderent ad vesperam, a Moyse fuerat praeceptum. Itaque omnis synagoga filiorum Israel eum interfecit, dicentes ad Pilatum, cum vellet eum dimittere: sanguis huius super nos et super filios nostros;[7]) et: si hunc dimiseris, non es amicus Caesaris;[8]) ut adimpleri possent omnia, quae de eo fuerant scripta.

ITEM PROBATIO NATIVITATIS CHRISTI.

9. Incipiamus igitur probare nativitatem Christi a prophetis esse nuntiatam. Sic Esaias dicit: Audite domus David, non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam deus praestat certamen, propter hoc ipse deus dabit vobis signum. Ecce virgo concipiet et pariet filium, et vocabitis nomen eius Emmanuel, quod interpretatur nobiscum deus. Butyrum et mel manducabit, quoniam, priusquam cognoscat infans vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci, et spolia Samariae adversus regem Assyriorum.[9]) Itaque

---

1) Ed. Fran. Rig. annis IX. 2) Sic Rig., ed. Fran., Rhen. in margine; cet. anni XLII. 3) Ed. Fran. et Rig. annis novem. 4) Cod. Fuld.: Caligula annis III. m. VIII. d. XIII. Nero annis XI. m. IX. d. XIII. Galba m. VII. d. VI. Otho III. diebus. Vitellius m. VIII. d. XX. et VII. Vespasianus anno primo imperii sui debellat Iudaeos, et fiunt anni XL. et duo, m. VI., dies VII. Nam imperavit annis XII. Atque ita in die suae expugnationis etc. 5) Ps. 22, 17. 6) Rig. Fufio Gemino. 7) Matth. 27, 25. 8) Io. 19, 12. 9) Ies. 7, 13 sqq. 8, 4.

dicunt Iudaei,[1]) provocemus istam praedicationem Esaiae, et faciamus comparationem, an Christo, qui iam venit, competat illic primo nomen, quod Esaias praedicavit, et insignia eius, quae de eo nuntiavit. Equidem Esaias praedicat eum Emmanuelem vocari oportere, dehinc virtutem sumpturum Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. Porro, inquiunt, iste, qui venit, neque sub eiusmodi nomine est dictus neque re bellica functus. At nos e contrario admonendos eos existimavimus, uti cohaerentia quoque huius capituli recognoscant; subiuncta est enim et interpretatio Emmanuel, nobiscum deus, uti non solum sonum nominis spectes, sed et sensum. Sonus enim Hebraicus, quod est Emmanuel, id est nobiscum deus, suae gentis est. Sensus autem eius, quod est deus nobiscum, ex interpretatione communis est.[2]) Quaere ergo, an ista vox, nobiscum deus, quod est Emmanuel, exinde, quo Christus illuxit, agitetur in Christo. Et puto, ex toto non negabis. Nam qui ex Iudaismo credunt Christo, ex quo in eum credunt, Emmanuel cum volent dicere, nobiscum deum esse significant, atque ita constat iam, venisse illum, qui praedicabatur Emmanuel, quia, quod significat Emmanuel, venit, id est nobiscum deus. Aeque sono nominis inducuntur, cum virtutem Damasci et spolia Samariae et regnum Assyriorum sic accipiunt, quasi bellatorem portendant Christum, non animadvertentes, quid scriptura praemittat, quoniam priusquam cognoscat puer vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. Ante est enim, inspicias[3]) aetatis demonstrationem, an virum iam Christum exhibere ista aetas possit, nedum imperatorem; scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans, et signum belli non tuba, sed crepitaculo daturus, nec ex equo vel de muro, sed de nutricis et gerulae suae dorso sive collo hostem designaturus, atque ita Damascum et Samariam pro mammis subacturus. Aliud est, si penes vos infantes in proelium erumpunt, credo ad solem uncti

---

1) Quae sequuntur usque ad finem libri maximam partem e lib. III. adv. Marcionem cap. 7 et sqq. compilata et consarcinata esse, docuerunt Semler in diss. in Tertull. §. 11. et A. Neander in Antignostico p. 511 sqq. 2) Haec verba Sensus — communis est in margine cod. Paterniacensis adscripta Rhen. ceterique edd. in contextum receperunt. 3) Rig. in spicas.

prius, dehinc pannis armati, et butyro stipendiati, qui ante norint lanceare, quam lancinare. Enimvero si nusquam hoc natura concedit, ante militare, quam virum facere, ante virtutem Damasci sumere, quam patrem nosse, sequitur, ut figurate pronuntiatum videatur. Sed et virginem, inquiunt, parere natura non patitur, et tamen credendum est prophetae. Et merito. Praestruxit enim fidem incredibili rei, dicendo, quod signum esset futurum. Propterea, inquit, dabitur vobis signum. Ecce virgo concipiet in utero et pariet filium. Signum autem a deo nisi novitas aliqua monstruosa fuisset, signum non videretur. Denique si, quando ad deiiciendos aliquos ab hac divina praedicatione vel convertere [singulos] simplices quosque gestitis, mentiri audetis, quasi non virginem, sed iuvenculam concepturam et parituram scriptura contineat: hinc quoque revincimini, quod nihil signi videri possit res quotidiana, iuvenculae scilicet praegnatus et partus. In signum ergo nobis posita virgo mater merito creditur, infans vero bellator non aeque. Non enim et hic signi ratio versatur, sed signo nativitatis novae adscripto, exinde post signum alius iam ordo infantis edicitur mel et butyrum manducaturi. Nec hoc utique in signum est; et hoc enim infantiae est. Sed accepturum virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum, hoc est mirabile signum. Servate modum aetatis, et quaerite sensum praedicationis, imo reddite veritati, quae credere non vultis, et tam intelligitur prophetia, quam renuntiatur expuncta.[1] Maneant[2] enim orientales illi magi infantiam Christi, ut regem[3] auro, thure et myrrha remunerantes,[4] et acceperit[5] infans virtutem Damasci sine proelio et armis. Nam praeter quod omnibus notum est, Orientis virtutem, id est vires, auro et odoribus pollere solitam, certum est[6] et ex divinis scripturis, virtutem quoque ceterarum gentium aurum constituere, sicut per Zachariam dicit: et Iudas praetendit Israel,[7] et congregabit

1) Sic cod. Fuld., ed. Fran. et Rig.; Rhen. prophetia renuntiata, quam creditur expuncta. Deinde Rhen. addidit vv. Accepit Christus infans virtutem Damasci et spolia Samariae. Quae vv. non sunt in cod. Fuld. et apud Rig. 2) Cod. Fuld.: Credantur. 3) Rig. inf. Chr. recentem. 4) Cod. Fuld. et Rig. auro et ture munerantes. 5) Praeter Rig. edd. omnes: accepit. 6) Ita Rig. e codd. Fuld. et Wouw.; Rhen. certe est creatori etc. 7) Ed. Fran. et Rig. pertendet Hierusalem.

omnem valentiam populorum per circuitum, aurum et argentum.[1] Nam de hoc auri munere etiam David dixit: et dabitur illi de auro Arabiae.[2] Et iterum: reges Arabum et Saba munera afferent illi.[3] Nam et magos reges fere habuit Oriens, et Damascus Arabiae retro deputabatur, antequam transscripta esset in Syrophoenicen ex distinctione Syriarum, cuius tunc virtutem Christus accepit, accipiendo insignia eius, aurum scilicet et odores, spolia autem Samariae, ipsos magos, qui cum illum cognovissent et muneribus honorassent et genu posito adorassent, quasi dominum et regem, sub testimonio iudicis et indicis stellae, spolia sunt facti Samariae, id est idololatriae, credentes videlicet in Christum. Idololatriam enim Samariae nomine notavit, ut ignominiosae ob idololatriam, quae desciverat tunc a deo sub rege Hieroboam. Nec hoc enim novum scripturis divinis, figurate uti translatione hominum ex comparatione criminum. Nam et archontas Sodomorum appellat archontas vestros, populum vestrum populum Gomorrae vocat,[4] cum iam olim essent civitates istae exstinctae. Et alibi per prophetam ad populum Israel dicit; pater, inquit, tuus Amorraeus et mater tua Cethaea,[5] quorum ex genere procreati non sunt, sed ob consimilem impietatem, quos aliquando etiam filios suos dixerat per Esaiam prophetam: filios generavi et exaltavi.[6] Sic et Aegyptus[7] nonnunquam totus orbis intelligitur apud illum superstitionis et maledictionis elogio. Sic et Babylon[8] apud Ioannem nostrum Romae urbis figura est,[9] proinde et magnae et regno superbae et sanctorum debellatricis. Hoc itaque modo magos quoque Samaritanorum appellatione titulavit, et despoliatos, quod habuerant cum Samaritis, ut diximus, idololatriam adversus dominum. Adversus regem autem Assyriorum, adversus diabolum, qui ad hoc se regnare putat, si sanctos a religione dei deturbat. Adiuvabitur autem haec nostra interpretatio, dum et alibi bellatorem Christum scripturae designant ob armorum quorundam vocabula et eiusmodi verba. Sed ex reliquorum sensuum comparatione

---

1) Zach. 14, 14. 2) Ps. 72, 15. 3) Ps. 72, 10. 4) Ies. 1, 10. 5) Ezech. 16, 3. 6) Ies. 1, 2. 7) Ies. 19, 1. 8) Apoc. 17, 5. 9) Sic cod. Fuld.; Rig. Romanae u. fig. est. Ceteri: Romanae urbis figuram portat.

convincentur Iudaei. Accingere, inquit David, ensem supra femur.[1] Sed quid supra legis de Christo? ὡραῖος τῷ κάλλει,[2] tempestivus decore super filios hominum, diffusa est gratia in labiis tuis.[3] Valde autem absurdum est, si, quem ad bellum ense cingebat, ei de tempestivitate decoris et labiorum gratia blandiebatur, de quo subiungens dicebat: extende et prospera et regna. Et adiecit: propter lenitatem et iustitiam tuam.[4] Quis ensem accingetur,[5] et non contraria lenitati et iustitiae exercet, id est dolum et asperitatem et iniustitiam, propria scilicet negotia proeliorum? Videamus ergo, an alius sit ensis ille, cuius est alius actus, id est dei, sermo divinus, bis acutus duobus testamentis legis antiquae et legis novae, acutus sapientiae suae aequitate, reddens unicuique secundum actum suum. Licet ergo et Christo dei in psalmis sine bellicis rebus ense sermonis dei praecingi figurato, cui praedicta tempestivitas congruat cum gratia labiorum, quem tunc cingebatur super femur apud David, quando venturus in terras ex dei patris decreto nuntiabatur. Deducet, inquit, te magnitudo dexterae tuae,[6] virtus scilicet gratiae spiritalis, de qua Christi agnitio deducitur. Sagittae tuae, inquit, acutae,[7] per volantia utique dei praecepta, minantes traductionem uniuscuiusque cordis, et compungentes et transfigentes conscientiam quamque. Populi sub te cadent,[8] utique adorantes. Sic bellipotens et armiger Christus est; sic accipiet spolia non solius Samariae, verum et omnium gentium. Agnosce et spolia figurata, cuius et arma allegorica didicisti. Atque ita in tantum Christus, qui venit, non fuit bellator, quia non talis ab Esaia praedicabatur. Sed si Christus, inquiunt, qui venturus creditur, a Iudaeis et dicitur, non est Iesus,[9] quare is, qui venit, Iesus Christus appellatur? Constabit autem utrumque nomen in Christo dei, in quo invenitur etiam Iesus appellatus. Disce erroris tui morem. Dum Moysi successor destinaretur. Auses filius Nave, transfertur certe de pristino nomine, et incipit vocari Iesus.[10] Certe, inquis. Hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Iesus

---

1) Ps. 45, 4. 2) Verba graeca non sunt in cod. Fuld. et apud Rig. 3) Ps. 45, 3. 4) ib. v. 5. 5) Cod. Fuld. et Rig. Quis enim ense operabitur. 6) Ps. 45, 6. 7) ib. v. 5. 8) ibid. 9) Cod. Fuld. et Rig. qui venturus creditur, non Iesus dicitur, quare is etc. 10) Num. 13, 17.

Christus secundum populum, quod sumus nos nationes in seculi deserto commorantes antea, introducturus esset in terram repromissionis melle et lacte manantem, id est in vitae aeternae possessionem,[1]) qua nihil dulcius, id quod[2]) non per Moysen, id est non per legis disciplinam, sed per Iesum, id est per novae legis gratiam, provenire habebat, circumcisis nobis petrina acie, id est Christi praeceptis: (petra enim Christus[3]) multis modis et figuris praedicatus est:) ideo is vir, qui in huius sacramenti imaginem parabatur, etiam nominis dominici inauguratus est figura, ut Iesus nominaretur. Nam qui ad Moysen loquebatur, ipse erat dei filius, qui et semper videbatur. Deum enim patrem nemo vidit unquam, et vixit.[4]) Et ideo constat ipsum dei filium Moysi esse locutum, et dixisse ad populum: ecce, mitto angelum meum ante faciem tuam, id est populi, qui te custodiat in itinere, et introducat in terram, quam praeparavi tibi; intende illi et audi eum, et ne inobediens fueris ei, non enim celavit te, quoniam nomen meum super illum est.[5]) Populum enim introducturus erat Iesus in terram repromissionis, non Moyses. Angelum quidem dixit eum ob magnitudinem virtutum, quas erat editurus, (quas virtutes fecit Iesus Nave, et ipsi legitis,) et ob officium prophetae nuntiantis scilicet divinam voluntatem; sicuti et praecursorem Christi, Ioannem, futurum angelum appellat, per prophetam spiritus dicens ex persona patris: ecce, mitto angelum meum ante faciem tuam, id est Christi, qui praeparabit viam tuam ante te.[6]) Nec novum est spiritui sancto, angelos appellare eos, quos ministros suae virtutis deus praefecit. Idem enim Ioannes non tantum angelus Christi vocatus est, sed et lucerna lucens ante Christum. Paravi enim lucernam Christo meo,[7]) David praedicat. Quare ipse Christus, veniens adimplere prophetas, dicit ad Iudaeos: ille fuit, inquit, lucerna ardens et lucens,[8]) utpote qui non tantum vias eius parabat in eremo, sed et agnum dei[9]) demonstrando, illuminabat mentes hominum praeconio suo, ut eum esse intelligerent agnum, quem Moyses passurum nuntiabat. Sic

---

1) Rhen. ed. I. repromissionem. 2) Ita cod. Wouw.; Rhen. ed. I. in quam. Ceteri: idque. 3) 1 Cor. 10, 4. 4) Exod. 33, 20. 5) Exod. 23, 20 sq. 6) Mal. 3, 1. Matth. 11, 10. 7) Ps. 132, 7. 8) Io. 5, 35. 9) Io. 1, 29.

et Iesus ob nominis sui futurum sacramentum; id enim nomen suum confirmavit, quod ipse ei indiderat, quia non angelum nec Ausen, sed Iesum eum iusserat exinde vocari. Sic igitur utrumque nomen competit Christo dei, ut et Iesus appellaretur. Et quoniam ex semine David genus trahere deberet virgo, ex qua nasci oportuit Christum, ut supra memoravimus, evidenter [Esaias] propheta in sequentibus dixit: et nascetur, inquit, virga de radice Iesse, quod est Maria, et flos de radice eius ascendet et requiescet super illum spiritus dei, et spiritus sapientiae et intellectus, spiritus agnitionis et pietatis, spiritus consilii et virtutis, spiritus dei timoris implebit illum.[1]) Neque enim ulli hominum universitas spiritalium documentorum competebat, nisi in Christum, flori quidem ob gratiam[2]) adaequatum, ex stirpe autem Iesse deputatum, per Mariam scilicet inde censendum. Fuit enim de patria Bethlehem et de domo David, sicut apud Romanos in censu descripta est Maria, ex qua nascitur Christus. Expostulo etiam, et quia a prophetis praedicabatur ex Iesse genere venturus, et omnem humilitatem et patientiam et tranquillitatem esset exhibiturus, an venerit. Atque ita is homo, qui talis ostenditur, ipse erit Christus, qui venit. De hoc enim propheta [Esaias] dicit: homo in plaga positus, et sciens ferre imbecillitatem, qui tanquam ovis ad victimam ductus est, et sicut agnus coram tondente se non aperuit os suum.[3]) Si neque contendit, neque clamavit, neque audita est foris vox eius, qui arundinem contusam, id est quassam Israelis fidem, non comminuit, qui linum ardens, id est momentaneum ardorem gentium, non exstinxit,[4]) sed lucere magis fecit ortu luminis sui: non potest alius esse, quam qui praedicabatur. Oportet itaque actum Christi eius, qui venit, ad scripturarum regulam recognosci. Duplici enim, nisi fallor, operatione distinctum eum legimus praedicationis et virtutis. Sed de utroque titulo sic disponam.[5]) Itaque specialiter dispungamus ordinem coeptum, docentes praedicatorem adnuntiatum Christum, ut per Esaiam: exclama, inquit, in vigore, et ne peperceris,

---

1) Ies. 11, 1 sq. 2) Sic Rig.; Rhen. ed. I. nisi Christo florido quidem ob gloriam, ob gratiam etc. 3) Ies. 53, 3. 7. 4) Ies. 42, 2 sq. Matth. 12, 19 sq. 5) Rhen. sed de utroque populo sic dispositam.

exalta ut tuba vocem tuam, adnuntia plebi meae facinora ipsorum, et domui Iacob delicta eorum; me de die in diem quaerunt, et cognoscere vias meas cupiunt; quasi populus, qui iustitiam fecerit, et iudicium dei non dereliquerit,[1]) et reliqua. Virtutes autem facturum a patre Esaias dicit: ecce deus noster iudicium retribuet, ipse veniet et salvos faciet nos; tunc infirmi curabuntur, et oculi caecorum videbunt, et aures surdorum audient, et mutorum linguae solventur, et claudus saliet, velut cervus,[2]) et cetera. Quae operatum Christum nec vos diffitemini, utpote qui dicebatis, quod propter opera eum non lapidaretis, sed quoniam ista sabbatis faciebat.[3])

ITEM NEGANTES IUDAEI PASSIONEM CHRISTI IN CRUCE.

10. De exitu plane passionis eius ambigitis, negantes passionem crucis in Christum praedicatam, et argumentantes insuper, non esse credendum, ut ad id genus mortis exposuerit deus filium suum, quod ipse dixit: maledictus omnis homo, qui pependit in ligno.[4]) Sed huius maledictionis sensum antecedit rerum probatio. Dicit enim in Deuteronomio: si autem fuerit in aliquo delictum, ita ut iudicium mortis sit, et morietur, et suspendetis eum in ligno; sed et sepultura sepelietis eum ipsa die, quoniam maledictus a deo est omnis, qui suspensus fuerit in ligno, et non inquinabitis terram, quam dominus deus tuus dabit tibi in sortem.[5]) Igitur non in hanc passionem Christum maledixit, sed distinctionem fecit, ut in aliquo delicto iudicium mortis habuisset, et moreretur suspensus in ligno, hic maledictus a deo esset, qui propter merita delictorum suorum suspenderetur in ligno. Alioquin Christus, qui dolum de ore suo locutus non est, quique omnem iustitiam et humilitatem exhibuit, et, ut supra de eo praedictum memoravimus, non pro meritis suis in id genus mortis expositus est, sed ut ea, quae praedicta sunt a prophetis, per vos ei obventura implerentur, sicut in psalmis ipse spiritus Christi iam canebat dicens: retribuebant mihi mala pro bonis,[6]) et quae non rapueram, tunc exsolvebam,[7]) exterminaverunt manus meas et pedes,[8]) et miserunt in potum meum fel, et in siti mea potaverunt

---

1) Ies. 58, 1 sq. 2) Ies. 35, 4 sqq. 3) Io. 5, 18. 4) Deut. 21, 23. 5) Deut. 21, 22 sq. 6) Ps. 35, 12. 7) Ps. 69, 5. 8) Ps. 22, 17.

me aceto,[1]) super vestem meam miserunt sortem,[2]) sicuti cetera, quae in illum commissuri essetis, praedicta sunt. Quae quidem omnia ipsa perpessus, non pro actu suo aliquo malo passus est, sed ut scripturae implerentur de ore prophetarum.[3]) Et utique sacramentum passionis ipsius figurari in praedicationibus oportuerat, quantoque incredibile, tanto magis scandalum[4]) futurum, si nude praedicaretur, quantoque magnificum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam dei quaereret.

ITEM PATRIARCHAE OSTENDUNT FIGURAM CRUCIS.

Itaque in primis Isaac, cum a patre hostia duceretur, lignumque ipse sibi portaret, Christi exitum iam tunc denotabat, in victimam concessi a patre, lignum passionis suae baiulantis. Ioseph et ipse Christum figuravit vel hoc solo, ne cursum demorer ipse, quod persecutionem a fratribus passus est, et venundatus est in Aegyptum ob dei gratiam, sicut et Christus ab Israel, a fratribus venundatus, a Iuda cum traditur. Nam et benedicitur a patre in haec verba Ioseph: tauri decor eius, cornua unicornis cornua eius, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terrae.[5]) Non utique rhinoceros destinabatur unicornis vel minotaurus bicornis, sed Christus in illo significabatur, taurus ob utramque dispositionem, aliis ferus, ut iudex, aliis mansuetus, ut salvator, cuius cornua essent crucis aestimata.[6]) Nam et in antemna navis, quae crucis pars est, cornua[7]) extremitates huius vocantur, unicornis autem media stipite[8]) palus. Hac denique virtute crucis et hoc more cornutus universas gentes et nunc ventilat per fidem, auferens a terra in coelum, et tunc ventilabit per iudicium, deiiciens de coelo in terram. Idem erit et alibi taurus apud eandem scripturam. Cum Iacob Simeon et Levi exporrigit benedictionem, de scribis et pharisaeis prophetat; ex illis enim deducitur census illorum. Interpretatur enim spiritaliter sic. Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem ex sua secta, qua scilicet Christum sunt perse-

---

1) Ps. 69, 22. 2) Ps. 22, 19. 3) Matth. 27, 35. 4) 1 Cor. 1, 23. 5) Deut. 33, 17. 6) Sic cod. Fuld.; Rhen. essent aestimata; Rigalt. essent crucis extima. 7) Ita cod. Wouweri. Rhen. hoc extrem. Ed. Fran. hoc extr. huius cornua vocantur. 8) Sic Rhen. et cod. Divion. Cod. Fuld. medio stipata palus. Pam. et Rig. media stipitis palus.

cuti. In concilium eorum ne veniat anima mea, et in stationem eorum ne incubuerint viscera[1]) mea, quoniam in indignatione sua interfecerunt homines, id est prophetas, et in concupiscentia sua subnervaverunt taurum,[2]) id est Christum, quem post necem prophetarum interfecerunt, et nervos eius suffigendo clavis desaevierunt. Ceterum vanum, si post homicidium iam ab eis commissum aliis et non ipsis[3]) exprobrat carnificinam. Iam vero Moyses, quid utique tantum tunc, cum Iesus adversus Amalech proeliabatur, expansis manibus orabat[4]) residens, quando in rebus tam attonitis, magis utique genibus positis et manibus caedentibus pectus et facie humi volutata orationem commendare debuisset, nisi quia illic, ubi nomen Iesu dicebatur dimicaturi quandoque adversus diabolum, crucis habitus quoque erat necessarius, per quam Iesus victoriam esset relaturus? Idem rursus Moyses, post interdictam omnis rei similitudinem, cur aeneum serpentem[5]) ligno impositum pendentis habitu in spectaculum Israeli salutare proposuit eo tempore, quo a serpentibus post idololatriam exterminabantur, nisi quod hic dominicam crucem intentabat, qua serpens diabolus designabatur,[6]) et laeso cuique ab eiusmodi colubris, id est angelis eius, a delictorum peccantia ad Christi crucis sacramenta intento, salus efficiebatur. Nam qui in illam tunc respiciebat, a morsu serpentium liberabatur. Age nunc, si legisti penes prophetam in psalmis: dominus regnavit a ligno,[7]) exspecto, quid intelligas, ne forte lignarium aliquem regem significari putetis, et non Christum, qui exinde a passione ligni[8]) superata morte regnavit. Proinde et Esaias: quoniam puer, inquit, natus est nobis, et datus est nobis filius.[9]) Quid novum, si non de filio dei dicit, et filius natus est nobis, cuius initium imperii[10]) factum est super humerum ipsius? Quis omnino regum insigne potestatis suae humero praefert, et non aut capite diadema, aut manu sceptrum, aut aliquam propriae vestis notam?[11]) Sed solus

---

1) Ed. Fran. et Rig. iecora. 2) Gen. 49, 6. 3) Ed. Fran. et Rig. commissum alicuius bovis ipsis etc. 4) Exod. 17, 11. 5) Num. 21, 9. 6) Ed. Fran. et Rig. publicabatur. 7) Ps. 96, 10. 8) Cod. Fuld. a passionis ligni etc. Edd. omnes: a passione Christi. 9) Ies. 9, 6. 10) Sic cod. Fuld.; Rhen. ed. I. cuius imperium initium; ceteri edd. v. initium deleverunt. 11) Rhen. aut aliqua proprietate usus nova.

novus rex seculorum, Christus Iesus, novae gloriae et potestatem et sublimitatem suam in humero extulit, crucem scilicet, ut secundum superiorem prophetiam exinde dominus regnaret a ligno. De hoc enim ligno etiam deus insinuat per Hieremiam, quod essetis dicturi: venite, mittamus in panem eius lignum, et conteramus eum a terra vivorum, et nomen illius non memorabitur amplius.[1]) Utique in corpus eius lignum missum est. Sic enim Christus revelavit, panem corpus suum appellans, cuius retro corpus in pane prophetes nuntiavit.[2]) Si adhuc quaeres dominicae crucis praedicationes, satis iam poterit tibi facere vigesimus primus psalmus, totam Christi continens passionem, canentis iam tunc gloriam suam. Foderunt, inquit, manus meas et pedes, quae propria est atrocitas crucis. Et rursus, cum auxilium patris imploraret: salvum me fac, inquit, ex ore leonis, utique mortis, et de cornibus unicornuorum humilitatem meam, de apicibus scilicet crucis, ut supra ostendimus. Quam crucem nec ipse David passus est, nec ullus regum Iudaeorum, ne putetis alterius prophetari passionem, quam eius, qui solus a populo tam insigniter crucifixus est. Nunc si omnes interpretationes istas respuerit et irriserit duritia cordis vestri, probabimus sufficere posse, mortem Christi prophetatam, ut ex hoc, quod non esset edita qualitas mortis, intelligatur per crucem evenisse, nec alii deputandam fuisse passionem crucis, quam cuius mors praedicabatur. Nam mortem eius et passionem eius et sepulturam una voce Esaias dicit. A facinoribus, inquit, populi mei perductus est ad mortem, et dabo malos pro sepultura eius, et divites pro morte eius, quia scelus non fecit, nec dolus in ore eius inventus est, et deus voluit eximere a morte animam eius,[3]) et cetera. Dicit etiam adhuc: sepultura eius ablata est[4]) e medio.[5]) Quomodo nisi per resurrectionem? Denique subiungit idem Esaias: propterea ipse multos in haereditatem habebit, et multorum dividet spolia.[6]) Quis enim alius, nisi qui natus est, ut supra ostendimus, pro eo, quod tradita est in mortem anima eius? Ostensa enim caussa

1) Ier. 11, 19. 2) Ed. Fran. et Rig. figuravit. 3) Ies. 53, 9 sq. 4) Codd. Hirsaug. et Fuld. sublata est e medio, nec sepultus est enim nisi mortuus, nec sepultura eius sublata est e medio nisi per resurrectionem. Quam lectionem receperunt ed. Fran. et Rig. 5) Ies. 57, 2. LXX. 6) Ies. 53, 12.

gratiae eius, pro iniuria scilicet mortis repensandae, pariter ostensum est, haec illum propter mortem consecuturum, post mortem utique resurrectionem consecuturum. Nam quod in passione eius accidit, ut media dies tenebresceret, Amos propheta adnuntiat, dicens: et erit, inquit, in die illa, dicit dominus, occidet sol media die, tenebrescet super terram dies luminis, et convertam dies festos vestros in luctum, et omnia cantica vestra in lamentationem, et imponam super lumbos vestros saccum, et super omne caput calvitium, et ponam eum quasi luctum dilecti, et eos, qui cum illo, quasi diem moeroris.[1] Hoc enim et Moyses initio primi mensis novorum facturos vos prophetavit, cum omne vulgus filiorum Israel ad vesperam agnum esset immolaturum, et hanc sollemnitatem diei huius, id est paschae azymorum, cum amaritudine manducaturos praecanebat, et adiecit, pascha esse domini, id est passionem Christi. Quod ita quoque adimpletum est, ut prima die azymorum interficeretis Christum, et ut prophetiae implerentur.[2] Properavit dies vesperam facere, id est tenebras efficere, quae media die factae sunt, atque ita dies festos vestros convertit deus in luctum, et cantica vestra in lamentationem. Post passionem enim Christi etiam captivitas vobis et dispersio obvenit, praedicta per spiritum sanctum.

DE VASTATIONE ISRAEL POST PASSIONEM DOMINI.

11. Nam et pro istis meritis vestris cladem vestram futuram Ezechiel nuntiat, et non solum in isto seculo, quae iam evenit, sed in die tribulationis,[3] quae subsequetur. Qua clade nemo liberabitur, nisi qui passione Christi, quem respuitis, fuerit obsignatus. Sic enim scriptum est: et dixit dominus ad me, fili hominis, vidisti, quae seniores Israel faciunt: unusquisque eorum in tenebris, unusquisque in cubiculo absconso, quoniam dixerunt: non videt nos dominus, dereliquit dominus terram; et dixit ad me: adhuc conversus videbis facinora maiora, quae isti faciunt; et introduxit me ad limina ianuae domus domini, quae aspicit ad aquilonem, et ecce illic mulieres sedentes et plangentes Thammuz: et dixit dominus ad me: fili hominis, vidisti? numquid modica domui Iuda, ut faciant

---

1) Amos 8, 9. 2) Matth. 26, 56. 3) Cod. Fuld. et Rig. retributionis.

facinora, quae fecerunt? et adhuc visurus es affectiones maiores eorum; et introduxit me in aedem domus domini interiorem, et ecce in liminibus templi domini inter medium clam et inter medium altaris, quasi viginti quinque viri posteriora sua dederunt ad templum domini, et facies suas contra orientem, hi adorabant solem; et dixit ad me: vides, fili hominis? numquid pusilla domui Iudae, ut faciant facinora, quae fecerunt hic? quoniam impleverunt impietates suas, et ecce ipsi quasi subsannantes; ego faciam cum indignatione mea, non parcet oculus meus, neque miserebor; exclamabunt ad aures meas voce magna, et non exaudiam eos, sed neque miserebor, et clamavit in aures meas voce magna dicens: approximavit vindicta civitatis huius, et unusquisque habuit vasa exterminii in manu sua; et ecce sex viri veniebant ad viam portae altae, quae respiciebat ad aquilonem, et uniuscuiusque bipennis dispersionis erat in manu eius, et unus vir in medio eorum indutus podere et zona sapphiri in lumbis eius, et introierunt et steterunt in proximis altaris aerei, et claritas dei Israel adscendit a Cherubin, quae fuit super eam in subdivali domus, et vocavit hominem, qui indutus erat podere, qui habuit super lumbos suos zonam, et dixit ad eum dominus: transi per mediam Hierusalem, et scribe signum Tau in frontibus virorum, qui gemunt et dolent super omnia facinora, quae fiunt in medio eorum; et in his dixit ad audientem: ite post eum in civitatem et concidite, et nolite parcere oculis vestris, et ne misereamini senioris aut iuvenis aut virginis, et parvulos et mulieres interficite omnes, ut perdeleantur, omnes autem, super quos est Tau signum, ne accesseritis, et a sanctis meis incipite. [1]) Huius autem signi sacramentum variis modis praedicatum est, in quo vita hominibus praestruebatur, in quo Iudaei non essent credituri, sicut Moyses ante nuntiabat in Exodo, dicens: eiiciemini de terra, in quam introibitis, et in nationibus illis non eritis in requiem, et non erit stabilitas vestigio pedis tui, et dabit tibi deus cor taedians et tabescentem animam et oculos deficientes, ut non videant, et erit vita tua pendens in ligno ante oculos tuos, et non credes vitae tuae. [2]) Itaque quoniam impleta est prophetia per adventum eius, id est per nativitatem, quam supra memoravimus, et passionem, quam

---

1) Ezech. 8, 12—18. 9, 1—6. 2) Deut. 28, 65 sq.

evidenter ediximus, propterea et Daniel signari visionem et propheten dicebat, quoniam Christus est signaculum omnium prophetarum, adimplens omnia quae retro erant de eo nuntiata, post enim adventum eius et passionem ipsius iam non visio neque prophetes. Unde firmissime dicit, adventum eius signare visum et prophetiam. Itaque ostendentes et numerum annorum et tempus LXII et dimidiae hebdomadarum adimpletarum, probavimus tunc venisse Christum, id est natum, et septem [1]) et dimidiae hebdomadarum, quae sunt subdivisae in abscissionem priorum hebdomadarum, intra quae tempora passum ostendimus Christum, atque ita LXX hebdomadibus conclusis et civitate exterminata et sacrificium et unctionem exinde cessare. Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi decurrisse, quo talis probatur, qualis adnuntiabatur, etiam ex ista consonantia scripturarum, quas ex praeiudicio maioris partis adversum Iudaeos elocuti sumus. Neque enim in dubium deducant vel negent, quae scripta proferimus, ut ex hoc quoque paria esse scripturis divinis negare non possint, ut quae post Christum futura praecanebantur, adimpleta cognoscantur. Neque enim dispositio expuncta inveniretur, [2]) nisi ille venisset, post quem habebant expungi, quae nuntiabantur, quae completa esse etiam probarentur.

ITEM DE CLARITATE GENTIUM IN CHRISTO IESU.

12. Aspice universas nationes de voragine erroris humani exinde emergentes ad dominum deum creatorem et [3]) Christum eius, et si audes, nega prophetatum. Statim tibi promissio patris occurrit in psalmis, dicens: filius meus et tu, ego hodie genui te; pete a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae. [4]) Nec poteris eum magis David filium dicere, quam Christum, aut terminos terrae David potius promissos, qui intra unicam Iudaeam regnavit, quam Christo, qui totum iam orbem evangelii sui fide cepit, sicut per Esaiam dicit: ecce dedi te in dispositionem generis mei in lucem gentium, aperire oculos caecorum, utique errantium, exsolvere de vinculis vinctos,

---

1) Ita cod. Fuld., Pam. et Rig.; Rhen. quatuor. 2) Vv. Neque — inveniretur desunt apud Rhen. 3) Rig. et ad deum Chr. 4) Ps. 2, 7 sq.

id est delictis liberare, et de domo carceris, id est mortis, sedentes in tenebris,[1]) ignorantiae scilicet. Quae si per Christum eveniunt, non in alium erunt prophetata, quam per quem expuncta consideramus.

13. Igitur quoniam filii Israel affirmant, nos errare recipiendo Christum, qui iam venit, praescribamus eis ex ipsis scripturis, iam venisse Christum, qui praedicabatur, quamvis ex temporibus Danielis praedicantis probaverimus, iam venisse Christum, qui nuntiabatur. Nasci enim eum oportuit in Bethlehem Iudae. Sic enim scriptum est in propheta: et tu Bethlehem non minima es in ducibus Iudae; ex te enim exiet dux, qui pascat populum meum Israel.[2]) Si autem adhuc natus non est, qui processurus dux de tribu Iuda ex Bethlehem nuntiabatur, (oportet enim eum de tribu Iuda et a Bethlehem procedere,) animadvertimus autem tunc neminem de genere Israel in civitate Bethlehem remansisse, et exinde, quod interdictum est, ne in confinio ipsius regionis demoretur quisquam Iudaeorum, ut hoc quoque esset adimpletum per prophetam: terra vestra deserta, civitates vestrae igni exustae, id est, quod belli tempore eis evenerit, regionem vestram in conspectu vestro exteri comedent, et deserta et subversa erit a populis alienis.[3]) Et alio loco sic per prophetam dicitur: regem cum claritate videbitis, id est Christum, facientem virtutes in gloria dei patris, et oculi vestri videbunt terram de longinquo, quod vobis pro meritis vestris post expugnationem Hierusalem prohibitis ingredi in terram vestram, de longinquo eam oculis tantum videre permissum est. Anima, inquit, vestra meditabitur timorem,[4]) scilicet quo tempore excidium sui passi sunt. Quomodo igitur nascetur dux de Iudaea, et quatenus procedet de Bethlehem, sicuti divina prophetarum volumina nuntiant, cum nullus omnino sit illic in hodiernum derelictus ex Israel, cuius ex stirpe possit nasci Christus? Si enim secundum Iudaeos adhuc non venit, cum venire coeperit, unde ungetur? Lex enim praecepit, in captivitate non licere unctionem chrismatis regalis confici. Si autem iam nec unctio est illis, ut Daniel prophetavit, (dicit enim, exterminabitur unctio,)[5]) ergo iam non est illic unctio, quia

---

1) Ies. 22, 6 sq. 2) Mich. 5, 1. Matth. 2, 6. 3) Ies. 1, 7. 4) Ies. 33, 17 sq. 5) Dan. 9, 4.

nec templum, ubi erat cornu, de quo reges ungebantur. Si ergo non est unctio, unde ungetur dux, qui nascetur in Bethlehem? aut quomodo procedet de Bethlehem, cum de germine Israel nullus omnino sit in Bethlehem? Iterato denique ostendimus, et venisse iam Christum secundum prophetas, et passum, et in coelis iam receptum, et inde venturum secundum praedicationes prophetarum; nam post adventum eius secundum Danielem, quod ipsa civitas exterminari haberet, legimus, et ita factum recognoscimus. Dicit enim scriptura: sic et civitatem et sanctum simul exterminari [1]) cum duce, indubitate, qui de Bethlehem et de tribu Iuda esset processurus. Unde et manifestum est, quod civitas simul eo tempore exterminari deberet, cum ducator eius in ea pati haberet secundum scripturas prophetarum dicentium: expandi manus meas tota die ad populum contumacem et contradicentem mihi, qui ambulat viam non bonam, sed post peccata sua. [2]) Et in psalmis dicit: exterminaverunt manus meas et pedes, dinumeraverunt omnia ossa mea; ipsi autem contemplati sunt et viderunt me, et in siti mea potaverunt me aceto. [3]) Haec David passus non est, ut de se merito dixisse videatur, sed Christus, qui crucifixus est. Manus autem et pedes non exterminantur, nisi eius, qui in ligno suspenditur. Unde et ipse David regnaturum ex ligno dominum dicebat; nam et alibi propheta ligni huius fructum praedicat dicens: terra dedit benedictiones suas. [4]) Utique illa terra virgo, nondum pluviis rigata, nec imbribus fecundata, [5]) ex qua homo tunc primum plasmatus est, ex qua nunc Christus secundum carnem ex virgine natus est. Et lignum, inquit, attulit fructum suum, [6]) non illud lignum in paradiso, quod mortem dedit protoplastis, sed lignum passionis Christi, unde vita pendens a vobis credita non est. Hoc enim lignum tunc in sacramento erat, quo Moyses aquam amaram indulcavit, unde populus, qui siti peribat in eremo, bibendo revixit; sicuti vos, qui de seculi calamitatibus extracti, in quo commorabamur siti pereuntes, id est verbi divini potu privati, ligno passionis Christi aquam edulcatam baptismatis potantes, [7]) fide, quae est in eum, reviximus, a qua fide

1) Dan. 9, 4. 2) Ies. 65, 2. 3) Ps. 22, 17 sq. 69, 22. 4) Ps. 95, 4. 5) Gen. 2, 24. 6) Ioel 2, 22. 7) Sic cod. Wouw. et Rig.; Rhen. id est verbo divino propinati (cod. Fuld. probati) ligno pass. Chr. aquam bapt. potantes.

Israel excidit, secundum Hieremiam dicentem: mittite, et interrogate nimis, si facta sunt talia, si mutabunt gentes deos suos, et isti non sunt dii; populus autem meus mutavit gloriam suam, ex quo nihil proderit eis; expavit coelum super isto.[1]) Et quomodo et quando expavit? Indubitate, quando passus est Christus. Et horruit, inquit, plurimum nimis, et sol media die tenebricavit.[2]) Et quando horruit nimis, nisi in passione Christi, cum terra quoque contremuit, et velum templi scissum est, et monumenta dirupta sunt? Quoniam duo haec mala fecit populus: me, inquit, dereliquerunt fontem aquae vitae, et foderunt sibi lacus contritos, qui non poterant aquam continere.[3]) Indubitate non recipiendo Christum fontem aquae vitae lacus contritos coeperunt habere, id est synagogas, in dispersiones gentium, in quibus iam spiritus sanctus non immoratur, ut in praeteritum in templo commorabatur, ante adventum Christi, qui est verum dei templum. Nam et istam sitim divini spiritus eos passuros dixerat propheta Esaias, dicens: ecce, qui serviunt mihi, manducabunt, vos autem esurietis; servientes mihi potabuntur, vos autem sitietis, et a contribulatione spiritus ululabitis; remittetis enim nomen vestrum in satietatem electis meis, vos autem interficiet dominus; eis autem, qui serviunt mihi, nomen nominabitur novum, quod benedicetur in terris.[4]) Adhuc huius ligni sacramentum etiam in Regnorum legimus celebratum. Nam cum filii prophetarum super flumen Iordanen lignum securibus caederent, exsiliit ferrum, et mersum est in flumine, atque ita Helisaeo propheta superveniente petunt ab eo filii prophetarum, uti ferrum flumini, quod mersum fuerat, erueret. Atque ita Helisaeus accepto ligno et misso in eum locum, ubi submersum fuerat ferrum, statim supernatavit, et lignum mersum est, quod receperunt filii prophetarum. Ex quo intellexerunt, quod Heliae spiritus in eum sit repraesentatus. Quid manifestius huius ligni sacramento, quod duritia huius seculi mersa in profundo erroris, et a ligno Christi, id est passionis eius, in baptismo liberatur, ut quod perierat olim per lignum in Adam, id restitueretur per lignum Christi? nobis igitur, qui successimus in loco prophetarum, ea sustinentibus hodie in seculo, quae semper passi sunt prophetae

---

1) Ier. 2, 10 sq. 2) Amos 8, 9. 3) Ier 2, 13. 4) Ies. 65, 13 sqq.

propter divinam religionem. Alios enim lapidaverunt, alios fugaverunt, plures vero ad mortis necem tradiderunt, quod negare non possunt. Hoc lignum sibi et Isaac, filius Abrahae, ad sacrificium ipse portabat, cum sibi eum deus hostiam fieri praecepisset. Sed quoniam haec fuerant sacramenta, quae temporibus Christi perficienda servabantur: et Isaac cum ligno reservatus est, ariete oblato in vepre cornibus haerente, et Christus suis temporibus lignum humeris suis portavit, inhaerens cornibus crucis, corona spinea in capite eius circumdata. Hunc enim oportebat pro omnibus gentibus fieri sacrificium, qui tanquam ovis ad victimam ductus est, et velut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum; (hic enim Pilato interrogante nihil locutus est;) in humilitate enim iudicium eius sublatum est; nativitatem autem eius quis enarrabit?[1]) quia nullus omnino hominum nativitatis Christi fuit conscius in conceptu, cum virgo Maria verbo dei praegnans inveniretur, et quia tolleretur a terra vita eius. Cur itaque post resurrectionem eius a mortuis, quae die tertia effecta est, coeli eum receperunt? secundum prophetiam Esaiae[2]) emissam huiusmodi: ante lucem surgent ad me dicentes: eamus et revertamur ad dominum deum, quoniam ipse eripiet et liberabit nos.[3]) Post biduum, die tertia, quae est resurrectio eius gloriosa, de terra in coelos eum recepit, unde et venerat ipse spiritus ad virginem, cuius neque nativitatem neque passionem Iudaei agnoverunt. Igitur quoniam adhuc contendunt Iudaei, necdum venisse Christum, quem tot modis approbavimus venisse, recognoscant Iudaei exitum suum, quem post adventum Christi relaturi praecinebantur ob impietatem, qua eum et despexerunt et interfecerunt. Primo enim, ex qua die, secundum dictum Esaiae, proiecit homo abominamenta sua aurea et argentea, quae fecerunt adorandis vanis et nocivis,[4]) id est, ex quo gentes nos dilucidato pectore[5]) per Christi veritatem proiecimus idola, (videant Iudaei,) et quod sequitur expunctum est: tulit enim dominus sabaoth in Iudaeis et ab Hierusalem inter cetera et sapientem architectum, qui aedificat ecclesiam dei templum et civitatem sanctam et

---

1) Ies. 53, 7 sq. 2) Ed. Fran. et Rig. Oseae. 3) Hos. 6, 1. 4) Ies. 2, 20. 5) Sic cod. Fuld.; cod. Divion. et Rhen. dilucidata pectora. Rig. dilucidata per Christum veritate.

domum domini.[1]) Nam exinde destitit apud illos dei gratia. Et mandatum est nubibus, ne pluerent imbrem super vineam Sorech,[2]) id est coelestibus beneficiis, ne provenirent domui Israel. Fecerat enim spinas, ex quibus Christum coronaverat, et non iustitiam, sed clamorem, quo in crucem eum extorserat. Et ita subtractis charismatis prioribus,[3]) lex et prophetae usque ad Ioannem[4]) fuerunt, et piscina Bethsaida usque ad adventum Christi, curando valetudines ab Israel, desiit a beneficiis deinde, cum ex perseverantia furoris sui nomen domini per ipsos blasphemaretur, sicut scriptum est: propter vos nomen dei blasphematur in gentibus.[5]) Ab illis enim incepit infamia, et tempus medium a Tiberio usque ad Vespasianum. Qui cum ista[6]) commisissent, nec intellexissent Christum in tempore suae visitationis inveniendum, facta est terra eorum deserta, et civitates eorum igni exustae, regiones ipsorum in conspectu eorum extranei devorantes, derelicta filia Sion tanquam specula in vinea vel ut in cucumerario casula,[7]) ex quo scilicet Israel dominum non cognovit, et populus eum non intellexit, sed dereliquit magis et ad indignationem provocavit sanctum Israel.[8]) Sic et machaerae conditionalis comminatio: si nolueritis nec obaudieritis, gladius vos comedet.[9]) Ex quo probamus, machaeram Christum fuisse, quem non audiendo perierunt, qui et in psalmo dispersionem eius postulat a patre dicens: disperge illos in virtute tua.[10]) Qui et rursum per Esaiam exustionem eorum orat: propter me, inquit, haec facta sunt vobis, in anxietate dormietis.[11]) Haec igitur cum pati praedicentur Iudaei propter Christum, et passos eos esse inveniamus, et in dispersionem demorari cernamus, manifestum est, propter Christum Iudaeis ista accidisse, conspirante sensu scripturarum cum exitu rerum et ordinis temporum. Aut si nondum venit Christus, propter quem haec passuri praedicabantur, cum venerit, ergo patientur. Et ubi tunc filia Sion relinquenda, quae nulla[12]) hodie est? ubi civitates exurendae, quae iam in tumulis

---

1) Ies. 3, 1 sq. 2) Ies. 5, 6. 3) Sic codd. Fuld. et Divion.; Rhen. corr. r o r i b u s. 4) Luc. 16, 16. Matth. 11, 13. 5) Ies. 52, 5. 6) Sic cod. Fuld.; Rhen. et Rig. Q u a e c u m i t a. 7) Ies. 1, 7 sq. 8) ib. v. 3. 9) ib. v. 20. 10) Ps. 59, 12. 11) Ies. 50, 11. 12) Sic ed. Fran. et Rig.; Rhen. ed. I. q u a e i n v i d a; cod. Gorz. q u a e i n v i a.

exustae sunt? ubi dispersio gentis, quae iam extorris? Redde statum Iudaeae, quem Christus inveniat, et alium contende venire.

14. Discite nunc ex abundantia erroris vestri ducatum. Duos dicimus Christi habitus a prophetis demonstratos totidem adventus eius praenotasse. Unum in humilitate, utique primum, cum tanquam ovis ad victimam duci habebat, et tanquam agnus ante tondentem sine voce, sic non aperuit os, ne aspectu quidem honestus. Adnuntiavimus enim, inquit, de illo sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, et non erat ei species neque gloria. Et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species eius inhonorata, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, et sciens ferre infirmitatem,[1]) scilicet ut positus a patre in lapidem offensionis,[2]) et minoratus ab eo modicum citra angelos,[3]) vermem se pronuntiat, et non hominem, ignominiam hominis et abiectionem populi.[4])

ITEM DE SECUNDO ADVENTU CHRISTI.

Quae ignobilitatis argumenta primo adventui competunt, sicut sublimitatis secundo, cum fiet, iam non lapis offensionis, nec petra scandali, sed lapis summus angularis post reprobationem adsumptus, et sublimatus in consummationem, et petra sane illa apud Danielem[5]) de monte praecisa, quae imaginem secularium regnorum comminuet et conteret. De quo secundo adventu eiusdem Daniel dixit: et ecce cum nubibus coeli tanquam filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum, et aderat in conspectu eius, et qui adsistebant, adduxerunt illum, et data est ei potestas regia, et omnes nationes terrae secundum genus et omnis gloria servient illi, et potestas illius aeterna, quae non auferetur, et regnum eius, quod non corrumpetur.[6]) Tunc scilicet speciem honorabilem et decorem habiturus est indeficientem supra filios hominum, tempestivus enim decore citra filios hominum. Effusa est gratia, inquit, in labiis tuis, propterea benedixit te deus in secula; accingere ensem tuum circa femur tuum, potens tempestivitate et pulchritudine tua, cum et pater postea, cum diminuit illum modicum quid citra

---

1) Ies. 53, 2 sq. 2) Ies. 8, 14. 3) Ps. 8, 6. 4) Ps. 22, 7. 5) Dan. 2, 35. 6) Dan. 7, 13 sq.

angelos, gloria et honore coronavit illum, et subiecit omnia sub pedibus eius.[1]) Et tunc cognoscent eum, quem pupugerunt, et caedent pectora sua tribus ad tribum,[2]) utique quod retro non agnoverint eum in humilitate conditionis humanae constitutum. Hieremias inquit: homo est, et quis cognoscet illum?[3]) quia et nativitatem eius, inquit Esaias, quis enarrabit?[4]) Sic et apud Zachariam[5]) in persona ipsius, imo et in ipsius nominis sacramento, verissimus sacerdos patris Christus ipsius duplici habitu in duos adventus delineatur. Primo sordibus indutus est, id est carnis passibilis et mortalis indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Iudae traditoris, qui eum etiam post baptismum tentaverat. Dehinc spoliatus pristinas sordes, exornatus podere et mitra et cidari munda, id est secundi adventus, quoniam gloriam et honorem adeptus demonstratur. Nec poteritis eum Ioseph[6]) filium dicere, qui nulla omnino veste sordida, sed semper sacerdotali fuit exornatus, nec unquam sacerdotali munere privatus. Sed Iesus iste Christus, dei patris summi sacerdos, qui primo adventu suo humana forma et passibilis venit in humilitate usque ad passionem, ipse etiam effectus hostia per omnia pro omnibus nobis, qui post resurrectionem suam indutus poderem sacerdos in aeternum dei patris nuncupatus est. Sic enim et duorum hircorum, qui ieiunio offerebantur,[7]) faciam interpretationem. Nonne et illi utrumque ordinem nominis Christi, qui iam venit, ostendunt? pares quidem atque consimiles propter eundem domini conspectum, quia non in alia venturus est forma, ut qui agnosci habet, a quibus et laesus est. Unus autem eorum circumdatus coccino, maledictus et consputatus et convulsus et compunctus, a populo extra civitatem abiiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus Christi passionis, qui coccinea circumdatus veste et consputatus et omnibus contumeliis afflictus extra civitatem crucifixus est. Alter vero, pro delictis oblatus et sacerdotibus tantum templi in pabulum datus, secundae repraesentationis argumenta signabat, qua delictis omnibus expiatis sacerdotes templi spiritalis, id est ecclesiae, domi-

---

1) Ps. 45, 3 sqq. 2) Zach. 12, 10. 3) Ier. 17, 9. 4) Ies. 53, 8. 5) Zach. 3, 3. 5. 6) Sic Rhen. ed. I. et cod. Fuld.; deinde edd. Rhen., Pamel., Rig. Iosedech. 7) Lev. 16, 5 sqq.

nicae gratiae quasi visceratione quadam fruerentur, ieiunantibus ceteris a salute. Igitur quoniam primus adventus et plurimis figuris obscuratus et omni inhonestate prostratus canebatur, secundus vero et manifestus et deo condignus, idcirco quem facile et intelligere et credere potuerunt, eum solum intuentes, id est secundum, qui est in honore et gloria, non immerito decepti sunt circa indigniorem, certe obscuriorem, id est primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant in humilitate primo fuisse venturum. Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi decucurrisse, quo talis probatur, qualis adnuntiabatur, ut iam ex ista consonantia scripturarum divinarum intelligamus, et quae post Christum futura praedicabantur, ex dispositione divina credantur expuncta. Nisi enim ille venisset, post quem habebant expungi, nullo modo evenissent, quae in adventum eius futura praedicabantur. Igitur si universas nationes de profundo erroris humani exinde emergentes ad deum creatorem et Christum eius cernitis, prophetatum non audetis negare, quia etsi negaretis, statim vobis in psalmis, sicuti iam praelocuti sumus, promissio patris occurreret, dicentis: filius meus es tu, ego hodie genui te, pete a me et dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae. 1) Nec poteritis in istam praedicationem magis David filium Salomonem vindicare, quam Christum dei filium dicere, nec terminos terrae David filio promissos, qui intra unicam Iudaeam regnavit, quam Christo filio dei, qui totum iam orbem evangelii sui radiis illuminavit. Denique et thronus in aevum magis Christo dei filio competit, quam Salomoni, temporali scilicet regi, qui soli Israeli regnavit. Christum enim hodie invocant nationes, quae eum non sciebant, et populi hodie ad Christum confugiunt, quem retro ignorabant. Non potes futurum contendere, quod vides fieri. Haec aut prophetata nega, cum coram videntur, aut adimpleta, cum leguntur, aut si non negas utrumque, in eo erunt adimpleta, in quem sunt prophetata.

---

1) Ps. 2, 7 sq

NOTITIA LITERARIA
DE
EDITIONIBUS ET INTERPRETATIONIBUS
OPERUM
Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI.

Absoluta editione operum Tertulliani, quae ad nostram aetatem pervenerunt [1]) et doctis auctoribus hucusque habita sunt genuina, [2]) videtur ex re esse, ut quae editorum interpretumque studiis ad ea illustranda scripta ac publici iuris facta sint, quam maxima potuerimus diligentia et integritate recenseamus. In quo opere diiudicando aequos ac benevolos arbitros iuvabit meminisse, a nemine eorum, qui patrum eccl. historiis operam dederunt, huic recensioni etiamnum ab omni parte satisfactum esse, atque haud paucas commentationes dis-

1) Temporum iniuria hi libri Tertulliani periisse dicuntur: de Aaronis vestibus (Hieronymi ep. 128.), de circumcisione (eiusd. ep. 125.), de animalibus puris et impuris (eiusd. ep. 124.), de exstasi libri septem, quorum ultimus adv. Apollonium scriptus erat (eiusd. lib. de viris illustr. c. 53.), de virginitate (eiusd. ep. 18. 22.), de molestiis nuptiarum (eiusd. ep. 22. 5. 146. adv. Iovin. 1, 7.), de paradiso (Tert. lib. de anima c. 55.), de fato (ibid. c. 20.), de spe fidelium (adv. Marc. 3, 24.), adv. Apellem (de carne Ch. c. 8. cf. Vincentii Lir. commonit. c. 24.), lib. quod deus iudex sit (adv. Marc. 2, 27.), de censu animae (de anima c. 1.), et praeter illos quinque libros singulare opus adv. Marcionem, quod sua iam aetate intercidisse Tert. ipse testatus est (adv. Marc. 1, 1.). Graece scripsit libros de baptismo (de bapt. c. 15.), de spectaculis (de cor. mil. c. 6.) et de virginibus velandis (de vel. virg. c. 1.). Praeterea in tabula codici Agobardi praefixa Tertulliano tribuuntur libri de animae submissione, de superstitione seculi et de carne et anima.
2) Genuinis Tertulliani scriptis recte censuerunt esse suppositos, praeter appendices lib. de praescr. haer. et adv. Iudaeos, libros de cibis Iudaicis et de trinitate, a Novationo conscriptos, ac Gennadii lib. de definitionibus fidei et dogmatum ecclesiasticorum, iisque adnumeranda carmina adv. Marcionem in quinque libros distributa, de iudicio domini, de genesi, de Sodoma, de ligno vitae, ad senatorem et de Iona et Ninive.

sertationesque, e quibus singulae eius partes colligerentur, fuisse consulendas. Primum autem operum Tertulliani collectiones, deinde singulorum librorum editiones, tum translationes, denique interpretationes varias deinceps enumerabimus.

COLLECTIONES OPERUM TERTULLIANI.

Primus Tertulliani opera, si a Venetis et Parisina editt. Apologetici discesseris, collegit ediditque Beatus Rhenanus, Seletstadiensis, Basileae apud Io. Frobenium 1521. fol. Repetita est haec editio ibidem a. 1525. 1528. et 1539., continetque tantum viginti duos libros. Rhenanus primum codd. Paterniacensi et Hirsaugiensi, deinde Gorziensi usus est, ac probe sciens veterum scriptorum opera religiose tractanda esse, et summam in mutandis codicum scripturis adhibuit cautionem, et eximiam in iisdem defendendis multisque in locis illustrandis comprobavit doctrinam, ut qui sinceram e limpido fonte haurire voluerit Tertulliani notitiam, optimi huius et editoris et interpretis recensionem negligere non debeat. Eius editioni ceteros Tert. libros, exceptis duobus ad nationes, addidit Io. Gagnaeus, Parisiis 1545. fol. Accessit Sigismundus Gelenius, qui codice Britannico e coenobio Masburensi accepto novam editionem curavit eique Francisci Zephyri Florentini commentarium in Apologeticum adiecit, Basileae apud Io. Frobenium 1550. fol. Haec ed. repetita est ibid. 1562. fol. et Parisiis apud Andr. Wechelium 1566. 8. Voll. II. His etiam adnumeranda est ed. Tertulliani et Arnobii studio et labore Renati Laurentii de la Barre, Parisiis 1580. fol., quamquam ille prioribus emendatiorem editionem se exhibuisse frustra contendit.

Quos editores antiquae fidei et eruditionis excepit Iacobus Pamelius Brugensis, qui quidem multis in locis ad codices Vaticanos provocavit, sed non paucos locos temere mutavit et corrupit, atque commentariis parum utilibus scriptorem non magis obruit, quam Latinus Latinius, Mercerius, Richerius, Zephyrus, quorum adnotationes et coniecturae illius editioni deinde illatae sunt. Operae pretium fecisset etiam Franciscus Iunius, cuius castigationes et notae inde ab a. 1583. Pamelianae editioni adiunctae sunt, nisi cupiditati e graeca dicendi consuetudine Septimianam explicandi

nimis indulsisset. Pameliana autem editio divulgata est Antverpiae 1579. fol., Genevae 1579. fol., Parisiis 1583. fol., Antverpiae 1584., Heidelbergae in bibliopolio Commeliniano 1596., et 1599. fol., Genevae 1597. fol., cum castigatt. et notis Fr. Iunii Franekerae 1597. fol.[1]), Genevae 1601., et 1607. fol., cum emendatt. Lat. Latinii et in librum de pallio notis Io. Mercerii Parisiis 1598., et 1608. fol., Antverpiae 1609. fol., cum castigatt. et notis Fr. Iunii Heidelbergae in bibl. Commeliniano 1609. fol.,[2]) Parisiis 1616. fol., Coloniae Agrippinae 1617. fol., Franekerae 1627. fol., Tigurii a Bellegio 1657. fol., Argentorati 1657. fol., Rothomagi 1662. fol., Parisiis 1658. 8. — Post Pamelii curas Io. Ludovicus de la Cerda opera Tertulliani edidit Lutetiae Parisiorum 1624 et 1630. Voll. II. et ibid. 1641. fol., atque immensa argumentorum, explicationum et notarum mole et farragine lecturos tantum abfuit ut alliceret, ut summo taedio afficeret, bonisque literis tantum eo consuluit, quod editionem non absolvit.

Denique novam recensionem adorsus est plurimisque, qui eum secuti sunt, editoribus tradidit Nicolaus Rigaltius. Is ut optimis adiutus fuit subsidiis, ita maxime vituperandus, quod neque iusta diligentia neque solida fide libros manuscriptos recognoverit, atque cupidiore fuerit audacia in suis et aliorum coniecturis omni codicum auctoritate destitutis contextui inseruendis, quam sagaciore industria in antiquis, quas Rhenanus servaverat, scripturis tuendis et defendendis. Nam quum oculis usurparet consuleretque codices Agobardi, Fulvii Ursini, Fuldensem, Claudii Puteani, Petri Pithoei et P. Belinii Divionensis, iure posses contendere, nemini editorum, praeter Salmasium et Havercampum, fidem deberi magis tutam. At vero malum! quid tandem fecit editor ille nobilissimus? Non ubique ac singulis in locis, quos mutavit, vetustam codicum scripturam enotavit, imo satius habuit superba quadam osten-

---

1) Hanc editionem Fabricius ait cum Iosephi Scaligeri castigationibus exstare in bibl. Leidensi, quod etiam retulit Sig. Havercampus, cui praeterea ad manus fuerunt Petri Scriverii emendationes ex codd. vetustis exemplari suo adscriptae. 2) Huic editioni additae sunt var. lectiones Apologetici et libri adv. Iudaeos, quas e manuscriptis, praecipue e cod. Fuldensi Gaspar Schoppius enotavit.

tatione in librorum indice, quoties singuli libelli a se emendati sint, tantummodo indicare, ut dubitaveris, utrum astutiam hominis an negligentiam magis mireris, praesertim cum ecclesiae suae partibus nimis addictum se prisco scriptori vim fecisse haud raram moverit suspicionem. Utcunque est, quos ille solus inspexerit codices, denuo in criticorum iudicium revocandos esse non licet infitiari. Primum autem Rigaltius suppresso suo editoris nomine e cod. Agobardi novem libros Tertulliani (de oratione, ad uxorem l. II., de cultu fem. l. II., de exhort. cast., de corona, de praescr. haer., et Scorpiacen) edidit typis Rob. Stephani apud viduam Olivarii Varennaei Parisiis 1628. 8. Deinde et ipse et post eius mortem (a. 1654.) alii integras curarunt operum Tert. editiones subsequendas: Parisiis 1634. fol., ibid. 1635. fol. (Separato volumine Nic. Rigaltii observv. et notae ad libros Q. Sept. Flor. Tertulliani Lutetiae 1635. et 1641. fol. divulgatae sunt.) — Parisiis 1641. fol. (in qua ed. collectae sunt observv. Rigaltii, B. Rhenani, Pamelii, Latini Latinii, Io. Wouwerii, Io. Mercerii, Edmundi Richerii, Theodori Marcilii et Gabrielis Albaspinaei, eique adiunctus index glossarum Tertulliani.) — Tertullianus redivivus scholiis et observv. illustratus a Georgio Ambianate Capuccino. Parisiis 1646. 1648 et 1650. Voll. III. fol. (Quid in hac editione horrenda commentariorum mole obruta revixerit, difficile dictu est.) — Tertulliani omniloquium alphabeticum rationale tripartitum sive Tertulliani opera omnia in ordinem alphabeticum et rationalem exactissime digesta, brevibus scholiis ad singula obscura exposita, et ubique per selectissimos ex medulla S. Augustini locos illustrata, opera Caroli Moreau. Voll. III. Parisiis 1658. fol. (Mira arte editor docuit, quantum lubeat in vetere scriptore interpretando hariolari.) — Ed. Rigalt. cum notis Phil. Priorii et Rigaltii integris et (selectis) variorum commentariis Lutetiae Paris. 1664. fol., ibid. 1675. fol., cum variorum notis partim integris partim selectis, Venetiis 1701. fol., ibid. Voll. VI. 1708. 4., Coloniae Agrippinae 1716. fol., cum Nic. Rigaltii annotat. integris et variorum commentariis seorsim antea editis, typis Gasp. Girardi Venetiis 1744. fol. — Rigaltinam editionem, nonnullorum tamen librorum tantum fragmentis exhibitis, secuti sunt D. A. B. Caillau et D. M. N. S. Guillon, in Collectione selecta

ss. Ecclesiae Patrum Tom. V. et VI. Parisiis (Bruxellis, Lipsiae) 1829. 8.

Q. Sept. Flor. Tertulliani opera, recensuit Io. SALOMO SEMLER (eiusque socii CHR. GODOFR. SCHUETZ et WINDORF.) Acc. indices locor. script. sacrae, rerum et latinitatis Tertullianeae, et Semleri diss. de varia et incerta indole librorum Tertulliani.[1]) Voll. VI. Halae 1770—1776. 8. Editio altera non mutata, ibid. 1824—1829. 8. Semler editionem Rhenani a. 1521. typis recudendam curavit atque e praecipuis editionibus varr. lectiones exscribendas. — Semleri et Pamelii recensionem, prouti libuerit, suam fecit FRANC. OBERTHUER: Tertulliani opera omnia. Tomi duo. Wirceburgi 1780. 1781. 8.

EDITIONES SINGULORUM LIBRORUM.

De spectaculis lib. — c. opp. Onuphrii Panvini. Parisiis 1601.

Apologeticus. — castigatus notis mss. e codice Philippi Beroaldi. Venetiis per Benalium 1480. fol. (Cf. Biblioth. Cyprianica. Gothae 1726. p. 9.) — adiunctus Lactantii institt. Venetiis per Bouctum (Bonetum?) Locatellum. 1494. fol., per Ianum Parrhasium Venetiis 1509. fol., ap. Io. Parvum Parisiis 1509. 4., ap. Io. Petit Parisiis 1513. 4., cura BAP. EGNATII Venetiis in aed. Aldi et Andreae soceri 1515. 8., cura HONORATI FASITELII Venetiis in aed. haeredum Aldi et Andreae soceri 1535. 8. — cum M. Minucii Felicis Octavio ed. DESIDERIUS HERALDUS. Lutetiae Paris. 1613. 4. Usus est Heraldus inprimis codicibus Puteani et Iac. Bongarsii notisque Cuiacii manuscriptis. — cum libro ad Scapulam, et M. Minucii Felicis Octavio. Cantabrigiae. 1686. 12. — cum Gallica translatione, et praemisso compendio diss. PETRI ALLIXII de Tert. vita et scriptis, ed. LUD. GIRY. Amstelodami 1701. 12. — ad codd. mscr. et edd. vett. summa cura recognitus, castigatus, emendatus ut et perpetuo commentario etc. studio et industria SIGEBERTI HAVERCAMPI. Acc. Io. LAUR. MOSHEMII disqu. chron.-crit. de vera aetate Apologetici a Tert. conscripti. Lugduni Bat. 1718. 8. Repetita est haec ed. Venetiis 1744. fol. Cum ceteris codicibus ab aliis iam collatis

1) Cf. Eiusdem observv. ad. Io. Iac. Wetstenii prolegomena in Nov. Test. Halae 1764. p. 584 sqq.

et editionibus, quae tunc publici iuris erant, propemodum omnibus Havercampus usus est, tum curavit duos codd. Lugdunenses denuoque cod. Agobardi conferendos. — rec. Io. Casp. Orelli. Turici 1827. 8. — cum lectionum varietate ed. Ios. Ign. Ritter. Elberfeldae. 1828. 8.

Ad nationes libri duo — primus e cod. Agobardi edidit notisque illustravit Iac. Godofredus. Genevae. 1625. 4.

De oratione liber — completus cum notis Guidonis Panciroli et Ludovici Antonii Muratorii, in libro: Anecdota, quae ex Ambrosiana bibliotheca nunc primum eruit L. A. Muratorius. Tom. III. Paduae 1713. 4.

Tert. libri de baptismo et poenitentia, notis perpet. illustr. Corbinianus Thomas. Salisburgi. 1755. 4.

De pallio — lib. cum notis Franc. Iunii. Lugduni Bat. 1595. — ed. Edm. Richerius. Parisiis 1600. 8. — Tert. satyra de pallio emendata cum interpr. notisque criticis ac histor. Theod. Marcili. Parisiis 1614. 8. — Pallium exulans in possessionem restitutum, e somnio satyra. Acc. Tert. apologia pro pallio cum mantissa philologica. s. l. 1629. 8. — Tert. liber de pallio. Claudius Salmasius recensuit, explicavit, notis illustravit. Lutetiae Paris. 1622. 8. ed. alt. Lugduni Bat. 1656. 8.[1]) Ant. Kerkoetii Aremorici (Dion. Petavii) animadversorum liber in Cl. Salmasii notas in Tert. de pallio. Rhedonis. 1622. 8. Confutatio animadv. A. Cercoetii etc. Auctore Francisco Franco. (Cl. Salmasio) Midelburgi. 1623. 8. Eiusd. refutatio utriusque elenchi Cercopetaviani. (Mastigophori tres, sive Elenchi confutationis Salmasianae partes tres.) Parisiis 1623. 8.

De praescriptionibus haereticorum — cum notis Quintini Hedui. Parisiis 1561. — c. notis Iac. Pamelii. Bruxellis (s. Coloniae) 1594. 12. — Tert. de praescr., Vincentius adv. haer. Lugduni. 1622. 12. — Tert. liber de praescr. contra haereticos, scholiis et notis illustratus per Christianum Lupum. Bruxellis 1675. 4. et in: Chr. Lupi opp. Tom. IX. Venetiis 1727. fol. — in Institutt. theol. antiquor. Patrum. Tom. I. Romae 1709. 8. — ed. Corbinianus Thomas. Salisburgi 1752. 4. — cum Vincentii Lirin. commonit. Nea-

1) Adnotationes Cl. Salmasii ad Tert. librum de pallio non ipsi, sed eius socero, Iosiae Mercero, deberi, iam apud veteres fama fuit. Cf. Chrst. Guil. Fr. Walchii antiquitates pallii philosophici vett. Christianorum. Ienae 1746. 8. p. 233 sqq.

poli 1780. 12. — Tert. libri de praescr. adv. haer., de bapt., de poenit., de oratione. Ingolstadii 1834. 8.

Adv. Praxean liber — in Chrestomathia patristica etc. adornata a Io. Chr. Guil. Augusti. Vol. II. Lps. 1812. 8.

TRANSLATIONES LIBRORUM TERTULLIANI.

Italice vertit omnia Tert. opp. Domina Selvatica Bargini. Romae 1756.

Hispanice vertit Apologeticum et lib. ad Scapulam Petrus Maner. Caesaraugustae 1644. 4. — libb. de pat., de test. an., ad mart., ad Scapulam, Ios. Pellecier. Barcellonae 1639.

Gallice vertit lib. ad martyres Paul Colomiez. Rupellae 1673. Cf. Bibliotheque ch. de P. Colomiez. p. 315 sqq. Par. 1731. 8. — lib. de spectaculis, Edm. Richerius. Par. 1600. — Apologeticum, Lud. Giry. Par. 1636. 1646. 1660. 1666 et 1684. 12. Amstelod. 1701.; D. Vassoult. Par. 1714. 4. et 1715. 12.; c. lib. de praescr., D. de Gourcy 1780. 12.; D. Meunier et D. Dampmartin 1780. — de corona mil., Audeb. Maceré. Par. 1567. 8.; Florim. de Raymundo (Ludov. Richomius) Burdigalae. 1594., et c. lib. ad mart. Par. 1599. 8. — lib. de oratione, Hobier. Par. 1640. 12. — lib. de patientia, Hobier. Par. 1640. 12. — lib. de poenitentia, Ant. Arnauld. Par. 1545. Cf. Arnaldi opp. Tom. XXVIII. p. 39 sqq. Par. 1779. 4. — libb. de hab. et cultu fem., de spect., de bapt. et pat., Caubere. Par. 1733. 8. — lib. de pallio. Vendome 1637. 12.; Par. 1650. 12.; C. de Titreville. Par. 1640. 12.; c. l. de patientia et exhort. ad mart., Manessier. Par. 1665. et 1667. — lib. de praescr. haeret., Audeb. Maceré. Par. 1562.; de la Brosse. Par. 1612. 8.; cum libb. de cultu fem. et de virg. vel., D. Hebert. Par. 1683.; D. Braier. Par. 1725., ibid. 1729. 12., Genevae 1729. — Plurimos Tert. libros gallice vertit D. Guillon, Bibliotheque etc. Tom. II. et III. Par. 1824. 8.

Anglice vertit Apologeticum, c. reliquis Patrum apologiis, Reevius. Lond. 1710. 8.; c. Theophili Ant. ad Autolycum libris, Ios. Berty. Oxon. 1722. 8. — lib. de praescr. haer., Ios. Berty. Oxon. 1722. 8.

Germanice vertit omnes Tert. libros Fr. Ant. de Besnard. Voll. II. Augsb. 1837 et 1838. 8. — lib. ad

martyres, Abr. Hinckelmann. Luneb. 1682. 12. — Apologeticum: Des Q. S. Fl. Tert. Vertheidigung der chr. Sache gegen die Heiden, übstzt. u. d. Anm. erl. v. Io. Fr. Kleuker. Francof. ad M. 1797. 8. — lib. ad Scapulam et de patientia, Abr. Hinckelmann. Luneb. 1682. 12. — lib. de patientia, Luc. Maius. Smalcaldiae 1582. 12. — de praescr. haer.: Tert.'s Verjährungs-Rechte der Kirche gegen die Ketzer. Wien 1797. 8.

INTERPRETATIONES, EMENDATIONES ET OBSERVATIONES.

Latini Latinii Viterbiensis emendatt. etc. in Tert. Romae. 1584., et Eiusdem bibliotheca sacra et profana, s. observv., correctiones, coniecturae et variae lectt. in sacros et prof. scriptores e marginalibus notis codicum eiusdem a Dominico Macro Melitensi e bibl. Brancaccia editae. Romae 1677. fol. p. 191 sqq. ubi etiam Petri Ciacconii coniecturae relatae sunt. — Ad Q. Sept. Fl. Tertulliani opera emendationes epidicticae. Ioan. a Wower. Francof. 1603., et 1612. 8. Usus est codice Fulvii Ursini, qui in bibl. Vaticana adservatur. — Albaspinaei notae in aliquot Tertulliani libros, in eius Observv. ecclesiast. Par. 1622. 4., Helmst. 1672. 4. — Paganini Gaudentii Salebrae Tertullianeae. Florentiae 1639. 4. — Io. Croii spec. coniecturarum et observv. in quaedam loca Origenis, Irenaei, Tertulliani et Epiphanii. 1632. 8., Oxon. 1702. fol. — Anonymi Observv. in Tert. et Cyprianum, in Miscell. observv. in auctt. vet. et rec. Vol. III. Tom. I. Amstelod. 1733. 8. — Iac. Gretseri vindicatio locor. quorundam Tert. a Fr. Iunii Calvinistae depravationibus, in eius Opp. Tom. V. P. II. p. 305 sqq. Ratisbon. 1735. fol. — Chrst. Fr. Roessler, Bibliothek der Kirchen-Väter in Uebers. u. Auszügen. Th. III. p. 32 — 172. Lpz. 1777. 8.

Nicolai le Nourry, diss. in Q. Sept. Fl. Tertulliani Apologeticum, duos ad natt. libros, et unum ad Scapulam, in eius Apparatu ad bibl. Patrum Lugd. Tom. II. p. 1174 sqq. Par. 1715. fol. — Laurenzo Magalotti, Lettera sopra un passo di Tertulliano, in Lettere scientif. ed erudite de Conte Magalotti. p. 192 sqq. Firenze 1721. 4. — Anonymi Explication des mots: caligata militia, apud Tert. de idolol. c. 19., in Le nouv. recueil

de pieces fugitives de l' Abbé Archimbaud. Tom. IV. p. 116 sqq. Par. 1717. 8. — Christoph. Aug. Heumann, epp. quibus emendantur atque illustr. cap. I. et II. Apologetici Tert., in eius Poecile Tom. I. p. 25 sqq. 197 sqq. Halae 1722. 8. Eiusdem Observv. crit. ad posteriora Apologetici capita, in Miscell. Groning. Tom. II. Fasc. III. p. 470 sqq. Groningae 1739. 8. — Io. Clericus, (de Apologetico,) Bibliotheque ancienne et moderne Tom. XV. p. 104 sqq. — Matthiae Zimmermanni diss. in Tert. dictum: fiunt, non nascuntur Christiani. (Apol. c. 18.) Lipsiae 1662. 4. — Arnold Grevius, Tert. testimonium de ἀποθεώσει Christo a Tiberio decreta. (Apol. c. 5. 21.) Vitemb. 1722. 4. — (Ioach. Sam. Weickhmann,) de spiritu alite, ad locum Tert. in Apol. c. 22. Vitemb. 1771. 4. — Anonymi Observation touchant le traite de l'oraison de Tertullien, in Mémoires de Trevoux. 1719. p. 1202 sqq. — Anonymi Observv. in Tert. de oratione, in Miscell. observv. in auctt. vet. et rec. Vol. III. Tom. II. p. 208 sqq. Amstelod. 1733. 8. — C. Imman. Nitzsch, Ueb. die noch unerörterte Umstellung der zweiten und dritten Bitte des Vater-Unsers beim Tertullian, (de orat. c. 4. 5.) in Ullmann u. Umbreit, Studien u. Kritiken. Hamb. 1830. 4. Heft. — Io. Lud. de la Cerda, Adversaria sacra cum Tert. libri de pallio commentario. Lugduni 1626. fol. — Io. Quintini scholia in Tertullianum de praescr. adv. haeret. Lutetiae 1561. 4. Eiusdem et Iusti Calvini observv. in libro: Praescriptionum adv. haereticos perpetuarum tractatus sex. Moguntiae 1602. — Christoph. Aug. Heumann, emendat. lib. Tert. de praescr. adv. haer., in Actis Eruditorum Lips. a. 1715. p. 299 sqq.; Supplem. Tom. VI. Sect. V. p. 196 sqq.; Act. Erud. Lips. a. 1759. p. 97 sqq. 433 sqq. a. 1760. p. 289 sqq. — Io. Harduin, Passage de Tertullien corrigé et expliqué (praescr. haer. c. 49.), in Mémoires de Trevoux 1724. Mai. p. 842. — Anonymi Dissertation, ou l'on fait voir, que le catalogue des heresies, qui se trouve a la fin de livre de Tertullien des prescriptions, est veritablement de cet auteur, in Mémoires de Trevoux. 1703. Febr. p. 133 sqq. — Ern. Sal. Cypriani diatribe, qua expen-

ditur illud Tertulliani: haereticorum patriarchae philosophi. (adv. Hermog. c. 8.) Helmst. 1699. 4. — Ad. Rechenbergii diss., an haereticor. patriarchae philosophi? Lips. 1705. 4. — Luc. Frid. Reinhart, Primitivae ecclesiae arma victricia, s. praecipua responsa veterum cum heterodoxorum speciosissimis obiectionibus (e libb. adv. Marc. et Hermog.) Altdorf. 1665. 8. — I. C. Wernsdorf, de columba figura spiritus s. observv. ad locum Tert. adv. Valent. c. 3. Helmst. 1770. 4. — Io. Sal. Semler, ad locum Tert. de carne Chr. c. 19. Halae 1770. 4. — Eiusdem Antiquitatum hermeneut. ex Tert., quibus N. T. loca quaedam illustrantur, spec. I. Halae 1765. 4. — Eiusdem Comment. de cavenda molesta sedulitate sacra ad corrigendas quasdam Irenaei et Tertulliani sententias. Halae 1772. 4. — Aug. Christoph. Langbein, specimen embryulciae antiquae ex Q. Sept. Fl. Tert. lib. de anima c. 25. Halae 1754. 4. — C. C. Birchii diss. quosdam ex Tertulliano collectos atque illustratos locos theologicos sistens. Hafniae 1790. — Aug. Hahn, diss. de gnosi Marcionis antinomi. P. I. et II. Regiomonti 1820. 1821. 4. Idem, Das Evangelium Marcions in s. ursprüngl. Gestalt. Königsb. 1823. 8. Eiusdem diss. de canone Marcionis antinomi P. I. et II. Regiomonti 1824. 1826. 4. Eiusdem Evangelium Marcionis ex auctoritate vet. monumentorum descriptum, in: Io. Car. Thilo, Codex apocryphus N. T. Tom. I. p. 401 sqq. Lips. 1832. 8.

Vitam Tertulliani scripserunt Hieronymus, de viris illustr. lib. c. 53.; cf. Augustini lib. de haeres. c. 86.; Io. Trithemius, de scriptt. eccl. c. 29.; Iac. Pamelius, praef. ad s. ed. operum Tert.; Rob. Bellarminus, de scriptt. eccl., sec. III.; Ellies Dupin, Nouv. biblioth. des auteurs eccl. Tom. I.; Tillemont, Mémoires etc. Tom. III.; Nic. le Nourry, Apparatus ad bibl. max. vet. Patrum etc. Tom. II.; Remy Ceillier, Hist. gén. des auteurs sacrés et eccl. etc. Tom. II. chap. 28.; Guil. Cave, Scriptor. eccl. hist. lit. T. I.; Cas. Oudin, Comment. de scriptt. eccl. T. I.; Chrst. Fr. Roessler, Bibl. der Kirchen-Väter. T. III. p. 32 sqq. Lpz. 1777. 8.; Gottfr. Lumper, Hist. theol.-crit. de vita, scriptis atque do-

ctrina Patrum etc. P. VI. Aug. Vind. 1789. 8.; K. T. G. Schoenemann, Bibl. hist. lit. patrum lat. etc. Lps. 1792. 8.; I. A. Moehler, Patrologie oder chr. Literärgeschichte, herausg. v. F. A. Reithmayr. B. I. p. 701—789. Regensb. 1840. 8.; aliique scriptores rerum chr. et histor. eccl. — Petri Allixii diss. de Tertulliani vita et scriptis. s. l. et a.; ed. alt. Par. 1680. 8. — De la Motte, Histoire de Tertullien et d'Origenes. Par. 1675. Lugd. 1691. 8. — Nic. de la Fayolle, Le genie de Tertullien. Par. 1658. et 1662. 4. — Heinr. Chrst. Ballenstedt, Tert.'s Geistesfähigkeiten, Religionsbekenntnisse u. Theologie. Helmst. 1786. 8. — Aug. Neander, Antignostikus, Geist des Tertullianus u. Einleit. in dessen Schriften. Berl. 1825. 8.

Io. Ioach. Zentgravii Exercit. de lapsu Tertulliani ad Montanistas. Argentorati. 1704. 4. — Io. Guil. Hoffmann, Q. Sept. Fl. Tertulliani quae supersunt omnia in Montanismo scripta videri. Vitemb. 1738. 4. — Io. Aug. Noesselt, De vera aetate scriptorum quae supersunt Q. Sept. Fl. Tertulliani diss. Sectt. tres. Halae. 1757 et 1759. 4. et in Eiusd. tribus commentatt. ad hist. eccl. pert. Halae 1817. 8. p. 1 sqq. — Io. Laur. Mosheim, Disquis. chron.-crit. de vera aetate Apologetici a Tertulliano conscripti initioque persecutionis Severi. Lugd. Bat. 1720. 8. Helmst. 1724. 4., etiam in: Tertull. Apolog. ed. Havercamp., et in Moshemii diss. ad hist. eccl. pert. Vol. I. Altonae 1743. 8. p. 1 sqq. coll. p. 740 sqq. — Ios. Aug. Orsi, diss., qua ostenditur, catholicam ecclesiam tribus prioribus saeculis capitalium criminum reis pacem et absolutionem neutiquam denegasse. Mediolani 1730. 4. (pert. ad. Tert. libb. de cor. mil. et de pudicitia.) — Chrst. Henr. Loeberi progr. librum Tert. de patientia ipsi vindicans. Altenburgi 1741. 4.

Iusti Henningi Boehmeri Dissertationes iuris ecclesiastici antiqui ad Plinium Secundum et Tertullianum. Lipsiae 1711. 8. — Io. Henr. Blumbach, de Senatus consulto, A. Septimio Florente Presbytero et Iure Consulto Tertullianis. Lips. 1735. 4. — Iusti Car. Wiesenhaueri Disp. de Iure Consulto et Q. Septimio Florente Tertullianis. Hildesiae. 1743. 4. — Io. Alex.

Guinaud. Pagenstecher, Or. de iurisprudentia Tertulliani. Harderov. 1768. 4.

Theod. Petreius Carthusianus, Confessio Tertullianica et Cypriana in quatuor libros digesta. Par. 1603. — Ern. Sal. Cypriani Diss. de doctrina Tertulliani evangelica. Coburgi 1701. 4. — Chrst. Bernard. Buecher, Diss. de enthusiasmo Montanistarum. Vitemb. 1715. 4. — Natalis Alexandri Diss. IX. de doctrina Tertulliani, et diss. X. de sacramento confirmationis, in eius Hist. eccles. V. et N. T. Tom. V. p. 245 sqq. Par. 1741. 4. — Car. Aug. Beyer, Quo sensu Tert. Deum dixerit corpus. Lips. 1764. — Alderich Ant. Iaeger, Diss. de Tertulliano duce anthropomorphitarum. Insbr. 1774. 8. — Christ. Godofr. Schuetz, De regula fidei apud Tertullianum. Ienae 1781. 4. — Car. Fr. Guil. Hasselbach, De multimoda idololatria, cuius Tertullianus ludimagistros etc. professores literarum arguit, oratio. Stettin. 1829. 4. — Wilh. Muenscher, Darstellung der moral. Ideen des Clemens v. Alex. u. des Tertullian, in: Henke, Magazin für Religionsphilosophie, Exegese u. Kirchengesch. B. VI. p. 106—140. Helmst. 1796. 8.

Neque silentio praetermittendi sunt libri: Petri Antonii Sanchez Historia ecclesiae Africanae. Matriti 1784. — Steph. Ant. Morcellus, Africa christiana. Voll. III. Brixiae 1816. 4. — Io. Kaye, The ecclesiastical history of the second and third centuries illustrated from the writings of Tertullian. Cambridge 1826. 8. — Frid. Muenteri Primordia ecclesiae Africanae. Hafniae 1829. 4.

E. F. Leopold.

IMPRESSIT BERNH. TAUCHNITZ JUN.